

TOMÁŠ PARDEL

PROBLÉMY
PSYCHOANALYTICKÉHO
HNUTIA

PSYCHODIAGNOSTIKA, N. P., BRATISLAVA

Psychologická laboratoř ČSAV
Brno, Mendelovo náměstí 1

Ym. č. 1430

TOMÁŠ PARDEL

PROBLÉMY PSYCHOANALYTICKÉHO HNUTIA

(Hlbinná psychológia)

Odborné posúdenie: Doc. dr. O. Kondáš, CSc.
Doc. dr. G. Dobrotka, CSc.

TOMÁŠ PARDEL

PROBLEMY

PSYCHOANALYTICKÉHO

HNUTIA

(Hlbinná psychológia)

Venujem svojim synom: Jankovi, Martinkovi a Dankovi

OBSAH

KAPITOLA I

S. Freud — A. Adler — C. G. Jung — tvorcovia hlbínnej psychológie, ich spolupráca, priateľstvo a rozchod

1. Úvod	17
2. S. Freud — tvorca psychoanalýzy	20
3. A. Adler — spolupráca a rozchod s Freudom, vznik individuálnej psychológie	30
4. C. G. Jung — priateľstvo medzi S. Freudom a C. G. Jungom, ich spolupráca a rozchod. Jungova komplexná alebo analytická psychológia	35
5. Poznámky na záver	43

KAPITOLA II

Pojem „nevedomia“ a predmet psychológie

1. Úvod	49
2. Psychológia ako veda o vedomí	50
3. Nová koncepcia výskumu psychologických javov	54
4. Pojem nevedomia vo filozofii a psychológii	57
5. Pojem nevedomia u Freuda	60
6. Pojem vedomia a nevedomia u Junga	66
7. Pojem nevedomia a súčasná psychológia	70
8. Poznámky na záver	80

KAPITOLA III

Hlbinropsychologická teória libida, ontogenetická psychológia a problém aktivácie ľudského správania

1. Psychoanalytická náuka o pudoch	87
2. Freudova náuka o pudoch	89
a) Náuka o libide	93

b) Sexuálna pregenitálna organizácia	94
c) Orálna fáza	94
d) Análna fáza	97
e) Sadizmus a masochizmus	99
f) Čas latencie	100
g) Genitálna organizácia libida	102
h) Narcizmus	103
3. Jungova koncepcia libida, resp. psychickej energie	106
a) Progresia — regresia	108
4. Súčasné názory na Freudovu teóriu libida	110
a) Vývoj libida a súčasná ontogenetická psychológia	110
b) Teória libida a neopsychoanalýza	113
5. Aktivácia, resp. dynamika ľudského správania a problém libida	115
6. Poznámky na záver	121

KAPITOLA IV

Psychoanalytická metóda výskumu nevedomia (chybné výkony, sen)

1. Chybné výkony	126
2. Sen	127
3. Freudov výklad snov	128
Snová práca a jej základné formy	131
Zhustenie	131
Presunutie	132
Symbolika sna	133
Záver	136
4. Adler a výklad snov	136
5. Jungov výklad snov	138
Symbol a jeho význam pre Jungov výklad snov	140
Štruktúra sna a spôsoby jeho výkladu	141
Subjektový a objektový stupeň výkladu	143
6. Výskum sna	144
7. Poznámky na záver	147

KAPITOLA V

Psychoanalytická teória potlačenia a teórie útlmu v psychológii

1. Úvod	151
2. Útlm psychických javov v dôsledku patologických citových stavov	153
3. Psychoanalytická teória potlačenia	155
4. Teória primátu fylogeneticky mladších pudov	159
5. Teória porúch psychickej integrácie	160
6. Jungova komplexná alebo analytická teória potlačenia	162
Psychológia učenia a pojem útlmu	165
Učenie podmieňovania útlmu	165
Niektoré otázky teórie učenia a discentná terapia	167
7. Poznámky na záver	168

KAPITOLA VI

Hlbinnopsychologické koncepcie osobnosti

1. Opis psychických inštancií	174
2. Jungova koncepcia osobnosti a typológia	179
Archetypy — anima — animus	183
3. Jungove psychologické typy	185
Extrovertovaný typ	187
Všeobecný postoj vedomia	187
Všeobecný postoj nevedomia	188
Introvertovaný typ	189
Typy základných funkcií, tzv. funkčné typy	190
Racionálne typy	192
Extrovertovaný typ myslenia	193
Extrovertovaný typ cítenia	194
Typ myslenia v introvertovanom postoji	194
Typ cítenia v introvertovanom postoji	195
Iracionálne typy	196
Typy iracionálnych funkcií v extravertovanom postoji	196
Typ vnímania v extrovertovanom postoji	196
Intuitívny typ v extrovertovanom postoji	197
Iracionálne typy v introvertovanom postoji	198
Typ vnímania v introvertovanom postoji	198
Intuitívny typ v introvertovanom postoji	198
4. Ďalšie pokusy o hlbinnopsychologickú koncepciu osobnosti	199
5. Kritické poznámky na okraj hlbinnopsychologických koncepcií osobnosti	202

KAPITOLA VII

Psychoanalýza a sociálne javy

1. Úvod	209
2. Psychoanalytická teória más	210
3. Freudov výklad foriem spoločenského vedomia	212
4. Vznik totemového božstva	215
5. Kritické zhodnotenia	221
6. Kritika metódy	222
7. Kritika materiálu	227

KAPITOLA VIII

Adlerova individuálna psychológia, začiatky tzv. neopsychoanalýzy

1. Úvod	235
2. Adlerov variant nevedomia a princípy jeho náuky	236
3. Nevedomie a životná línia	237

4. Adlerovo poňatie osobnosti, resp. duševného diania	238
5. Cít menejcennosti a snaha uplatniť sa	240
6. Otázka pohlavia pri utváraní charakteru, tzv. mužský protest	242
7. Neuróza	245
8. Neopsychoanalýza	245
Karen Horneyová	247
Erich Fromm	249
Harry Stack Sullivan	251
9. Poznámky na záver	254

KAPITOLA IX

Psychoanalýza a psychologické vedy

1. Osobnosť tvorcov psychoanalýzy	260
2. Psychoanalytická metóda „výkladu“ psychických javov a interview	261
3. Teoretické a gnozeologické problémy psychoanalýzy	263
4. Teoretický model psychoanalytického myslenia, niektoré pojmy teórie libida a ich experimentálna analýza	264
5. Nevedomie, resp. „rozhodujúce determinanty správania sú nevedomé“ (Rapaport)	268
6. Psychoanalýza a systém psychologických vied	273
Niektoré životopisné údaje	283

PREDSLOV

Predstúpiť pred našu vedeckú a kultúrnu verejnosť s prácou *Problémy psychoanalytického hnutia (Hlbinná psychológia)* je spojené pre autora s mnohým rizikom. Riziko vyplýva z týchto faktov:

1. Šírka problémov, ktoré psychoanalýza chce riešiť, ďaleko presahuje rámec psychológie a dotýka sa takých vied, ako je psychiatria, sociológia, pedagogika, filozofia, a dotýka sa etiky, umenia a pod. Nebezpečenstvo tu spočíva v tom, aby autor nezachádzal do tých vedných oblastí, v ktorých nie je kompetentný.

2. Ctižiadosť psychoanalýzy predstavuje ďalšie nebezpečenstvo. Psychoanalýza totiž nechcela a nechce byť niečím menším ako všeobecnou psychologickou teóriou. Tu zodpovednosť autora núti psychoanalytickú doktrínu konfrontovať so súčasným stavom psychologického bádania a formulovať jasne svoje stanovisko.

3. Ďalšie riziko vyplýva z faktu, že psychoanalýza nie je len spôsob výkladu duševných javov, metóda ošetrovania duševných ochorení, ale je hnutie, ktoré už za Freudovho života malo tajný medzinárodný komitét pre šírenie psychoanalýzy. Ako každé hnutie má nielen vedecké ciele, ale aj iné, najmä svetonázorové. Vzhľadom na ne má svojich prívržencov a protivníkov. Preto pri podávaní a hodnotení sem spadajúcej problematiky každý autor nevyhnutne musí zaujať určité stanovisko a z toho potom vyplýva aj jeho postoj k hnutiu.

4. Napokon treba si uvedomiť, že psychoanalýza ako hnutie, ako určitá doktrína vznikla v určitých spoločensko-ekonomických podmienkach a vyšla z určitých teoretických predpokladov, ktoré sú dôležité aj z ideového hľadiska, čo zaväži najmä dnes pri súčasnej ideovej a ideologickej konfrontácii dvoch svetových sústav.

Všetky tieto ťažkosti a riziká sme si nielen uvedomovali, ale aj prežívali, keď takmer pred štvrtstoročím sme začali o problémoch uvažovať a prvé štúdie publikovať. Zdalo sa, že prácu nebudeme môcť ukončiť pre iné pracovné

a životné problémy, ale výskum v oblasti motívov ľudskej činnosti a správania, na ktorom teraz pracujeme, nám opäť umožnil k problematike sa vrátiť, kompletizovať ju a predložiť našej verejnosti. Vzhľadom na zložitosť problematiky a celý rad úskalí, ktoré pri takej práci jestvujú (napr. aj zdroje literatúry), museli sme urobiť niekoľko základných obmedzení a rozhodnutí.

Keďže psychoanalýza, resp. hlbinná psychológia nielenže si nárokuje byť všeobecnou psychologickou teóriou, ale aj ďaleko presahuje rámec psychológie, rozhodli sme sa zaoberať len tým pojmovým aparátom, resp. koncepciami, ktoré sa nevyhnutne dotýkajú všeobecnej psychologickéj teórie, resp. takou chcú byť. Týmto vymedzením predmetu nášho bádania je daná možnosť pre prácu odborníkov z iných oblastí vedy, filozofie a kultúry.

Napriek tomuto prirodzenému ohraničeniu predmetu našej práce posunieme sondu trocha ďalej, ako je to v tradičnej profreudovskej literatúre, vychádzajúcej u nás. Do našich úvah totiž zahrnieme najhlavnejších pôvodných Freudových spolupracovníkov Adlera a Junga. Adlerove diela sú široko známe napr. nielen v nemeckej literatúre, ale aj v anglosaskej literatúre, Jungove diela najmä v nemeckej. Fakt, že u nás sa publicisticky forsírovali Freudove práce, spôsobil, že pojem psychoanalýza splýva vlastne s freudizmom, hoci súčasná neopsychoanalýza (neoanalýza, neofreudizmus) vychádza aj koncepcii A. Adlera.

Naším cieľom je podať základné psychoanalytické koncepcie S. Freuda, A. Adlera a C. G. Junga a konfrontovať ich so súčasnými poznatkami psychológie nielen na Západe, ale aj s poznatkami sovietskej psychológie a na tomto základe pokúsiť sa v závere o kritické hodnotenie.

K použitej terminológii: prácu sme nazvali *Problémy psychoanalytického hnutia* z týchto dôvodov: jednak sám Freud napísal prácu K dejinám psychoanalytického hnutia, čím zvýraznil určité fakty, o ktoré psychoanalýzu nechceme oberať, jednak všetci traja autori vychádzajú z určitých základných predpokladov, metód, boli hlavnými predstaviteľmi a tvorcami hnutia a napokon rôznymi pojmami sú viazaní na Freuda, aj keď sa rozišli. Podtitul *Hlbinná psychológia* uvádzame preto, aby sme naznačili, že nám nejde iba o Freuda, ale o celé hnutie, ktoré sa najmä v nemecky písanej literatúre označuje ako „hlbinná psychológia“ (*Tiefenpsychologie*). Použiť termín hlbinná psychológia u nás by bolo neadekvátne, keďže by mohlo zvädzať k záveru, že ide o nejaké nové odvetvie psychológie.

Pri tejto príležitosti si spomíname na univ. prof. H. Menga, Freudovho žiaka z bazilejskej univerzity, ktorý nám umožnil ešte r. 1946 návštevu svojho seminárneho krúžku a knižnice, kde sme mali možnosť preniknúť aj do živého spôsobu psychoanalytického myslenia. Táto skutočnosť prehĺbila naše záujmy o problémy psychoanalytického hnutia.

Dúfame, že predložená práca umožní čitateľovi utvoriť si vecný a kri-

tický pohľad na psychoanalytické hnutie (hlbinnú psychológiu) a odstráni nejasnosti o podstate a celi hnutia. Je to potrebné tým skôr, že v krízových rokoch sa objavili viaceré pokusy obnoviť a oživiť Freudizmus u nás. V našej práci posudzujeme psychoanalytické hnutie z hľadiska všeobecnej psychologickéj teórie, budovanej na princípoch dialektického a historického materializmu. využívajúc pritom poznatky sovietskej psychológie.

Napokon ďakujem recenzentom univ. doc. G. Dobrotkovi, CSc. a univ. doc. dr. O. Kondášovi, CSc. za mnohé cenné pripomienky k práci. Ďalej ďakujem M. Tomčaniovej za starostlivosť pri vyhotovení rukopisu pre tlač, M. Hrabovskému a F. Šebejovi za obrazový materiál ako aj ostatným, ktorí sa na práci zúčastňovali.

Bratislava máj 1970.

Autor

KAPITOLA I

S. FREUD — A. ADLER — C. G. JUNG — TVORCOVIA HLBINNEJ PSYCHOLÓGIE, ICH SPOLUPRÁCA, PRIATELSTVO A ROZCHOD

1. ÚVOD

V osemnástom a devätnástom storočí dochádza k prenikavému obratu v ľudskom myslení. Teória a vedecká metóda prekračuje rámec filozofie — univerzálnej vedy — a začína sa uplatňovať v širokom meradle na najrozličnejších úsekoch ľudskej činnosti. Nerozvíjajú sa len matematicko-fyzikálne vedy, vedy s tisícročnou tradíciou, ale rozvíja sa aj široká škála prírodných vied, vznikajú tu nové objavy a nové koncepcie. Napr. v biologických vedách vzniká evolučná teória (Darwin), moderná genetika (Weismann, Mendel, Morgan, Mičurin), rozvíja sa fyziológia a najmä fyziológia nervového systému (Du Bois—Reymond, Helmholtz, Sečenov).

Vedeckej analýze už neunikajú ani javy spoločenského a ekonomického života. Hľadajú sa zákony, ktoré riadia spoločenské diania (Marx, Engels, Lenin). Možno azda všeobecne povedať, že dochádza nielen ku kvalitatívne novej fáze vo vývoji tradičných vied, ale vedecká metóda sa začína uplatňovať aj na takých úsekoch, ktoré boli do tých čias len predmetom úvah filozofov alebo básnikov a spisovateľov.

Iste sa nepomýlime, ak upozorníme, že vo vývoji novodobých vied sa začína čoraz viac uplatňovať nová črta prejavujúca sa v ich antropologickej orientácii, ktorej predmetom skúmania je človek, jeho vedecké poznávanie, analýza a výskum. V rámci tohto snaženia sa začínajú dostávať do popredia nové vedy o človeku, a to najmä psychológia, veda o psychických javoch, o prežívaní a správaní človeka. Tu dochádza v histórii vývinu vedeckého poznania nepochybne k najdôležitejšiemu medzníku. Na historickosť tohto medzníka poukázal už I. P. Pavlov na valnom zhromaždení XII. zjazdu prírodovedcov a lekárov v Moskve (28. decembra 1909): „Právom možno povedať, že nezadržateľný rozvoj prírodných vied sa od Galileových čias prvý

raz zastavuje pred vyšším oddielom mozgu, alebo, všeobecnejšie povedané, pred orgánom najzložitejších vzťahov živého organizmu k vonkajšiemu svetu. Zdalo sa, a to nie nadarmo, že práve toto je skutočne kritický moment prírodovedy, pretože mozog, ktorý vo svojej najvyššej forme, vo forme ľudského mozgu, vytváral a vytvára prírodovedu, sám sa stáva jej objektom“ (Pavlov 1953, str. 52).

Nech sa pozeráme na vznik psychológie z akéhokoľvek stanoviska, nepochybne musíme uznať, že človek tu má pred sebou obrovskú oblasť bádania, oblasť ťažko prístupnú ľudskému bádaniu, avšak už natoľko definovaných (Descartes, Wundt, Sečenov a i.), že môže byť predmetom vedeckej analýzy samostatnej vedy — psychológie. Tak isto treba povedať, že od r. 1879 (čo sa pokladá za oficiálny rok uznania psychológie ako samostatnej vedy), keď W. Wundt založil v Lipsku prvé psychologické pracovisko Psychologický ústav, psychológia sa rýchlym tempom rozvíjala a diferencovala. V čase rozvoja psychoanalýzy (prvé tri desaťročia nášho storočia) psychológia definuje predmet svojho bádania, rozvíja sa psychologická metodológia, rozširujú sa psychologické poznatky a kladú sa základy systému psychologických vied. Ilustrujme tento fakt niektorými údajmi z experimentálnej psychológie:

Roku 1860 vydáva T. Fechner *Elemente der Psychophysik*, vzniká psychofyzika definovaná ako „exaktná teória vzťahov medzi dušou a telom a všeobecne medzi fyzikálnym a psychickým svetom“.

Roku 1863 uverejňuje I. M. Sečenov *Mozgové reflexy* a r. 1870 *Kto a ako má skúmať problémy psychológie*.

Roku 1884 začína O. Külpe vo Würzburgu experimentálny výskum myslenia.

Roku 1885 vychádza slávne Ebbinghausovo dielo *Über das Gedächtnis*.

Roku 1885 sa A. Binet stáva riaditeľom Laboratória fyziologickej psychológie na Sorbone a venuje sa experimentálnemu výskumu inteligencie.

Roku 1886 vychádzajú Bernheimove diela o spánku, sugescii a hypnóze.

Roku 1870, 1879 publikuje Ribot vo Francúzsku dielo a anglickej a nemeckej psychológii.

Od r. 1889 vychádzajú diela P. Janeta.

Roku 1903 I. P. Pavlov objavil podmienené reflexy (najprv ich nazval psychické reflexy).

Roku 1907 V. M. Bechterev založil v Petrohrade Ústav psychoneurológie a r. 1910 publikuje *Objektívnu psychológiu*.

Roku 1909 pozval Stanley Hall Freuda do Ameriky. (St. Hall založil r. 1883 prvé psychologické laboratórium v Amerike. Vo svete bolo už vtedy 17 laboratórií alebo psychologických ústavov.) Tento fakt možno pokladať za vstup psychoanalýzy do psychológie.

Podobné úspechy dosahuje psychológia aj na úseku porovnávacej psy-

chológie, ontogenetickej psychológie. Možno povedať, že psychológia si svojím vznikom a prvopočiatočnými výsledkami vydobýja pevné miesto v systéme vied. Avšak nielen to. Psychológia začína prerastať rámec laboratórií a začína sa pomýšľať na aplikáciu psychológie v praktickom živote. Z tohto stručného prehľadu vidíme, že pokrok, ku ktorému došlo v prvých desaťročiach vývinu psychológie, bol veľký. Psychológia nemala však rovnaké vyhliadky na všetkých úsekoch praktického života. Použitie psychológie pri objasňovaní normálneho a patologického správania bolo čoraz nástojčivejšie. Dynamika správania a poruchy dynamiky správania tak, ako to potrebuje klinická prax, ostala dlhý čas otvorenou otázkou. Potrebu riešiť túto otázku pociťovali najmä lekári, psychiatri, neurofyziológovia a pod.

Rozhodujúci vplyv na vývin v tomto smere mali francúzski psychiatri, ako Bernheim (1837—1919) v Nancy, u ktorého Freud študoval a ktorého diela preložil do nemčiny. Bernheim používal hypnózu ako techniku sugescie na liečenie. Ďalej to bol Charcot (1825—1893), vedúci kliniky známej pod menom Ecole de la Salpêtrière, ktorý klinicky študoval hystériu a používal hypnózu na liečenie. Freud r. 1889 študoval u Charcota. Počiatočná Freudova koncepcia hystérie bola v mnohom podnietená týmito bádatelmi.

Tak sa vlastne dostávame k S. Freudovi, zakladateľovi psychoanalýzy, ústrednej postave psychoanalytického hnutia, ktorý vedel získať veľa spolupracovníkov, medzi inými Adlera a Junga. Títo vyvolali nový smer myslenia, ktorý sa často nazýva hlbinná psychológia (*Tiefenpsychologie*). H. Dorsch podáva definíciu hlbinej psychológie: „Je to smer psychológie, ktorý neostáva na ‚povrchu‘ vedomia, ale pokúša sa osvetliť podvedomé a nevedomé hlbiny duše a pritom do popredia stavia vzťah medzi citom a vôľou z hľadiska ‚pudovej dynamiky‘. Ak vychádzame z medicínskych pozorovaní, hlbinná psychológia sa medzitým stala terapiou, vedou a svetonázorom. Označenie hlbinná psychológia vzniklo okolo r. 1930. Obsiahlo všetky smery, ktoré vychádzajú z Freuda, Adlera, Junga, Stekla a i. ...“ (H. Dorsch 1959, str. 302).

Našu prácu sme nazvali *Problémy psychoanalytického hnutia* — hlbinná psychológia. Termín hlbinná psychológia používame ako synonymum — psychoanalytické hnutie. Tento názov zahŕňa Freudovu psychoanalýzu, Adlerovu individuálnu psychológiu a Jungovu komplexnú alebo analytickú psychológiu. Títo traja muži sa stretli osobne, vedecky spolupracovali, a napokon sa rozišli.

Je veľmi pozoruhodné, že títo traja bádatelia pracovali s rovnakým materiálom: s pacientmi neurotikmi, resp. duševne chorými, používali rovnakú metódu analýzy ich životných osudov, analýzu zážitkov, analyzovali sny a iné fakty prichádzajúce do úvahy, mali rovnaký cieľ: uzdraviť pacientov. Predsa sa však nezhodli, rozišli sa tak vedecky, ako aj osobne, rozišli sa v teoretickej koncepcii a terapii.

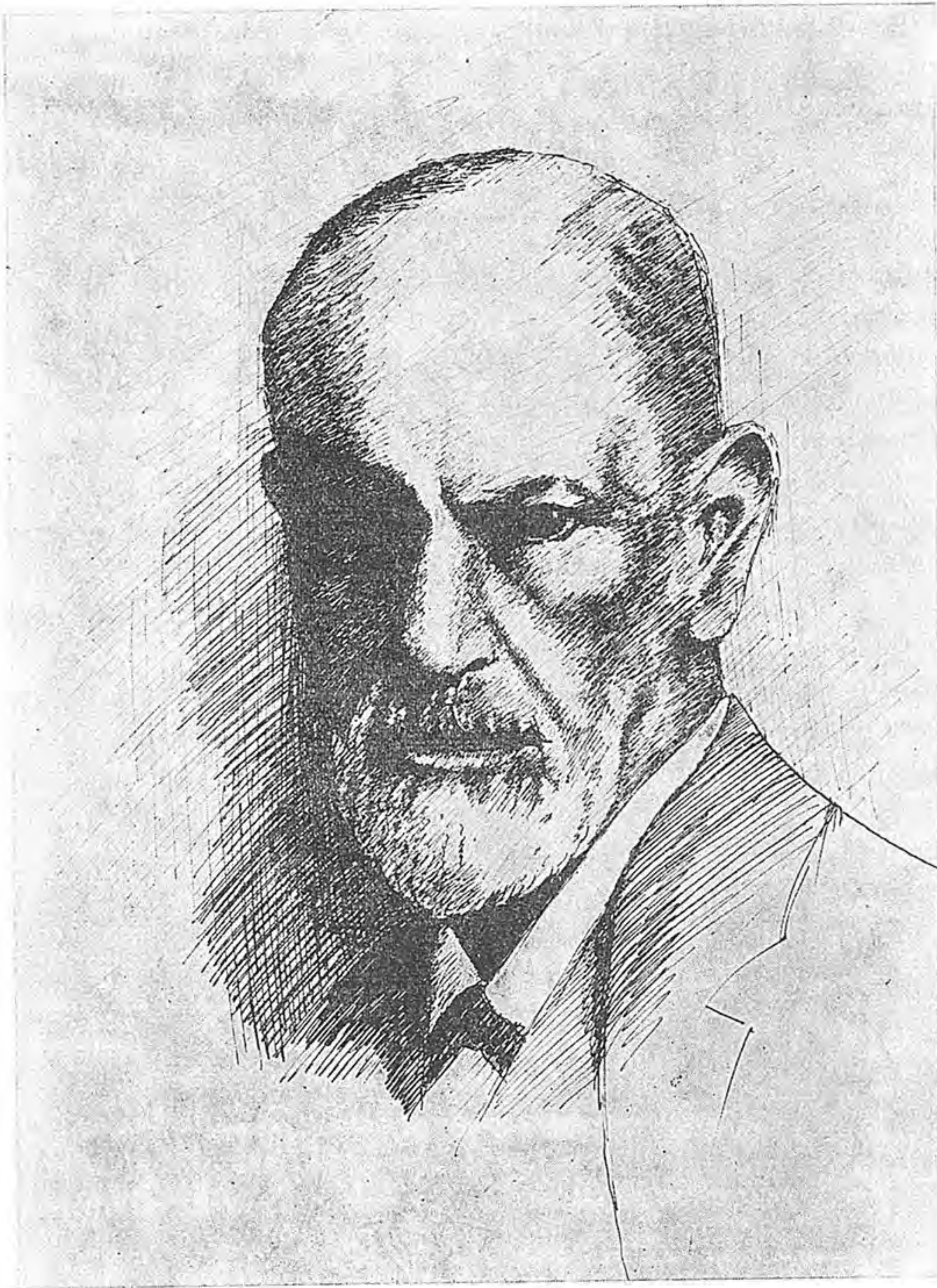
V čom treba vidieť príčinu ich rozchodu? V tom, že jeden analýzu robil dobre a druhý zle, povrchné? V tom, že niektorí z nich nerešpektovali vedecké zásady prístupu k faktom a interpretácii získaného materiálu? V tom, že svojim odlišným chápaním chceli dať výraz svojej osobnosti, že chceli vyniknúť? Sami psychoanalytici, ako napr. Jones, pokúšajú sa tieto skutočnosti vysvetliť na základe psychoanalýzy, psychoanalýzy jednotlivých bádateľov (napr. Jonesove poznámky o Rankovi).

To je jedna cesta. Určité črty osobnosti, postoje, zmýšľanie môžu osvetliť mnoho sporných otázok. Sú tu však aj iné fakty. Napr. s Kopernikovými objavmi veľa ľudí nesúhlasilo, a predsa sa ukázali platné. Poznáme Galileov osud a osud jeho objavov. Objektívne zistený vedecký fakt, prísne vedecky formulovaná teória sa ukazuje ako veľká sila. Dnes ešte nemožno urobiť bodku za hodnotením hlbínnej psychológie. Možno však preskúmať formuláciu hlavných problémov a pokúsiť sa o ich konfrontáciu s inými faktmi. Na pochopenie rôznych odlišností v chápaní problémov u Freuda, Adlera a Junga iste prispejú udalosti z ich života. Nebudeme podávať ucelené životopisy. Pôjde nám skôr o náčrt hlavných životných udalostí a osudov troch bádateľov ako rámca pre porozumenie ich diela. Tak isto treba pripomenúť, že nebudeme vynášať hodnotiace súdy, ktorá z týchto postáv je väčšia, významnejšia. Freud bol iniciátorom hnutia. Jeho postava je teda hneď od začiatku výrazná, jeho dielo je najobsažnejšie. To však neznamena, že Freud podal ucelenú štruktúru psychoanalytickej teórie (dodnes sa ju nepodarilo vypracovať). Teda najprv chceme uviesť základné životopisné fakty, najmä tie, ktoré by objasnili pracovné a osobné vzťahy, ktoré by poskytli materiál pre prirodzené vniknutie do zložitosti problematiky psychoanalytického hnutia.

2. S. FREUD — TVORCA PSYCHOANALÝZY

Sigmund Freud, dnes už legendárna postava, pochádza z Moravy. Narodil sa 6. mája 1856 v Příbore na Morave na Zámeckej ul. č. 117 (neskôr ju premenovali na Freudovu ulicu). Sigmund prežil v Příbore prvé tri roky života, jeho pestúnkou bola Česka. Otec Jakub bol obchodníkom. J. Cvekl tento údaj spresňuje takto: „Freudov otec nebol akýmsi chudobným živnostníkom, ale bol zamestnaný v textilnej továrni J. Flussa a pôsobil ako obchodný sprostredkovateľ“ (J. Cvekl 1968, str. 10). Freud sa narodil z druhého manželstva. Keď sa Freudova matka vydala za Jakuba, mala dvadsať rokov. Sigmund bol jej prvorodené dieťa.¹ Freudova rodina bola židovského pôvodu.

¹ Freudovi predkovia sa údajne presťahovali z Litvy do Rakúska pred pohromami. Cvekl uvádza, že meno Freud je nemecký preklad hebrejského slova Schlome (Salamon) Simcha, t. j. múdry „muž tešiaci sa z učenia“. Ako dvadsaťročný si zmenil krstné meno zo Sigismund na Sigmund.

Obr. 1: S. Freud

V Příbore sa stýkala s nemecky hovoriacou menšinou obyvateľstva, nie však s nemeckou honoráciou. Freudova rodina sa neskôr presťahovala cez Lipsko do Viedne, kde Freud prežil celý svoj život. Oženil sa r. 1882 s Martou Bernaysovou z Hamburgu. Jej otec bol hlavným rabínom mesta. Freud bol žiarlivý, najmä v dôsledku slabej finančnej situácie, ktorá mu neumožňovala za štyri a pol roka navštíviť Martu viac ako šesť ráz (údajne sa utešoval, že biblický Jakub čakal na svoju ženu 7 rokov). Domácnosť si založil vo Viedni na Rathausstrasse č. 7. Na sklonku života 4. júna 1938 po zložení kaucie 4824 dolárov

(zložila ich za neho nacistom Mária Bonaparte) opúšťa Viedeň a cez Paríž odchádza do Londýna. Freud pôvodne nechcel odísť z Viedne. SA prehliadli byt a odniesli 840 dolárov. O týždeň sa vrátili a odvliekli dcéru Annu Freudovú, spálili Freudove spisy, rozpustili viedenskú psychoanalytickú spoločnosť. Tu však pomohla medzinárodná verejná mienka. W. C. Bullitt, veľvyslanec USA vo Francúzsku, telefonuje Roosweltovi o demarš u nemeckých úradov. E. Weiss intervenuje u Mussoliniho. E. Jones, anglický psychoanalytik, vybaľuje u ministra S. Hoara všetky formality potrebné na presťahovanie rodiny S. Freuda a jeho priateľov do Anglicka (M. Robert 1968, str. 365). Freud zomiera v Londýne na rakovinu dňa 23. septembra 1939 vo veku 83 rokov na Maresfield Gardens 20.

Freudov životopis a osudy zaujali mnohých autorov. Ich knihy sú prístupné v čestine aj v slovenčine. Predovšetkým sám Freud napísal prácu *O sebe a psychoanalýze*, ktorá vyšla v českom preklade. V súčasnosti v češtine vyšla práca J. Cvekla (J. Cvekl, *Sigmund Freud*, Praha 1965, str. 244). V zahraničí vyšlo nespočetné množstvo prác o Freudovom živote a diele.

Pre pochopenie diela a osudov psychoanalýzy je však nevyhnutné dotknúť sa niektorých etáp Freudovho života, najmä tých, ktoré súvisia so vznikom psychoanalýzy, s rozvíjaním psychoanalytickej doktríny, s určitými rozpormi, ktoré pri rozvíjaní psychoanalýzy jestvovali a ktoré napokon spôsobili, že mnohí Freudovi prívrženci opúšťali jeden po druhom pôdu psychoanalýzy a prerušovali s Freudom všetky kontakty nielen vedecké, ale aj osobné.

S. Freud bol nepochybne veľmi prítažlivá osobnosť, keď dokázal sústrediť okolo seba mnohých pracovníkov zo všetkých kontinentov sveta. Jones a Rapaport uvádza, že vo Freudovom učení hrá veľkú úlohu židovstvo. Avšak tento faktor nemôže byť rozhodujúci pre vysvetlenie prítažlivosti alebo rozchodu s Freudom. K psychoanalytikom patrili napr. aj švajčiarsky farár O. Pfister. Celý rad bádateľov, ktorí od Freuda odišli, boli židovského pôvodu. Skôr sa možno domnievať, že najprítažlivejšou silou bola postava S. Freuda, jeho smelosť, novosť a dôslednosť formulovaných hypotéz. Možno sa preto domnievať, že príčinu rozchodu s Freudom treba hľadať v zložitosti problematiky a v určitej subjektívnej vyhranenosti psychoanalytickej doktríny, zodpovedajúcej psychológii tvorca.

V literatúre sa súhlasne uvádza, že na vznik psychoanalýzy (Freud, Wittels, Jones) mali rozhodujúci vplyv viaceré okolnosti.

1. Na prvom mieste sa žiada uviesť Freudov osobný vynikajúci výkon na úseku, na ktorom mohol uplatniť svoj intelekt a zameranie, ako aj dobre fundovanú humanistickú erudíciu. Povolanie lekára a postupná orientácia na nové prúdy v psychiatrii a v hraničných oblastiach vytvorili pre to vhodné predpoklady.

2. Ďalším odrazovým mostíkom bolo štúdium u Charcota v Paríži.

Charcot prestal používať zastarané psychiatrické klasifikácie duševných chorôb, navrhol novú klasifikáciu duševných porúch, rozlišoval organické a funkčné ochorenie. Pri funkčných ochoreniach osobitnú pozornosť venoval objasneniu hystérie. V týchto súvislostiach vplývali na Freuda aj Bernheimove myšlienky o hypnóze. Freud navštívil dvakrát Bernheima v Nancy. Účelom týchto návštev bolo zasvätenie do metódy hypnotizovania.

3. Bezprostredným podnetom k prvopočiatočným krokom na novej ceste bolo Freudovo priateľstvo s Breuerom, starým rodinným priateľom, ktorý mal na starosti slávny prípad slečny Anny O. Freudovi sa naskytla možnosť oboznámiť sa s konkrétnymi prejavmi hystérie a s novou technikou terapie. Keď Breuer videl zložitosť vzťahov pri terapii — viazanosť pacienta na terapeuta — liečenia sa vzdal. Freuda však lákalo sledovať, skúmať, vedecky objasniť a odôvodniť to, čo Breuera prinútilo vzdať sa prípadu, ba rozísť sa s Freudom a s jeho teóriou hneď na začiatku. Pristúpme však k náčrtu bezprostredných okolností vedúcich k vzniku psychoanalýzy.

S. Freud začal vedeckú dráhu ako neurológ. E. Jones a K. H. Pribram vysoko hodnotia počiatkové práce S. Freuda, najmä jeho práce týkajúce sa afázie. Sú určité dôvody domnievať sa, že invenčnosť prejavená v tejto práci, ako aj odlišnosť v metodologickom postupe odcudzila Freudovi jeho učiteľa Meynerta z Fyziologického laboratória viedenskej univerzity, u ktorého Freud určitý čas pracoval.

V tom čase však S. Freud bol plný toho, čo počul a videl v Paríži a Nancy. To určilo ďalší sled jeho myšlienok a úvah. Mnohí autori radia postavu lekára Charcota hneď za slávnym Pinelom, ktorý zbavil v Salpêtrière duševne chorých reťazí. Práve tam dospel Charcot k novému chápaniu hystérie. Je známe, že do čias Charcota hystéria (grécky *hysteron*-maternica) sa pokladal buď za simuláciu alebo za vyslovene ženskú chorobu. Už starý Platón radil pri tejto chorobe: „Nubat illa et morbus effugiet“ (Vydávajte sa a choroba zmizne). Tento názor pretrval veky. Ba v stredoveku, ako uvádza Brun, táto choroba sa pokladala za posadenosť diablom a liečila sa metódou exorcizmu, t. j. vyhánaním diablov (R. Brun 1942).

Charcot dokázal, že hysterické symptómy možno vyvolať v hypnóze a potom ich tou istou cestou aj odstrániť. Hystériu zaradil medzi klinické choroby a na základe pokusov dokázal, že príčinou hystérie sú psychické javy, t. j. že hystéria nemá organický podklad, ale je funkčným ochorením. Charcotove myšlienky Freuda natoľko zaujali, že r. 1886 preložil jeho prácu *Nové prednášky o chorobách nervovej sústavy*.

Na ďalší Freudov vývoj vplýval, ako sme už spomenuli, J. Breuer (1842 až 1925). J. Breuer bol obľúbeným lekárom, mal invenciu, bol prívržencom Helmholtza. Od r. 1886 bol súkromným docentom. R. 1871 sa vzdal docentúry v prospech svojej praxe. Breuer, o 14 rokov starší ako Freud, podľa Wittelso-

vých údajov bol priateľom Freudovej rodiny. E. Jones píše, že Freud sa stretol s Breuerom na Fyziologickom ústave vo Viedni r. 1881. Breuer ošetroval slečnu Annu O. a Freuda s týmto prípadom oboznámil.

Keďže s menom slečny Anny O. je spätý vznik psychoanalýzy, povedzme niekoľko slov o tejto pacientke. Podľa literárnych údajov slečna Anna O. bola 21-ročná, veľmi inteligentná pacientka. Trpela na motorické ochrnutia, zábrany a poruchy vedomia. Choroba prepukla pri ošetrovaní otca. Bol to údajne veľmi zložitý prípad, ktorému Breuer venoval neobyčajne veľa času. Ošetroval ju od decembra 1880 do júna 1882 (Jones udáva, že vyžadovala ošetrovanie každý deň). Breuerov postup spočíval v tom, že uviedol pacientku do hypnózy, v ktorej mu hovorila všetky príhody súvisiace so symptómami. Breuerova žena začala už na pacientku žiarliť. Breuer ju naposledy navštívil v júni, keď ju našiel v neutešenom stave. V hypnóze sa mu podarilo upokojiť ju. Vzhľadom na to, že pacientke sa po každom sedení uľavilo, túto metódu pomenovali katartickou. Pacientka ju nazývala „chemmey sweeping“ alebo „the talking cure.“ Breuer prípad Anny O. analyzoval spoločne s Freudom. Výsledkom tejto práce bola štúdia *Predbežné oznámenie o psychickom mechanizme hysterických javov* v časopise *Neurologisches Zentralblatt* 1893, č. 1 a 2. Kompletné výsledky práce však boli zhrnuté v diele *Štúdie o hystérii* (1895) (vyšlo aj v českom preklade).

Teoretickým výsledkom štúdie tejto choroby boli dva poznatky: a) hysterické symptómy majú zmysel a význam, sú náhradou za normálne psychické akty; b) zmiznú vtedy, keď sa objaví ich skrytý zmysel. Breuerova a Freudova výzbroj predbežne spočívala na Charcotových a Janetových náukách, avšak v mnohom bola od nich nezávislá.

Freudovi bola jasná afektívna povaha neuróz. Hysterické symptómy bolo potrebné vysvetľovať tak, že istý duševný proces viazaný na nejaký silný afekt bol nejakým spôsobom utlmený, takže nemohol preraziť do vedomia a normálne prebiehať. V dôsledku útlmu sa jeho prieraznosť vrátila do telesnej inervácie a tak nastala konverzia afektu. Dá sa teda povedať, že predstavy, ktoré sa stali patogénnymi, preto tak dlho uchovávajú sviežosť a silu afektu, že sa im odopiera normálne nahľadanie odreagovaním a reprodukciou. Okolnosti, ktoré spôsobili vznik patogénnych predstáv, nazvali „psychická trauma“. Trauma (úraz) mala obyčajne korene v minulosti, preto autori pokladali hysterické stavy zväčša za nevybavené reminiscencie. „Na začiatku na naše najväčšie prekvapenie sme totiž zistili, že jednotlivé hysterické príznaky okamžite a nenávratne zmizli, ak sa podarilo vybaviť úplne jasne spomienku na dej, ktorý ich vyvolal, tým prebudiť ich sprevádzajúci afekt, keď chorý súčasne ten dej, pokiaľ možno najpodrobnejšie opísal a afekt vyjadril slovami“ (S. Freud 1947, str. 12—13). „Z týchto pozorovaní môžeme ďalej usúdiť, že podnecujúci moment nejakým spôsobom pôsobí ďalej mnoho rokov, nie nepriamo

prostredníctvom kauzálnych medzičlánkov, ale priamo, ako vyvolávajúca príčina, tak ako napr. psychická bolesť vybavená aj po dlhom čase pri bdelom vedomí vyvoláva slzovú sekréciu. Usúdili sme, že hysterik teda trpí väčšinou reminiscenciami“ (tamže, str. 18).

V tejto práci je ešte zjavný vplyv Janetovej teórie vzniku neuróz na základe tzv. rozdvojeného vedomia. Freud hovorí: „Čím viac sme sa týmto javom zaoberali, tým istejšie bolo naše presvedčenie, že rozdvojenie vedomia, ktoré je v známych klasických prípadoch také nápadné ako ‚double conscience‘, existuje rudimentárnym spôsobom pri každej hystérii a že sklon k tejto disociácii a tým aj k vyskytnutiu sa abnormných stavov vedomia, ktoré zhrneme pod názov ‚hypnoidný‘, je základným javom neurózy“ (tamže, str. 24). Neskôr však tieto hypotézy psychoanalýza nahrádza pojmom nevedomia a mechanizmom útlmu, resp. potlačenia.

Freudovu koncepciu hystérie môžeme charakterizovať takto: Hysterické symptómy vznikajú v hypnoidných stavoch, t. j. v stavoch vystupňovanej autosugestibility, zapríčiňujú ich psychické traumy, t. j. patogénne predstavy fixované spolu s afektom, ktorý sa na ne viaže, a majú reminiscenčný charakter. Ich liečenie spočíva práve v ujasňovaní patogénnych predstáv a reminiscencií. Pri tomto procese afekt, ktorý ich sprevádza, vyjadrený slovami, sa odrea-gováva, čiže ruší sa jeho fixácia. Metóda, ktorou to robili, nazýva sa *katharsis*, pretože prvá pacientka každú kúru pokladá za „chemney sweeping“, očistu duše alebo *katharsis* (vymetať nestrávenú potravu). Freud vystihuje účinok uvedenej katartickéj terapeutickéj metódy takto: „Ruší pôsobivosť predstavy dosiaľ neodreagovanej tým, že jej zarazenému afektu umožní zvod rečou a spôsobí jej asociatívnu nápravu tým, že ju buď (v ľahšej hypnóze) vtiahne do normálneho vedomia, alebo ju lekárskou sugesciou odstráni“ (tamže, str. 13).

Takéto poňatie hystérie je v týchto časoch veľmi dôležité. Sám Freud uvádza, že možnosť takejto terapie bola už známa napr. Binetovi, Delboeufovi, Janetovi. Podobné názory na hystériu mal Möbius, Benedikt a i., takže už ani sám Freud nemôže rozlíšiť, čo prináša nové. Pre Freuda však tieto poznatky majú eminentný význam, lebo odtiaľ začína budovať ďalej a jeho cesta vedie k novej svojráznej koncepcii psychična a k novej metóde liečenia. Švajčiarsky psychiater R. Brun pokladá Freudov objav za epochálny vzhľadom na to, že hystéria, ktorá sa vyskytovala od najstarších čias, bola neprebádanou oblasťou a okolo nej sa nahromadilo mnoho povier.

Napriek teoretickému pokroku pri objasňovaní neuróz Freud v terapii postupoval po starom. Pacient zaujal svoje miesto na pohovke a terapeut sa ho pokúšal s väčším alebo menším úspechom uviesť do hypnotického spánku.

Freud hľadal novú metódu. Pri používaní hypnózy mal veľké ťažkosti a nedokázal ju použiť u každého. Wittels dokonca uvádza, že Freud napriek tomu, že bol dva razy v Nancy a preložil aj Bernheimove spisy o sugescii

a hypnóze, jednako sa nenaučil dobre hypnotizovať. Jones však hovorí, že Freud sa pokúšal nájsť takú metódu terapie, ktorá by nebola závislá od toho, či je pacient prístupný alebo neprístupný hypnóze. Pri hľadaní tejto cesty si Freud spomenul na Bernheima. Bernheim vyslovil domnienku, podľa ktorej to, čo pacient prežije v hypnóze, potom sa len zdanlivo zdá zabudnuté. Pacient si však môže na to spomenúť kedykoľvek, ak terapeut trvá na tom, že pacient o tom vie. „U Freuda vznikla teraz myšlienka, že sa to práve tak môže vzťahovať na spomienky zabudnuté pri hysterických ochoreniach (Charcot v hypnóze vyvolával hysterické symptómy). Na základe tohto predpokladu sa pokúsil namiesto hypnózy použiť v terapii tzv. techniku koncentrácie — pokus, ktorý neskôr pozdvihol na metódu“ (E. Jones 1960, str. 228). S takouto teoretickou a metodologickou výzbrojou pristúpil v jeseni r. 1892 k terapii slečny Elisabeth von R., kde vôbec nebolo možné použiť hypnózu.

E. Jones Freudov postup pri liečení tejto pacientky opisuje takto: Pacientka zaujme ležiacu polohu na pohovke, dostáva príkaz zavrieť oči, skoncentrovať sa na určitý symptóm a v tejto súvislosti sa pokúsiť spomenúť na okolnosti, ktoré symptóm vyvolali. Ak sa pacientke nevybavovali nijaké asociácie, resp. spomienky, Freud jej položil ruku na čelo a opäť ju vyzval. Freud s časom na čas dával aj určité otázky. Prihodilo sa však, že ktorási pacientka vyhlásila, aby s otázkami prestal, pretože ju to ruší. To viedlo ešte k uvoľnenejšiemu postupu, kde sa hlavnou metódou stávali voľné asociácie. K tejto Jonesovej interpretácii nového postupu sa žiada povedať niekoľko slov z hľadiska problematiky výskumu asociácií. Voľný asocičný experiment začal v psychológii používať r. 1889 Cattell a Bryant. V Nemecku (podľa Woodworth-Schlossberga) prví použili túto metodu experimentálne Thumb a Marbe r. 1901. V hlbinej psychológii zaviedol a opísal túto metódu C. G. Jung r. 1904. Vzhľadom na použitie metódy asociácií v psychoanalýze treba pojmy spresniť. Jestvujú rôzne metódy voľných asociácií: kontinuálna voľná asociácia (experimentátor povie prvé slovo a probant hovorí slová, ktoré sa mimovoľne s týmto slovom asociujú); diskretná voľná, pri ktorej experimentátor má pripravený zoznam slov — podnetov, experimentátor povie vždy slovo a probant odpovedá naň prvým, čo ho napadne). Jung používal diskretnú voľnú asociáciu. Vieme, že Jungovo použitie metódy voľných asociácií Freud privítal ako most medzi psychoanalýzou a experimentálnou psychológiou. Preto sa zdá, že dnešný výklad použitia metódy asociácií v psychoanalýze, ako to opisuje Jones, prinajmenej nie je presný, s touto metódou sa v psychológii už pracovalo. Pravdu povediac, sám Freud v spise *Zur Geschichte der Psychoanalytischen Bewegung* (1924) tieto otázky špecifikuje presnejšie. Postupne, ako nás o tom informuje Jones, Freud zistil, že vzhľadom na objasnenie etiológie hysterického syndrómu najlepšou metódou je metóda voľných asociácií, pomocou ktorej sa spontánne vynorujú najdôležitejšie spomienky, ktoré majú vzťah

k hysterickým symptómom. Metodicky v psychoanalytickej terapii neuróz z predchádzajúcich postupov ostala iba pohovka, ležanie na pohovke a ostatné opatrenia Freud zanechal.

Freud, ako uvádza Jones, zistil, že voľné asociácie prinášajú najdôležitejšie informácie, t. j. predstavy a myšlienky združené s príslušným, klinicky zistiteľným symptómom. Freud teda zanechal všetky predchádzajúce praktiky používané v terapii hysterických ochorení (hypnóza, sugescia, explorácia a pod.). Ostala iba klasická pohovka a pacientka voľne ležiaca na pohovke, sústreďujúca sa na symptóm ochorenia a reprodukuje všetky predstavy a myšlienky asociatívne s ním spojené.

Toto je nová terapeutická technika, ktorá je charakteristická pre psychoanalytickú metódu. Pacient sa teda neuvádza do hypnotického spánku, ale pri plnom vedomí, v úplne uvoľnenom stave má pozorovať všetky svoje stavy, predstavy a myšlienky, ktoré sa v čase analýzy vynárajú. Povinnosťou pacienta je opísať všetky duševné stavy aj vtedy, keď by sa mu to zdalo akokoľvek nepríjemné, nezmyselné, nedôležité, alebo nepatriace ku chorobe. Ukázalo sa, že práve nápady, ktoré sa takto voľne vynorovali a zdanlivo boli nezmyselné, majú nielen zmysel, ale vedú priamo k jadrú choroby. Metóda voľných asociácií sa pokladá za „základné psychoanalytické technické pravidlo“ a most medzi experimentálnou psychológiou a psychoanalýzou.

Freud hovorí: „V ďalšej psychoanalytickej praxi sa ukázalo, že práve tak ako voľne sa vynorujúce predstavy a myšlienky nie sú nič náhodné, ani sny a chybné výkony (prerieknutie, zabudnutie a pod.) nie sú náhodné, ba naopak, tieto fenomény majú vzhľadom na neurózu vzťah a vedú nás k poznaniu hlbšieho zmyslu psychických procesov“ (S. Freud, *Gesammelte Schriften, Internationaler Psychoanalytischer Verlag, Wien*, zv. XV, 205 — ďalej *Ge. Schr.*). Teda základy psychoanalytickej metódy spočívajú na analýze asociácií, dynamiky snovej tvorby a ich interpretácií vzhľadom na neurotické ochorenia. Takto sa odhaľuje ich skrytý zmysel a okrem využitia reminiscencií na detstvo tvoria základ psychoanalytickej metódy. Psychoanalýza bola predovšetkým *umením výkladu* a kládla si za úlohu prehĺbiť Breuerov prvý veľký objav, že neurotické symptómy sú zmysluplnou náhradou za iné utlmené duševné akty.

Okrem metodologickej prestavby terapeutической metódy Freud sa zameriava čím ďalej tým viac na príčiny neuróz. Už v štúdiách o hystérii konštatuje, že „sexuálnosť ako prameň psychických tráum a motív ‚obrany‘ vytlačania predstáv z vedomia hrá hlavnú úlohu v patogenéze hystérie“ (S. Freud 1906, str. 3). Sledujúc túto myšlienku prichádza k sexuálnej teórii psychoneuróz, nielen hystérie, a formuluje ju v práci *Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie* (1905).

Pre dokreslenie celkovej situácie na novej ceste liečenia funkčných ochorení nie je bez dôležitosti poznatok, ktorý získal Freud na začiatku psycho-

analytickej kariéry. Vedel, že celý úspech terapie závisí od vzťahu pacientky k terapeutovi. Jones opisuje zaujímavú udalosť, ktorá sa odohrala vo Freudovej ordinácii. Raz sa pri analýze stalo, že istá pacientka sa mu hodila okolo krku. Táto chúlостivá scéna sa však skončila veľmi rýchlo. Náhodou do ordinácie vstúpila chyžná. Od tejto chvíle Freudovi bolo viac než jasné, že vzťah k terapeutovi závisí od skrytých alebo otvorených sexuálnych prianí pacientky. Predpokladal, že sexuálne motívy prejavujúce sa vo vzťahoch pacient—terapeut budú súvisieť so symptomatológiou hystérie. Novú teóriu poňatia hystérie a metódu jej liečenia Freud nazval psychoanalýzou. Termín psychoanalýza bol prvýkrát použitý r. 1906 v marci vo francúzskom jazyku a v máji v nemeckom. Freuda lákala psychoanalytická metóda. Umožnila mu študovať špecifické problémy neurotických ochorení. Tieto špecifické problémy obsahuje jeho náuka o nevedomí, potlačení, odpore, prenose a pod., ktorá sa podstatne dotýka psychologickéj teórie.

V tomto štádiu zavádza pojem „odporu“, ktorý konečne môžeme nájsť už aj v jeho prvej práci, tu je odôvodnený teoreticky. Pri terapii neuróz naráža terapeut na neochotu až odpor pacientov reprodukovať isté predstavy a teda vôbec na odpor dať sa vyliečiť. Okrem toho zavádza miesto „dvojitého vedomia“ pojem nevedomia, ktorý hrá v psychoanalýze základnú úlohu. Freud sa od Breuera líšil už v štúdiách o hystérii tvrdením, že predstava sa vtedy stáva patogénnou, keď jej obsah odporuje tendenciám duševného života, a preto vyvoláva u individua odpor.

Teda psychoanalýza koncom minulého a začiatkom nášho storočia predstavuje teóriu psychoneuróz, vo svojej podstate sexuálnu teóriu psychoneuróz a metódu liečenia psychoneuróz. Freud definuje psychoanalýzu takto: „Psychoanalýza je meno pre tieto tri fakty:

1. riadenie a výskum duševných procesov, ktoré ináč nie sú prístupné;
2. ošetrovaciu metódu neurotických porúch, ktorá sa zakladá na týchto výskumoch;

3. rad psychologických názorov, ktoré sa takto získali a vedú k novej disciplíne (S. Freud, *Ges. Schr.*, zv. XI, str. 201). Psychoanalytická koncepcia neuróz tým vychádza aj z poznatku, že komplex myšlienok je spojený so silným, nie slastne zdôrazneným afektom, ktorý je z vedomia zatlačený. Na miesto zatlačenej myšlienky vystupuje telesný symptóm.

Tak sa zrodila psychoanalýza ako terapeutická metóda a teória psychoneuróz. Pravda, Freudova invenčnosť a jeho ctižiadosť išla ďalej. V neskorších dielach sa pokúsil postaviť osobitný systém poznatkov, ktoré presiahli rámec. tzv. „katarktickej metódy“ a zasiahli najmä do oblasti psychológie, ba aj iných vied, kde psychoanalýza svojimi základnými myšlienkami o nevedomí, štruktúre osobnosti, libide, potlačení prinášala nový pohľad na psychiku. Je zrejmé, že táto teória sa vyvíjala po celý Freudov život a mnohí Freudovi stú-

penci ju dopĺňali z rôznych aspektov. Pravda, nedosiahlo sa, aby sa psychoanalýza stala všestrannou psychologickou teóriou. Nedosiahlo sa to ani za Freudovho života a nedosiahlo sa to ani do dnešných čias. Obdivuhodné syntetické dielo v tomto smere sa pokúsil vytvoriť už zosnulý Rapaport v práci *Štruktúra psychoanalytickej teórie*, ako aj v iných dielach. Jednako aj jemu prichodí konštatovať, že mnohé oblasti psychológie psychoanalýza vôbec nezasiahla a nespracovala, napr. problematiku poznávacích procesov, učenia a pod., ktoré celkom nezávisle od psychoanalýzy prispievajú k stavbe psychologických vied. Psychoanalýze ako psychologickéj teórii sa v súčasnosti venuje veľká pozornosť: na jednej strane — ako sme už spomenuli — robia sa pokusy vypracovať štruktúru psychoanalytickej teórie, pričom mnohé základné pojmy menia svoj obsah (napr. u Rapaporta libido, nevedomie a pod.), na druhej strane zas niektorí neoanalytici, ako Karen Horneyová, rozvíjajú nové myšlienky a odmietajú Freudove základné koncepcie, kým niektorí starostlivo študujú postavenie psychoanalýzy v rámci psychologických vied. Stojí za zmienku Dallenbachov výrok, ktorý porovnával Gallovu frenológiu s psychoanalýzou. „Prečo by dnes klinickí psychológovia prijímali to, čo ich kolegovia pred 30 rokmi buď ignorovali alebo odmietali? Neviem, a rád by som to vedel. Domnievam sa, že je to preto, že nie sú školení vo filozofii ... Dnešní psychológovia sú málo oboznámení s akoukoľvek teóriou poznania ... Čo prinesie budúcnosť pre psychoanalýzu? Aké miesto prisúdi Freudovi história? Bude to podobne ako Gallovo miesto, kde sa budú utiekať šarlatáni?... Tieto otázky prenechávam Vám“ (cit. podľa A. Jenessa 1966, str. 3). A Jeness v štúdiu *Dynamika osobnosti* podáva prehľad o najnovších prístupoch k dynamickej stránke osobnosti. Konštatuje, že mnohých prekvapilo Rapaportovo zistenie, že „ani vo Freudových spisoch ani v prácach iných psychoanalytikov nie je systematický výklad psychoanalytickej teórie“. Rapaport v tom smere v súčasnosti vyvinul najväčšie úsilie, takže je viac ako oprávnený konštatovať to. K týmto otázkam sa však vrátime neskôr. Treba ešte podotknúť, že Freud sa na základe svojej metódy nielen pokúsil postaviť základy psychologickéj teórie, ale pokúsil sa túto metódu aplikovať na výklad kultúrnych a sociálnych javov do tej miery, že psychoanalýzu chcel pozdvihnúť na úroveň svetonázoru. Je isté, že mnohé z jeho pokusov sú veľmi zaujímavé, napr. myšlienky obsiahnuté v diele *Totem a tabu* (1913), resp. *Mojžiš a monoteistické náboženstvo* (1938), vyžadujú si však osobitné spracovanie a hodnotenie.

Vráťme sa k počiatkom nášho storočia. Vo Viedni sa okolo Freuda vytvoril Viedenský psychoanalytický krúžok, ktorý mal veľmi snaživých členov, plných nápadov. Z nich vyniká W. Stekel a A. Adler. Freud sa však snažil so svojimi myšlienkami prenikať aj ďalej. Freud do r. 1906 bol vcelku neznámy. Od r. 1906 možno konštatovať, že jeho myšlienky prenikajú za hranice a zaujali najmä züríšskych lekárov E. Bleulera a C. G. Junga, pôsobiaceho v nemocnici

v Burgholzi. Medzinárodné kontakty s Freudom nadväzujú aj iní bádatelia. Dňa 26. apríla 1908 sa v Salzburgu v hoteli Bristol konal prvý medzinárodný psychoanalytický kongres, ktorý trval jeden deň. Na kongrese sa zúčastnil z USA 1 účastník, z Rakúska 26, z Nemecka 5, z Anglicka 2, zo Švajčiarska 8, z Maďarska 2. Na kongrese sa uzniesli vydávať Jahrbuch für psychoanalytische und psychopathologische Forschungen. Editormi boli E. Bleuler a S. Freud, redaktor C. G. Jung.

Nové hnutie si takto vytvorilo svoju organizáciu, svoju publikačnú platformu a začalo sa šíriť do sveta. Organizačnou platformou bola Medzinárodná psychoanalytická spoločnosť. Jej cieľom bola starostlivosť o rozvíjanie psychoanalytickej vedy, psychológie a o jej použitie v medicíne a spoločenských vedách.²

3. ALFRÉD ADLER (1870–1936) — SPOLUPRÁCA A ROZCHOD S FREUDOM, VZNIK INDIVIDUÁLNEJ PSYCHOLÓGIE

Alfréd Adler sa narodil vo Viedni 7. novembra 1870 ako druhý syn obchodníka s obilím, ktorý sa tam presťahoval z Uhorska. Oženil sa r. 1897. Z jeho štyroch detí vynikla Alexandra (1901), neuropsychiatrička v New Yorku, a Kurt (1905), tak isto psychiater v New Yorku.

A. Adler začal kariéru vo Viedni ako očný lekár. O. Brachfeld udáva, že sa mu to veľmi nerentovalo, keďže si otvoril ordináciu na malomeštiackej židovskej ulici Praterstrasse. A. Adler bol veľmi obľúbený ako domáci lekár. Udáva sa, že Freud s ním nadviazal kontakt po jednej príhode. V časoch, keď sa z Freudových myšlienok vo Viedni vysmievali, A. Adler sa v lekárskej spoločnosti vyslovil o Freudovi a o jeho myšlienkach veľmi priaznivo. Na

² *Freud a Slovensko*. Freudov životopisec a priateľ Jones píše, že Freud navštívil Slovensko. Roku 1917 totiž „nebolo možné nájsť miesto na letovanie pre Freudovu rodinu v Semmeringu. Po dlhom hľadaní vyriešil Ferenczi problém tak, že našiel miesto v Tatrách, ktoré teraz patria Slovensku. Večer 30. júna, včas, ako to mal Freud vo zvyku, vybral sa tam teda s rodinou a strávil tam dva mesiace. Býval vo vile Mária Terézia na Štrbskom plese (Czorbatto v orig.), takmer 1200 m nad morom. Bola tam zima a časté prudké vetry. Freudovi sa krajina páčila a mal príležitosť chodiť na hríby, čo patrilo k jeho obľúbenému prázdninovému zamestnaniu. Ferenczi prišiel za ním na dva týždne a Sachs na tri. Eitingon a Rank sa uvoľnili navštíviť ho na jeden alebo dva dni. „Sestra mojej ženy — píše Jones — Grete Ilm, známa herečka, patrila tiež k spoločnosti a má mnoho pekných spomienok z tých zaujímavých čias.“ Freud skončil dovolenku 30. augusta 1917 a do Viedne sa vrátil cez Budapešť. Je zaujímavé, že Freud trávil prázdniny na Slovensku aj budúci rok, t. j. r. 1918. Jones píše „že na Štrbskom plese boli izby voľné len do augusta, ale neďaleko odtiaľ — v Lomnici — našli ubytovanie vo vile Vidor“ (E. Jones 1960, zv. II, str. 232–237).

Obr. 2: A. Adler

tomto základe ho Freud pozval do svojho psychoanalytického krúžku. Od tých čias až do roku 1911 patril Adler medzi dôležité postavy v tomto krúžku.

Rozdiel medzi Freudom a Adlerom je značný. Freud sa javí ako neobyčajne tvorivý a húževnatý pracovník, ktorý systemizuje svoje poznatky, rozširuje bázu uplatnenia psychoanalytickej metódy a teórie. Výsledkom je mnohozväzkové (18 zväzkové) celoživotné dielo. A. Adler vystupuje skôr ako

misionár novej myšlienky, je neobyčajne čulý a obľúbený prednášateľ. Napr. jeho dielo *Menschenkenntnis* (český preklad *Člověk jaký jest*) vzniklo vlastne tak, že jeden horlivý poslucháč si zapísal Adlerove prednášky (JUDr. Broser) a na základe tohto materiálu vznikla nová práca. A. Adler bol prednáškovo činný nielen v Európe, ale aj v Amerike, kde žil od r. 1930. Roku 1936 cestou na letné prednášky na tému *Individuálna psychológia* dostáva srdcovú porážku a zomiera vo veku 67 rokov. Odišiel ako prvý z troch veľkých psychoanalytikov.

Medzi A. Adlerom a S. Freudom jestvujú dva základné rozdiely v prístupe k psychike. A. Adler usudzuje, že ľudský život je určený jeho zmyslom, t. j. cieľom, ktorý si človek kladie. Teda Adlerov prístup je teleologický, kým Freudov bol kauzálny. Napr. Freud videl príčiny výskytu nejakých javov v traumatizujúcich zážitkoch z detstva, Adler ich hľadá v cieľi, ktorý si individuum kladie.

Kým jadro klasickej psychoanalýzy (t. j. do vydania práce *Ja a ono* — 1923) venovalo pozornosť nevedomiu a jeho mechanizmom, A. Adler o nevedomení veľmi nehovorí, skôr ho predpokladá. Miesto toho venuje pozornosť vzťahom medzi ja a spoločnosťou, t. j. otázkam prispôsobenia jedinca spoločnosti. Táto myšlienka je základná pre neopsychoanalýzu. Napr. ani D. Wyss (1961) Adlera neuvádza medzi Freudovými žiakmi, ale ako prvého neopsychoanalytika.

Z takýchto aspektov sa A. Adler pokúša vysvetliť správanie človeka, jeho konflikty. Uvedme aspoň jeden prípad. Otec učiteľ viedol syna k ctižiadosti byť prvým. V dôsledku toho sa vedel správať tak, aby si ho ľudia obľúbili a aby mal aj priateľov. V osemnástom roku života však došlo k zlomu. Chlapec sa utiahol a zašlo to tak ďaleko, že v škole prepadol. Príčinou bolo, že raz ho v nejakej spoločnosti vysmiali, pretože nevedel čosi o modernej literatúre. Takýmto a podobným materiálom sa A. Adler zaoberal. Neurózy vysvetľoval takto: Každý človek má svoj životný štýl, vedúcu líniu, ktorú sleduje. V danom prípade ide o tzv. „ideál hrdinu“ (Heldenideal). Životný štýl sa odráža v životopise každého človeka, pričom individuálna psychológia venuje pozornosť práve problémom, ktoré sú krízové, kritické a konfliktové. Jadro konfliktov tvorí zážitok menejcennosti a z neho vyplývajúca snaha po vyrovnaní, t. j. túžba po uplatnení alebo túžba po moci. Táto túžba po uplatnení sa môže prejavovať vyrovnávaním, kompenzáciou, ktoré môže byť nadbytočné, nadkompenzácia (podrobnejšie pozri na str. 240).

Všimnime si vzťahy a udalosti, ktoré sa odohrávali vo Viedenskom psychoanalytickom krúžku a ktoré viedli napokon k odchodu A. Adlera z kruhu Freudových prívržencov.

Vo Viedenskom psychoanalytickom krúžku bola nespokojnosť s mnohými Freudovými postupmi. „Skalní“ Freudovi prívrženci jemne dávali najavo nespokojnosť, pokiaľ ide o Junga ako predsedu Medzinárodnej psychoanaly-

tickej spoločnosti a redaktora Ročenky, kým „rebeli“ neboli spokojní ani s Freudovou teóriou. Rozkol, ktorý hrozil, nedal sa zastaviť nijakými opatreniami. Vzťahy medzi Adlerom a Freudom boli však iného charakteru ako medzi Jungom a Freudom. Adler a Freud neboli vzájomne spriatelení a mnohí Adlerovi prívrženci poukazujú na to, že Adler nebol nikdy Freudovým žiakom. J. Ratner píše: „V psychoanalytických publikáciách a čiastočne aj vo Freudových spisoch sa Adler javí ako Freudov žiak, ktorý zo ctižiadosti a nejednotnosti s psychoanalýzou skoncoval a založil vlastný systém. Adler nikdy nebol Freudovým „žiakom““ (J. Ratner 1963, str. 12). Krátko po vyjdení *Výkladu snov* Adler prijal Freudovo pozvanie a zúčastnil sa diskusného večera, na ktorom od začiatku uplatňoval vlastné hľadiská. Freud, ako z jeho korešpondencie s inými psychoanalytikmi vyplýva, A. Adlera nehodnotil vysoko a neriadil sa vždy radami viedencanov. Napätá situácia v krúžku bola mu snáď nepohodlná. Odlišný vzťah k viedenským psychoanalytikom v porovnaní napr. so Švajčiarmi sa dá vysvetliť aj tak, že mnohí boli od Freuda závislí (posielal im pacientov), a preto sa nestotožňoval s ich obavami a radami. Isté je hádam to, že Freud postupoval dosť autoritatívne s jasným cieľom medzinárodného uplatnenia psychoanalýzy.

Vlastné úvahy a vlastnú cestu naznačil Adler v jednom zo svojich hlavných spisov, v *Štúdiu o menejcennosti orgánov*, ktorá vyšla už r. 1907.

Už okolo r. 1910 nebola vo Viedenskom psychoanalytickom krúžku nijaká jednota. Adlerovými prívržencami boli Furtmüller, Grünnner, Hilferdingová, Klemper, Oppenheimer. Okrem toho ani Stekel, Tausch, Sadger neboli Freudom nadšení. Už predtým ako prvý sa rozišiel s Freudom Fliess. Postupne Adler svoje myšlienky čoraz naliehavejšie nastroľoval. Freud sa zrejme zamestnával úvahami o vzťahu medzi Adlerovými myšlienkami a psychoanalýzou. Keď sa situácia vyostrovala, naliehali na Freuda, aby sa o Adlerových myšlienkach diskutovalo. Tak sa stalo, že Adlerova koncepcia sa stala predmetom štyroch zasadaní: dňa 4. januára 1911 Adler predniesol prednášku na tému *Niektoré problémy psychoanalýzy*; dňa 1. februára 1911 *Mužský protest, jeho úloha a význam v neuróze*; ďalšie dve zasadania boli venované diskusii. Diskusia sa konala 8. a 12. februára. Z diskusie sa zachovali protokoly.

Jones o tejto diskusii podáva pomerne podrobný rozbor. Z rozboru vyberáme najpodstatnejšie.

V diskusii vystúpil Stekel a vyslovil domnienku, že nevidí rozdiely medzi Freudom a Adlerom. Freud však vyhlásil, že rozdiely sú tu a cíti ich aj Adler aj on sám (Freud). Uviedol, že už to postačí na ilustráciu rozdielov, ak Adler pokladá cidipovský komplex za konštrukciu. V priebehu diskusie vraj Adler uviedol, že reči o potlačení sú iba slovnou hračkou. Odôvodnil to takto: potlačenie je dôsledok kultúry — podľa Freuda — a kultúra je zas výsledkom potlačenia. Freud podľa Jonesa v diskusii povedal: „Adlerova náuka je ne-

správna a pre vývoj psychoanalýzy nebezpečná. Ale to sú omyly vedecké, ktoré vznikli v dôsledku nesprávnej metodiky; to sú omyly, ktoré svojmu pôvodcovi slúžia ku cti.“ Po poslednej diskusii udalosti už mali veľmi rýchly spád (E. Jones 1960, zv. II, str. 163).

Dňa 22. februára 1911 na schôdzke predsedníctva Viedenského psychoanalytického krúžku A. Adler ako predseda a W. Stekel ako miestopredseda podali demisiu. Adler navštívil krúžok naposledy 24. V. 1911, čím sa navždy rozišiel s ortodoxnou psychoanalýzou. Jeho päť prívržencov opustilo krúžok 11. októbra 1911, keď padlo rozhodnutie, že jeden člen nemôže byť v dvoch spolkoch. Adler totiž medzitým založil Spolok pre slobodný psychoanalytický výskum (Verein für freie psychoanalytische Forschung).

O pomeroch v krúžku a zmýšľaní psychoanalytikov sa najlepšie vyjadruje Jones, „skalný“ Freudov prívrženec, člen tajného medzinárodného psychoanalytického komitétu, Freudov priateľ a životopisec: „Nie je bez významu spomenúť, že väčšina Adlerových stúpcov ako aj on sám boli horliví socialisti. Adlerova žena, Ruska, bola úzko spriatelená s vedúcimi ruskými revolucionármi; Trockij, Jaffa patrili k jej stálym návštevníkom.

Furtmüller nastúpil aktívnu politickú dráhu. Ak tieto okolnosti berieme do úvahy, je pochopiteľné, prečo sa Adler koncentroval viac na sociologickú stránku vedomia ako na potlačené nevedomie (tamže, 164).“ Tento postoj je ozaj mnohovravný. Vystihuje základný rozdiel v prístupe k psychologickému problému u Freuda a Adlera. Adler postihol už v tých časoch základný nedostatok psychoanalytickej doktríny. Chýbala jej koncepcia prístupu neoanalytickej psychológie, resp. sociálnej psychológie, ktorá prihliada na sociálnu determináciu správania.

Aj Freud sa časom musel vážne zaoberať otázkou analýzy ja. Urobil to v práci *Das Ich, und das Es* (1923), kde systematickejšie spracúval vzťahy medzi Ja a Ono, t. j. vlastne medzi vedomím a jeho „ja“ centricitou a nevedomím s jeho pudovou štruktúrou. Pravda, treba konštatovať, niektorí sa domnievajú, že táto časť Freudových myšlienok, aj keď je originálne poňatá, nie je bez myšlienkového vplyvu Adlera.

Hodnotením A. Adlera sa dnes zaoberajú viacerí bádatelia. O. Brachfeld (1966) uvádza napríklad zaujímavú konfrontáciu R. W. Witeho z harvardskej univerzity: „Freud r. 1911 odmietal Adlerov pojem tendencie zabezpečenia (Sicherungstendenzen), no r. 1921 ho prijal ako „obranné mechanizmy“; Adlerov „zvrät“ (Umkehrung) pudu na „protiklad“ (1908) stal sa Freudovým „Reaktionsbildung“ (1915). Adlerova „životná línia“ (Leitbild — 1912) stáva sa Freudov ideál — ja (Ich Ideal); Adlerov pud „agresie“ (1908) je Freudovým „pudom smrti“ (1920).“

A. Adler po rozchode s Freudom založil novú spoločnosť a časopis. Tak vznikla nová orientácia v psychoanalytickom hnutí, individuálna psychológia,

ktorá sa rozšírila najmä v Anglicku, ale aj v USA. Odozvu našla aj v ostatných štátoch. U nás individuálnej psychológii venoval monografiu J. Čečetka *Adlerovská individuálna psychológia a pedagogika* (Bratislava 1936). Individuálnu psychológiu začleňujeme do rámca našej práce a venujeme jej osobitnú kapitolu (VIII).

Obr. 3: C. G. Jung

4. C. G. JUNG (1879—1961) — PRIATELSTVO MEDZI S. FREUDOM A C. G. JUNGOM, ICH SPOLUPRÁCA A ROZCHOD. JUNGOVA KOMPLEXNÁ ALEBO ANALYTICKÁ PSYCHOLÓGIA

Carl Gustav Jung, zakladateľ ďalšieho smeru v rámci hlbinej psychológie, tzv. komplexnej alebo analytickej psychológie, patril medzi najvýznamnejšie postavy v raných fázach vývoja psychoanalýzy. Jeho rozchod s teóriou a praxou psychoanalýzy a prerušenie osobných priateľských vzťahov s Freudom

znamenal vlastne vyvrcholenie hľadania nových ciest po opustení spoločnej psychoanalytickej platformy. Rozchod Freuda s Jungom znamenal pre psychoanalytické hnutie začiatok novej etapy. V tejto novej etape psychoanalytické oficiálne volené medzinárodné orgány boli vlastne usmerňované tajným medzinárodným psychoanalytickým komitétom (E. Jones, 1960). Roky, v ktorých bol Jung jednou z popredných postáv medzinárodného psychoanalytického hnutia, boli rokmi najväčšieho rozmachu psychoanalýzy v celosvetovom meradle.

C. G. Jung sa narodil 26. júla 1875 v Kesswile (kanton Thurgau) vo Švajčiarsku. Pochádzal z intelektuálskej rodiny, jeho otec bol evanjelickým farárom, čo nechalo vplyv na jeho tvorbe. Štúdium medicíny ukončil na bazilejskej univerzite r. 1900. Životnú dráhu začal ako lekár na Psychiatrickej klinike v Burghölzli, ktorú viedol E. Bleuler.

Paríž, ktorý bol dlhé roky príťažlivý pre rôznych odborníkov, priťahoval aj Junga. C. G. Jung odchádza r. 1902 na jeden semester počúvať prednášky do Paríža, kde ho zaujal okrem iného P. Janet. Roku 1904 Jung použil asociačný experiment v klinickej vyšetrovacej praxi, čo ho preslávilo. Junga pozývajú na prednáškové turné, dostáva čestný doktorát Clarkovej univerzity (štát Massachusetts). Od r. 1905 je hlavným lekárom v Burghölzli a stáva sa docentom psychiatrie v Zürichu. Roku 1903 sa oženil s Emmou Rauschenbachovou (narodil sa im jeden syn a štyri dcéry).

Kontakty medzi Freudom a Jungom, ako sme už spomenuli, trvali vlastne od r. 1906. Freuda Jungova účasť na psychoanalytickom hnutí veľmi tešila. Odôvodňuje sa to tým, že Jung bol Švajčiar, ktorý vyrástol v inej kultúrnej klíme. Usudzuje sa, že Freud veľmi kladne oceňoval to, že jeho 13-ročná práca sa stretla s ohlasom na takom serióznom mieste a u takých erudovaných ľudí, akí pracovali u E. Bleulera v Burghölzli. Ďalej sa obyčajne uvádza, že Freudovi imponovala Jungova osobnosť. Z mnohých opisov týchto udalostí (Jones, ale najmä Witells) vysvitá, že nie v poslednej miere hrali tu úlohu aj okolnosti, že Jung bol vplyvným mužom, ktorý sa hlásil k psychoanalýze. V literatúre sa uvádza, že Jung bol neobyčajne vzdelaný muž, mal vynikajúcu odbornú psychiatrickú erudíciu a vplyvné spoločenské postavenie. Bol temperamentný, živý, so skvelými intelektuálnymi vlastnosťami a veľkou invenčnosťou. To všetko našlo veľmi priaznivý ohlas u Freuda.

Freud vyhliadol Junga za prezidenta Medzinárodnej psychoanalytickej spoločnosti (Internationale psychoanalytische Gesellschaft) a za redaktora Bleulerovho a Freudovho časopisu *Jahrbuch für psychologische und psychopathologische Forschung* (v ďalšom Ročenka). Podľa Jonesa sa Freud identifikoval s Mojžišom a Junga pokladal za Jozuu. Jones píše ďalej, že Freud podobne ako Mojžiš mohol zaslúbenú zem psychoanalýzy iba vidieť z diaľky, Jung ju mal preskúmať. Spolupráca a výmena myšlienok medzi Freudom

a Jungom neostala iba na vedeckej úrovni, ale spôsobila veľmi úzke priateľské vzťahy. Zdá sa však, že vo vzájomných vzťahoch bolo mnoho otvorených otázok.

Predovšetkým Jung už v tých časoch urobil samostatný metodologický krok, a to aplikáciu metódy experimentálnej psychológie — asociačného experimentu na klinickú prax. Tento jeho prínos predchádzal kontaktom s Freudom. To neznamená, že Jung by nebol čerpal z Freudových myšlienok, neobdivoval Freuda a necítil spolupatričnosť k Freudovej skupine. Pravda, to nijako neznamená, že by tieto vzťahy mohli podviazať samostatnú cestu rozpracúvania problémov.

V literatúre sa venuje dosť pozornosti vzťahom Freud—Jung. Často sa spomína najmä averzia Viedencanov voči Jungovi. Jones a iní (Wittels) dávajú určité podklady pre to, aby sme mohli opozíciu Viedencanov voči Jungovi zhrnúť do týchto bodov:

1. Predovšetkým pociťovali vraj nedôveru voči každému, kto neprináležal k duchovnej kultúre židovstva. Táto nedôvera viedla tak ďaleko, že hľadali všemožné chyby na Jungovi, ba išli za Jungovými spolužiakmi zo študentských čias a vypytovali sa na neho ako študenta. V literatúre sa citujú výroky niektorých Jungových spolužiakov. Freud sám obraňuje v prvých fázach Junga tým, že Jungovi ako kresťanovi je ťažšie vniknúť do psychoanalýzy, keďže „nás obklopuje mýtus“ (Jones 1960).

2. Ďalej to bola nepochybne žiarlivosť na právomoc, ktorú mal Jung ako prezident Spoločnosti a redaktor Ročenky. Odrazilo sa to v skrytých alebo otvorených sporoch. K otvoreným sporom napr. patrila spor o možnosti publikovať v Ročenke, ktorý vypukol medzi Jungom a Abrahamom. Freud sa v tomto spore postavil za Junga.

Podnetom k rozporom boli však aj objektívne fakty vyplývajúce z teoretického riešenia problémov. Napr. Jungovi sa vyčítalo, že už v Salzburgu vo svojej prednáške o *dementia praecox* sa nepridržiaval Freuda, ale *dementiu praecox* vysvetľuje na základe „organicky podmieneného stavu mozgu“. Teoretické rozpory postupne nadobúdali zjavnejší charakter, týkali sa aj iných problémov, napr. odlišnejšieho poňatia libida a pod.

4. Ďalej sa uvádza, že Jung nevenoval dosť pozornosti úradu prezidenta Medzinárodnej psychoanalytickej spoločnosti, najmä v rokoch 1910—1911, čo znepokojovalo už aj Freuda. Aj Freud sa začína kriticky pozeráť na Jungovu činnosť.

Možno hádam povedať, že časom teoretické rozpory nadobúdajú postupne taký charakter, že nie je možné udržať ortodoxnú psychoanalýzu a Junga v jednom zväzku. Vedecký a osobný rozchod nastáva v rokoch 1912—1913 aj napriek tomu, že Jung je ešte stále prezidentom Medzinárodnej psychoanalytickej spoločnosti a redaktorom Ročenky.

Pravda, Jung nebol od Freuda existenčne závislý. Istú úlohu zohralo, že bol synom evanjelického farára. Vychádzal z inej kultúrnej klímy, zo spoločensko-ekonomických podmienok vo Švajčiarsku. Teoreticky sa to odrazilo v tom, že Jung nebol schopný chápať, že celý psychický život, jeho zákonitosti a dynamika je podmienená sexuálne. Jung pojem „libido“, ktoré Freud rezervoval pre sexuálnu energiu, nechápe iba vo vzťahu k sexu, ale používa ho na označenie tzv. duševnej energie. Freud na Jungovo poňatie reagoval veľmi prudko. Dnešní neoanalytici sa však viac blížia k Jungovmu poňatiu ako k Freudovmu. Ďalej Jung hneď na začiatku začal mnohé pojmy ináč chápať. Napr. pri pojme incest hovorí, že ho netreba brať celkom doslovne, a pod. Jung o svojom pokuse odsexualizovať psychoanalýzu písal Freudovi už po návrate z Ameriky r. 1912.

Od Freudových koncepcií sa odchyľuje v práci *Wandlungen und Symbole der Libido* (1912). Libido nechápe ako výraz sexuálnej energie, ale hovorí o ňom ako o všeobecnej duševnej energii. O svojich prácach hovorí ako o analytických a v teoretickom zmysle ich nazýva „komplexnou psychológiou“. Roku 1913 sa zrieka i docentúry a venuje sa čisto výskumnej práci, ktorej výsledkom sú *Psychologische Typen* (1920). Jungova vedecká terminológia introvert-extrovert, uvedená v *Psychologických typoch*, sa rýchlo udomácnila v slovníku takmer každého národa. Jung v prácach, ktoré nasledovali po *Psychologických typoch*, na vysvetlenie duševného života zavádza nové termíny: archetyp, kolektívne nevedomie, osobné nevedomie, persona, anima, animus, individuálny proces a pod. Aby si potvrdil svoje názory a prípadne ich lepšie podložil, podniká niekoľko ciest. Navštívil severnú Afriku (1921), Arizónu, New Mexiko, USA (1924—1925), Kenyu (1926).

Na týchto cestách získal materiál na potvrdenie svojej koncepcie nevedomia. Využil spôsoby primitívneho myslenia pre svojráznu interpretáciu náboženských predstáv, mýtov a povestí primitívnych národov. Neodmietavý postoj k náboženstvu ho viedol na Ďaleký východ. Tu sa stretol s niekoľkými bádateľmi, s ktorými spolupráca bola pre neho osožná. Napr. r. 1930 vydáva spolu s Richardom Wilhemom (riaditeľom vtedajšieho Ústavu pre Čínu, prekladateľom všetkých podstatnejších prác čínskych filozofov a básnikov starých taoistických textov) *Das Geheimnis der goldenen Blüte*, ku ktorej Jung napísal poznámky Európana. Výsledkom spolupráce s nemeckým indológom Heinrichom Zimmerom († 1945) je publikácia *Der Weg zum Selbst* (1944). Nakoniec spolupracuje s maďarským filológom a mytológom K. Kerényim, s ktorým spolu vydal *Einführung in das Wesen der Mythologie*, Amsterdam 1942 a *Úvod do eleuských mystérií*. (Je to zhrnutie dvoch predchádzajúcich prác *O božskom dieťati* a *O božskom dievčati*.)

Táto všestranná činnosť, akási názorová umiernenosť v sexuálnom smere a sklon k náboženstvu mu priniesla sériu čestných doktorátov v Amerike,

Indii (Kalkata), Anglicku (Oxford) a mnoho čestných titulov. Roku 1930 mu Deutsche aerztliche Gesellschaft udelila čestné prezidentstvo.

Roku 1933 ho menovali za prezidenta Internationale allgemeine aerztliche Gesellschaft für Psychotherapie, bol redaktorom časopisu Zentralblatt für Psychotherapie und ihre Grenzgebiete (r. 1939 podal demisiu). Roku 1933 sa opäť ujal učiteľskej činnosti na E.T.H. v Zürichu (Eidgenossische technische Hochschule), kde ho r. 1935 menovali titulárnym profesorom. Toho istého roku ho zvolili za prezidenta v Schweizerische Gesellschaft für praktische Psychologie, od r. 1939 bol prednostom kuratória Vedeckého inštitútu pre psychoterapiu. R. 1942 sa vzdal profesorského miesta na E.T.H., ale už r. 1944 univerzita v Bazileji zriadila pre neho zvláštny ordinariát pre medicínsku psychológiu. V Bazileji, ako nás informoval H. Meng, mal iba jednu prednášku.

Roku 1932 dostal literárnu cenu mesta Zürich a r. 1943 ho Schweizerische Akademie der medizinischen Wissenschaften zvolila za čestného člena. Jungovo dielo je takmer neprehľadné, obsahuje vyše 100 publikácií, z toho asi 25 obsažených. Jeho knihy sú preložené takmer do všetkých európskych rečí.

Uvedieme aspoň niekoľko Jungových výrokov, z ktorých je jasná odlišnosť stanovísk Freuda a Junga. Sám Jung sa nepočíta k Freudovým nepriateľom, pokladá Freuda za zjav kultúrnohistorický. Hovorí, že nijaký skúsený duševný lekár nemôže poprieť fakt, že medzi pacientmi, ktorí ho navštívia, nenachádza sa isté percento prípadov, ktoré súhlasia s Freudovými teóriami. O psychoanalýze výslovne hovorí: „Jeho psychológia (Freudova, podč. T. P.) je psychológiou jedného neurotického stavu, jednostranná určitého razenia, preto len v rámci odpovedajúceho stavu platná pravda. V rámci týchto hraníc je Freud pravdivý a platný aj tam, kde hovorí nepravdu“ (C. G. Jung 1931, str. 77).

Tým, že Jung odmocnil sexuálny faktor a otázku energetiky (ktorú viazal Freud výlučne na sexuálny pud), zovšeobecňuje a vytvára pojem duševnej energie, voľný a primárne neviazaný na nijaký pud. Túto energiu nazýva (podľa Freuda) stále libidom, avšak takto sa — hovorí Jung — oslobodzuje psychológia z Freudovho „rodinného románu“ a otcovského komplexu Jehovah, na ktorý — podľa Junga — trpel Freud a celá jeho psychoanalýza.

Iným zásadným postojom je vôbec Jungovo stanovisko k psychológii. Kým Freud sa snaží prírodovedným spôsobom dôjsť k všeobecne platným záverom a tak vylúčiť akúkoľvek subjektivitu, Jung tvrdí, že to nie je možné a že každá psychológia má subjektívny charakter svojho pôvodcu. Z uvedeného jasne vyplýva, že u Junga nenájdeme iba jeden vysvetlovací znak ako u Freuda, t. j. že každý duševný jav chápe komplexne, nevychádza iba z jednotlivého sna alebo jednotlivého chybného výkonu, ale z celého súboru snov a iných duševných faktov a tak vysvetľuje celkový charakter snov ako aj

„citovo zdôraznených komplexov“. Jung svoju psychológiu nazýva aj komplexnou psychológiou. Súčasne to znamená, že sám sa nesnaží začleniť svoju psychológiu do psychologického systému a ani sa o to osobitne nestará.

Tým je jasný subjektivizmus jeho koncepcie, ktorý ho vedie k filozofii, mytológii, náboženstvu. Nie je bez zaujímavosti, že podobný postup volí napokon aj Freud.

Za dôležitú vývojovú etapu komplexnej alebo analytickej psychológie pokladá Jung objavenie princípu bipolarity duševného života. Problém bipolarity duševného života nastolili neurózy dospelého veku. Kým pri neurózach mladosti možno — podľa Junga — použiť Freudove alebo Adlerove názory, počítajúc s uvoľnením viazaných alebo potlačených inkompatibilných pudových tendencií podporiť mladistvý rast a vývoj osobnosti, iná situácia je v dospelosti, kde biologické „ja“ sa už v podstate uplatnilo a obohatenie života umožňujú nové aspekty. Neuróza — podľa Junga — nepredstavuje len negatívny moment, ako by to vyplývalo z Freudovej náuky, ale obsahuje v zmysle bipolarity duševného života aj kladný a pozitívny moment. Pozitívny v tom zmysle, že neuróza je v podstate výstrahou pred jednostranným životným postojom a obohatenie života je možné na základe tej časti, na úkor ktorej bol umožnený jednostranný životný pokoj. (Uvádza príklad: Extrovertovaný postoj myslenia u obchodníka potlačuje protikladnú funkciu cítenia, ktorá by najskôr mohla myslenie v jeho funkcii rušiť. Neuróza tu vzniká v dôsledku neadekvátnosti reakcií myslenia v niektorých životných situáciách, vyžadujúcich citové riešenie, obsahuje v sebe všetky predpoklady nevyhnutné na obnovenie takého životného postoja, v ktorom by aj cit mal svoje poslanie a tým by sa celý život človeka obohatil aj o citovú stránku.)

Duševný život a jeho rovnováha je možná jedine na základe bipolárnosti duševných obsahov. Duševno potom obsahuje v samej podstate princíp samoregulácie, princíp, ktorý vyrovnáva všetky protiklady kompenzačnou činnosťou (napr. jednostranný postoj obchodníka môže byť vyrovnaný po- bočnými záľubami, koníčkami, ktoré majú psychohygienickú hodnotu, keďže napomáhajú udržiavať rovnováhu v duševnom živote). Ak by sa tieto bipolárne záľuby potlačili, porušil by sa princíp samoregulácie a v dôsledku toho by došlo k strate rovnováhy a tým k vytváraniu neurózy.

Jung sa často zaoberal vzťahom k Freudovi a Adlerovi. Príkladom sú slová: „Adler vidí, ako submisívny, menejcennosť cítiaci subjekt snaží sa zaistiť si iluzórnu prevahu ‚protestmi‘, ‚arangementmi‘ a inými účelovo zameranými ‚kunstgrifmi‘; nezáleží na tom, či tu ide o rodičov, vychovávateľov, predstavených, autority, situácie, inštitúcie, alebo podobné veci. Aj sexualita tomu slúži. Tento názor spočíva na neobyčajnom zdôraznení subjektu, proti čomu povaha a význam objektu celkom mizne. Naproti tomu Freud vidí svojich pacientov stále závislých od vzťahov k významným objektom. U Freuda

objekty majú najväčší význam a skoro výlučne majú determinujúcu silu, kým subjekt podivuhodne ostáva bezvýznamný a vlastne nie je nič iné ako zdroj túžby po slasti.“ Alebo ďalej: „Zaiste obidvaja bádatelia vidia subjekt vo vzťahu k objektu, ale ako rôzne ho ponímajú! U Adlera ide o zdôraznenie subjektu, ktorý sa zaistuje a hľadá prevahu nad objektom, ľahostajne akým —; u Freuda oproti tomu dôraz spočíva celkom na objekte, ktorý vzhľadom na svoju vlastnosť napomáha alebo prekáža subjektu v jeho túžbach po slasti“ (C. G. Jung 1943, str. 61—63).

Jung pri riešení tejto zdanlivo protikladnej situácie vychádza z predpokladu, že ľudské konanie je podmienené tak subjektom, ako aj objektom, avšak dôraz na jeden alebo druhý faktor kladie človek podľa svojej povahy. Tak dochádza k poznatku, že obidve teórie zodpovedajú protikladne postaveným typom, a to Freudova extrovertovanému a Adlerova zas introvertovanému.

Na základe takýchto koncepcií na Freudovu adresu v práci *Seelenprobleme der Gegenwart* (Duševné problémy súčasnosti) (Zürich—Leipzig 1931) hovorí: „Čo Freud povedal o úlohe sexuality, infantilnej slasti a o jej konflikte s princípom reality, o inceste a pod., je predovšetkým najpravdivejším výrazom jeho osobnej psychológie. Je to šťastne utvorený výraz toho, čo subjektívne objavil. Ja nie som Freudovým nepriateľom, hoci on a jeho žiaci ma krátko- zrako za takého chcú označiť. Nijaký skúsený duševný lekár nemôže poprieť, že našiel prinajmenej tucet takých prípadov, ktorých psychológia vo všetkých podstatných ohľadoch súhlasí s Freudovou. Preto Freud svojím najsubjektívnejším poznaním dopomohol k zrodu veľkej ľudskej múdrosti. Sám je školským príkladom svojej psychológie a svoj život a svoju tvorbu venoval splneniu tejto úlohy... Keďže iní majú inú psychológiu, aj ináč vidia a ináč sa vyjadrujú. To sa najskôr ukázalo na najstaršom Freudovom žiakovi, totiž na „Adlerovi“. Adler presne ten istý materiál interpretoval z celkom iného hľadiska a jeho pohľad je prinajmenej taký presvedčivý ako Freudov. Je to preto, že Adler predstavuje typ psychológie, ktorý možno často stretnúť... Obidve školy nemôžeme obísť bez výčitky, že človeka chcú vysvetliť príliš z patologického hľadiska a z hľadiska jeho defektov. Najpresvedčujúcejším príkladom je Freudova neschopnosť porozumieť náboženský zážitok“ (v origin. preložene, napr. pozri *Die Zukunft einer Illusion* — Budúcnosť jednej ilúzie). Jung však hovorí ďalej: „Naproti tomu chcel by som človeku radšej porozumieť z jeho zdravia a chorého oslobodiť práve od tej psychológie, ktorú opisuje Freud na každej stránke svojho diela...“ (tamže, str. 76—77).

Jung svoj vzťah k Freudovej psychoanalýze osvetľuje ďalej: „Pohľad do subjektívneho charakteru onej psychológie, ktorá bola vytvorená jedným jediným jedincom, by mal byť znakom, ktorý ma oddeľuje od Freuda najvia-

cej.“ K otázke pudovej determinácie psychiky tak, ako sa prejavuje vo Freudovom diele, zaujíma Jung takéto stanovisko: „Nepochybujem, že prírodné pudy sa v duševnej oblasti mocne rozvíjajú, či už je to eros alebo vôľa po moci, ale tak isto nepochybujem, že tieto pudy narážajú na ducha, keďže na niečo vždy narážajú a prečo by sa to niečo nemohlo nazvať ‚duch‘. Málo viem, čo je duch a málo viem, čo sú to ‚pudy‘. Jedno mi je také tajomné ako druhé, a preto nemôžem to jedno vysvetľovať ako nedorozumenie druhého“ (tamže, str. 39).

Odsexualizovanie pojmu libida a chápanie ho v zmysle duševnej energie vysvetľuje takto: „Tým nechceme poprieť dôležitosť sexuality v duševnom dianí, ale má sa zastaviť zaplavenie duše sexuálnou terminológiou a sexualita má byť postavená na správne miesto. Je napokon ... len jedným biologickým inštinktom, len jednou psychofyzickou funkciou, určite veľmi dôležitou a vplyvnou. Ale čo sa stane, ak by sme nechceli viacej ješ? ... a keď nás začne bolieť zub, tak sa zdá, že celá duša pozostáva zo samej bolesti zubov.“ Ďalej konštatuje, že Freudovej psychológii chýba možnosť odpútať sa od biologického diania. Ďalej hovorí: „Náš duchovný človek pristupuje k tomu, krúti hlavou, hovoriac: si si vedomý len jedného pudu, totiž telesného zväzku, ktorý vedie späť k otcovi a matke alebo dopredu k deťom, ktoré vzišli z nášho tela ‚incest‘ a minulosťou ‚incest‘ s budúcnosťou, Dedičný hriech perpetujúceho rodinného románu...“ (tamže, str. 82).

Neuznávanie tejto Freudovej tézy pokladá Jung za ďalší odlišný znak medzi sebou a Freudom. Bližšie vysvetľuje: „My, moderní ľudia, sme odkázaní na to — ducha opäť zažiť, t. j. urobiť praskúsenosť.“ Tento Jungov zámer alebo snaha spôsobila, že mu vytýkajú mysticismus. Jungova obrana znie: „Dokazuje niečo otcovský komplex... Tento otcovský komplex s jeho fanatickou strnulosťou a precitlivenosťou je zle porozumená náboženská funkcia, mysticismus, ktorý sa zmocnil biologického, rodinného. So svojím pojmom ‚nadja‘ (rozumej Freud, podč. T. P.) chce svoj starý obraz Jehovu vniesť (einzuschwäzen) do psychoanalytickej teórie. Také veci je najlepšie povedať hneď“ (tamže, str. 83—84).

Okrem psychologických typov, ktoré sú celkom samostatnou Jungovou koncepciou, mnohé myšlienky Jung vyslovil nezávisle od Freuda. V novembri 1912 sa stretli vedúci psychoanalytici v Mníchove. Tu Freud kritizoval „Švajčiarov“, ktorí dokonca už prestávali Freuda citovať. Po kritike Freud odpadol. Jones píše, že „mocný Jung“ ho vzal do náručia a položil na pohovku. Definitívny rozchod s psychoanalýzou nastal r. 1913 a o rok na to sa Jung vzdáva aj funkcie v psychoanalytickom hnutí. Roku 1913 sa súčasne vzdáva docentúry na univerzite v Zürichu a od tých čias sa venuje úplne štúdiu a výskumu nevedomia.

5. POZNÁMKY NA ZÁVER

Také boli cesty a osudy troch mužov, ktorí sa na začiatku nášho storočia stretli, spolupracovali a napokon sa rozišli nielen v názoroch, ale aj ako priatelia. Ich ďalšie cesty sú v znamení rozvíjania vlastných myšlienkových systémov, ktoré sú viac alebo menej ucelené, ale vždy zviazané mnohostranne so spôsobom psychoanalytického myslenia.

Stojí ešte za zmienku, že v týchto časoch búrlivých pre psychoanalýzu Jones 1. augusta 1912 navrhuje Freudovi listovne zriadiť tajný medzinárodný komitét, ktorého existencia by musela byť dobre utajená. Jones vo svojom spise vyslovene píše, že veľký dôraz bol na slove tajný. Malo to tak byť preto, aby Freud a psychoanalýza bola uchránená od podobných udalostí, aké ňou zmietali v posledných rokoch. Tajný medzinárodný komitét tvorili najvernejší zo „starej gardy“ — Freud, Ferenczi, Rank, Jones, Sachs, neskôr Eitingon. Zdôrazňovalo sa, aby sa už do hnutia nevotrel „nijaký Švajčiar“ (E. Jones 1960, str. 188).

Ako vidíme, je to veľmi zaujímavá historka. Iste niet pochyb, že viacerí psychoanalytici mali starosť o osudy psychoanalýzy a Freuda. Na druhej strane zas vedecké hnutie, vedecké fakty nepotrebujú „tajné komitáty“, ktoré by riadili odborný život v rámci určitej školy. Je zaujímavé, že sám Freud pristúpil na myšlienku „tajného komitátu“, ba myšlienka sa mu zdala významnou.

Ak sme uviedli stanoviská Adlera a Junga k Freudovi, bude spravodlivé uviesť aj Freudov postoj k jeho spolupracovníkom. Freud už r. 1914 v *Dejinnách psychoanalytického hnutia* okrem iného píše: „Z dvoch hnutí, o ktorých tu hovorím, Adlerovo je bezpochyby dôležitejšie: je úplne nesprávne, no jednak má svoju logiku a súvislosť. Napokon napriek všetkému sa zakladá na teórii inštinktu. Jungova úprava, naopak, úplne premiestnila vzťahy javov s inštinktívnym životom. Okrem toho, ako to konštatovali jeho kritici, je taká nejasná a zamotaná, že nie je ľahké zaujať k nej stanovisko... Adlerovský výskum vniesol do psychoanalýzy niečo nové, príspevok k psychológii — ja — ... (citované podľa M. Robert, *Psychoanalytická revolúcia*, Bratislava 1968, str. 238).

Na záver by sme chceli uviesť ešte ďalšie poznámky. Je zaujímavé, že myšlienky, ktoré boli základom psychoanalytickej teórie, sformulovanej Freudom, ktoré pokladal Freud za základné pre psychoanalytickú koncepciu a viedli hneď k sporom, napr. problém sexuálnej determinácie psychiky (Jungov pokus odsexualizovania libida), pojem nevedomia — Adlerov pokus o sociálnu determináciu a pod., tvoria aj dnes hlavné miesta sporov, resp. upúšťa sa od mnohých Freudových koncepcií. Viaceré z týchto Freudových

myšlienok aj dnes inšpirujú mnohých k rozchodu s psychoanalýzou. Zdá sa, že bude potrebné uviesť ďalší príklad rozchodu s psychoanalýzou. Príklad volíme z dnešných čias. Uvádžeme ho preto, aby sme ukázali, že práve tak ako v Adlerových a Jungových časoch príčiny rozchodu treba hľadať skôr v samej psychoanalýze ako v nejakých subjektívnych faktoch, napr. vctižiadostivosti, analytickej erudícii a pod. Ako príklad uvádzame Karen Horneyovú, neoanalytičku, ktorej knihy sa prekladajú do viacerých svetových jazykov. Dovoľujeme si túto kapitolu preto uzavrieť niektorými myšlienkami K. Horneyovej z jej knihy *Nové cesty v psychoanalýze*: „Môžem celkom úprimne povedať, že sa pokladám za celkom oprávnenú na kritiku obsiahnutú v tejto knihe preto, lebo som Freudovu teóriu používala nepretržite počas 15 rokov... Zistila som, že takmer každý pacient stavia problémy, pre ktoré nám doterajšie psychoanalytické vedenie nedáva nijaké riešenie a ktoré teda musia ostať nevyriešené. Mám pochybnosť o platnosti psychoanalytických teórií... Trvalo to mnoho rokov, kým som sa naučila psychoanalytickú náuku kriticky premyslieť.“ Horneyová však vidí rozvoj neopsychoanalýzy v tom, že sa „vypustia sporné elementy, že sa od určitých historicky určených teoretických predpokladov upustí, ako aj od teórií, ktoré vznikli na tejto základni“ (K. Horney 1951, str. 8).

Tieto Horneyovej poznámky o diele S. Freuda nenechávajú nikoho na pochybách, že v súčasnosti jestvuje u mnohých autorov opravdivá snaha kriticky preskúmať Freudove základné pojmy a teoretické východiská. Na tom sa zakladá celé neoanalytické hnutie. Ak k veci pristupujeme z hľadiska preskúmania základných pojmov, pokusu hľadať oporné body pre konštrukciu systému v psychoanalytickej teórii, resp. v tom zmysle, potom rozvíjajú neopsychoanalytici svoje snahy jednak v smere určitej revízie niektorých Freudových východísk a jednak v smere pokusu o syntetickejšie hľadiská tak, aby psychoanalýza mohla poskytovať základnú psychologickú teóriu.

K psychoanalýze alebo vlastne k hlbinej psychológii jestvovali a sú stále nerovnaké postoje. Je to buď úplné odmietanie alebo nadšený súhlas, inokedy opatrná rezerva alebo rešpekt. Rešpekt vo vede sa spája s vedeckým faktom a s teóriou vybudovanou na tom základe. Psychoanalýza prišla s mnohými podnetnými myšlienkami, a preto nie div, že v psychológii nachádzala značný ohlas. Lenže v súčasnosti sa psychológia rozvíja do systému psychologických vied, od čias začiatkov psychoanalýzy sa vyvinula na rozvetvený systém základných teoretických a špeciálnych vied, ako aj aplikovaných vied. Preto dnešní psychoanalytici teoretici, ako napr. Rapaport, zamýšľajú sa nad štruktúrou psychoanalytickej teórie.

Domnievame sa, že môže byť užitočné, ako sme v úvode naznačili, konfrontovať základné hlbinné psychologické pojmy s pojmovým aparátom po-

užívaným v psychológii. Nebude to práca vďačná, pretože Freud, Adler, Jung išli samostatnými cestami a záležalo im na uplatnení ich doktrín pri celkových koncepciách, ktoré postupne prerástali do svetonázoru, ba čo viac, metódu použitú na neurotikoch a neurotičkách použili nie zriedka na „analýzu“ sociálnych javov (tzv. aplikovaná psychoanalýza).

KAPITOLA II

POJEM „NEVEDOMIE“ A PREDMET PSYCHOLÓGIE

1. ÚVOD

S. Freud si pripisuje ako zásluhu, že odôvodnil používanie pojmu nevedomia ako vedeckého termínu a predmetu bádania, a preto sa s ním môže v psychológii „legálne“ pracovať. Už predtým však W. Wundt stanovil, že predmetom psychológie je vedomie a vtedajšie psychologické pracoviská na tejto platforme aj úspešne bádali. Toto je Freudovo prvé ostré stretnutie s vtedajšou, ale aj dnešnou psychológiou, najmä ak uvažíme, ako Freud ponímal nevedomie v štruktúre psychična. Išlo o prevratný okamžik vo vývine psychologickkej vedy? Mnohí z bádateľov boli tej mienky, mnohí s ich názormi nesushlasili. Ba neskôr (okolo r. 1913) J. B. Watson povedal, že aj pojem vedomie je subjektívny, preto žiada, aby psychológia skúmala to, čo je objektívne. Objektívne je to, čo človek robí, a to je správanie. Tak sa odpoveď na otázku, čo je to psychologický jav, zauzlila. Vzniká teda otázka, čo je psychologický jav. Je to vedomie, nevedomie, správanie? Tu sme pri jadre problému tejto kapitoly. Preto by sme tu chceli objasniť jednak základné pojmy, ich obsahovú náplň, akú im dala psychoanalýza (Freud a Jung) a jednak akú majú vo vedeckej psychológii. Preto náš záber bude širší, ako je vo freudovskej literatúre bežné, pričom chceme podať podstatu nielen Freudových, ale aj Jungových názorov na nevedomie. Pokúsime sa tieto názory, resp. im zodpovedajúce koncepcie konfrontovať s vtedajšími a dnešnými formuláciami predmetu psychológie. Treba však poznamenať, že spor vzniká nielen pre pojmy vedomie, resp. nevedomie, je oveľa hlbší. Keď K. Bühler (1927) vo svojej práci *Kríza psychológie* zaraďuje do jednej kapitoly psychoanalýzu a psychológiu myslenia, iste tak nerobí preto, že psychoanalýza prispela k psychológii myslenia, ale ukazuje na to, že kríza v psychológii spočíva v teoretických koncepciách. K. Bühler časový medzník krízy psychológie kladie do r. 1890,

keď začal vychádzať *Zeitschrift für Psychologie*. K. Bühler krízu v psychológii hodnotí ako krízu z výstavby (*Aufbaukrise*). Za najcharakteristickejší jav tejto krízy pokladá, že bádatelia na rôznych úsekoch vytvárajú nové teórie, pričom sa nestarajú o všeobecnú psychologickú teóriu a metodológiu. Tak sa stáva, že napr. R. Müller-Freinfels r. 1929 vydáva knihu *Súčasná psychológia* a v nej uvádza 17 rôznych druhov škôl alebo smerov v psychológii (český preklad *Psychologie přítomnosti* vyšiel v preklade R. Konečného r. 1937).

Aby si dnešný čitateľ vedel urobiť predstavu o problémoch, ktoré sa vyskytli pri chápaní psychologických javov, pokladáme za potrebné zvoliť v tejto kapitole tento postup:

- a) načrtnúť platformu vtedajšej psychológie vedomia;
- b) reakciu na psychológiu vedomia vo všeobecnosti;
- c) Freudovo a Jungovo poňatie nevedomia;
- d) napokon uvedieme kritickú konfrontáciu psychoanalytických koncepcií „nevedomia“ s názormi, ktoré sú charakteristické pre dnešnú psychológiu.

2. PSYCHOLÓGIA AKO VEDA O VEDOMÍ

Všeobecne sa usudzuje, že R. Descartes zohral významnú úlohu, že určil predmet a metódu bádania v psychológii. Napr. S. L. Rubinštejn (1964) o tom hovorí: „Descartes nepoužil pojem vedomia, hovorí o myslí (mens), ale určuje ho ako „všetko to, čo sa v nás deje, čo môžeme sami bezprostredne vnímať“. Inými slovami, Descartes zavádzal princíp introspekcie, samoodrazu vedomia v sebe samom. Kladie tým základy introspektívnemu pojmu vedomia...“ Okrem iného... na základe takéhoto poňatia duševna (Descartes ako dualista žiadal telo skúmať inými metódami ako ducha, myseľ) rozvíjajúci sa anglický empirizmus (J. Locke 1630—1700) hlásal, že všetky idey vznikajú zo skúsenosti a sú ideami vecí. Na takomto základe sa rozvinula asociacionistická psychológia či už v Anglicku (J. Hartly a St. Mill atď.) alebo vo Francúzsku (Condillac, Holbach, La Mettrie atď.). Jej základom bola myšlienka, že vedomie je najvyšším prejavom duševna a závisí od mozgu a od zmyslovej skúsenosti. Na základe tejto skúsenosti vznikajú jednoduché prvky: vnemy — predstavy. Ich ďalšia skladba sa riadi mechanikou ducha, ktorej základ tvoria asociácie.

Naznačená filozofická koncepcia psychiky tvorí teoretickú základňu novovzniknutej vedy - psychológie. Týmto všeobecne známym faktom nemie nime podceňiť metodologický pokrok, ktorý bol nevyhnutný na to, aby sa psychologické javy začali skúmať experimentálne a aby sa psychológia odčlenila od filozofie. Chceme len naznačiť filozofickú platformu prvých psychologických koncepcií či už tzv. senzualistického asociанизmu (H. Ebbinghaus, F. E.

Müller, T. Ziehen) alebo Wundtovho tzv. voluntaristického apercepcionizmu (R. Müller-Freienfels 1937, str. 27, 37).

Psychológia ako veda o vedomí vychádzala z tejto koncepcie: „Prvkami celého duševného života sú zmyslové ‚pocity‘ (sensations). Vznikajú na základe vonkajších podnetov, môžu však vstúpiť do vedomia aj ako reprodukcie a potom sa nazývajú predstavy. Tieto predstavy sa združujú (asociujú) podľa jednoduchých zákonov a vytvárajú súbor duševného života. Je snaha vystačiť s týmito tromi základnými zásadami: pocitmi, reprodukciami a asociáciami. V ťažkostiach si ešte vypomohli nevedomými predstavami, ktoré sa najčastejšie stotožňujú s procesmi veľkého mozgu. Všetky ostatné zážitky vedomia sa snažia previesť na tieto elementárne fakty“ (R. Müller-Freienfels 1937, str. 27). Možno povedať, že takýto náhľad na duševné javy vychádzal z toho, že psychika sa skladá z elementov, t. j. pocitov a ich stôp zanechaných v mozgu. Na tomto základe sa vysvetľovali nielen kognitívne procesy, ale aj city, pudy, vôľa. City sa napr. považujú za osobitnú skupinu pocitov (C. Stumpf), resp. za vlastnosti pocitov, tzv. „citový tón“ (T. Ziehen). H. Ebbinghaus sa vyslovuje takto: „City príjemnosti alebo nepríjemnosti nie sú nič samostatné a nič, čo by sa vyskytovalo samo osebe; vyskytujú sa vždy len ako sprievodné javy nejakých pocitov alebo predstáv, čo je na ne viazané, čo sa k nim pripína“ (tamže str. 29). Tak isto hovorí Ebbinghaus o pudoch a vôli. Podľa neho je pud zložený z nepríjemne zafarbeného pocitu (napr. hlad) a pohybu k nemu sa pripájajúcemu, zameranému na odstránenie nepríjemností. Z týchto ukážok vidieť, že senzualistický asocianizmus, ktorý nesporne dosiahol ďalekosiahle poznatky v oblasti senzoriky a prostredníctvom Ebbinghausu aj v oblasti pamäti, vychádzajúc zo senzoriky a asociácií, chce vysvetliť všetky psychologické javy.

Dotknime sa ešte psychológie W. Wundta, ktorý ovplyvnil psychologické myslenie koncom minulého a začiatkom nášho storočia.

Pokrok, ktorý urobil Wundt, spočíval v tom, že psychológia prestala uvažovať o „duši“. V laboratóriách sa začali skúmať psychologické javy — vedomie človeka. Wundt pokladá vedomie za predmet psychologického skúmania. Pod vedomím Wundt rozumie „všeobecné spojenie duševných zážitkov, z ktorého sa vytvárajú, vynárajú jednotlivé útvary ako užšie vzťahy (W. Wundt 1922, str. 246). Jednoduchšie povedané, za vedomie pokladá všeobecnú simultánnu a sukcesívnu súvislosť (Zusammenhang) obsahov a skúseností tak, ako si ich subjekt uvedomuje alebo prežíva. Vychádzajúc z takejto definície predmetu psychológie a definície vedomia svoju psychologickú koncepciu vyjadruje v týchto troch vetách:

1. „Vnútoraná alebo psychologická skúsenosť nie je osobitnou oblasťou skúsenosti, ale je bezprostrednou skúsenosťou vôbec.

2. Táto bezprostredná skúsenosť nie je nečinným obsahom, ale predsta-

vuje súvislosť procesov, skladá sa nie z objektov, ale z procesov, totiž zo všeobecne platných ľudských zážitkov a ich zákonitých vzájomných vzťahov.

3. Každý z týchto procesov má na jednej strane objektívny obsah a na druhej strane je subjektívnym procesom a takým spôsobom obsahuje všeobecnú podmienku ľudského poznania, ako aj celej praktickej činnosti človeka“ (tamže, str. 17).

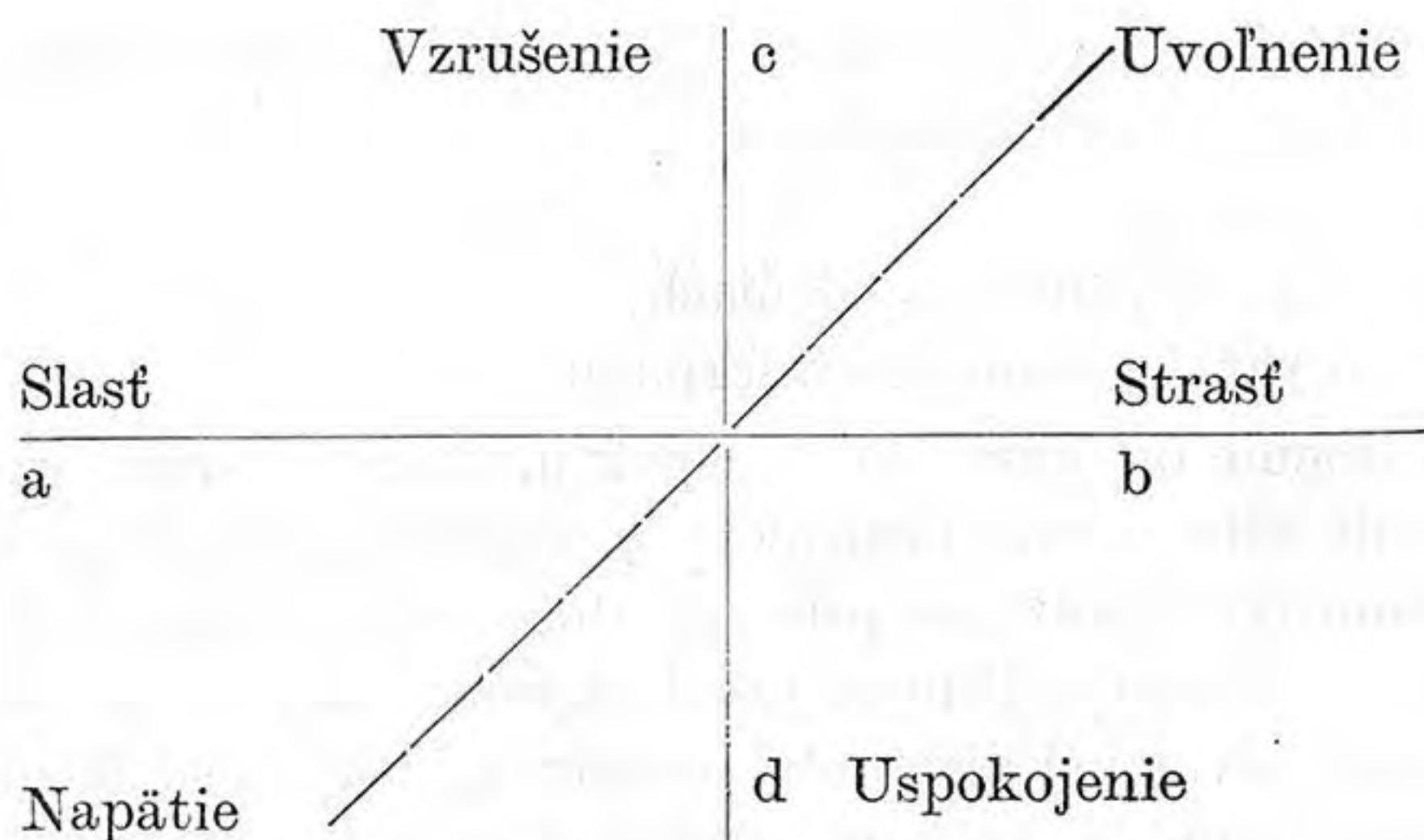
Toto je všeobecná charakteristika Wundtovho poňatia predmetu psychológie a princípov, na ktorých je postavená celá jeho psychológia. Wundt však precizoval svoje poznatky o vedomí. Rozlišuje rôzne stupne vedomia. Nulový bod tvorí bezvedomie, ktoré charakterizuje absolútny nedostatok psychických vzťahov vo vedomí. Hovorí aj o neuvedomovaní psychických obsahov. Neuvedomovanie nastáva v nepretržitom toku psychického diania, keď sa niektoré útvary z vedomia strácajú a nové prichádzajú. Tieto sa môžu označiť za nevedomé len potiaľ, pokiaľ majú možnosť opätovne odraziť sa vo vedomí. Výslovne hovorí: „Domnienky o stavoch, 'nevedomia' alebo o nejakých 'nevedomých procesoch', ktoré by sme mali predpokladať popri vedomých procesoch daných skúsenosťou, sú preto pre psychológiu celkom neplodné“ (tamže, str. 251). Ako neskôr uvidíme, o tento problém sa začal v psychológii spor, ktorý sa rieši do dnešných čias.

Wundt venuje osobitnú pozornosť stupňom vedomia. Stavy vedomia sa môžu vyznačovať jasnosťou a zreteľnosťou. Stav vedomia, ktorý sprevádza jasné chápanie psychického obsahu, nazýva pozornosťou. Proces, v ktorom nejaký psychický obsah dosiahne, že ho možno jasne chápať, je apercepcia (za percepciu pokladá také chápanie obsahov, ktoré nesprevádza stav pozornosti). Ohnisko jasného vedomia (tzv. *Blinkpunkt des Bewusstseins*) je pozornosť. V prípade, že nejaký psychický obsah klesne pod prah vedomia, prejde do stavu nevedomého a zase naopak. Keďže Wundtova psychológia sa opierala o bezprostrednú skúsenosť, ktorú možno poznať, na základe introspekcie nazvali Wundtovu psychológiu „introspektívnou“.

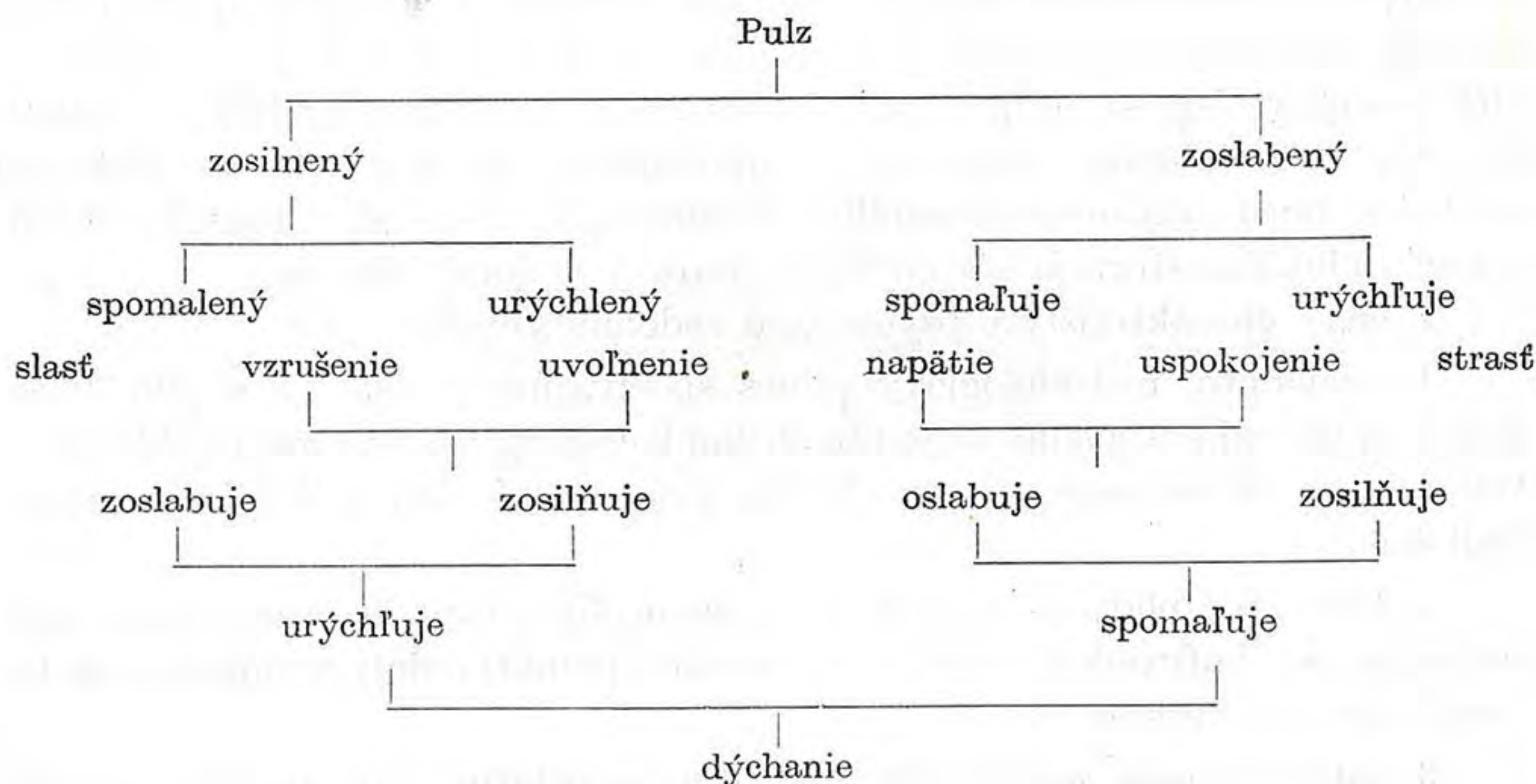
W. Wundt (1922) rozoznával psychické elementy, kde zahrnoval: čisté pocity, jednoduché city (city vznikajúce napr. pri pôsobení tónov a pod.), preto ich aj nazýva „zmyslovými citmi“, alebo „citovým tónom“ (zafarbením pocitu). W. Wundt určuje trojdimenzionalnosť citov (pozri obr. na str. 53).

R. Müller-Freienfels pokladá jeho psychológiu za voluntaristický apercepcionizmus.

Wundt afekt pokladá za také spojenie citov v čase, ktoré sa oproti iným útvarom odlišuje ako osobitný celok a má intenzívny vplyv na subjekt. Afekty sa prejavujú vo výraze, mimike, pantomimike, ďalej v dýchaní a pod. Pri afektoch z psychologického hľadiska možno rozlišovať: kvalitu (napätie, uvoľnenie), intenzitu (slabé alebo silné city), formu priebehu (náhle sa vynárajúce city, prekvapenia, strach atď.), pozvolne rastúce afekty (starosť, pochyb-

Telesné zmeny pri citoch:

nosť, žiaľ) a pod. Vôľové procesy sa viažu na afekty, najmä na ich konečný priebeh.

Ďalšiu dôležitú časť Wundtovej psychológie tvorila rozprava o vzťahoch (*Zusammenhang*) psychických útvarov. V tejto časti sa hovorí o vedomí a pozornosti, kde pozornosť venuje aperpepcii (tým sa líši od čistých asociacionistov — aktivita vedomia sa prejavuje aperpepciou). W. Wundt tieto vzťahy formuluje takto: „Stav, ktorý sprevádza jasné chápanie psychických obsahov, nazývame pozornosť, jednotlivý proces, na základe ktorého nejaký psychický obsah môže byť jasne chápaný, nazývame aperpepciou“ (W. Wundt 1922, str. 252). V ďalšom venuje pozornosť asociáciám, aperpepcii, psychickým stavom.

V rámci psychických stavov hovorí aj o abnormálnych zmenách vedomia. Rozlišuje tri druhy abnormít vedomia:

- a) asociačné zmeny,
- b) zmeny v apercipčných spojeniach,
- c) zmeny vo vzťahu k obidvom formám.

Ak odhliadneme od vývojového aspektu, ktorý v práci rozvádza, potom sa treba zmieniť ešte o tzv. princípoch a všeobecných zákonoch duševného diania. Rozlišuje tri všeobecné princípy duševného diania: psychické rezultanty, relácie a kontrasty. Princíp psychických rezultánt sa prejavuje takto: Každý psychický útvar má vlastnosti prvkov, z ktorých sa skladá, ale nie ako jednoduchý súčet týchto prvkov (súzvuk tónov je viac ako ich sčítanie). Preto sa pri psychických rezultantách uplatňuje princíp tvorivej syntézy. Princíp psychických relácií spočíva asi v tomto: Kým princíp psychických rezultánt zahrnoval syntetické procesy, princíp relácií vyjadruje analytické procesy, ktoré umožňujú rozloženie obsahov vedomia na jednotliviny. Napokon princíp psychického kontrastu je doplnením k reláciám. Vzťahuje sa najmä na city a afekty, kde sa subjektívne obsahy riadia protikladmi: slasť — strasť, napätie — uvoľnenie, vzrušenie — upokojenie. Také sú zhruba niektoré základné myšlienky experimentálnej psychológie, ktorá si v osemdesiatych rokoch minulého storočia stanovila za predmet vedomie človeka.

Z našej charakteristiky psychológie vedomia vidieť:

1. významný metodologický prínos spočívajúci v tom, že o „duši“ sa napokon prestalo zamýšľať ako o filozofickej kategórii, ale psychologické javy — vedomie — sa začínajú experimentálne skúmať tak ako aj iné javy (napr. fyzikálne);

2. táto prvá platforma dávala možnosť uceliť a utriediť poznatky, najmä na úseku psychofyziológie pocitov a vnemov, pamäti a dala podnet k experimentálnym výskumom vôbec;

3. psychológia sa začala prednášať ako samostatná veda na univerzitách;

4. na univerzitách vznikajú samostatné psychologické pracoviská.

To všetko sa dosiahlo od r. 1879, keď Wundt založil v Lipsku Psychologický ústav. Takéto myslenie v psychológii prevládlo aj okolo r. 1900, keď Freud publikoval *Výklad snov*, čím vstupuje do psychológie.

3. NOVÉ KONCEPCIE VÝSKUMU PSYCHOLOGICKÝCH JAVOV

„Au fin de siècle“ psychológia už jestvuje ako samostatná veda, má svoje pracoviská, začínajú vychádzať psychologické časopisy. Vznikajú nové poznatky, ale aj nové ťažkosti.

Tieto ťažkosti vyplývajú jednak z mnohotvárnosti psychologických javov, jednak z rôznych teoretických, filozofických a metodologických východísk rôznych autorov. Treba uvážiť, že prvými psychológmi boli vlastne fyziológovia, fyzici, filozofi, resp. psychiatri. Už sám tento fakt, že každý bádateľ bol ináč erudovaný, mohol spôsobiť rôznorodosť v prístupe k psychologickým javom. Vtedajšia psychológia vedomia (či už senzualizmus alebo voluntaristický apercepcionizmus) urobila to, čo mohla: oddelila psychológiu od filozofie ako samostatnú vedu, položila základy experimentálnej psychológie. Viac očakávať od tohto kroku bola by ilúzia! Ostáva iba otázka, či tento krok bol istý a nastúpená cesta správna.

Dnes môžeme povedať, že tento krok bol potrebný. Nedostatky, ktoré sa pritom vyskytli, ukázal ďalší vývoj výskumu psychologických javov. Novovzniknutá psychológia osvetlila, ako sme spomenuli, najmä psychofyziológiu pocitov a vnemov, ďalekosiahle využívala metódu asociácií, najmä pri výskume pamäti (Ebbinghaus, Jostove zákony a pod.). V ďalšom vznikli ťažkosti teoretické a metodologické. Ilustrujme to na niekoľkých príkladoch:

1. V rámci psychológie vedomia alebo introspektívnej psychológie jestvujú dva príklady:

a) Na rozhraní storočia mladí psychológovia okolo O. Külpeho začali s experimentálnym výskumom myslenia a vôle. Už týmto faktom presiahli wundtovské chápanie psychológie, a to v dvoch smeroch. Vzdialili sa od psychofyziológie zmyslových orgánov objavom, že myšlienka a myšlienkové procesy sú osobitnými triedami duševných javov, že majú vlastné zákonitosti a nedajú sa redukovať na predstavy. Tým sa asociačná teória ukazuje ako nedostatočná a vysvetľovanie myslenia len na základe asociácií stáva sa neprípustným redukcionizmom.

b) Druhý útok v rámci introspektívnej psychológie vedomia proti asocianistickému „elementovému“ chápaniu psychiky urobili celostní, tvaroví alebo „geštaltpsychológovia“. M. Wertheimer (1880—1934) r. 1912 poukázal na tzv. „fenomén phi“, že celok nie je súčtom, súborom častí, je čosi viac, je novou kvalitou. Odtiaľ vzniká názov tvarová alebo „geštaltpsychológia“.

Experiment spočíval v tomto: použije sa zástena, v ktorej sú v určitej vzdialenosti dve okienka A a B. Ak časový interval rozsvietenia v bode A a B je dlhý, vidíme dva podnety. Ak sa skráti, vidíme pohyb svetla z A do B. Hľa, celok je čosi viac ako časti a z časti nie je celkom vysvetliteľný. Napriek týmto teoretickým rozdielom spájala Wundta, Külpeho a „geštaltistov“ metóda, ktorú pri výskumoch používali, a preto podľa metódy bez ohľadu na rozdiely nazývala sa táto psychológia introspektívnou. Pritom netreba zabudnúť, že celá koncepcia psychológie vedomia pracovala s vedomím ako pojmom prevzatým z filozofie sedemnásteho a osemnásteho storočia. Až sovietska

psychológia, najmä Rubinštejn, určila obsah pojmu vedomie z hľadiska marxistickej filozofie. K tejto otázke sa vrátíme v závere.

2. Iný útok na introspektívnu psychológiu vyšiel opäť okolo r. 1900 zo strany fyziológa I. P. Pavlova. Pavlov objavil podmienený reflex a pokladal ho nielen za fyziologický, ale aj psychologický jav. Preto žiadal od psychológie objektívnu metódu bádania. Pavlovov prínos je dôležitý z teoretického hľadiska, pretože poskytuje fyziologické základy asociačnej psychológie, a z metodického, pretože ukazuje možnosť objektívne skúmať správanie. Jeho myšlienky najlepšie vyjadrujú slová: „Jeden čas zamýšľali vytvoriť vo fyziológii osobitný odbor psychofyziky vďaka zákonu, ktorý objavil Weber a Fechner. ... Ale ďalej od tohto jediného zákona sa nový odbor nedostal. Viac sa podaril pokus Wundtovi, ktorý bol fyziológom, ale ktorý sa stal potom psychológom a filozofom; použil na psychické javy experiment s číselným meraním, čím zaviedol tzv. experimentálnu psychológiu. Takto sa nazhromaždil a dosiaľ sa hromadí značný materiál. Niektorí nazývajú matematické spracovanie číselného materiálu experimentálnej psychológie, podľa Fechnerovho vzoru, psychofyzikou. No nie je div stretnúť dnes aj medzi psychológmi a najmä medzi psychiatrami mnoho ľudí trpkosklamaných vlastnou pomocou experimentálnej psychológie“ (I. P. Pavlov 1953, str. 213—214).

Pavlov vidí východisko z tejto situácie v nájdení takého elementárneho javu, ktorý by bol jednak psychologickým a jednak fyziologickým. Hľa, taká je jeho ponuka psychológii: „A tak dočasný nervový spoj je najuniverzálnejším nervovým javom vo svete ľudí a zvierat. Zároveň je to psychický jav, to, čo psychológovia nazývajú asociáciou, a to vytváranie spojov zo všemožných javov, dojmov alebo písmen, slov a myšlienok. Z akého dôvodu by sa malo rozlišovať, oddeľovať od seba to, čo fyziológ nazýva dočasným spojom a psychológ asociáciou? Tu ide o úplné splynutie, úplné vzájomné pohltenie a stotožnenie. Ako sa zdá, uznávajú to i psychológovia, pretože oni vyhlasovali (alebo aspoň niektorí z nich), že pokusy s podmienenými reflexmi dali pevnú oporu asociačnej psychológii, t. j. psychológii pokladajúcej asociáciu za základ psychickej činnosti“ (I. P. Pavlov 1953, str. 216). Z týchto slov I. P. Pavlova, ako aj z iných jeho vyhlásení na adresu Lashlyho, Köhlera, Freuda vidieť, že sledoval ruch v psychológii a naozaj jeho chápanie dočasných spojov je fyziologickým základom asociácií a dodnes je súčasťou teórií učenia, t. j. teórií, ktoré vysvetľujú učenie na základe asociácií. Okrem toho všeobecne sa uznáva jeho požiadavka využiť fyziologické poznatky v psychológii, resp. nevyhnutnosť objektívnych metód v psychológii. Pozoruhodné sú jeho ostré výpady proti Köhlerovým pokusom (pozri T. Pardel 1953). Inými slovami by sme mohli povedať: I. P. Pavlov sa na jednej strane stretal s ohlasom v psychológii, a to objektívne študovať psychologické javy najmä tam, kde bola pre to pripravená pôda. Pôda bola najvhodnejšia v Amerike, kde dlho pred Pavlo-

vom E. L. Thorndike (1874—1949) robil pokusy so zvieratami a r. 1898 vydal doktorskú prácu *Animal Intelligence*. Pri experimentoch so zvieratami, prirodzene, nemohol použiť introspekciu, ale bol odkázaný na objektívne pozorovanie správania zvierat.

3. Na takomto základe r. 1912 vzniká nový smer bádania v psychológii, ktorý zakladá Američan J. B. Watson, ktorý za psychologický jav pokladá správanie, t. j. to, čo človek robí od rána do večera a od večera do rána. Watson veľmi privítal pokusy I. P. Pavlova, ktoré sa stali, aj keď v inej modifikácii, súčasťou americkej psychológie, osobitne psychológie učenia. Učenie tu nie je obmedzené na mentálne procesy, ale pokladá sa za mechanizmus utvárania osobnosti, čím učenie nadobúda v psychológii centrálny význam. Tak isto učenie o asociáciách a podmienňovaní má dosiaľ svojich zástancov v psychológii. Pravda, konfrontácia s klasickou elementovou psychológiou aj tu prebehla prudko. J. B. Watson na adresu wundtovskej psychológie povedal, že „celý pokrok, ktorý urobil, spočíva v tom, že slovo ‚duša‘ nahradil slovom ‚vedomie‘. Pripomína, že aj tento pojem je subjektívny a každý môže do neho dať to, čo chce“ (J. B. Watson 1930).

Asi taká bola situácia v definovaní psychologických javov okolo r. 1900, keď vystúpil so svojou náukou o nevedomí psychiater S. Freud. Vcelku by sa dalo povedať, že sa viedla diskusia o základnú otázku, čo je to psychologický jav. Je to vedomie? Je to správanie? Aká je štruktúra vedomia, aké zákonitosti platia v duševnom živote? Sú to asociácie, je to podmienený reflex a zákonitosti vyššej nervovej činnosti? A to sa k veci dosiaľ nevyjadrili psychiatri, ktorí sa zaoberali patológiou psychologických javov. Vystačí doterajšia platforma psychológie pre psychiatrov, alebo ukážu sa nové požiadavky vyplývajúce z potrieb porozumieť abnormným prejavom psychologických javov a súčasne nájsť metódy nápravy abnormného, resp. patologického priebehu psychologických javov?

Tu prichádzajú k slovu psychiatri Charcot, Janet, Bernheim. Freud horlivo navštevuje Paríž a Nancy, a na výsledkoch, ktoré sa tam dosiahli, buduje psychoanalýzu, ktorá je pokusom rozšíriť štúdium psychologických javov na oblasť nevedomia.

4. POJEM NEVEDOMIA VO FILOZOFII A PSYCHOLÓGII¹

Práve tak ako pojem vedomia aj pojem nevedomia má predhistóriu vo filozofii. Načrtne-
me v stručnosti tradíciu pojmu nevedomia vo filozofii.

Značnú dôležitosť a originálne poňatie nadobúda pojem nevedomia v Leibnizovej filozofii (1646—1716). Leibniz na základe svojej teórie monád a hlavne zákona kontinuity prešiel k akceptovaniu takých duševných aktov (vnemov), ktoré nemusia mať kvalitu

¹ Táto časť bola už uverejnená v štúdiu T. Pardel, *K problému nevedomia u Freuda*. Philosophica Slovaca SAV, Bratislava 1946.

vedomia. Na základe zákona kontinuity predpokladal, že jasne vedomé psychické akty nemôžu vzniknúť z ničoho, ale musí im predchádzať akási gradácia od jasného vedomia až k nevedomiu. V tom smere zásadný význam má jeho rozlišovanie obsahov vedomia na „perceptiones“ („petites perceptiones“ a „apperceptiones“). Takto pomenúva tie obsahy vedomia (t. j. tie psychické akty, ktoré si súčasne uvedomujeme), ktorým chýba stupeň jasnosti, t. j. sú temne vedomé a nemusia byť uvedomené. Pravda, nemožno povedať, že „perceptiones“ by boli vari úplne amorfné a pasívne, naopak, charakterizuje ich akási aktívnosť — spontánnosť, na základe ktorej sa grupujú, a tak môžu nadobudnúť kvalitu vedomia, t. j. stať sa „apperceptiones“.

Leibnizovi sa pripisuje zásluha, že do oblasti vedomia (t. j. psychična) zahrnuje práve tak „perceptiones“ ako aj „apperceptiones“. Za psychično nepokladá ako Descartes iba vedomie, ale rozširuje ho aj o tú oblasť psychických javov, ktorým kvalita vedomia nepatrí. V tomto smere je Leibnizova rôznosť a dôležitosť.

V Schopenhauerovej filozofii pojem nevedomia nachádza výraz v zásadne inej formulácii. Východiskom k nemu je Schopenhauerova téza, že svet nie je nič iné ako prejav našej vôle a predstavy. Pravda, vôľa v jeho poňatí nemá taký charakter, aký by sme jej chceli prisúdiť na základe výdobytkov dnešnej psychológie (vôľa ako jeden z duševných procesov). V Schopenhauerovej koncepcii je vôľa metafyzickým princípom, ktorý vytvára svet. Táto svetová vôľa je čímsi nevedomým, primárnym, iracionálnym, slepým, mohutným a osudovým. Tento nevedomý, iracionálny a slepý princíp vôle je podstatou bytia a tým súčasne aj podstatou človeka. Vedomie a rozum je závislý od tohto princípu. Nemôžeme ísť do podrobnosti Schopenhauerových úvah a vzhľadom na náš problém sa uspokojíme týmto konštatovaním: Schopenhauerov príspevok k problematike nevedomia sa traktuje najmä v týchto troch bodoch: a) rozlíšením nevedomej vôle od rozumu alebo vedomia, b) domnienkou vplyvu nevedomia na vedomé konanie a myslenie, c) domnienkou, že nevedomie presahuje hranice individua.

Problém nevedomia v druhej polovici minulého storočia bol centrálnou tézou v tých časoch módnej filozofie *Philosophie des Unbewussten* (Filozofia nevedomia), ktorej pôvodcom bol mladý 27-ročný Eduard von Hartmann.

Tento filozof poníma nevedomie ako metafyzický princíp na vysvetlenie všetkého bytia. Ako romantický metafyzik nevedomím chcel vytvoriť bázu, na ktorej by zjednotil všetku múdrosť predchádzajúcej filozofickej epochy s výdobytkami prírodných vied, nachádzajúcich sa v jeho čase v najväčšom rozkvet.

Nech aspoň niekoľko citátov ilustruje Hartmannovo hľadisko: Rozum „nie je nikdy tvorivý, produktívny a vynaliezavý ... Tu závisí človek úplne od nevedomia ... beda tomu pokoleniu, ktoré násilím potlačí jeho hlas“ procesom vedome rozumovým. „Racionalizmus nemôže vytvoriť nič pozitívne.“ To všetko vytvára iba nevedomie. O vôli hovorí, že jej „dielňa leží v nevedomí“. Pôvod predikátov morálny a nemorálny je tiež v „najhlbšej noci nevedomia“ a pod. (citáty voľne podľa I. Lewina 1926, str. 21—23).

Z povedaného a z uvedených citátov snáď možno vyrozumiť, akým násilným a všemohúcim vysvetlovacím princípom je Hartmannovo nevedomie. Preto nie neoprávnene píše James: „Medzi nebom a zemou neexistuje nič také, na čo by Hartmann nepoužil princíp nevedomej predstavy, neexistuje nijaká vec na svete, ktorá by mu nemohla slúžiť za príklad“ (I. Lewin, str. 24). Pravda, Hartmann nebol celkom dôsledný, ani v psychológii sa nevedel dôsledne vyrovnáť so svojím vševládnym bohom nevedomia a tak pri definovaní psychična ostáva v podstate na Descartovom stanovisku: „Psychické fenomény sú vždy vedomé práve preto, že sú psychickými fenoménmi alebo zjavmi, ich uvedomovanie spočíva v tom, že sa zjavujú vždy v jednej psyché“ (D. Brinkmann 1943, str. 15—16).

Z uvedeného náčrtu dosť jasne vyplýva romantická a metafyzická koncepcia Hartmanovho princípu nevedomia, ako aj nejasnosť, neúnosnosť a paušálnosť jeho myslenia.

V tejto kapitole si rozhodne zaslúži zmienku Friedrich Nietzsche. Kto pozná jeho život a dielo, vie, s akým opovrhnutím pozeral tento muž na rozum a ako ostro sa stavал ku Kantovi. Nietzsche presunul ťažisko hodnotenia z rozumu a intelektuálnych funkcií na inštinkt. Veď celá jeho kritika kresťanskej morálky spočíva hlavne v obžalobe, že kresťanstvo sa pokúsilo podkopať najdôležitejšie inštinkty človeka, na ktorých bol vybudovaný antický ideál. Kvôli ilustrácii uvedme niekoľko citátov: „Inštinkt je najinteligentnejší činiteľ v človeku.“ „Múdrosť tela je väčšia ako všetky ostatné múdrosti.“ „Hovoríš ‚ja‘ a si pyšný na toto slovo, ale v nesmiernej prevahe oproti tomu — to síce nechceš veriť — je tvoje telo a jeho vynikajúci rozum, ktorý nehovorí, ale koná ako ‚ja‘.“ „... Všetci sme rastúce vulkány, ktoré budú mať hodinu svojej erupcie.“ Nietzscheho prehodnotenie všetkých hodnôt vo veľkej miere spočívalo v tom, že novým spôsobom ocenil vitálno-biologické funkcie. Nechceme sa tu miešať do zložitej problematiky, ktorú nadhadzuje problém nadčloveka. Jeho pojem nevedomia má ráz vitálnej základnej životnej sily.

Výrazom romantiky je oduševnenie nad dosiaľ neprebádanými, ale večne tvorivými prírodnými silami, ktoré ona stotožňovala s nevedomou silou a kládla ako protiklad rozumu. Nemôžeme tu zachádzať do podrobností a uvádzať všetky romantické koncepcie nevedomia. Už dosiaľ uvedené romanticko-idealistické náhľady dávajú možnosť zistiť, že sa tu nevedomie chápalo ako akási vitálna sila. To isté poňatie vystupuje aj u ostatných romantikov. Je podivné, že romantici v tomto smere nepokladajú za svojho teoretika Schellinga, ale skôr Hamanna, Herdera a mladého Goetheho.

Hamannovým súčasníkom vyhovoval štýl, ktorým boli písané jeho diela. Napr.: „Všetky zjavy prírody sú snami, príhodami a záhadami, ktoré majú svoj význam, svoj tajný zmysel.“ „Zdá sa, že ľudský život pozostáva z radu symbolických úkonov, v ktorých je naša duša schopná prejavovať prírodu“ (D. Brinkmann 1943, str. 34). Podobne cítil a vyjadroval sa aj mladý Goethe: „Človek nemôže dlhšie dlhé časy vo vedomí alebo vedomom stave, ale poznovu sa musí utiekať k nevedomiu, lebo tam je jeho podstata.“

Uvedieme niekoľko mien, ktoré v romantike a ponímaní nevedomia majú svoj význam: Main de Biran, Sam Batler, Crucius a i. Hoci by bolo iste zaujímavé ilustrovať koncepciu nevedomia u týchto bádateľov, neviem, nakoľko by sme tým poslúžili našej problematike, lebo podľa nášho názoru zásadné typy postojov k nevedomiu sme už uviedli, takže u uvedených bádateľov ide iba o ich variácie.

Z povedaného sa dá vyrozumiť, že nevedomie vo filozofii predstavuje univerzálny metafyzický princíp, ktorý niekde vystupuje ako niečo neživé a neuvedomené, inde ako „deus ex machina“ všetkých životných tajomstiev a záhad a inde zasa ako temná životná sila, ktorá všetko vytvára, je základom všetkého bytia a účasťou na nej sme spojení s celou prírodou a vesmírom. Iba ona je prameňom a vysvetlením všetkého nepoznatelného. Je najvyššou hodnotou, oproti ktorej rozum je len odtienkom a chabou náhradkou pravej životnej živelnosti a zážitkov.

Nie je našou úlohou zaoberať sa kritikou týchto dualistických koncepcií, a preto môžeme hneď prejsť k situácii nevedomia v psychológii a u Freuda.

Osobitné postavenie — vzhľadom na náš problém — zaujíma J. J. Bachofen, bazilejský rodák. Bachofen sa vo svojich úvahách hodne priblížil hlbinnopsychologickému mysleniu a môžeme povedať, že anticipoval jeho metódu. Interpretáciou mýtu, bez výskumných metód, ktorými disponuje dnešná veda, jedinečným spôsobom vykladá sociálne a psychologické javy, ktoré sú čo do problematiky najobťažnejšie. K nášmu

problému mnoho prispel svojou filozofiou dejín a dialektikou matersko-otcovského princípu, ktorú dokázal vo vývine ľudskej spoločnosti. Je pravda, že je v podstate idealisticko-romantického zamerania, ale pre uvedené fakty a skvelé sociálne psychologické analýzy ho uvádzame na tomto mieste. Jeho práce ocenili aj klasici marxizmu-leninizmu.

V psychológii nejestvovala nijaká zvláštna teória nevedomia, ba nevedomie vedúce osobnosti, ako Wundt, Ziehen a i. zamietali ako nevedecké a nepsychologické. Pri všetkom odpore voči nevedomiu, ktorý sa konečne dá vysvetliť odporom proti miešaniu metafyzických pojmov do vedeckej terminológie, mnohí bádatelia i vtedy, keď odmietali pojem nevedomia, predsa na základe svojej empirickej praxe pripúšťajú isté nevedomé akty. Tak napr. Ebbinghaus, ktorý nebol stúpencom nevedomia, uvádza príklady, pri ktorých možno hovoriť o nevedomí, napr. prepočutie bitia hodín. Tu musel psychický korelát vonkajšieho popudu ostať v nevedomí. Mnoho pohybov a reakcií vykonávame bez toho, aby sme si ich uvedomili. Podobne aj iní psychológovia narážajú na pojem nevedomia (medzi inými Ach a tzv. „würzburgská škola“). Tu nevedomie hrá istú úlohu pri tzv. „determinujúcich tendenciách“ riešenia úlohy. V takých situáciách individuum reaguje účelne bez toho, aby si uvedomilo cieľ svojich reakcií. Pravda, pojmu nevedomia sa tu dosť úzkostlivo vyhýbalo a o nejakej teórii nevedomia nemôžeme hovoriť.

5. POJEM NEVEDOMIA U FREUDA

Pojem nevedomia sa dožíva novej formulácie u Freuda. Napriek tomu, že Freudov pojem nevedomia nie je pojmom špekulatívnym, metafyzickým, ale špeciálne vedeckým a k vysloveniu hypotézy o jeho existencii prišlo na základe analýzy empirických faktov správania (chybné výkony, posthypnotické rozkazy, sen, nutkavé neurózy a pod.), asocianistická psychológia ho silne napádala. Argumentácia vedená asocianistami neopierala sa o empirické fakty, ale skôr o noetické a logické kritériá, ako sme už predtým hovorili. Psychičnu prislúchal pyšný atribút vedomia. Tým sa človek odlišoval od anorganickej hmoty. Dnes sa hľadajú už iné diferenciálne znaky.

Odhliadnuc od Freudovej formulácie nevedomia ako termínu špeciálne vedného existuje možnosť domnievať sa, či Freud v tomto ohľade nerobí podobný skok ako Driesch s „faktorom E“ — entelechiou — psychoidom, ktorý v podstate nepredstavuje nič iné ako Hartmannovo univerzálne nevedomie, pravda, vo funkcii špeciálne vedného pojmu. Na možnosť takejto domnienky upozornil D. Brinkmann (1943, str. 17—18), ale hneď to vyvracia poukazom na celkom iný pracovný postup a verifikáciu u Freuda, takže táto domnienka má iba zdanlivú hodnotu.

Ďalej stručne uvedieme zásadné tézy, na ktorých spočíva Freudova teória nevedomia.

Podľa Freuda dajú sa všetky duševné procesy rozdeliť na dve veľké skupiny: vedomé a nevedomé. Týmto aktom odpovedajú v našej psychickej štruktúre dva rôzne systémy psychická: systém vedomia a systém nevedomia. Oblasť nevedomia delí ešte na predvedomie. *V nevedomí ostávajú všetky duševné hnutia alebo pudové reprezentácie, ktoré majú v sebe čosi odpudivé, čo naráža na odpor vo vedomí.* Vzhľadom na to sa hovorí, že jadrom nevedomia sú potlačené predstavy. Primárne predvedomie sa neodlišuje od nevedomia, rozdiel nastane iba vtedy, keď niektorú predstavu inštancia ja (sekundárnymi pudmi) potlačila a zatlačila do nevedomia. Predvedomie je akousi komorou pre všetky duševné javy, ktoré nemôžu byť súčasne vo vedomí. Tieto duševné javy môžu odtiaľ voľne vstupovať do vedomia a naopak, vedomie ich môže odtiaľ podľa potreby čerpať. Potlačené psychické procesy majú prístup do vedomia uzavretý. Tá inštancia zo systému ja, ktorá vykonáva potlačenie, menuje sa cenzúra. Cenzúra (príp. sekundárne pudy kultúrne) získava sa vo vývoji jednotlivca. Kritériom cenzúry sú morálne a etické normy spoločnosti a individua. Získavajú sa už od narodenia, ale vytvárajú sa najmä v čase latencie, t. j. od štvrtého-piateho roku života.

Freud teda za psychické akty nepokladá iba vedomé, ale aj nevedomé akty, ba čo viac, kvalita vedomia vôbec nemusí pristupovať k psychickým aktom: Citát: „Nevedomie je pravidelnou a nevyhnutnou fázou v procesoch, na ktorých sa zakladá naša psychická činnosť, každý psychický akt sa začína ako nevedomý a ako taký môže ostať, alebo, vyvíjajúc sa môže postúpiť ďalej k vedomiu podľa toho, či narazí na odpor vedomia alebo nie“ (S. Freud, *Ge. Schr.*, str. 435). Na inom mieste Freud hovorí: „... predpokladáme, že každý duševný dej... existuje spočiatku v nevedomom štádiu alebo období a len z neho prechádza do obdobia vedomého, asi tak, ako je fotografický obraz najprv negatívom a až pozitívnym procesom stáva sa obrazom. Ale nie z každého negatívu musí sa stať pozitív a práve tak nie je nutné, aby sa každý duševný dej premenil na vedomý. Výhodne to vyjadrujeme tak, že jednotlivý dej najprv náleží k psychickej sústave nevedomia a potom za určitých okolností prechádza do sústavy vedomia“ (S. Freud 1936, str. 243). Proces prechodu psychických aktov z nevedomia do vedomia, ako vidíme, porovnáva s fotografiou. Každá fotografia musí prekonať tzv. „negatívny proces“. Keď v negatíve obstoja požiadavkám na ňu kladeným (kontrola), môže byť pripustená k „pozitívnemu procesu“, t. j. môže sa z nej urobiť obraz. Keď to aplikujeme na náš predmet, môžeme povedať, že všetky psychické javy, ktoré nenarazia na odpor vedomia (t. j. obstoja pri kontrole a cenzúre), môžu podľa potreby prejsť do systému vedomia alebo predvedomia. Dala by sa tu uviesť snáď aj iná analógia. Jestvujú také vtipy, ktoré sa nedajú rozprávať v každej

spoločnosti, pretože to nepripustia spoločenské pravidlá a ohľady. Tak aj v psychickom živote sa môžu vytvoriť také hnutia (predstavy, túžby, myšlienky a pod.), ktoré individuum pokladá za neslušné, pohoršlivé, ktoré sú svojím obsahom eticky a morálne zakázané a ich pripustením do vedomia a realizáciou mohli by porušiť rovnováhu jednotlivca, príp. ho spoločensky znemožniť. Z týchto dôvodov bývajú najčastejšie zamietnuté a potlačené. Mohli by sme takmer povedať, že obsah nevedomia tvoria práve takéto odpudzujúce, neslušné a nespoločenské hnutia, zväčša rázu sexuálneho a agresívneho.

Pri bližšom opisovaní nevedomia používa Freud analógiu Kantovho sveta javov a vecí osebe. Hovorí: „Tak fyzicky ako aj psychicky v skutočnosti nemusí byť také, aké sa nám zdá.“ (S. Freud, *Ge. Schr.*, str. 486). Na inom mieste: „Nevedomie je vlastne reálne psychicky a vo svojej vnútornej povahe práve také neznáme ako realita vonkajšieho sveta a práve také neúplné nám dané dátami vedomia ako vonkajší svet dátami našich zmyslových orgánov“ (S. Freud 1900, str. 380).

Ťažko povedať, či uvedené tvrdenia logicky a empiricky obstoja. Avšak v každom prípade degradácia aktov vedomia na akty nevedomia, príp. nereálne psychicky je sotva udržateľná zo stanoviska objektívnej alebo experimentálnej psychológie.

Podľa Freuda „... každý psychický akt vo všeobecnosti prechádza dvoma stavmi fáz, medzi ne je umiestnený istý druh skúšky (cenzúra). V prvej fáze je nevedomý a patrí systému nevedomia; keď ho skúška cenzúry zamietne, zabráni sa mu prechod do druhej fázy; vtedy sa nazýva „potlačeným“ a musí ostať v nevedomí. Ak však pri tejto skúške obstoja, vstúpi do druhej fázy a prináleží druhému systému, chceme ho nazvať systémom vedomia“ (S. Freud, *Ge. Schr.*, str. 488). Môžeme ešte dodať, že takýto akt, ak sa súčasne nenachádza vo vedomí, nazýva sa „schopným uvedomenia“ (podľa Breuera). Akt, ktorý však pri cenzúre neobstál a bol „potlačený“, nestráca sa a nemizne, ale trvale pôsobí v nevedomí, ba čo viac, pôsobí na vedomie a súčasne podlieha zvláštnej zákonitosti nevedomia. Zákony, ktorými sa riadi nevedomie, sú podstatne iné ako tie, ktoré platia pre vedomie.

Psychoanalýza prijatím dvoch, príp. troch psychických systémov sa značne diferencovala od deskriptívnej školskej psychológie vedomia, značne rozšírila oblasť psychických javov a ich problematiku. Vzhľadom na to, že vo svojej práci neostáva iba pri povrchu vedomej činnosti, ale hľadá hlbšiu zákonitosť celého diania v starších a primárnejších vrstvách osobnosti, nazýva sa, ako sme hovorili, aj hlbinnou psychológiou. Nie je psychológiou statickou a deskriptívnou, ale na základe rôznych systémov psychicky poníma psychické javy dynamicky. Aspekt, ktorý skúma, v akých systémoch sa odohrávajú jednotlivé psychické procesy, menuje sa topický. Keďže pri nevedomí pri opise duševných dejov a ich vzťahov sa uplatňuje nielen princíp dynamický,

topický, ale aj ekonomický, zahrňuje Freud tento pojem do metapsychológie.

Systém nevedomia sa riadi iným „spôsobom myslenia“, iným spôsobom práce, teda celkom inou zákonitosťou ako systém vedomia. Napr. abstrakcia, ktorá je iba neskorším fylo-ontogenetickým výdobytkom, je nevedomiu cudzia. V nevedomí podobne ako v myslení detí a primitívov prevláda konkrétnosť, obrazovosť, animizmus a pod. Obsahy nevedomia, ktoré v podstate tvoria potlačené pudové reprezentácie, t. j. psychické fenomény pudu a kvantá energie, viažúce sa na ne, riadia sa výlučne týmto spôsobom myslenia. Charakter myslenia primitívov a nevedomia je totožný. Má tieto hlavné znaky:

1. Znak symbolicko-pohlavný, t. j. každá vec má dvojaký význam, jeden bežný a druhý skrytý — obrazný. Tento obrazný je bez výnimky sexuálny (napr. v sne pokladnička znamená symbol ženy alebo ženský pohlavný úd).

2. Identifikáciu, t. j. identické môžu byť dve veci, ktoré sú v podstate heterogénne.

3. Animizmus, t. j. nič nejestvuje ako neživotné, všetko žije.

4. Participatívnosť, „pars pro toto“, t. j. napr. symbol falusu neznamena iba falus, ale súčasne aj muža.

5. Kolektívnosť. U primitívov sa tento spôsob myslenia prejavuje tak, že namiesto jedného príslušníka kmeňa (keď utečie) na uzmiernenie tabu môžu zabiť ktoréhokoľvek.

Prácu nevedomia, najmä ako sa prejavuje v sne, charakterizuje:

1. Presúvanie, t. j. jeden element, ktorý by snád' mohol vzbudiť podozrenie, alebo byť nápadným, nahradí sa druhým, t. j., psychický akcent prechádza z dôležitého elementu na menej dôležitý;

2. Zhustenie. Najlepšou ilustráciou zhustenia sú osoby, ktoré vystupujú v snoch s mnohými vlastnosťami, sú súhrnom osôb. Práve nevedomie charakterizuje primárny proces, ktorý umožňuje presúvanie kvánt energie z jednej predstavy na druhú a ich vzájomné prelínanie (zhušťovanie).

Z iných zvláštnych znakov a zákonitostí nevedomia treba uviesť, že v tomto systéme nijaká pudová reprezentácia, nijaké pudové hnutia, nech sú akokoľvek protikladne zamerané, vzájomne sa neničia, ale ostávajú vedľa seba; znášajú sa alebo tvoria kompromisy. V nevedomí niet vzájomného nepriateľstva. „Procesy v systéme nevedomia sú bezčasové, t. j. nie sú časovo usporiadané, časom sa nemenia a nemajú nijaký vzťah k času. Aj vzťah k času sa viaže na prácu systému vedomia“ (S. Freud 1931, str. 121).

Nevedomie sa neriadi princípom reality, lebo jeho najvyšším princípom je princíp slasti. Nietzsche má na svojej pamätnej tabuli v Sils-Mária See v Hornom Engadine napísané: „Každá slasť chce večnosť.“ Tak aj tento systém vyvíja neustálu snahu po slasti. V systéme nevedomia v dôsledku princípu slasti nahrádza sa často vonkajšia realita, pre vnímanie ktorej nemá nevedomie vybudovaný aparát, realitou subjektívnou-psychickou. Tým sa

vytvára situácia „Als ob“ (túto funkciu má napr. pri nutkavých neurózach vykonávanie istých obradov alebo viera vo všemocnosť myšlienky).

Iste sa tu môže vynoriť otázka, aký zmysel má a čomu slúži takéto psychické zariadenie, ktoré pracuje nielen zložite, ale ako každý vie zo životnej alebo snovej skúsenosti aj veľmi rafinovane.

Freud tvrdí, že celý psychický systém, teda aj systém nevedomia je vybudovaný preto, aby chránil individuum pred možnosťou nezdareného realizovania toho-ktorého pudového zamerania, teda má chrániť individuum pred utrpením, stratou a napomáhať mu udržiavať rovnováhu. Pravda, pri labilných štruktúrach nastáva to len zdanlivo pri nepodarené rozriešenom konflikte pudov, ktoré neskôr predsa hľadajú ukojiť sa a prejavujú sa tvorením symptómov. Často sa stáva, že potlačené pudy sú dlhší čas latentné a naraz prepukajú neurózou alebo pod. Stáva sa to vtedy, keď je individuum v takých životných situáciách, ktoré spotrebujú všetky jeho duševné sily, takže mu už neostáva viac síl na udržiavanie a reguláciu inkompatibilných pudových tendencií v jeho osobnosti. (Ide tu vlastne o analogickú situáciu ako vo sne, kde vedomé „ja“ je oslabené a nevedomé, pudové reprezentácie sa manifestujú v symbolike sna.) Keď vývoj osobnosti prebieha pravidelne a počas vývoja sa vytvorí silné ja (lepšie povedané, rozšíri sa oblasť vedomia a ja sa dobre pancieruje) a naučí sa pre svoje účely používať pudové zamerania a kvantá energie viazanej na pudové reprezentácie, t. j. sublimáciu, hovorí sa o harmonickom a normálnom vývoji. V opačnom prípade, keď si individuum zavčas nezvyká na princíp reality a hromadia sa v ňom rôzne antagonistické tendencie, ktoré ja nevie zvládnuť ani sublimáciou, ani priamou reakciou, resp. inými prostriedkami, prichádza k ich zamietnutiu a potlačeniu. Tak sa stávajú obsahom nevedomia, nezanikajú, ale podľa zákonitosti tohto systému žijú ďalej a hľadajú možnosť presadiť sa najrozličnejším spôsobom: chybným výkonom, snom, neurózou. V takom prípade sa hovorí o porušenom vývoji, čo môže čiastočne viesť k patologickým formám.

K problému nevedomia treba uviesť ešte niekoľko faktov. V modernej psychológii boli pokusy lokalizovať oblasť nevedomia do starších častí nervového systému. Pokúsil sa o to E. Rothacker v psychológii vrstiev, pravda, tento pokus ostal pokusom. Freud sám takéto možnosti nehľadá a nelokalizuje systém nevedomia do subkortikálnych častí mozgu. V tejto súvislosti možno snáď uviesť aj fakt, že vedomie, príp. inštancia ja ovláda prístup k motorike, t. j. priečne pruhovanému svalstvu, kým nevedomie disponuje vegetatívnym systémom. Pravda, riešenie otázky lokalizácie — podľa Freuda — patrí skôr do anatómie ako do psychológie.

Nakoniec treba ešte uviesť verifikačný aparát problému nevedomia.

1. Freud hovorí, že dáta vedomia sú vo veľkej miere medzerovité a tak u psychicky zdravého, ako aj u psychicky chorého človeka vyskytujú sa vo

veľkej miere také psychické akty, ktoré pre vysvetlenie predpokladajú iné akty. Pravda, vo vedomí ich ani pri najstarostlivejšom bádaní nemožno nájsť. Takýmito aktami sú napr. psychické mechanizmy sna a neuróz.

2. Keďže sme schopní uvedomiť si súčasne len veľmi malé množstvo psychických aktov, je nevyhnutný predpoklad, že veľká časť psychických aktov sa medzitým nachádza v akejsi latencii, t. j. nevedomí.

3. Podľa Freuda bez hypotézy nevedomia je ťažko vysvetliť kontinuitu z psychického diania. Táto hypotéza vraj odstráni ťažkosti, na ktoré naráža psychofyzický paralelizmus pri fyziologickom vysvetľovaní latentných psychických aktov na základe engramovej ekforácie.

4. Podľa psychoanalýzy tézu o nevedomí potvrdzuje tzv. posthypnotická sugescia. Inštrukcie uvedené v hypnotickom stave vykoná individuum aj vtedy, keď je pri plnom vedomí a o inštrukcii nevie nič. Tento fakt bol známy už pred psychoanalýzou. Psychoanalýza ho vysvetľuje pôsobením a existenciou nevedomia. Ako analogický zjav uvádza mechanizmus obradu napr. pri nutkavých neurózach.

5. Hlavnými argumentmi psychoanalýzy pre teóriu nevedomia sú sny, chybné výkony, symptomatické úkony, nutkavé úkony a neurózy.

a) Sen je „*via regia*“ k poznaniu nevedomia. Podľa psychoanalýzy v spánku vedomie a tá inštanca, ktorá robí cenzúru, je značne oslabená, a preto nevedomie môže prostredníctvom sna manifestovať svoje obsahy. Tým sa sen stáva veľmi dôležitým východiskom k poznaniu nevedomia, nie je odpadkovým produktom vedomého života, ale rovnako cenným členom v reťazi našich duševných javov. Sen je strážcom spánku a snovou prácou sa v spánku rušivé tendencie (potlačené pudové reprezentácie) iluzórne a halucinačne realizujú a ukávajú. Z týchto dôvodov je sen dôležitý pri každej hlbinnopsychologickej analýze osobnosti.

b) Chybné výkony. Pod chybnými výkonmi sa rozumejú všetky výkony, ktoré nejakým spôsobom vypadajú z rámca našich obvyklých správaní alebo reakcií, napr. prerieknutie, zabudnutie nejakého dôležitého spisu, založenie nejakej potrebnej veci a pod. Freud nepokladá tieto skutočnosti za náhodu alebo zlú pamäť, ale hovorí, že sú výsledkom činnosti a tendencie nevedomia. Napr. zabudnutie mena nejakej osoby vykladá Freud tak, že v nevedomí máme istý odpor a nenávisť voči tejto osobe (o čom, prirodzene, nemusíme zjavne vedieť), čo môže aktuálne prepuknúť a prejaviť sa v tom, že si nevieme spomenúť, ako sa volá osoba X. Y. Podobne je to aj pri prerieknutí.

c) Inou skupinou reakcií, ktoré nemožno vysvetliť bez nevedomia, sú psychoneurózy. Pre zložitosť a hraničnosť problému nemôžeme sa tu zaoberať bližšími vzťahmi a uvádzať príklady.

Uvedeným sme zhruba vyčerpali pojem nevedomia u Freuda. Tento pojem dnes patrí medzi základné pojmy psychoanalýzy, pravda, aj tu možno

nájsť novšie aspekty, ale v základoch sa bazíruje na ňom. Pojem nevedomie prebral do svojej individuálnej psychológie aj A. Adler. U Adlera nemá taký veľký význam, traktuje sa iba vzhľadom na jeho teóriu túžby po moci, pravda, v inej formulácii (pozri kap. VIII).

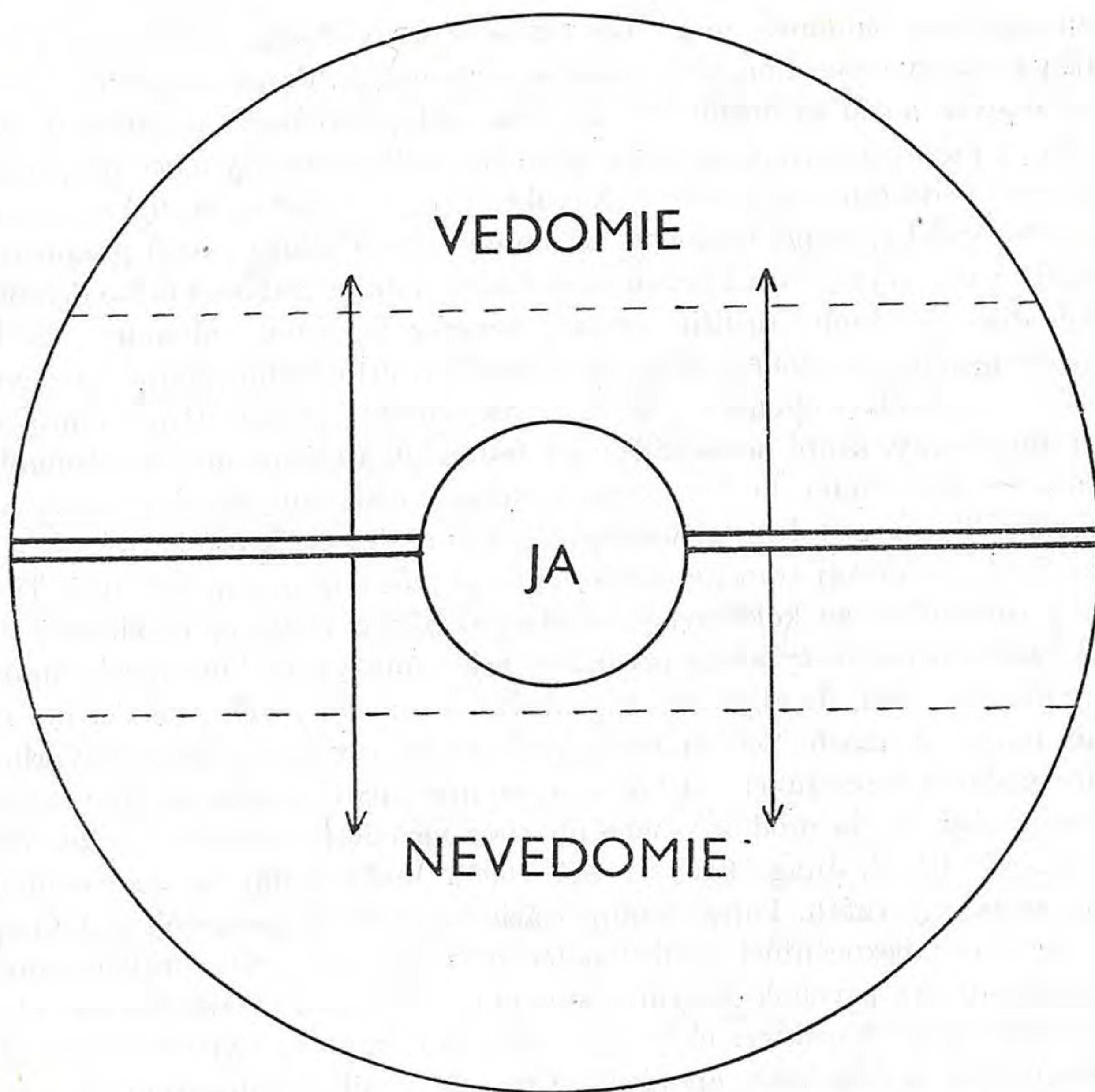
6. POJEM VEDOMIA A NEVEDOMIA U JUNGA

Pojem nevedomia v rámci hlbínnej psychológie okrem Freuda rozpracoval Jung, a preto hneď pristupujeme k Jungovmu poňatiu. A. Adler tento pojem predpokladá a keďže vychádza z finálnych hľadísk pudu po moci, nevedomie pokladá za akýsi „Kustgriff der Seele“. Obsahy nevedomia sú potrebné pre porozumenie finality správania. Z tohto hľadiska analyzuje napr. sny.

K Jungovmu poňatiu nevedomia musíme prísť trocha okľukou. Okľukou preto, že pojem nevedomia je súčasťou jeho pohľadu na individuum, na človeka. Kým Freud použil pojem nevedomia predovšetkým ako základný pojem pre vysvetlenie psychoneuróz, Jung používa pojem nevedomia v omnoho širšom význame. Predbežne by sme mohli povedať, že pojem nevedomia je Jungovi nevyhnutný pre chápanie človeka ako sebaregulujúceho systému. Jung chápe psychiku ako sebaregulujúci systém, v ktorom sa vedomie a nevedomie správajú kompenzačne.

Jung súčasne zaujíma kritické stanovisko k Freudovmu poňatiu nevedomia. „Ako je známe, obsahy nevedomia sa podľa Freudovho poňatia obmedzujú na infantilné tendencie, ktoré pre svoj inkompatibilný charakter sú potlačené. Potlačenie je proces, ktorý sa začína vo včasnom detstve v dôsledku morálneho vplyvu okolia a trvá celý život. Analýzou býva potlačenie odstránené a potlačené pranie uvedomené.

Podľa tejto teórie obsahuje vedomie takrečeno len tie časti osobnosti, ktoré práve tak dobre môžu byť vedomé a vlastne len výchovou sú potlačené“ (C. G. Jung 1945, str. 11). U Junga termín vedomie a nevedomie je súčasťou jeho pohľadu na človeka a jeho chápania človeka. Jung osobitným spôsobom definuje bežne používané pojmy, ako psyché, duša. Preto je potrebné, aby sme podali ich stručnú charakteristiku. „Pod ‚psyché‘ rozumiem celistvosť (Gesamtheit) všetkých psychických procesov vedomých aj nevedomých. Oproti tomu pod ‚dušou‘ rozumiem určitý ohraničený funkčný komplex, ktorý by sa dal najlepšie charakterizovať ako osobnosť“ (C. G. Jung 1942, str. 661). Psyché vytvárajú dve oblasti, ktoré sú protikladné, ale navzájom sa dopĺňajúce: vedomie a nevedomie. Súčasťou oboidvoch týchto systémov je ja, čo napokon vyplýva z obr. 4 a definície (uvádzané podľa J. Jacobi 1967, str. 7).

Obr. 4: Kompenzačné vzťahy medzi vedomím a nevedomím

„Pod vedomím rozumiem vzťahnosť obsahov k ja, pokiaľ ich ako také ja vníma. Vzťahy k ja, pokiaľ nie sú ako také vnímané, sú nevedomé. Vedomie je funkcia alebo činnosť, ktorá udržiava vzťahy psychických obsahov k ja. Vedomie nepokladám za identické s psyché, pretože psyché predstavuje celkovosť všetkých psychických obsahov, ktoré nie sú nevyhnutne s ja zviazané, t. j. takým spôsobom vzťahné k ja, že by im prislúchala kvalita uvedomenia. Existuje mnohosť psychických komplexov, ktoré nie sú všetky nutne späté s ja“ (tamže 1942, str. 595—596).

O nevedomí Jung hovorí, že je „psychologickým hraničným pojmom, ktorý sa vzťahuje na všetky psychické obsahy alebo procesy, ktoré nie sú vedomé, t. j. nevzťahujú sa na ja vnímateľným spôsobom“ (tamže, 687—690). Do nevedomia zahrnuje predovšetkým zabudnuté obsahy, skúsenosti, ktoré

sa za určitých okolností môžu opäť dostať do vedomia, ďalej sem patria zážitky s trápnyim obsahom a ako také sú potlačené (S. Freud) a opäť v hypnóze alebo analýze môžu sa dostať do vedomia. Ďalej sem môžu patriť aj obsahy zmyslovej percepcie, ktoré sa buď v dôsledku malej intenzity alebo odvrátenia pozornosti nedostanú do vedomia. Napokon hovorí, že ešte jestvujú nevedomé psychické vzťahy, napr. mytologické obrazy, ktoré nikdy neboli predmetom vedomia a teda vyplývajú z nevedomej činnosti. Jung podáva takúto definíciu nevedomia: „Môžeme rozlíšiť osobné nevedomie, ktoré obsahuje všetky akvizície osobnej existencie, teda zabudnutého, utlmeného, podprahovo vnímaného, mysleného a cíteného. Povedľa týchto osobných nevedomých obsahov sú aj iné obsahy, ktoré nepochádzajú z osobných akvizícií, ale zo zdedených možností psychického funkcionovania vôbec, totiž zo zdedenej mozgovej štruktúry. To sú mytologické vzťahy, motívy a obrazy, ktoré každý čas a aj v čase bez historickej tradície alebo migrácie môžu poznovu vzniknúť. Tieto obsahy označujem za kolektívne nevedomie. Ako z vedomej psychickej činnosti vznikajú výsledky alebo produkty, tak vznikajú aj z uvedenej činnosti napr. sny, fantázie. Je zbytočné špekulovať o tom, aký veľký podiel má nevedomie napr. na snoch. Sen sa nám predstavuje, my ho vedome netvoríme. Určite vedomá reprodukcia alebo už vnímanie mení mnoho na ňom, avšak bez toho, aby zásada produktívneho hnutia z nevedomej oblasti bola zo sveta odstránená“ (C. G. Jung 1942, str. 687—690). Medzi vedomím a nevedomím je kompenzačný vzťah. Pojem kompenzácie zaviedol do psychológie A. Adler ako termín zabezpečujúci funkcionálne vyrovnanie citu menejcennosti „kompenzujúcim psychologickým systémom“. U Junga termín kompenzácia má všeobecnejší charakter, chápe ho „ako funkcionálne vyrovnanie, ako sebareguláciu psychického aparátu“. Čiže ak vznikol jednostranný postoj a vývoj osobnosti v dôsledku pôsobenia vedomia, táto jednostrannosť má byť odstránená pôsobením nevedomia.

Uvedme teraz niekoľko úryvkov z C. G. Junga, aby si čitateľ urobil jasnejšiu predstavu o Jungovom nevedomí:

„Diskusia o probléme inštinktu bez ohľadu na pojem nevedomia by bola neúplná. Inštinktívne procesy priamo vyžadujú doplnujúci pojem nevedomia. Podľa mojej mienky nevedomie treba ponímať ako totalitu všetkých tých psychických fenoménov, ktorým chýba kvalita vedomia. Tieto psychické obsahy možno označiť za subliminálne za predpokladu, že každý psychický obsah musí obsahovať dajakú energetickú hodnotu, aby sa stal vôbec vedomým. Čím hlbšie klesne hodnota vedomého obsahu, tým ľahšie zmizne vedomý obsah pod prahom. Preto nevedomie obsahuje všetky stratené spomienky, okrem toho aj všetky tie obsahy, ktoré sú prislabe, aby sa mohli stať vedomými. Tieto obsahy vznikajú nevedomou kombinačnou činnosťou, z ktorej vznikajú aj sny. K týmto obsahom patria aj všetky viac alebo menej úmyselné potla-

čenia ošemetných predstáv a dojmov. Sumu všetkých týchto obsahov označujem ako osobné nevedomie“ (C. G. Jung 1918, str. 191—192).

„Okrem toho však v nevedomí nenachádzame len individuálne získané, ale zdedené vlastnosti, teda inštinkty ako popudy k činnostiam, ktoré vznikajú z vlastnej potreby bez vedomej motivácie. K tomu pristupujú a priori jestvujúce, t. j. vrodené formy názoru, intuície, archetypy vnímania a chápania, ktoré sú nevyhnutnou a a priori determinujúcou podmienkou všetkej skúsenosti.“

„Ako inštinkty nabádajú človeka k špecificky ľudskej životnej činnosti, tak nútia archetypy alebo kategórie vnímania a názoru k špecificky ľudským útvarom. Inštinkty a archetypy názoru tvoria kolektívne nevedomie.“

„Inštinkt podľa svojej povahy je kolektívnym, t. j. všeobecne a rovnako rozšíreným javom, ktorý nemá nič spoločné s individualitou človeka. Archetypy názoru majú tú istú kvalitu ako inštinkty, sú práve tak kolektívnymi fenoménami.“

„Inštinkty sú typické formy konania a všade, kde ide o rovnaké a pravidelne sa opakujúce formy reagovania, ide o inštinkt bez ohľadu na to, či sa k tomu pridruží vedomá motivácia alebo nie.“

„Tým istým spôsobom ako vedomé chápanie dáva konaniu formu a určenie, tak nevedomé chápanie archetypom podmieňuje formu a určenie inštinktu.“

„Kolektívne nevedomie sa skladá zo sumy inštinktov a ich korelátov, archetypov. Tak ako každý človek má inštinkt, má aj pravzor“ (tamže, str. 192—198).

Základom uskutočňovania inštinktu je podľa Junga intuícia, t. j. chápanie prostredníctvom archetypu. Potvrdenie správnosti svojich formulácií vidí u primitívov, kde sú s podivuhodnou rovnakosťou rozšírené isté mytologické motívy.

Analytická psychológia má do činenia tak u zdravých, ako aj u chorých s vmiešavaním archetypov pravzorov do vedomia. Z duševných chorôb je najpríkladnejšia schizofrénia.

Pre Junga je nevedomie tvorivým princípom, ktorý je nevyhnutný na zabezpečenie sebaregulácie psychiky, na odstránenie jednostrannosti vedomia, nevyváženosti osobnosti, ktorá v dôsledku toho nastáva. Z toho, čo sme povedali, vyplýva, že Jung Freudov pojem nevedomia nezamietá, ale nazýva ho individuálnym — osobným nevedomím. Jeho obsahy určuje individuálna skúsenosť. Jungov pojem kolektívneho nevedomia je čímisi veľmi univerzálnym, stojacim mimo času a priestoru, je starším ako vedomie, je pôvodnou danosťou, vedomie je sekundárne a v hlavných životných otázkach závislé od nevedomia, čo možno platí tak pre fylogenézu, ako aj pre ontogenézu.

Jung si predstavuje štruktúry vedomia a nevedomia takto: Vedomie má

aparát zameraný na utváranie vzťahov k vonkajšiemu svetu, ktorý — ako sme spomenuli — nazýva „persona“ (viac o osobnosti budeme hovoriť v kapitole o osobnosti, tu uvádzame len najnevyhnutnejšie vzťahy). Podľa Jungovej predstavy vedomie je nielen obkolesené vonkajším svetom, ale aj vnútorným, ktorý vytvára nevedomie, t. j. subjekt. Pod subjektom myslí „oné nejasné temné hnutie, city, myšlienky, vnímanie, ktoré dokázateľne nevyplývajú z kontinuity vedomého zážitku objektu, ale skôr rušivo a tlmivo, príp. aj podporne vynárajú sa z temného vnútra, spod alebo spoza základov vedomia a v ich celosti vytvárajú vnímanie života nevedomia. Subjekt poňatý ako „vnútorný“ objekt je nevedomie. Ako jestvuje vzťah k vonkajšiemu objektu, vonkajší postoj, tak jestvuje vzťah k vnútornému objektu, vnútorný postoj“ (C. G. Jung 1942, str. 664). Vnútorný postoj je druh a spôsob, akým sa človek správa k vlastným vnútorným psychickým procesom. Tento vnútorný postoj (v protiklade k „persone“) pomenúva anima. Anima (— *anima*, ae — lat. duša) dá sa práve tak dobre opísať ako persona. Duša obsahuje všetky všeobecné ľudské vlastnosti, ktoré chýbajú vedomému postoju. Túto svoju koncepciu ilustruje na príklade tzv. tyrana, „ktorého trápia sny, plné predtúch a vnútorného strachu. Typickou figúrou je tyran. Navonok je bezohľadne tvrdý a neprípustný, ale vo vnútri podlieha každej tiesni, každej nálade ako nesamostatný tvor. Jeho duša teda obsahuje tie všeobecné ľudské vlastnosti, istotu a slabosť, ktoré jeho persone, t. j. vonkajšiemu postoju celkom chýbajú“ (tamže, str. 667).

Vedomie a nevedomie možno chápať ako jednotu protikladov. Protiklady vytvárajú štruktúru „psyché“ a sú príznačné nielen pre vzťahy vedomia — nevedomia, ale pre každý element vedomia alebo nevedomia. Podľa Junga nemôže nijaký psychický obsah alebo hodnota zmiznúť, vždy je nahradená nejakým ekvivalentom. Tento fakt vyplýva zo zákona udržania energie, súčasne podporuje Jungovo chápanie „psyché“ ako sebaregulujúci systém. V tomto zmysle chápaná duševná energia potom umožňuje hovoriť o premiestňovaní energie z vedomia do nevedomia. Tu platí zákonitosť, čím viac sú energicky obsadené obsahy vedomia, tým menej je energicky obsadené nevedomie a naopak.

7. POJEM NEVEDOMIA A SÚČASNÁ PSYCHOLÓGIA

Hneď na začiatku treba povedať, že teoretická situácia v dnešnej psychológii je zložitá, čo spôsobuje, že pojem nevedomia a jeho význam v správaní sa rozporne hodnotí. Súčasne si treba uvedomiť aj ďalšiu skutočnosť. Systém psychologických vied je dnes natoľko diferencovaný, že zasahuje do mnohých oblastí života. Preto k psychologickým problémom, ba aj teóriám sa často

vyjadrujú aj pracovníci z iných oblastí — filozofie, psychiatrie a pod. Psychológia na jednej strane nemôže ostať nevšímavá k týmto ohlasom, pretože môžu upozorniť na vážne problémy teórie a praxe, na druhej strane príspevky z iných disciplín — napr. psychiatrie — môžu sa dotýkať pojmov, kategórií, ktoré sa síce v psychológii vyskytujú, ale v iných oblastiach teórie a praxe nadobúdajú inú vážnosť, iný obsah, ako tradične mali. Tak je to aj s psychoanalytickým pojmom nevedomia. Pojem nevedomia na Freudovej koncepcii má takú šírku a obsahové určenie, že k nemu sa vyjadrujú nielen psychiatri, ale aj filozofi, sociológovia a pod., pričom tento pojem sa prevažne používa v zmysle psychoanalytickom alebo ľubovoľne.

Pojem nevedomia sa aj v psychológii rôzne hodnotí. V niektorých učebniciach psychológie sa o nevedomí nehovorí, kým v iných pojmu nevedomia, resp. nevedomej motivácii správania sa venuje pozornosť. Pokúsime sa preto preskúmať situáciu v súčasnej psychológii a podať prehľad o použití tohto pojmu.

Freudovi prívrženci, resp. stúpenci k pojmu nevedomia pristupujú, prirodzene, kladne a vyzdvihujú najmä tieto jeho zásluhy:

a) Filozofický pojem nevedomia urobil predmetom špeciálnej vednej disciplíny a ukázal teoretickú a praktickú použiteľnosť tohto pojmu.

b) Našiel metódy na identifikáciu obsahov nevedomia, t. j. našiel zmysel prerieknutí, resp. chybných výkonov vôbec, našiel zmysel sna a pod.

c) Dokázal, že nielen obsahy vedomia, ale aj nevedomia a predovšetkým nevedomia, determinujú správanie, činnosť ľudí, resp. aj obsahy vedomia. Tieto hodnotenia sú súčasťou kladného stanoviska k psychoanalýze. Na druhej strane psychoanalýza, svetonázor, metóda a súbor poznatkov sú často kritizované z marxistického hľadiska, čím kritika zasahuje aj tento pojem. Napr. Reich, Sapir, Jurinetz hodnotia teóriu o nevedomí takto: „Pýtame sa, ako môže uvedomelé podrobovať cenzúre a potlačovať niečo, čo je mimo každej logiky. To je nepochopiteľné. Veď to potlačené musí mať nejaký obsah, musí tu byť aspoň základná tendencia tohto obsahu. V opačnom prípade by bola cenzúra nevysvetliteľná“ (*Marxizmus a freudizmus* 1933, str. 20). Sapir hovorí: „Proti názoru psychoanalytikov 1. nie sú ‚hlbokoležiace‘ pohnútky bezpodmienečne neuvedomelé; 2. ak sú neuvedomelé, nie sú bezpodmienečne veľmi silné; 3. neskladajú sa vždy (dokonca skôr veľmi zriedka) z primitívnych biologických (psychoanalytici tvrdia, že pohlavných) pudov; 4. ustupujú za určitých okolností (tvrdá škola, v procese sociálnej činnosti vysoko vyvinutý intelekt) celkom pred uvedomelými racionálnymi pohnútkami, ktoré sa v tomto prípade menia z masky na pravú bytosť osobnosti“ (tamže, str. 154). Z novších prác by sme mohli uviesť aspoň tri ukážky. H. K. Wells (1963, str. 133), americký marxistický filozof, píše, že Freud na vysvetlenie sna,

neurózy a pod. „vyslovuje domienku, že ich možno vysvetliť nevedomými, pudovými myšlienkami, impulzmi a prianím, ktoré nemôžu priamo vstúpiť do vedomia a ktoré sa motoricky vybiehajú maskovaným spôsobom a nepriamymi cestami. *Podľa Freuda teda treba hľadať príčinu snov, neuróz a pod. predovšetkým v nepotlačiteľnej pudovej činnosti nevedomej sústavy psychického aparátu.*

Tu vidíme, že dôkaz, ktorým Freud odôvodňuje teóriu nevedomia, je v skutočnosti založený na domienke, že nevedomie a pudová psychická činnosť sú príčinou snov a neuróz. Potom uvádza sny ako dôkaz rovnakých procesov psychického nevedomia, ktorého existenciu už predpokladal. Jeho dôkaz sa pohybuje v bludnom okruhu. Jeho teória snov a neuróz zahrnuje nevedomé pudové predstavy a napriek tomu sa odôvodňuje existenciou nevedomia, ktoré pozostáva z pudových predstáv. Táto tautologická dvojité domienka (napr. pokiaľ ide o sny a nevedomé procesy a nevedomé procesy a sny) je základom Freudovho metapsychologického systému, teórie potlačenia a psychoanalytickej praxe“. Napokon E. V. Šorochová (1966, str. 163) hovorí: „Freudove predstavy o sústavách nevedomia, predvedomia a vedomia sú iba špekulatívne konštrukcie.“

V takýchto úsudkoch by sme mohli pokračovať aj ďalej. Nazdávame sa však, že na ilustráciu sú postačujúce. Na ich okraj poznamenávame: Sapir a Wells sú filozofi, ktorí analyzujú celý Freudov systém a tým aj jednotlivé „náuky“ tohto systému a ich analýza je iste poučná. Šorochová vo svojej štúdii podáva výklad Freudových predstáv o nevedomí, predvedomí a vedomí a k tomu dodáva uvedený výrok.

Isté je, že naša situácia pri objektívnom posudzovaní tohto pojmu je veľmi zložitá. Je totiž pomerne ľahšie prijať už vyslovené hodnotiace súdy, v danom prípade negatívne, ako voliť cestu ich psychologického kritického preskúmania. Na takej ceste je veľa nebezpečenstiev. Domnievame sa však, že problém tzv. „nevedomia“ treba preskúmať vzhľadom na dnešné poznatky psychológie a po objektívnom preskúmaní uvidíme, ak sme sa nedopustili niekde chyby, či takýto pojem má dnes miesto v psychológii, alebo nemá. Uviedli sme, že pojem nevedomia vznikol v idealistickej filozofii, mnoho autorov sa domnieva, že aj Freudove predstavy sú idealistické a slúžia buržoázii. Z toho by sa zdalo, že tu už nemáme problémy.

Pravda, problém nevedomia sa dostane do inej polohy, ak si postavíme otázku, či príčiny každého nášho správania sú motivované vedomie. Je to vskutku tak? Nejestvujú aj také formy správania, ktoré by sme prinajmenej bežne označili ako iracionálne? Napokon pri patologických formách správania vystačíme vedomými faktami, keď práve vedomie je porušené? Preto v psychológii pojem nevedomie musíme vážne skúmať, pričom máme na zreteli aj kritiku už citovaných autorov.

Nemôžeme však zamietnuť nejaký pojem len preto, že sa vyskytol v idealistickej filozofii. Treba ale v príslušnej vednej oblasti kriticky preskúmať každý pojem a jeho obsahové určenie z hľadiska teórie a metodológie dialektického a historického materializmu v poznatkovom rámci daného odboru. Len takéto kritické preskúmanie ukáže jeho potrebnosť či nepotrebnosť, ukáže ďalej či bude treba prehodnotiť jeho obsahovú náplň a napokon ukáže čo je nevyhovujúce a čo v danej etape vývinu vedy treba odmietnuť. Toto platí aj pre problém nevedomej motivácie správania. Ak existujú dôkazy, že pre každú formu správania, resp. činnosti nenájdeme odôvodnenie vo vedomí, potom treba skúmať, aké teórie jestvujú na vysvetlenie takejto činnosti, resp. skúmať, či hlbinnopsychologické náuky o nevedomí zodpovedajú súčasným poznatkom v psychológii.

Hneď na začiatku si všimnime niekoľko skutočností.

Videli sme, že v psychológii sa najprv za psychologický jav pokladalo vedomie. Takéto poňatie vzniklo už v idealistickej filozofii, no napriek tomu sovietska psychológia tento pojem nezamietla. S. L. Rubinštejn dal tomuto pojmu nové obsahové určenie, zodpovedajúce teoretickým základom sovietskej psychológie. Ak je takýto postup principiálny, nemusíme sa obávať samých pojmov, ale skôr sa zamyslieť nad tým, ako chápať ich obsah. To isté sa týka aj pojmu správania, ako sme ukázali inde (T. Pardel 1967).

Sme presvedčení, že mnoho nedorozumenia sa odstráni, ak sa vyjasní, čo máme pokladať za psychologický jav, ak v predmete psychologického skúmania bude mať podstatnú úlohu *psychická regulácia správania*, čiže to, čo psychický „obraz“, „odraz“ robí. Ide vlastne o premietnutie Leninovej teórie odrazu z filozofie do predmetu špeciálnej vedy — psychológie (porov. S. L. Rubinštejn 1961, str. 231 a ďalej T. Pardel 1970, kap. 1). Potom vznikne otázka, aké úrovne regulácie jestvujú, t. j. či jestvuje len vedomá regulácia správania, alebo správanie môže byť aj nevedome regulované.

Ak chceme na túto otázku odpovedať, bude dobré ozrejmiť si, či pojem nevedomie ozaj v marxistickej psychológii neexistuje a ak existuje, aká je jeho náplň. Jeden z najväčších sovietskych teoretikov (S. L. Rubinštejn 1964, str. 11—17) sa k tejto otázke vyjadruje: „Vlastné prežívanie človek poznáva a uvedomuje si len prostredníctvom svojho vzťahu k vonkajšiemu svetu, k objektu. Vedomie subjektu nemožno redukovať na jednoduchú subjektívnosť, ktorá zdanlivo stojí proti objektívnemu. Vedomie je jednotou subjektívneho a objektívneho. Len tak sa stáva pochopiteľným vzťah vedomého a nevedomého, ktorý rieši paradox nevedomej psychiky.“ Rubinštejn pripúšťa „nevedomé prežívanie“ a domnieva sa, že k tomu môže dôjsť za týchto okolností:

a) Prežívanie je nevedomé, keď si neuvedomujeme predmet, ktorý ho

vyvoláva („prežívanie je nevedomé, pokiaľ si neuvedomujeme predmet, ktorý ho vyvoláva“);

b) Nevedomý môže byť nový cit — neuvedomený v tom, že nie je jasný vzťah k podnetu, na ktorý sa vzťahuje;

c) „Cit záleží na vzťahoch osobnosti k svetu; tieto vzťahy prekračujú rámec vedomia a ich uvedomenie môže mať rôzny stupeň úplnosti alebo adekvátnosti... teda je možný nevedomý alebo lepšie povedané, neuvedomený cit“;

d) „Práve tak aj nálada sa často vytvára mimo kontroly vedomia;“

e) Človek môže postupovať nevedome, ak si neuvedomuje dôsledky vyplývajúce z jeho činu.

Vzniká otázka, ako si Rubinštejn vysvetľuje proces uvedomenia: „K uvedomeniu dochádza tak, že sa prežívanie udalosti alebo činu, ktorý subjekt vykonal, začlení do objektívnych predmetných spojov, ktoré ho určujú..., počet týchto spojov je v podstate nekonečný; preto neexistuje neobmedzená vyčerpávajúca uvedomenosť. Ani jeden prežitok nevystupuje mimo týchto všetkých spojov a ani jeden nevystupuje vo vedomí hneď vo všetkých svojich predmetných súvislostiach, vo vzťahu ku všetkým stránkam bytia, s ktorými je objektívne spojený. Preto vedomie, reálne vedomie konkrétneho jedinca nie je nikde čistou, t. j. abstraktnou uvedomenosťou; je vždy jednotou uvedomeného a neuvedomeného; vzájomne sa preplietajú a spájajú mnohými prechodmi“ (1964, str. 16).

Z uvedených formulácií je zrejmé, že S. L. Rubinštejn pojem nevedomia, resp. nevedomého správania používa, určuje jeho hranice a obsah a opisuje „mechanizmus“ prechodu nevedomého a vedomého prežívania. Pritom treba poznamenať, že pripustenie pojmu nevedomie neznamena, že Rubinštejn prijal Freudovu teóriu.²

Na základe Rubinštejnovho rozboru sa teda dá usúdiť, že pojem nevedomia, resp. nevedomej regulácie správania sovietski psychológovia nevytvárajú.

Ak sa tento pojem má v psychológii používať, potom treba urobiť pri najmenej dve veci: kriticky preskúmať Freudov, resp. Jungov pojem nevedomia a obsahovo určiť, resp. naznačiť možnosti používania pojmu nevedomie, nevedomý v psychológii. Podobné stanovisko zastával u nás marxistický filozof S. Felber (1948, str. 18—22). S. Felber hovorí síce o „podvedomých

² S. L. Rubinštejn sa k psychoanalýze stavia kriticky. Na adresu psychoanalýzy hovorí: „Ťažisko sa presúva z vyšších — historicky sformovaných foriem vedomia k predhistorickým, primitívnym hlbinným základom vedomia, od vedomia k nevedomému, inštinktívnemu. Vedomie sa znižuje na úlohu maskovacieho mechanizmu, ktorý je zbavený reálneho vplyvu na správanie a je riadené nevedomými pudmi (Freud, tamže, str. 70).

procesoch“, pravda, podvedomie použil ako synonymum nevedomia. Uvádza takýto príklad. „Za tzv. slovenského štátu prišiel na strednú školu obežník zdôrazňujúci pozdrav „Na stráž!“ Jeden z kolegov vyhlásil nahnevano: „Už by mohol byť s tým nastrážovaním amen.“ Do triedy mu však prišla inšpekcia a on sa rozhodol, že sa týmto pozdravom s triedou rozlúči. Zdvihol teda ruku a povedal jasne: „Amen!“ Vedomý proces pri tomto omyle bolo rozhodnutie výnimočne nesympatický pozdrav nepoužiť, ba kolega o svojej chybe vôbec nevedel a dozvedel sa o nej až v prestávke. V podvedomí proces navodený úprimným želaním trval dokonca celú hodinu a ovplyvnil jeho konanie“ (str. 22). S. Felber do podvedomia zahrnuje „všetky mentálne procesy, ktoré prebiehajú v našej nervovej sústave, ale nevstupujú do vedomia, alebo presnejšie povedané, nie sú práve v našom vedomí“ (str. 18). Napriek tomu sa nestotožňuje s Freudom. Niektoré tvrdenia, resp. interpretácie sa mu zdajú prehnané, iné „dôsledky, z vecí odvodzované, musíme odmietnuť“ (str. 21).

Pri kritickom skúmaní pojmu nevedomie v hlbinej psychológii nevyhnutne každý nezaujatý pracovník narazí na tieto problémy:

Na prvom mieste treba uviesť, že celá koncepcia Freudovho pojmu nevedomie je založená na tvrdení, že nevedomie je vo svojej podstate práve také nepoznatelné ako vonkajší svet. Toto je filozofické stanovisko, príznačné pre idealistickú gnozeológiu, stanovisko agnostické. Nie je našou vecou skúmať vplyvy idealistickej filozofie (Kanta pod.) na Freuda. Možno konštatovať, že pre dialektický a historický materializmus, ako ukázal dávno V. I. Lenin, takýto prístup v otázke poznania je neprijateľný. Keďže podobný názor nachádzame aj u Junga, toto konštatovanie sa vzťahuje aj na jeho filozofickú, gnozeologickú platformu.

Napokon psychologické myslenie nemá veľkú tradíciu, je to čosi nové, je to historický zlom v poznávaní, ako na to poukázal Pavlov. Človek dosiaľ poznával prírodu, teraz začína poznávať seba. Pred psychológiou a vedami o človeku sú stáročia bádania a vyhlásiť na začiatku rozvoja vedy o človeku, že predmet jej bádania „vo svojej podstate“ je nepoznatelný, znamená prejsť na pozície agnosticizmu, viery, mysticizmu a pod. V mnohom sme toho svedkami v diele S. Freuda a C. G. Junga (pozri T. Pardel 1946, 1953).

Tak isto je vonkoncom neudržateľná ďalšia veta: „Nevedomie je pravidelnou a nevyhnutnou fázou v procesoch, na ktorých sa zakladá naša psychická činnosť.“ Ak by táto veta mala mať takú všeobecnú platnosť, musela by sa vzťahovať na všetky psychické procesy, t. j. aj na pocity, vnemy. Vieme, že všetko, čo má nadprahovú hodnotu, neprechádza nijakou fázou nevedomia. Všetky podnety, bezprostredne pôsobiace, vnímame a neprechádzajú fázou nevedomia. Najbohatší zdroj informácií tvoria pocity a vnemy, ich existenciu nevedomie zásadne nepodmieňuje. Nevedomé ostávajú podnety sublimitné. Ostáva ešte zmienka o interoceptívnych pocitoch, t. j. pocitoch

pochádzajúcich z orgánov a z vnútra organizmu. Tu možno na základe Bykovových mnohoročných pokusov povedať, že aj keď množstvo impulzov idúcich z organizmu nedosahuje nadlimitnú hodnotu, že impulzy nie sú nijako samy osebe nepoznateľné. Človek si uvedomuje len tie, ktoré sú podstatné pre jeho orientáciu (napr. pri chorobe a pod.), a to preto, aby sa mozgová kôra mohla plne venovať dôležitým signálom prichádzajúcim z vonkajšieho sveta. Nijaká vedná disciplína nemôže pokladať za všeobecne platné vety, ktoré sa nedajú na všetkých oblastiach overiť. Preto je neudržateľné pokladať nevedomie za „jedine reálne psychično“, aspoň v humánnej psychológii, ku ktorému vedomie „môže alebo nemusí pristúpiť“.

Ďalšia ťažkosť s formuláciou nevedomia vznikne, ak k problému nevedomia pristúpime z hľadiska fylogenézy a ontogenézy psychiky a správania. Všeobecná psychologická teória psychologické javy skúma aj z hľadiska ich vývinu, t. j. ako sa psychologické javy, t. j. správanie vyvíjalo vo fylogenéze a ako sa vyvíja v ontogenéze. Psychológia tu nadväzuje na evolučnú Darwinovu teóriu a Engelsove a Marxove názory týkajúce sa spoločensko-historického vývoja človeka a ľudskej spoločnosti. Psychológia napriek tomu, že nie je čisto prírodnou vedou (pravda, veľmi podrobne musí skúmať biologickú determináciu správania), no nemožno ju výlučne zaradiť ani medzi spoločenské vedy (preto v Moskve a Leningrade vytvorili samostatné psychologické fakulty), musí v hraničných otázkach nadväzovať na príbuzné vedy.

Vo vývine psychiky, resp. správania A. N. Leontjev (1966) rozlišuje niekoľko štádií: štádium elementárneho senzorického správania, štádium percepčného alebo návykového a predmetného správania. Pre toto štádium je príznačné „schopnosť odrážať vonkajšiu objektívnu skutočnosť v podobe vecí a nie už len v podobe jednotlivých elementárnych pocitov vyvolávaných jednotlivými vlastnosťami alebo ich súborom“ (Leontjev 1966, str. 146). Tretie štádium je štádium intelektu, ktoré zodpovedá správaniu zvierat na najvyšších stupňoch zoologického rebríčka. Pre toto štádium je charakteristické náhle riešenie problému (Köhlerove pokusy so šimpanzmi, riešenie problému „vhladom“ a pod.) a zapamätanie si tohto riešenia. Všetky tieto formy správania u zvierat boli podmienené biologicky. Vývoj správania na úrovni človeka „predstavuje inú formu psychiky a má celkom iné črty...“ (tamže, str. 166). „Správanie človeka je podmienené už spoločensko-historicky“ (A. N. Leontjev 1966, str. 166). „Prechod k vedomiu je začiatkom novej vyššej vývojovej etapy vedomia. Vedomý odraz na rozdiel od psychického odrazu u zvierat je odrážaním predmetnej skutočnosti ako oddelenej od existujúcich vzťahov subjektu k nej. Vo vedomí sa obraz skutočnosti nezlieva s prežívaním subjektu. Vo vedomí to, čo je odrazené, predstavuje sa pred subjekt.“ *Vedomie sa v psychológii pokladá z evolučného hľadiska za najvyššiu formu psychična.* Preto vznikajú ťažkosti s takými Freudovými výrokmami, podľa ktorých psy-

chično je vo svojej podstate nevedomé a vedomie k nemu môže pristúpiť, alebo nemusí. Veď pre vývinový stupeň psychiky na úrovni človeka je príznačná práve vedomá regulácia správania, vedomá činnosť, rozhodovanie, pričom nijako nemusíme popierať, že dôvody konania si nemusíme vždy uvedomovať.

Ďalšie ťažkosti vyplývajú z logickej konštrukcie tohto pojmu. Na túto otázku poukázal už Adler, tak isto Wells. O čo tu v podstate ide? Podľa Freudových predstáv obsahy nevedomia tvoria pudové reprezentácie, ktoré sú nezlučiteľné s normami etickými, spoločenskými a pod. Preto sú potlačené. Aby mohli byť potlačené, je potrebný aparát nejakého mocného systému, ktorý by musel byť primárny: taký je aparát vedomia. Situáciu komplikujú ďalšie fakty: ako máme z pudu vysvetliť vedomie, myslenie, talent „sublimáciou“? Tu sú asi veľmi komplikované hypotézy, v experimentálnych vedách málo udržateľné. Jednoduchšie je prijať overenejšie fakty, ktoré sa uvádzajú v súvislosti so vznikom vedomia:

- a) vzpriamená chôdza,
- b) reč — artikulovaná reč,
- c) pracovná činnosť atď.

V tomto smere sa vyjadrovali aj klasici marxizmu-leninizmu, najmä Engels. Ďalším dôležitým faktom je, že človek a jeho správanie nie je podmienené iba biologicky, ako je to u zvierat, ale najmä spoločensko-historicky.

Pojem nevedomie u C. G. Junga je omnoho širší a umožňuje vsunutie mytologických a náboženských predstáv. Jungov pojem kolektívneho nevedomia súvisí skôr s jeho koncepciou osobnosti. Na tomto mieste uvedieme len niektoré poznámky.

Jung predovšetkým Freudov pojem nevedomia zrelativizoval na „inkompatibilné obsahy“ a nazval ho tzv. „osobným nevedomím“. Toto osobné nevedomie závisí od života jedinca a jeho obsahy môžu byť za určitých podmienok opäť uvedomené. Jung Freudovmu nevedomiu neprisuduje veľkú úlohu.

Pojem kolektívneho nevedomia je u Junga takou kategóriou ako vedomie, čiže Jung predpokladá, že kolektívne vedomie tvorí v štruktúre psychiky také miesto ako vedomie, ba ich vzájomné vzťahy sa riadia kompenzačnou činnosťou. Nevedomie, to nie je potlačené, ale jeho obsahy sú všeobecne ľudské, nezávislé od migrácie. Veľmi zjednodušene by sme mohli povedať, že kým Freud vložil do nevedomia sexus (dnes ho iba tam netreba hľadať), Jung vložil do nevedomia mýtus, náboženstvo.

Základné námietky, ktoré sme uviedli pri Freudovom pojme nevedomia, možno uplatniť aj proti Jungovmu pojmu. Opäť veľkou nevýhodou aj tu je, že pomocou tohto pojmu mohol vysvetliť všetko.

S. Freud (1936, str. 234), tvorca smelých hypotéz, zavedenie pojmu

nevedomie do vedy stavia na roveň Kopernikových a Darwinových myšlienok. Hovorí, že námietky proti tomuto pojmu pramenia z urazenej ľudskej márnomyseľnosti. Ľudskú márnomyseľnosť prvý urazil Kopernik, keď povedal, že naša zem nie je stredom vesmíru; druhý ju urazil Darwin a Wallace, keď dokázal, že pôvod človeka je „v ríši zvierat“. „Tretia a najcitlivejšia urážka ľudského veľikášstva má však nastať terajším psychologickým bádáním, ktoré chce ľudskému *ja* dokazovať, že nie je pánom vo vlastnom dome, ale je odkázané na sporné správy o tom, čo sa nevedome deje v jeho duševnom živote.“

Treba však otvorene priznať, že v psychológii sa, žiaľ, dlhé desaťročia nevytvorila taká teoretická situácia, ktorá by bola umožňovala pojem nevedomia zhodnotiť kriticky, pritom nielen negativisticky. Tak sa stalo, že Freud, vychádzajúc z klinického materiálu, videl dôležitosť toho, čo mu pacient nepovedal, nechcel povedať, alebo nevedel povedať. Tak vedel preniknúť nepriamymi metódami k istým psychologickým javom a ich výkladom dospel k teórii nevedomia, k analýze a terapii nevedomých zážitkov. Ako aj Getzelsove výskumy ukazujú, neurotik odpovedá ináč ako normálny človek. Freud práve vedel vysvetliť dynamiku tohto správania, kým oficiálna psychologická teória nevedomie nepripúšťala; napr. r. 1910 na bostonskej diskusii o nevedomí poprední predstavitelia (Münsterberg, Ribot a iní) psychológiu nevedomia zamietali, kým iní psychológovia nedokázali vytvoriť takú všeobecnú teóriu psychiky a správania, ktorá by zahrnovala aj opis dynamiky správania.

Podľa našej mienky to súviselo s tým, že v psychológii dlhý čas vládlo racionalistické chápanie človeka, ktoré od čias Aristotela cez Tomáša Akvinského siahalo až do novoveku. Podľa tohto konceptu človek mohol mať aj emócie a vášne, ale rozum a slobodná vôľa mala rozhodovať o jeho konaní. Až R. Descartes a Thomas Hobbes prišli s prirodzenejšou koncepciou. Napr. Hobbes vyzdvihol fakt, že nech si už človek o sebe myslí čokoľvek alebo klame sa akokoľvek, jednako jeho správanie určuje túžba po slasti a vyhýbanie sa bolesti alebo nepríjemnosti. Aby vznikla takáto novšia koncepcia osobnosti, koncepcia psychologického hedonizmu, ako hovorí R. C. Bolles (1967), trvalo to ľudstvu 2000 rokov. Kým sa v psychológii začalo hovoriť o motivácii, dynamike správania, pohnútkovej regulácii správania, bolo aj tu treba prekonať racionalistický model myslenia Aristotela, ináč nebolo možné ísť dopredu ani v teórii. Freud pri práci s neurotikmi, pri analýze zvykov primitívnych národov prišiel na psychologický model hedonizmu, o ktorom sa N. Wiener vyslovil, že umožňuje vysvetliť aj iracionálne momenty v správaní. Je zaujímavé, a to nemôžeme tu obísť, že Freudove myšlienky viedli k tzv. psychosomatickej medicíne, podľa ktorej organické syndrómy majú symbolický charakter a odrážajú vlastné psychické traumatické zážitky. Psychosomatická medicína má niekoľko desaťročnú tradíciu.

V snahe podať pozitívne kritické hodnotenie teórie nevedomia treba ukázať aj iné stránky tohto problému tak, ako sa ukazujú vo svetle ďalších výskumov.

Na tomto mieste by sme chceli upozorniť na výsledky viacročnej práce sovietskeho bádatela F. V. Bassina (1968), pre ktoré je príznačný vysoký konštruktívny a pozitívno-kritický prístup k tejto problematike, ktoré on nazýva problémami „nevedomého“.

F. V. Bassin hovorí, že dnes táto problematika vstúpila do novej etapy nielen kritiky zastaraných idealistických poňatí, na ktoré sme upozornili aj v našej práci, ale rozvíjania „základných téz, rozvíjania významu zistených údajov a určenia perspektív ďalšieho vývoja“. Bassin, vychádzajúc z prác Bernštejna, Vygotského, Rubinštejna, dochádza k týmto záverom:

Vedomý zážitok je veľmi zložitý fenomén a vyžaduje dlhý čas dozrievania (či už vo fylogénéze, alebo v ontogénéze), a preto treba pripustiť existenciu nevedomých psychických javov, „charakteristických pre určitú fázu normálneho vekového vývinu psychiky“ (tamže, str. 353—386).

Podľa Bassina ďalej aj norma uvedomovania reakcií môže mať rôzne stupne a občas môže chýbať; tieto variácie stupňov uvedomenia podmieňujú vznik rôznych „disociácií“, „odštiepení“, čo má za dôsledok nedostatok uvedomenia.

Ďalej ak sa berú do úvahy klinické prípady (epilepsia, hystéria, schizofrénia a pod.), vidieť, že schopnosť uvedomenia je porušená, preto problém „psychického, ktoré nie je súčasne uvedomením“, vyvoláva intenzívne spory v podmienkach psychologickkej normy, avšak v klinických podmienkach stráca svoju paradoxnosť (tamže, str. 353—386).

V ďalšom F. V. Bassin ukázal na význam neurofyziológie a neurokybernetiky, najmä na otázku problematiky vedomia, bdenia (identifikácie tu spôsobujú ťažkosti), potom na fakt, že neurokybernetika vlastne odznova spôsobuje problémy, keďže v kybernetických modeloch sa s vedomím nepracuje a chápe ho skôr ako epifenomén. Čiže vzniká tu paradoxná situácia dokázať funkciu vedomia v neurofyzilogických procesoch. Tejto otázke venuje značnú pozornosť. Správne však pritom upozorňuje na prínos psychologickej teórie postoja „ustanovky“, ktoré môžu prispieť k teórii nevedomej regulácie správania. Bassin správne upozorňuje na zúženie problému chápať vedomie ako epifenomén. Bassin vidí chybu freudizmu v zjednodušenom chápaní vzťahu medzi vedomím a nevedomím.

F. V. Bassinova práca je neobyčajne invenčná; v závere sa domnieva, že v psychologickej teórii pri analýze „nevedoméneho“ možno využiť teóriu „ustanovky“, že je nevyhnutné hovoriť o nevedomej regulácii činnosti. Napokon sa domnieva: „...dlhotrvajúce spory (celé stáročia) o realite „nevedomého“ sa blížia ku koncu. Tieto diskusie neboli bezúčelné. Dovolili nielen konštatovať sám fakt existencie „nevedomého“, ale aj vysvetliť jeho úlohu

ako jedného z dôležitých faktorov regulácie správania a biologickej aktivity organizmu človeka... Chceli by sme veriť, že aj najprezieravejší reprezentanti psychoanalytickej školy budú v konečnom výsledku s týmto súhlasiť.“

8. POZNÁMKY NA ZÁVER

Po preskúmaní súčasného stavu bádania v psychológii môžeme na záver azda povedať, že psychológia je mladá veda a na začiatku rastu každej vedy vznikajú hypotézy, ktoré ju môžu obohatiť. Teda aj pojem nevedomie chápeme z tohto aspektu.

Avšak čím sa veda stáva zrelšou, tým viac sa presúva ťažisko na overovanie hypotéz. Aj Freudova hypotéza o nevedomej determinácii psychiky a správania musí tak isto podliehať overovaniu. Pri overovaní a porovnávaní s inými výsledkami dochádza často ku korektúram. Prvé korektúry urobili pri pojme nevedomia v rámci psychoanalytického hnutia (Adler, Jung).

Ukázali sme súčasne, že Freudove formulácie o nevedomí vychádzajú z idealizmu (agnosticizmus), a preto v tom aspekte ich nemožno prijať. Neznamená to však, že problému nevedomia resp. „nevedomeného“ netreba venovať pozornosť.

Ďalšie bádania ukázali, že vedomie je najvyšším stupňom vo vývoji psychiky a je príznačné pre človeka. Ako ukázali výskumy týkajúce sa motivácie (prečo robím to a nie ono) ľudského správania, vedomá motivácia správania je príznačná pre každého normálneho človeka. Takýto výrok je dôležitý, pretože sa opiera o rozbor novších výskumov priamymi (dotazovanie) a nepriamymi (projekčnými) testami.

G. W. Allport (1953) uvádza Getzelsove pokusy s priamymi a projekčnými technikami. Výskum robil so šesťdesiatimi piatimi veteránmi z vojny. Dvadsaťpäť z nich bolo normálne adjustovaných a štyridsať vykazovalo známky psychoneurózy. Normálne adjustovaní dávali rovnaké odpovede aj pri priamych aj pri nepriamych metódach. Psychoneurotici však dávali rôzne odpovede, preto ich odpovede na priame otázky nemožno brať doslovne... Obranný mechanizmus u nich je silný, skutočné motívy sú skryté „a objaviť ich môže projekčná metóda... Myslíme, že sa nemýlime, keď tvrdíme, že autori (neanalytici neobjavili nič, v každom prípade nie veľa pomocou psychoanalytických metód...³ Zjavné ponižovanie černochoch v našej spoločnosti, bieda,

³ Projekčné testy, ako je známe, používajú sa na to, aby objavili fakty, ktoré človek skrýva, potláča, t. j. nevedomú motiváciu. Projekčné testy (Rorschach, TAT, Rosenzweigov frustračný test atď.) majú nepriamo povedať o skutočných prianiach a potrebách pacienta.

fatálna rodinná situácia, smútok a zúfalstvo tvoria bolestnú psychodynamickú situáciu v živote jednotlivcov a vo väčšine prípadov ani najhlbšia analýza nevrhne na túto situáciu nové svetlo, pretože psychodynamika nie nevyhnutne musí byť skrytou dynamikou.“ V tejto súvislosti uvádza dokonca anekdotu s Rorschachovými obrázkami. Jeden pacient označil, že jeden z Rorschachových obrázkov predstavuje pohlavný styk. Vyšetrojúci sa domnieval, že našiel nevedomý komplex a pýtal sa ho, čo ho viedlo k tejto predstave. Pacient povedal: „Lebo ja, pán doktor, celý čas myslím len na sexuálny styk.“ Z týchto príkladov vidíme, že normálny človek zväčša vie povedať o motívoch správania, ináč je to u neurotikov. Tu pracuje strach a maskovanie, a preto je tu možná aj nevedomá motivácia správania.

Preto treba brať do úvahy aj výsledky výskumov u neurotikov, kde sú rozdiely medzi odpoveďami na priame otázky a nepriame otázky. Tento fakt dáva možnosti tým bádateľom, ktorí prichádzajú z kliniky, kde prevažne pracujú s patologickým materiálom. Všeobecná psychologická teória preto nemôže ostať len na materiáli a faktoch experimentálnej psychológie, ale nevyhnutne musí rešpektovať výsledky dosiahnuté aj inými metódami adekvátnymi v tej-ktorej psychologickej oblasti alebo disciplíne. Kritické hodnotenie pomôže porovnať výsledky získané rôznymi metódami, pomôže odstrániť dobovú a subjektívnu podmienenosť koncepcií a vytvára tak možnosti pre všeobecnejšiu platformu skúmania daného problému.

Je opodstatnené pri skúmaní a liečení chorých použiť také metódy výskumu a liečenia, ktoré sú najadekvátnejšie. Iste, regulácia správania neurotika, resp. pri iných poruchách ukazuje nevyhnutnosť skúmať nevedomú reguláciu správania, ktorá je príznačná pre abnormné formy správania, pričom, pravda, to neznamená, že nemožno tu hľadať iné prístupy, resp. pri takých pojmoch, ako je nevedomie, dať im taký obsah, aký je adekvátny pre vedeckú psychologickú teóriu. Pravda, ako sme predtým ukázali, aj u normálneho človeka môže ísť pri mnohých formách správania o vplyvy nevedomých faktorov, napr. pri postojoch, tzv. „ustanovka“ a pod.

Napokon však nemožno stratiť zo zreteľa tie fakty, ktoré sú príznačné pre ľudskú psychiku, vedomie, vedomú, ba uvedomelú a cielavedomú činnosť človeka, ktorá vytvára duchovné a materiálne hodnoty, a v tých súvislostiach skúmať a hodnotiť celý komplex sem spadajúcich otázok. To je jedna z najzložitejších úloh psychologickej teórie vôbec a teórie motivácie osobitne.

KAPITOLA III

HLBINNOPSYCHOLOGICKÁ TEÓRIA LIBIDA, ONTOGENETICKÁ PSYCHOLÓGIA A PROBLÉM AKTIVÁCIE ĽUDSKÉHO SPRÁVANIA

Pojem nevedomia v hlbinnopsychologických koncepciách je v podstate nemysliteľný bez ďalších pojmov, najmä pojmov týkajúcich sa aktivácie a dynamiky správania. Takýmito pojmami sú pud, libido, pud po moci (Adler). Tieto pojmy patria medzi základné hypotézy všetkých troch autorov, pričom každý z nich na tú istú otázku odpovedá ináč.

Freudovi prívrženci obyčajne zdôrazňujú jeho „objav“ pudovej podmienenosti duševného diania. Tento čin pokladajú za neobyčajne dôležitý pre ďalší vývin vedy, a to či už náuky o neurózach, alebo psychológie (porov. R. Brun 1942, str. 151). Na dôležitosť tejto psychoanalytickej teórie poukazujú aj výroky W. Reicha: „Kostrou psychoanalytickej teórie je jej náuka o pude a jej najlepšie podloženou časťou je zvlášť teória libida, náuka o dynamike pohlavného pudu“ (W. Reich in Reich, Sapir, Jurinetz 1933, str. 77).

Tieto a podobné výroky iste môžu hlboko ovplyvniť čitateľa v prospech zásluh S. Freuda, čo môže ešte umocniť fakt, že sám Freud, zbehlý vo filozofii a humanitných vedách, t. j. aj vo vtedajšej psychológii, vo svojich spisoch (ukážeme to podrobnejšie v ďalšej kapitole) sa nijakých autorov nedovoľáva, nestará sa o konfrontáciu svojich myšlienok a dáva pečať samostatnosti svojim myšlienkam a dielam. Každý pracovník v oblasti vedy vie, že nový poznatok vzniká na základe nahromadených vedomostí. Súčasne vieme, že určité myšlienky v čase akoby dozreli a súčasne sa vyslovujú na rôznych miestach zemegule v rôznych podobách. Potom len čas, t. j. ďalšie bádanie ukáže, ktorá verzia je prospešná, resp. má širšiu platnosť, čo sa prekonalo a čo pretrváva.

Už v predchádzajúcej kapitole sme poukázali, že Freudove názory z gnozeologického hľadiska nadväzujú na vtedy rozšírenú idealistickú filozofiu. Ved' aký je rozdiel medzi Freudovým tvrdením, že psychično v jeho vnútornej povahe je práve také neznáme ako realita vonkajšieho sveta (S. Freud 1900, str. 380) a Herbartovým tvrdením, že „to jednoduché, čo duša je, je celkom

neznáme a ostane navždy..." (J. F. Herbart 1850, str. 109). Ako ukážeme neskôr, medzi mnohými Herbartovými myšlienkami a Freudovým ponímaním mechanizmu potlačenia sa javí veľká podobnosť. Tu by sme naznačili iba niektoré Herbartove myšlienky, ktoré môžu mať istú súvislosť s Freudovými myšlienkovými koncepciami. Herbart, ako je známe, bol za zavedenie matematiky do psychológie. Ako filozof predpokladal, že svet sa skladá z reálov, duša je tiež reálom, je „prvou substanciou“, „jednoduchým tvarom“ (*Wesen*), ktorej zmysel je v sebaudržaní (*Selbsterhaltung*). Odtiaľ prichádza k duševnému daniu založenému na tlaku a protitlaku, ba dokonca dáva predpoklady pre to, aby sa psychické prejavy hodnotili ako symboly. Podľa toho vonkajšie prejavy môžu byť len zdaním, za ktorým sa skrýva skutočné bytie, ako „dym zacláňa oheň“. Možno hľadať paralelu, či pre Freuda takým „reálom“ nie je libido a rôzne prejavy človeka sú len tým dymom, symbolom, náhradou, za ktorým sa skrýva libido-sexus. To sú, pravda, len možné analógie, ktoré nemožno ani potvrdiť ani poprieť, ale spôsob uvažovania nie je taký vzdialený.

Podstatný rozdiel je v tom, že Herbart prichádzal k týmto úvahám z metafyziky, kým Freud ich dokladá klinickým materiálom.

Druhou dôležitou otázkou sú Freudovi súčasníci, čiže či Freud bol jediný, ktorý v tom čase prišiel s otázkou pudovej podvedomenosti duševného diania, resp. všeobecnejšie povedané, s problematikou aktivácie alebo motivácie správania. Obyčajne Freudov čin sa hodnotí vzhľadom na tzv. „školskú psychológiu“. K tomu treba pripojiť poznámku: Aj keď vznik vedeckej psychológie datujeme založením Psychologického laboratória v Lipsku (1879), to nijako neznamena, že nesledujeme aj iné centrá, ktoré sú dôležité pre rozvoj nielen jednej (všeobecná psychológia) psychologickéj disciplíny; musíme sledovať aj iné ohniská, ktoré sú pre rozvoj psychologických vied dôležité.

Psychológia vedomia s pojmami pud, inštinkt iste veľmi neoperovala. W. Wundt v súvislosti s vôľou hovorí o tzv. „Triebsfedern“, akýchsi „pudových vzpružinách“, ktoré opisuje podrobne vo vzťahu k organizmu. Psychologické a fyziologické bádania v oblasti inštinktov musíme hľadať inde, a to najmä tam, kde sa pracuje so zvieratami. Tu vystupujú do popredia dvaja bádatelia: E. L. Thorndike v Amerike, ktorý sa preslávil pokusmi s učením, kde skúmal pôvodnú povahu (inštinkty a pudy) a povahu nadobudnutú učením. V Európe zas v tom čase (1900) vystupuje s teóriou o nepodmienených a podmienených reflexoch ruský fyziológ I. P. Pavlov. I. P. Pavlov sa venoval experimentálnemu výskumu reflexov a aj keď uviedol určitý inventár nepodmienených reflexov — sebazáchovy, zachovania rodu, orientačno-pátrací, slobody — ako opatrný experimentátor nezabudol dodať, že nepodmienené reflexy nie sú ešte prebádané a nemôžeme povedať nič o ich počte. Pavlovove experimenty vedú aj k experimentálnemu opisu dynamiky vyššej nervovej činnosti a sú významné pre všeobecnú psychologickú teóriu a najmä pre teóriu učenia.

Napokon v týchto súvislostiach treba spomenúť aj Američana McDougalla (1871—1938), ktorý vysvetľoval správanie ako prejav inštinktov-sklonov. McDougall, ako je známe, vysvetľuje správanie osobnosti na základe schopností (matematické kognitívne) a sklonov — dynamických vlastností akýchsi motorov, ako prejavov inštinktov. Pozná tieto sklony: 1. hľadanie pokrmu, 2. hnus, 3. pohlavný, 4. strach, 5. zvedavosť, 6. ochrany — rodičovský, 7. stádový, 8. sebazdôrazňovací, 9. poddať sa, poslúchať, 10. zlosť sa, 11. volať o pomoc, 12. stavať (konštruktívny), 13. nadobúdať, 14. smiať sa, 15. po pohodlí, 16. odpočinku a spánku, 17. sťahovania, 18. telesných potrieb.

Z týchto úvodných poznámok vidíme aspoň tolko, že okolo r. 1900 dozrel čas na všeobecnejšiu analýzu správania, na hľadanie základných mechanizmov dynamiky správania. Ukázalo sa, že existuje určitá pôvodná povaha ako základné vybavenie organizmu, ktoré predstavuje nepodmienené reflexy (inštinkty, pudy) a na základe učenia (dočasných spojov) sa vytvárajú ďalšie znaky, vlastnosti, potrebné na prispôsobovanie. Pre Freuda je príznačné, že aj on vyšiel z hľadania základného vybavenia organizmu. Keďže pracoval s ľuďmi, videl základ správania v pudoch, osobitne v sexuálnych pudoch alebo libide. Toto je spoločné pre vtedajšiu dobu, ale aj osobitne pre Freuda.

Aby sme si urobili neskreslený obraz o Freudovom príspevku, ďalej podáme:

- a) náčrt Freudovej náuky o pudoch a špeciálne náuky o libide a jeho vývoj,
- b) náčrt Jungovej náuky o libide,
- c) zhodnotenie tohto príspevku súčasnou neoanalýzou a inými psychologmi; všimneme si ďalej, či teória libida sa uplatnila vo vývinovej psychológii;
- d) napokon sa oboznámime so súčasným stavom teoretickej rozpracovanosti aktivácie správania.

1. PSYCHOANALYTICKÁ NÁUKA O PUDOCH

Koncepciu pudovej podmienenosti správania človeka nájdeme už v antike. Obraz antického človeka sa však zásadne odlišuje práve vo filozofických dôsledkoch od obrazu Freudovho človeka. Snáď tu môžeme uviesť podobnosť princípov u hedonikov: slasti a strasti. Aj Freud totiž uvádza slasť a strasť ako jeden zo zásadných princípov celého duševného života, špeciálne prameniari z pudovej základne.

V antike v podstate anticipoval Freudove myšlienky sám Platón, no napriek tomu Platónov obraz človeka sa úplne odlišuje od obrazu, aký vyplýva z učenia zakladateľa psychoanalýzy. Antická úcta k osobnosti človeka bola

príliš veľká, než aby sa urobil pokus zjednodušovať Platónov obraz človeka a robiť z filozofie — záľuby v múdrosti jednoduchú a sublimovanú sexuálnu zvedavosť. I keď Platón a Freud ponímali človeka rozdielne, predsa jestvujú isté podobnosti. Ako je známe, Platón celé svoje učenie o štáte stavia na psychológii osobnosti. Hovorí, že aký je človek, osobnosť, taký je štát, štát nemôže byť nikdy lepší ako sám človek. Platón učí, že konanie a duševný život človeka pramení z troch centier: z pečienky, kde sídli žiadostivosť, zo srdca, odkiaľ pramení cit, a z hlavy, ktorá je sídlom rozumu. Žiadostivosť, chtivosť a inštinkt ovláda prevažne sexuálny pud, eros, ktorý je len vtedy primeraný, keď je žiadostivosť naplnená citom a riadená rozumom. Platón si predstavoval, že rozum, myslenie, intelekt je božského pôvodu, je nesmrteľnou dušou; cit a žiadostivosť naproti tomu sú duše smrteľné, ktoré k nesmrteľnej duši pridali nižšie božstvá, aby duša mohla byť spojená s telom. Platón ďalej hovorí, že tieto schopnosti a vlastnosti sú v odstupňovanej miere vlastné všetkým ľuďom. Sú však ľudia, ktorí predstavujú stelesnenie žiadostivosti, duše nepokojné, túžiace po zárobku, vybíjajúce sa v každodenných bojoch a najväčšiu radosť nachádzajúce v luxuse, vyťahovaní sa a sebazdôrazňovaní. Z uvedeného vidieť, že Platón dobre poznal pudovú, ba aj sexuálnu podmienenosť životných prejavov človeka, čiže práve tú zložku človeka, na ktorej vystaval Freud psychoanalýzu. Platón ju nezovšeobecnil, ale povedal, že u niektorých ľudí (možno snáď doplniť pri niektorých úkonoch) prevláda tá, kým zas u iných prevláda iná, napríklad srdce (udatnosť, chabrosť) u vojakov, u iných rozum, myslenie — u filozofov alebo u filozofujúcich vládcov. Freud však hlása pudovú podmienenosť všetkých prejavov človeka. Každý vedomý prejav je iba akousi fasádou, Herbartov „dym“, za ktorou sa skrýva pud, a to sexus. Freud má predchodcov nielen v antike, ale aj v novšej filozofii. Môžeme uviesť napr. Nietzscheho a nie v najposlednejšej miere Dostojevského. Naznačenú súvislosť ukáže hneď Nietzscheho veta: „Stupeň a druh pohlavnosti človeka siaha až k najvyšším vrcholkom ducha“ (F. Nietzsche 1906, zv. 8, str. 95). Treba však uviesť, že Nietzscheho človek, u ktorého je napriek tomu zdôraznený inštinkt „vôle po moci“, zásadne sa odlišuje od predstavy človeka u S. Freuda. Obidvom je však spoločné učenie o pudovej podmienenosti konania človeka, najmä ocenenie pudu a inštinktu a skeptika voči vedomiu. Vskutku, sotva by sme našli iného mysliteľa, ktorý by zhodnotil inštinkt u človeka tak vysoko, ako to urobil Nietzsche. Nietzsche pokladá „inštinkt“ zo všetkých druhov inteligencie, ktoré boli dosiaľ objavené, za „najinteligentnejší“ (tamže, str. 172). Uvedme ešte niekoľko citátov: „Nášmu najsilnejšiemu pudu, tyranovi v nás, podrobuje sa nielen náš rozum, ale aj naše svedomie“ (tamže, str. 107). Keby nebol zväzok inštinktov taký nadovšetko mocný (nad vedomie, podč. T. P) a neslúžil celku ako regulátor ..., muselo by ľudstvo na svoje vedomie zahynúť“ (Nietzsche 1941, str. 314). Celkove Nietzsche pokladá zdôrazňovanie

vedomia za jeho nezmyselné preceňovanie a z celého diela vyplýva dôraz na význam inštinktov a ich výchovu. Bolo potrebné uviesť aspoň niektorých filozofov anticipujúcich myšlienky o význame inštinktu a pudov u človeka, ku ktorým prichádza Freud z oblasti psychoneuróz, aby sme ukázali, že v tomto smere sa už dosť povedalo a že Freud mal svojich predchodcov. Aj Dostojevský, ktorý sa vyznal v duši človeka ako máloktorý psychológ v tých časoch, pozná význam pudov: postava starého Karamazova sa azda ponáša na psychoanalytický model. Dostojevský však poznal aj iné sily, ktoré sú v človeku, a tie vytvárajú postavu Aljošu, Ivana Karamazova, príp. Raskolnikova a predstavujú už inú problematiku, ktorú nemožno odvádzať od sexu.¹

2. FREUDOVA NÁUKA O PUDOCH

Freudov objav pudovej podmienenosti duševného života poniektorí psychológovia alebo psychiatri na Západe veľmi vyzdvihujú. Napr. zürišský profesor biológie R. Brun hodnotí Freudov čin takto: „V čase, keď tzv. „školská psychológia“ vykladala psyché ako skoro bezduchú mechaniku „zmyslových zážitkov“ (kým postupne zamenila nástroj duše cerebrospinálny vnímací a reakčný aparát s ňou samou), objavil Freud primárnu pudovú podmienenosť celého duševného diania ... Tak sa prvýkrát získala základňa pre psychológiu, psychopatológiu a všeobecnú biológiu“ (R. Brun 1942, str. 151—152). Brunovo odsúdenie školskej psychológie, ako už vieme, nezodpovedá celkom pravde. Uvedme napr. „würzburgskú školu“, ktorá dokázala, že akt myslenia nemožno stotožňovať s vnímacím aparátom čiže s asociáciami a ich zákonitosťou, alebo Klagesovu náuku o hnacích silách (*Triebfedern*), Thorndikove a Pavlovove práce atď.

Freud prichádza k svojej teórii o pudovej podmienenosti duševného života z klinických výskumov trocha neisto a pojem pudu zaraďuje do oblasti metapsychológie. „Takýto konvenčný, predbežne ešte hodne temný, základný pojem, bez ktorého sa v psychológii nemôžeme obísť, je pud. Nevkládame len určité konvencie ako základné pojmy do nášho skúsenostného materiálu, ale poslúžime si aj mnohými komplikovanými predpokladmi, aby sme sa nechali viesť pri spracúvaní psychologického sveta javov“ (S. Freud 1924, str. 166 až 168). Z toho vidieť, že tento pojem je pracovnou hypotézou.

¹ Opakujem zase: „Všetky spory a rozkoly naše vznikli len z omylov a odklonov rozumu a nie srdca. Omyly a nedorozumenia rozumu miznú rýchlejšie a skôr nezanechajú stopy ako omyly srdca. Omyly srdca sú veci náramne dôležité: to je už nakazený duch, ktorý sa nevylieči pred akýmkoľvek faktami ... naopak, asimiluje ich so svojím nakazeným duchom, pričom sa dokonca stáva, že skôr celý národ umrie, t. j. nepochopí svoju slepotu ... Dostojevský 1927, str. 7).

Pojem pudu subsumuje Freud pod pojem popudu. Avšak kým popud prichádza zvonka, pud nepochádza z vonkajška, ale z vnútra samého organizmu. Preto pôsobí na duševno ináč a na svoje odstránenie vyžaduje iné akcie. Pud oproti tomu (popudu) nepôsobí ako momentálna nárazová sila, ale vždy ako konštantná sila. Pred nepríjemným popudom sa môžeme chrániť napr. reakciou muskulárneho systému — útekem a pod., avšak nie pred pudom, keďže neprichádza z vonkajška, ale z vnútra tela, nepomôže a neochráni nijaký útek. Pudový popud sa nazýva aj „potreba“, čo však túto potrebu zruší, je „ukojenie“. Freud vyslovuje ďalej domnienku, že nervový systém je aparát, ktorého funkcia spočíva v odstraňovaní popudov, ktoré naň doliehajú, alebo v zmenšovaní ich na najnižšiu mieru (tamže, str. 167 a 168).

Kým nervový systém môže akýkoľvek popud prichádzajúci z vonkajška zvládnuť, ináč je to s popudmi, ktoré prichádzajú z vnútra organizmu. Tieto kladú na nervový systém väčšie požiadavky, nabádajú ho k zložitejším a vzájomne sa križujúcim činnostiam, ktoré vonkajší svet tak pozmeňujú, že poskytuje ukojenie vnútorných pudových popudov. „Môžeme teda uzatvárať, že pudy a nie vonkajšie popudy sú vlastnými motormi pokroku, ktoré priviedli nekonečne výkonu schopný nervový systém na jeho terajšiu výšku“ (tamže, str. 168).

Podstatu pudu vidí Freud v pôvode popudových zdrojov vnútri organizmu, vo vystupovaní ako konštantnej sile a v jeho neodstrániteľnosti reakciou úteku. Pri hodnotení duševného života po biologickej stránke pokladá pud za hraničný pojem medzi duševnom a somatickým, ako psychického reprezentanta popudov pochádzajúcich z vnútra tela a pôsobiacich na dušu, ako mieru pracovných požiadaviek, ktoré sa kladú duševnu v dôsledku jeho súvislosti s telesnom. Podobné myšlienky nájdeme aj u Klagesa.

Regulačný systém, podľa ktorého sa riadi zmocňovanie a vybavovanie popudov a pudov v duševnom živote a ktorý je smerodajný pre pudový život, je princíp slasti v tom zmysle, že strastný vnem spôsobuje stúpanie popudu a slastný jeho znižovanie (tamže, str. 169). Pud môžeme rozoznať od ostatných hnutí na základe tejto charakteristiky:

1. Prieraznosť (tlak) je všeobecná vlastnosť pudu. Je to motorický moment, ktorý sa viaže na každé pudové hnutie, suma síl, alebo miera pracovných požiadaviek, ktoré pud reprezentuje.

2. Cieľovosť pudu, t. j. zameranie na ukojenie. Cieľ sa môže dosiahnuť priamo alebo nepriamo, pričom ako napr. pri útlme prieraznosti pudov nastáva parciálne ukájanie.

3. Zameranosť na objekt. Pod objektom pudu sa rozumie predmet vonkajšieho sveta, pomocou ktorého môže pud dosiahnuť ukojenie. V situácii pud — objekt primárny je pud, kým objekt je sekundárny, neskorší a variabilnejší.

4. Zdroj pudu. Rozumejú sa ním somatické procesy v organizme alebo časti tela, z ktorej popudy v duševnom živote sú reprezentované popudom.

Na základe týchto faktov môžeme stručne podať Freudovu charakteristiku pudu. Pud je popudom vychádzajúcim z vnútra organizmu, je psychickým fenoménom organických hnutí, ktoré doliehajú na oblasť psychickú veľkou priereznosťou, ktorej cieľom je objektové ukojenie potrieb aktualizovaných v organizme. Keď psychoanalýza hovorí o pude, vždy myslí na pudovú reprezentáciu čiže predstavu, ktorou sa pud objavuje v duševnej oblasti, a kvantum energie, ktoré sa na ňu viaže.

Z biologického stanoviska odôvodniť pud sa pokúsil R. Brun. Pre dôležitosť jeho podujatia prinášame aspoň najzásadnejšie výsledky. Brun (1942) pri stanovovaní definície pudu a inštinktu vychádza z pozorovania života mravcov, včiel a pod., z vlastných pokusov, najmä tzv. „mnemického pokusu“. Na základe pozorovaní a experimentálnych prác definuje inštinkt ako „dedičný automatizmus“, t. j. spôsob reakcií vytvorený v dedičnej alebo vrodenej organizácii nervového systému, ktorý sa pri pôsobení istých špecifických situácií uskutočňuje a prejavuje v princípe nezávisle od akejkoľvek predchádzajúcej skúsenosti na základe svojej vnútornej zákonitosti ... Alebo, ako hovorí Hering: „Inštinkt je dedičná pamäť druhu.“ V ďalšom precizuje túto definíciu: „Inštinkty ako funkcionálne formy integrujú podľa pravidiel v dedičnej pamäti latentne fixovaný životný program, všetky životné činnosti organizmu v zmysle „sebariadenia“ k objektívno-účelnému, alebo lepšie zameranému na cieľ (finálne) orientovanému celku a v každom okamihu zastupujú životne dôležité záujmy tak individua, ako aj druhu voči vonkajšiemu svetu.“ Teda za inštinkt pokladá Brun „dedičný mnemický celkový komplex, a to aj v latentnom štádiu“, avšak pud je oproti tomu prejav (ekforácia) dedično-mnemického vzrušenia v jeho aktuálnom vzťahu k vonkajšiemu svetu. Napr. „pri sťahovavých vtákoch existuje inštinkt sťahovania aj v lete vo forme latentného dedično-engramového komplexu, avšak v jeseni sa prejaví v celkom krátkom časovom trvaní ako pud sťahovania“ (tamže, str. 151–162).

Aj Freud najprv rozlišoval dve skupiny pudov, a to: pudy ja, alebo pudy sebazáchovy a sexuálne pudy. Ale hneď upozorňuje na možnosť, že „prenikavým štúdiom iných neurotických afektov (predovšetkým psycho-neuróz — schizofrénie) môže dôjsť k zmene tejto formuly, a tak bude treba urobiť iné grupovanie prapudov“ (S. Freud 1924, str. 172).

Neskôr skutočne podáva iné grupovanie základných pudov. Podľa jeho náuky o pudoch pudy sebazáchovy (ako pud hladu) ani zďaleka nemajú takú dôležitosť ako práve sexuálne pudy. Všeobecná charakteristika sexuálnych pudov podľa neho znie: „Sú početné, pochádzajú z mnohonásobných organických zdrojov, uplatňujú sa najskôr nezávisle jeden od druhého a až neskôr

dosahujú väčšiu alebo menšiu syntézu. Cieľ, na ktorý sa každý zameriava, je dosiahnutie orgánovej slasti; až po úplnej syntéze vystupujú v službe funkcie rozmnožovania sa, po čom sa potom poznávajú ako pudy sexuálne“ (tamže, str. 173—174).

Sexuálne pudy sa na počiatku ontogenetického vývoja opierajú o pudy sebazáchovy, od ktorých sa pozvoľna uvoľňujú. Aj pri hľadaní objektov sledujú cesty, ktoré im ukazujú pudy ja. Časť z nich je združená počas života s pudmi ja a vyzbrojuje ich *libidinóznymi* komponentmi, ktoré sa pri normálnej funkcii ľahko prehliadnu a jasne vystúpia až pri ochorení. Vyznačujú sa tým, že vo veľkej miere sa môžu zastupovať a ľahko meniť svoje objekty. V dôsledku toho sú schopné výkyvov, ktoré sú hodne vzdialené od pôvodných cieľových zameraní (sublimácia).

Celý pudový život sa riadi vlastnou zákonitosťou, ktorú Freud a jeho žiaci stanovili na základe pozorovania sexuálneho pudu. Preň platia zákonitosti tzv. „osudov pudu“ (*Triebschicksale*). Najdôležitejšie zákonitosti sú tieto: zvrátenie na protiklad (aktivita, pasivita, t. j. zákon ambivalencie alebo bipolarity), obrátenie proti vlastnej osobe (masochizmus), utlmenie (konflikt pudov), sublimácia.

Na základe uvedených mechanizmov Freud robí prekvapujúce závery vzhľadom na podmienenosť duševného života sexualitou, čo mu vo všeobecnosti vynieslo výčitku pansexualizmu. Na svoju obranu uvádza, že práve sexuálne pudy sa vyznačujú veľkou plasticitou oproti pudom sebazáchovy (napr. neukojenie hladu znamená smrť), a preto je možné ich ďalekosiahle pôsobenie na duševný život. Ďalej sa bráni tým, že nie sexuálne pudy zapríčiňujú psychoneurózy, ale sekundárne, t. j. pudy kultúrne, získané výchovou, a preto údajne výčitka pansexualizmu nemá opodstatnenie.

V ďalších prácach Freud objavil novú kategóriu pudov, tzv. pud smrti čiže pud deštruktívny. Oproti skupine deštruktívnych pudov čiže pudov smrti postavil pudy životné (pud sebazáchovy a zachovania rodu). Čo rozumie Freud pod pojmom pud smrti a akú funkciu tomuto pudu pripisuje, najlepšie vysvitne z tohto citátu: „Na základe dlhších úvah o procesoch, ktoré dokončuje život a vedú k smrti, bude pravdepodobné, že treba rozoznávať dva druhy pudov, zodpovedajúce dvom protikladným procesom organizmu: výstavbe a rozkladu. Jedny pudy, ktoré v podstate ticho pracujú, sledujú cieľ, doviest žijúceho tvora k smrti, zaslúžia si preto meno „pudy smrti“ a spolupôsobením mnohých bunkových elementárnych organizmov obrátene do vonkajška prejavili by sa ich tendencie ako deštruktívne alebo agresívne. Druhé sú nám analyticky lepšie známe ako libidinózne, sexuálne alebo pudy životné, ktoré by sa najlepšie dali zahrnúť ako eros, ktorých cieľom by bolo vytvoriť zo žijúcej substancie vždy nové celky, tým udržiavať trvanie života a viesť ho k vyšším útvarom“ (S. Freud, *Ge. Schr. XI*, str. 222—223).

Činnosť týchto pudov v organizmoch sa podľa Freuda nejako križuje. Víťazstvo deštruktívneho pudu vidí Freud vo fyzickej smrti a víťazstvo Erosa v spontánnom rozmnožovaní života.²

Teóriu pudu smrti ako protiklad k erosu vyslovil Freud r. 1920 v knihe *Jenseits des Lustprinzips*, ale pri jej aplikácii temer nikdy nezabudol podotknúť, že teória pudu smrti vznikla s „istou dávkou špekulácie“. Zavedením takéhoto druhu pudov Freud v hodnej miere skomplikoval svoju náuku o pudoch. V psychoanalytickom tábore sa v tomto smere objavila ostrá opozícia a napr. W. Reich podvracia túto teóriu na štúdiu o masochizme (I. Z. f. P. r. 1932, zoš. 3); z biologického stanoviska zamietavé stanovisko zaujíma R. Brun.

a) Náuka o libide

Sexuálny pud, jeho prejavy, energiu a vývoj zahrnuje Freud pod pojem *libido*. „Názov libido ... je vyhradený pre pudové sily sexuálneho života“ (S. Freud 1936, str. 340). Termín prevzal od A. Molla.

V slovenčine jeho ekvivalentmi sú: slasť, žiadostivosť, chtivosť a pod. V psychoanalýze sa tieto slová vždy viažu na sexuálnosť. Sexuálnosť sa však nevzťahuje iba na genitálnu oblasť, ale na celé telo. Nevzťahuje sa iba na sexuálny akt, ale na všetky prejavy, ktoré prinášajú individuu pocit slasti a nie sú výlučne zamerané na sebazachovanie. Teda libido znamená eros³ v najširšom zmysle slova. „Libido v psychoanalýze znamená predovšetkým (myslenú, kvantitatívnu, merateľnú a premennú) silu sexuálnych pudov zameraných na objekt“ (S. Freud, *Ge. Schr.*, zv. XI, str. 195). Sexuálny život človeka sa nezačína od puberty, ale už od narodenia. „Zdá sa isté, že novonarodeniatko, prináša zárodky sexuálnych hnutí, ktoré sa ďalej vyvíjajú ...“ (S. Freud 1915, str. 41). Vývoj sexuality obsahuje náuka o libide. Kým libido dosiahne genitálnu organizáciu, ktorou sa vyznačuje dospelý človek, prechádza fázou infantilnej sexuality. Táto fáza sa označuje aj za pregenitálnu fázu. Pregenitálna fáza sa skladá z týchto stupňov alebo prejavov sexuality: 1. fáza orálnej erotiky, 2. análnej erotiky, 3. fáza prístupujúceho komponentu sadisticko-masochistického, 4. fáza genitálna, charakterizovaná primátom genitálií v celkovej sexuálnej organizácii. Vývojovo dochádza k nej po období latencie (predpubertálny čas) a falickej organizácii libida.

² V tomto smere pracovali Američania a Angličania. Napr. J. C. Flugel v práci *Man, morals and society*, Londýn 1945 uvádza polykratovský komplex, ktorý vyjadruje tendenciu byť potrestaný — v staršom masochistickom zmysle ako prejav pudu smrti.

³ „Eros“ sa používa aj v protiklade k sexu, ako výraz pre „ideálnu lásku“, tzv. platonickú, nežiadostivú.

Uvedené fázy alebo prejavy libida znamenajú vývoj libida zameraného na objekt, t. j. objektového libida. Psychoanalýza rozlišuje ešte libido odvrátené od objektu a zamerané na subjekt; takéto libido menuje narcizmom.⁴

b) Sexuálna pregenitálna organizácia

Psychoanalýza diferencuje tzv. „primitívnu sexuálnu činnosť dojčťa“ od sexuálnej činnosti dospelého takto:

1. Sexuálna činnosť dojčťa je autoerotickej povahy, t. j. nie je zameraná na inú osobu, ale uspokojuje sa na vlastnom tele.

2. Je extragenitálna, t. j. pudové ukojenie sa nezískava genitáliami, ale inými telesnými orgánmi a činnosťami. Telesné oblasti, v ktorých sa prejavuje libido a sú určené na získavanie slasti, menujú sa erogénne pásma (ústa, konečník, prsia alebo miesta na pokožke). Pregenitálne erogénne pásma zastupujú v prežívaní slasti pohlavné orgány, dokiaľ tieto neprevezmú primát.

3. Pregenitálne erogénne pásma sa viažu hneď po narodení na telesne najdôležitejšie funkcie, t. j. libido sa viaže na získavanie slasti na tie pásma, v ktorých sa najužšie spája s pudom sebazáchovy, napr. na ústnu oblasť pri prijímaní potravy, alebo na konečník pri vylučovaní produktov látkovej premeny. Táto kopulácia libida s pudom sebazáchovy nazýva sa prekrížením (*Friebverschrenkung*).

4. Infantilná sexualita je tzv. sexualita parciálnych pudov. Freud ich preto tak menuje, že netvorí jednotnú organizáciu, ale stoja vedľa seba bez akéhokoľvek spojenia s genitáliami a ukážajú sa zvláštnym spôsobom.⁵

c) Orálna fáza

Klinickým psychoanalytickým pozorovaním sa zistilo, že už vo včasnom detstve, ba u novonarodeniatka jestvuje akýsi primitívny stupeň sexuálnej činnosti prejavujúci sa v orálnej oblasti. Novonarodeniatko prijíma potravu priamo z materského prsu. Psychoanalýza zisťuje, že libido sa prejavuje v tom, že dieťa preťahuje akt cicania nad určený čas. Vtedy už akt cicania neslúži pudu sebazáchovy, ale získavaniu slasti v orálnej oblasti. Za sexuálny

⁴ Podľa Narcisa, mladíka z gréckej báje, ktorý uzrel svoj obraz vo vode a zamiloval sa do neho. Slovo narcizmus použil prvý Abraham.

⁵ Porov. S. Freud, *Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie*, Wien-Leipzig; A. R. Sterba, *Entwicklungsgeschichte der Libido*. IPV, 1942.

Porov. R. Brun, *Allgemeine Neusousenlehre*, Basel 1942, str. 179—180.

prejav sa považuje cumlanie, ktorého cieľom už nie je sebazáchova, ale privo-
lanie slasti, ktorú zažíva pri akte cicania (S. Freud 1915, str. 44).

Autoerotický charakter tejto fázy sa prejavuje aj tým, že dieťa si do úst
vkladá prst a cumle ho, alebo rúčkami sa pohráva s genitáliami. Autoero-
tická činnosť môže dosiahnuť celkom zvláštne formy známe pod menom
Friedmannova choroba.⁶

Vo vývoji libida sa uvádza aj druhý stupeň orálnej fázy. Libidinózne
ukávanie na tomto stupni predstavuje opäť kopuláciu libida s pudom sebazá-
chovania, ktorá sa realizuje aj v orálnej oblasti a viaže sa práve na rast zubov
a zosilnenie ústnej a čelustnej muskulatúry. Druhý stupeň orálnej fázy sa
vzhľadom na to prejavuje hryzením, žuvaním, prežúvaním a pod. Dieťa v tejto
fáze každý predmet v svojom okolí prevažne vníma iba cez ústnu zónu, t. j.
vyvíja snahu dostať ho do úst, žuvať ho, ohryzáť, príp. prehltnúť, a to aj
vtedy, keď predmet nie je nijakou potravou slúžiacou na sebazáchovu. Vo
všeobecnosti sa uvádzajú tieto znaky ako diferenciálne a príznačné pre tento
stupeň:

1. Libido sa na tomto stupni odpútava od vlastného tela a zameriava sa
na vonkajší objekt, t. j. stáva sa objektovým libidom.

2. Skutočnosť, že dieťa sa nezameriava iba na neživé objekty, ale aj na
živé bytosti, napr. rodičov, príp. čiastky tela a má v úmysle prehltnúť ich,
dáva predpoklad pre domnienku o samostatnosti tohto stupňa vo vývoji li-
bida. Za odraz druhého stupňa orálnej fázy pokladá psychoanalýza aj cerenie
zubov v detských hrách. Neskôr sa psychoanalýza snaží nájsť k tomuto onto-
genetickému javu fylogenetickú paralelu v kanibalizme u primitívov.

3. Ako iný diferenciálny znak sa uvádza vystúpenie sadistickej zložky,
prejavovanej v akte hryzenia, ktorý sa pokladá za slasť.

4. Na tomto stupni zreteľne vystupuje aj ambivalentný postoj dieťaťa
k objektu. Výraz pochádza od Bleulera a znamená, že určitá vec sa súčasne
pozitívne a negatívne citovo prežíva, resp. túžime za ňou a súčasne ju odmie-
tame. Táto veta vyjadruje, že k tej istej veci, osobe môžeme mať súčasne aj
pozitívny aj negatívny postoj. Psychoanalýza učí, že ambivalencia alebo bipo-
larita (Stekel) je jedna z vlastností nášho citového života. Ambivalentný
postoj nájdeme napr. v túžbe pozerať sa na niečo alebo na niekoho, v ktorej
sa súčasne skrýva túžba byť obzeraný.

Pri tzv. druhej orálnej fáze možno zistiť dve tendencie. Je tu prianie naj-
užšieho spojenia s objektom (to sa deje zožraním objektu a jeho asimiláciou
zažívaním) súčasne s prianím po zničení objektu, pričom obidve pudové zložky

⁶ Friedmannova choroba — narkolepsia — drobné záchvaty bez straty vedomia
v sériách. Steklov výklad sa v neurológii neuznáva, nemá nič spoločné s erotikou.

sa pociťujú slastne. Podľa psychoanalýzy ambivalentným môžeme nazvať aj strach, ktorý majú poniektoré deti pred zvieratami. Výklad: Strach pramení z obavy, že zviera ich môže zožrať. Mechanizmus tohto procesu je však do istej miery komplikovaný tým, že tu ide vlastne o premietnutie (projekciu) vlastného priania do vonkajšieho sveta (sadizmus dieťaťa sa v jeho fantázii prejavuje úmyslom zožrať zviera) a pripísaním svojich vlastných úmyslov zvieraťu, ktorých sa ono potom obáva. Celý tento výklad strachu pred zvieratami naráža na ťažkosť, že obava pred zvieratami nie je dieťaťu vrodená, dieťa sa učí báť. Strach zo zvierat je teda naučený. Ten istý mechanizmus sa dá nájsť aj pri neodôvodnenom strachu o život svojich najbližších: rodičov a pod. Aj tu ide iba o projekciu vlastného priania ich smrti. V neurotických prípadoch psychoanalýza zisťuje, že za všetkými neurotickými obavami je skryté vlastné zlé prianie iným, ktorého účinku sa neurotik obáva vzhľadom na vlastnú osobu.

Podľa Sterbu údajne zvyšky druhého stupňa orálnej fázy možno nájsť aj v snoch neurotikov. Sám podáva správu o pacientovi, v ktorého snách milované osoby vystupovali ako chutné jedlá. Údajne sa mohol jasne rozpamätať ešte na fantáziu z včasného detstva, v ktorej jeho matka bola na kusy rozsekaná a uvarená. Takéto fantázie vždy sprevádzali silné pocity slasti (R. Sterba 1942, str. 92).

Zvyšky orálnej erotiky hľadajú freudisti v dospelom veku v prejavoch, ako sú fajčenie, jedenie bonbónov, žuvanie žuvacej gumy. Bozkávanie a hryzenie milovaného partnera je normálne ako slastná predohra k sexuálnemu aktu.

V niektorých variantoch úvodných manipulácií k sexuálnemu aktu sa orálna erotika u dospelých prejavuje vo felácii, t. j. v braní genitálií milovaného partnera do úst, a v kunilín gitácii t. j. v braní ženských pohlavných orgánov do úst. V neuróze sa môže prejaviť tak, že predstavy pacienta o láske muža a ženy ostanú fixované na tomto stupni. Pod fixáciou sa myslí viazanie libida na niektorú pregenitálnu fázu.

Vzhľadom na psychológiu osobnosti psychoanalýza túto fázu zhodnocuje takto:

Regresia na druhý stupeň orálnej fázy spôsobuje často ťažké duševné ochorenie, ktoré sa nazýva melanchólia. Pod regresiou sa myslí na spätný proces vo vývoji libida. Libido normálne prechádza vývojovými fázami, keď však narazí na vonkajšiu alebo vnútornú prekážku, s ktorou sa individuum nemôže vyrovnáť, za istých okolností môže nastať spätný proces, t. j. libido sa vráti na ontogeneticky mladšiu fázu, ktorá už poskytovala istú slasť a ďalej ju sľubuje, hoci nie primeraným spôsobom k celkovému psychickému a telesnému vývoju individua.

Melanchólia sa vyznačuje náladovosťou, nechufou k životu, depresiami, spojenými s neopodstatnenými výčitkami. Freud podáva mechanizmus vzniku melanchólie takto:

Výčitky, ktoré robia melancholici sami sebe, sú v podstate výčitkami, ktoré kladú milovanému objektu vo vonkajšom svete. Avšak orálnou cestou tieto výčitky prehltnú a presunú ich do svojho vnútra. Privtelenie vonkajšieho objektu do nášho vnútra nazýva psychoanalýza introjekciou. Introjekcia nastane vtedy, keď sa individuum sklame vo vonkajšom svete a zaujme k nemu regresívny postoj druhej orálnej fázy (prehltnutie vonkajšieho sveta).⁷

Istá fixácia na orálnu fázu sa podľa psychoanalýzy dá nájsť aj u istých typov ľudí. Tu buduje psychoanalýza typ človeka, ktorého ľudová múdrosť označila ako „pijavicu“. Sú to ľudia, ktorých sa nemožno len tak narýchlo zbaviť, keď sa raz na človeka prílepia. Inou ich vlastnosťou je spomienka na zlaté časy (dojčenské) a akýsi chorobný optimizmus, bezstarostnosť a zanedbávanie nevyhnutných životných povinností. Sú to ľudia detsky spokojní, avšak nesamostatní a nie vždy najpríjemnejší.

d) Análna fáza

Keďže človek nie je len tvorom prijímacím, ale aj vylučujúcim, psychoanalýza venuje nemalú pozornosť oblasti, ktorou sa deje vylučovanie potravy, a tak po orálnej fáze prichádza na rad análna oblasť a análna fáza. Análna fáza vo vývoji libida je obdobie v živote jedinca, v ktorom sa získavanie slasť viaže na sliznicu konečníka, oblasť konečníka. Hovorí sa o nej vtedy, keď jej podráždenie produktom látkovej premeny individuum pociťuje slasť. Získavanie slasť v tejto oblasti a takýmto spôsobom psychoanalýza vo všeobecnosti nazýva análnou erotikou. Aj pri análnej erotike ide o kopuláciu libida s dôležitou funkciou sebaudržania. V časovom rozpätí análna zóna nadobúda erogénny význam v treťom-štvrtom roku života a niektorí psychoanalytici tvrdia, že pre tento vek má takú dôležitosť ako genitálna oblasť pre dospelého.

Análnu erotiku podľa Freuda u detí údajne vystupňovávajú dospelí, ktorí stolici prikladajú veľký význam a sami sa neubránia príjemnej slasť,

⁷ Abraham uvádza prípad z referátu dr. Elexa: „Jedna pacientka trpela ťažkými melancholickými záchvatmi a neustále sa obžalúvala, že kradla. Pri bližšom osvetľovaní prípadu vysvitlo, že tesne pred ochorením zavreli jej otca pre krádež. Podľa Freudovho mechanizmu výčitky teda platili otcovi, introjektovanému (prehltnutému) do vnútra pacientky, alebo ináč povedané, pacientka sa identifikovala s otcom a výčitky, ktoré kladla otcovi v dôsledku identifikácie, zastihovali ju v plnej miere.“

ktorú zažívajú pri priechode výkalu sliznicou konečníka. Dospelí svojou starostlivosťou o riadny priebeh stolice dieťaťa nevdojak upozorňujú na dôležitosť tohto aktu, ba čo viac, dráždia sliznicu konečníka rôznymi manipuláciami, ako podávaním klystíra, meraním teploty v konečníku a rôznymi hrami (na koňa), ktorými sa dráždi análna oblasť.

V dôsledku toho dieťa vraj pokladá slasťný priebeh análneho aktu za vzor pre neskoršiu genitálnu činnosť. To sa má vzťahovať hlavne na ženské vaginálne pocity, pričom obsah konečníka sa pociťuje tak ako neskôr mužský pohlavný úd, kým sliznica konečníka sa vníma ako vagína.

Podľa Sterbu sa rozlišujú dva stupne vo vývoji análnej fázy. Prvý charakterizuje slasť prechodu produktu látkovej premeny cez konečník a slasť z vyprázdnenia. Psychický postoj k výkalu je odmietavý a slasťne je zdôraznený len akt vyprázdnenia, čiže zničenie výkalu. Na druhom stupni sa mení tento postoj k výkalu a dieťa zvyšuje slasť z vyprázdňovania zadržiavaním stolice. V tomto štádiu dieťa pokladá výkal za svoj výtvor a neobyčajne si ho cení. Veľmi rado sa s ním babre a podľa Sterbu vyskytujú sa údajne prípady, pri ktorých prichádza aj ku koprofágii. Výkal je prvý dar, ktorým obdarúva dieťa obľúbeného rodiča. Napr. keď dieťa varuje niektorý rodič, hneď je mokré, alebo pustí do nohavičiek. Keď je mokré, hovorí sa o uretrálnej erotike.

Podľa Freuda také veci, ako výkal, peniaze, zlato, dieťa, penis, sú v nevedomí ekvivalentné. Do tejto fázy sa lokalizuje aj detský vzdor. Jeho vznik sa vysvetľuje tak, že výkal sa použije na autoerotické ukojenie a na vôľové zdôraznenie narcistického zamerania. Keď sexuálna zvedavosť chlapcov zistí, že dievčatám chýba penis (penis v poňatí niečoho od tela odlučiteľného ako výkal), vzniká análny vzdor, strach z odňatia penisu, prejavovaný kastráčnym komplexom.

Psychoanalýza zhodnotila análnu fázu aj zo stanoviska psychológie osobnosti. Pokúsila sa nájsť vzťah medzi potlačením análnej fázy a niektorými povahovými vlastnosťami, a tak vypracovala tzv. „análny charakter“ ako typ análneho človeka. Charakterizujú ho tri vlastnosti: samolúbosť, sporivosť a zmysel pre poriadok. U takýchto indivíduí sa údajne dá nájsť v detskom veku zdôraznenie análnych slasťí. Za zvyšok análnej erotiky psychoanalýza pokladá všetky zberateľské vášne: filateliu, numizmatiku a zbieranie rôznych iných odpadkov.

V duchovnej oblasti sa za sublimáciu análnej erotiky pokladá maliarstvo, plastika a pod., „babranie sa s hlinou a farbami“.

Za normálne prejavy análnej erotiky sa považuje záľuba v koprolálii, ďalej čítanie napínavej lektúry na záchode. V perversii nie je taká častá, zato však v análnej oblasti môžu sa manifestovať mnohé neurotické symptómy.

e) Sadizmus a masochizmus

Agresia, zameraná proti objektu s tendenciou ublížiť mu, až ho zničiť, pociťovaná slastne, sa menuje sadizmus. Erogénnym prameňom sadistických hnutí je priečne pruhované svalstvo. Cieľ agresívnych tendencií je zväčša sedacia oblasť. Prejavuje sa formou bitia, pichania, štipania, hryzenia. Sadizmus je istým druhom agresívneho pudu (tendencií), ktorý pôvodne stál v službách pudu po sebazachovaní: poľovačka (konceptia útoku ako najlepšej sebaobran-y), sekundárne vystupuje však už v odlúčení tejto funkcie a jeho výlučným cieľom je získavanie slasti. Jeho prejavy možno nájsť vo všetkých stupňoch predgenitálnej organizácie libida (orálna fáza — hryzenie, análna — zničenie, roztrhanie, bitie), prejavuje sa aj v genitálnej organizácii. Svedčia o tom údajne i výrazy, ktoré sa vulgárne používajú na označenie sexuálneho aktu — prepichnutie, prepílenie, prevrútenie, prerezanie a pod.

U detí sa prejavujú sadistické tendencie v neskorom detstve. Napr. výslovne sadistický charakter má trápenie zvierat, ktoré súčasne môže byť aj silne sexuálne zafarbené. V predpuberte možno snáď za rudimenty sadizmu pokladať záľubu chlapcov potrhávať dievčatá za vlasy, oblievať ich vodou, hádzať do nich snehové gule a pod.

V dospelosti je istá dávka sadizmu nevyhnutná na prekonanie ženského odporu, ktorá sa môže pociťovať ako predpríprava a stupňovanie genitálnych slastí. Rudimenty sadizmu sa predpokladajú aj v niektorých zamestnaniach, napr. mäsiar, chirurg a pod. Sublimovaný sadizmus sa prejavuje aj v slove a v písme. Tak sa vysvetľuje záľuba mnohých stredovekých a novovekých cirkevných kazateľov v opisovaní hrôz a pekelných múk, náboženský a iný fanatizmus (pálenie kacírskych kníh, pálenie kacírov, bosoriek) a iné inkvizičné metódy.

V psychoanalýze sa za protiklad sadizmu pokladá masochizmus. Označenie masochizmus obsahuje všetky pasívne postoje k sexuálnemu životu a sexuálnemu objektu, jeho vonkajším prejavom je väzba ukojenia na utrpenie, fyzickú alebo psychickú bolesť zo strany sexuálneho objektu (S. Freud, *Ge. Schr.*, zv. V, str. 331). V rozšírenom význame formulácia masochizmu znie: „Všetko, čo normálny človek pociťuje ako neľubosť (*Unlust*), masochista pociťuje ako slasť, alebo prinajmenej ako prameň slasti“ (W. Reich, *I. Z. f. P.* XXIII, zv. 32, str. 303).

Z uvedených definícií vyplýva, že masochizmus nie je nič iné ako obrátený sadizmus, t. j. agresívna tendencia nesmeruje oproti objektu, ale je od neho odvrátená a smeruje oproti subjektu. Psychický proces primárneho agresívneho (aktívneho) postoja k objektu a k jeho nahradeniu postojom masochistickým (pasívnym) Freud charakterizuje takto: „Sadizmus spočíva v násilnej činnosti: a) mocenskej činnosti oproti inej osobe ako objektu; b) tohto objektu sa

vzdá a nahradí ho svojou osobou. Obrátením proti vlastnej osobe nastala aj premena aktívneho pudového cieľa na pasívny; c) Znovu sa vyhliadne cudzia osoba ako objekt, ktorá len v dôsledku premeny cieľa musí prebrať úlohu subjektu. To je tzv. masochizmus. Aj pri ňom ukojenie nastáva pôvodným sadizmom, kým pasívne ja sa postaví na predošlé miesto, ktoré je teraz prenechané cudziemu subjektu“ (S. Freud, *Ge. Schr.*, zv. V, str. 453—454).

V praktickom živote rudiment masochizmu možno nájsť v ženskom podľahnutí pri sexuálnom akte, pravda, mylné by bolo pokladať celú ženskú sexualitu za čisto masochistickú, veď agresívne, resp. sadistické tendencie sa prejavujú napr. v obrane pred mužským útokom.

Kým v normálnom živote vystupuje sadizmus a masochizmus dialekticky spätý, v neuróze je masochistická zložka dominantná.

Za prejavy masochizmu sa pokladá záľuba detí škrabať si nechtami tvár. Psychickým fenoménom masochizmu je sebatrýznenie, sebaobviňovanie a prebytočná škrupulozita. Tieto fenomény vystupňované do extrémov sa pokladajú za symptómy neurózy.

Sadizmus ako perversia je známy pri sexuálnom ukájaní, pri pohľade na smrteľné bolesti zvierat alebo človeka. Perverzný sadistický sklon sa môže stupňovať až k vražde so sprievodným pociťovaním slasti.

Práve tak ako sadistický mechanizmus aj masochistický vplýva na utváranie osobnosti: okrem seba podceňovania, sebatrápenia charakterizuje sa masochistický charakter obzvláštnou nešikovnosťou, netaktickým správaním pri styku s ľuďmi a pri vystupovaní. Ľudová múdrosť tento typ ľudí nazýva „smoliarmi“ (W. Reich, *I. Z. f. P. XXIII.*, zv. 32, str. 313).

f) Čas latencie

Psychoanalýza predpokladá, že po ukončení piateho roku, v ktorom vo všeobecnosti vrcholí detská sexualita, badať v živote dieťaťa akúsi zmenu, ktorá sa vyznačuje tým, že primitívna sexuálnosť je zatlačená do pozadia. Zdá sa, že jej činnosť úplne umĺkla, preto tento čas pomenovali časom latencie.

Veľkú plasticitu, ktorej v tom čase podlieha sexuálny pud, spôsobujú jednak vonkajšie a jednak vnútorné faktory. Po piatom roku zväčša prestávajú všetky nespôsoby detí (ťažkosti so stolicou, jedením, onania, oidipovská zameranosť a pod.) a nie je už viac normálnym zjavom, ak sa tieto fenomény naďalej vyskytujú. V takých prípadoch vždy ide o duševné poruchy a o prípady ťažkovychovatelnosti. Vo všeobecnosti v psychoanalýze sa usudzuje, že čas latencie je ten čas, v ktorom sa pudové hnutia prejavujú na inej rovine, a to v duchovnej oblasti. Tento proces sa vo všeobecnosti menuje sublimáciou a je príkladom pre ideálne riešený konflikt pudov. O tom čase sa hovorí ako

o čase získavania sekundárnych kultúrnych pudov, t. j. noriem sociálnych, etických, estetických a pod. Vtedy sa získavajú aj školské a profesionálne vedomosti, sem spadá aj rozvoj intelektuálnych funkcií, ako aj schopnosť chápania intelektuálnych problémov. Získavanie kultúrnych útlmov, ktorými sa vyznačuje čas latencie, začína sa vlastne od narodenia, ale dominantným v psychickom systéme stáva sa až v tomto období. Freud čas latencie charakterizuje takto: „Vystavajú sa tu duševné sily, ktoré neskôr sexuálnemu pudu vstupujú do cesty ako útlmy a podobne ako hrádze chcú obmedziť jeho zameranie“ (S. Freud 1915, str. 42).

Na vybudovanie sekundárnych kultúrnych pudov pôsobia dva faktory. Výchove ide o nahradenie princípu slasti, ktorým sa dieťa riadi, princípom reality. Tento proces sa zhruba deje vo forme zákazov, trestov, vo vzbudzovaní pocitu hnusu (análna erotika), hanby (uretrálna erotika a exhibicionizmus), ktoré obyčajne zakončuje poukaz: „Takí veľkí mládenci to už nerobia.“ Cesta drezúry dieťaťa, pravda, nie je bez nebezpečenstva a práve tu vzniká množstvo ťažkovychovateľných symptómov u detí.⁸

Iný proces, ktorý pracuje pri vytváraní sekundárnych pudov, nazýva sa v psychoanalýze identifikáciou, t. j. dieťa sa v tom čase psychicky stotožní s matkou alebo otcom, čo sa navonok prejavuje tým, že chce byť také ako jeho vzory, s ktorými sa identifikovalo. Napr. je všeobecne známe, že deti v tomto veku sa s radosťou motajú okolo rodičov, chlapci často okolo otca, ktorému silou-mocou chcú pomáhať, radi nosia súčiastky otcovho obleku. To všetko psychoanalýza pokladá za prejav vnútorného priania: byť taký ako otec (u dievčat ako matka). Táto snaha sa vzťahuje vôbec na všetko správanie a konanie dieťaťa. Hovoríme, že deti sa v tom čase identifikujú s rodičmi a projektujú ich do svojho vnútra, s ich morálnymi a životnými názormi, ktoré sa stávajú pre dieťa vlastne tzv. svedomím a kritériom pre všetky ostatné správania. V tomto čase dieťa si berie vyvoleného rodiča a jeho názory za svoj ideál, ktorému sa bez výnimky podriaďuje. O tomto procese budeme hovoriť ešte na inom mieste, a to pri vzniku psychickej inštalácie, ktorá sa menuje „nadja“ (superego).

⁸ Napr. ukazovanie pohlavného údu u detí nemusí byť vždy zdôraznené sexuálne. Dospelí tu temer vždy rovnako reagujú a podľa psychoanalytikov hrozia dieťaťu, že mu pohlavný úd odrežú, ak si ho neschová. Často sa stáva, že deti túto hrozbu vezmú vážne a tak môže vzniknúť tzv. „kastročný komplex“. Medzitým deti totiž zistili, že dievčatá nemajú penis, a preto už na tomto základe vzniká „kastročný strach“; deti sa začínajú obávať, že pre nedovolené manipulácie s pohlavným údom (onania) za trest ho môžu stratiť. Tak sa môže položiť základ pre neurózu, pre prehnanú reakciu na onaniu, vytvorenie hypochondrie, pocitu menejcennosti a podobných rekvizít nepriaznivých pre vývoj.

g) Genitálna organizácia libida

Dospievajúce individuum asi okolo trinásteho roku začína dostávať tzv. sekundárne sexuálne znaky, dospieva sekretoricky a jeho genitálie nadobúdajú definitívnu podobu. Tieto znaky hovoria, že čas latencie je ukončený a individuum stojí na prahu najbúrlivejšej fázy vo vývoji ľudského jedinca, tzv. puberty. Do tejto doby spadá práve vytváranie najvyššej sexuálnej organizácie, tzv. genitálnej.

Premena infantilnej pregenitálnej organizácie libida na genitálnu spočíva vo všeobecnosti na týchto dvoch faktoch:

1. Všetky erogénne zóny a parciálne infantilné pudy prichádzajú do vzťahu k najcitlivejšej zóne, genitáliám, ktoré sa ujímajú primátu v sexuálnom živote a ostatné erogénne zóny sa jej podriaďujú. Dospievajúce individuum bolo polúciou alebo menštruáciou vyrušené zo zdanlivého pokoja. Pri týchto procesoch individuum môže zažiť istý druh intenzívnej slasti. Prirodzenou reakciou je túžba zažiť opäť takú istú slasť a tak dochádza k onanii. Onaniu psychoanalýza pokladá za všeobecný zjav u mládeže, charakteristický pre prechod z predgenitálnej organizácie do genitálnej.

Tento stupeň organizácie libida sa v psychoanalýze nazýva falickým (*phallus* — penis). U žien funkciu falusu zastupuje klitoris. Dievčatá onanujú buď dotýkaním sa klitorisu, alebo rytmickým stláčaním stehien. Penis sa v tomto čase vysoko hodnotí tak u chlapcov, ako aj u dievčat. Vzhľadom na tento fakt vzniká tiež tzv. kastrálny strach a komplex a u dievčat môže vzniknúť komplex menejcennosti (tzv. Adlerov mužský protest). Vzniká na základe zistenia, že im chýba pohlavný úd. V dôsledku toho vzniká nenávisť voči chlapcom, ktorá sa prejavuje často v agresii a niekedy môže posilniť aj homosexuálne komponenty.

Bezobjektový falický stupeň čoskoro vystrieda nový psychický mechanizmus, a to túžba po sexuálnom akte, t. j. po sexuálnom partnerovi. Týmto faktom sa autoerotická činnosť stáva nereálna, pud sa obracia k objektu a jeho cieľom je jeho zmocnenie. Kým je to možné, trvá istý čas, v ktorom si individuum osvojí istý psychický mechanizmus lákania — dobývania a isté schopnosti technicky vykonať normálnu genitálnu činnosť. Toto obdobie prináša pre individuum množstvo ťažkostí, ktoré sa prejavujú v labilitate osobnosti. Pri genitálnej fáze psychoanalýza uvádza dva dôležité faktory.

1. *Problém parciálnych pudov.* Parciálne pudy sú pri novej sexuálnej organizácii sčasti zatlačené a nedajú sa použiť, sčasti zas slúžia ako predpríprava na sexuálny akt (bozkávanie — prejav orálnej erotiky, svalová a kožná erotika nájde svoj výraz v ohmatávaní a bozkávaní partnera) a pod. Masturbáčna činnosť sa obráti na objekt a slasti sa dosahujú dotýkaním pohlavných orgánov partnera. Sadizmus u muža, ktorý sa môže prejaviť dravosťou a hry-

zením, zvyšuje slasť z dobytia sexuálneho objektu, ktorý podľahne. Sadizmus u ženy sa prejavuje v jej obrane pred mužovým útokom a masochizmus u ženy zvyšuje slasť tým, že podľahne a poddá sa. U ženy sa ešte často drží ilúzia, že je vlastne znásilnená, čo môže ešte viac stupňovať slasť. Infantilnú záľubu v obzeraní a ukazovaní sa nachádzame v koketérii dospelých a vo všetkých spôsoboch dráždenia a vábenia partnera. Genitálnu organizáciu nedosahujú všetci ľudia a u mnohých pri silnej fixácii na niektorú pregenitálnu zónu dochádza k perversii alebo k iným náhradkovým formám erotickej činnosti.

2. *Voľba partnera* je iným veľmi dôležitým problémom individua na tomto stupni. Kým dospievajúce individuum prikróčí k tomuto problému, musí prekonať všetky homosexuálne snaženia (isté percento ľudí to nedokáže) a súčasne musí prekonať tzv. oidipovský komplex. Túto základnú hypotézu psychoanalýzy Freud definuje takto: „Už v prvých rokoch detstva (asi v druhom—piatom roku) možno zistiť súhrn sexuálnych snáh, ktorých objektom je matka. Táto voľba objektu a k tomu ešte pristupujúci rivalitný postoj a nepriateľstvo voči otcovi je obsahom tzv. oidipovského komplexu, ktorý u každého človeka má najvyšší význam pri uspôsobení milostného života“ (S. Freud, *Ge. Schr.*, zv. XI, str. 211). Povedané treba doplniť tým, že u dievčat ako objekt vystupuje otec. Psychoanalýza o oidipovskom komplexe tvrdí, že normálny jedinec ho vo svojom vývoji prekoná bez škody, ale neurotik ho neprekoná, spôsobuje jadro neurózy.

Teda pri voľbe partnera individuum je postavené pred fakt vzdať sa rodiča iného pohlavia ako sexuálneho objektu. Psychoanalýza sa domnieva, že toto odlúčenie sa nikdy absolútne nepodarí. Túto domnienku podopierajú faktmi, že pri voľbe milovaného objektu u muža prevláda hľadanie podobného typu žien, ako je matka a u žien hľadanie typu otca. Spomenutý proces môže byť viac alebo menej uvedomovaný. Uvedený fakt vyjadruje Brun takto: „Dospelý muž hľadá vo všetkých svojich neskorších sexuálnych vzťahoch stále nevedome imago matky, t. j. zatlačený obraz matky (keď bola matka čierna, pri voľbe objektu prichádzajú do úvahy uprednostnene brunety), kým žena hľadá zas imago otca“ (R. Brun, 1942, str. 201). Pravda, to platí iba vtedy, keď situáciu neskomplikujú nejaké neurotické väzby, napr. pri silnej oidipovskej väzbe zo strachu pred možnosťou incestu (imago matky sa vôbec zamietne); pri voľbe partnera sa to môže prejavovať tým, že sa hľadá práve protiklad matkinho imaga (t. j. keď matka bola napr. blondína, hľadá sa bruneta).

h) Narcizmus

Tento stručný náčrt vývoja libida, zameraného na vonkajší objekt, týka sa teda tzv. objektového libida. K teórii objektového libida prišiel Freud

na základe štúdia tzv. neuróz s prenosom a tak z tejto teórie libida vlastne vypadali poruchy duševné, psychotického charakteru, ako paranoia, schizofrénia a pod. Psychoanalýza pri štúdiu uvedených psychóz prišla k ďalším poznatkom, na základe ktorých sa pokúsila vysvetliť aj tieto choroby na podklade teórie libida zavedením nového druhu libida, a to narcistického alebo libida ja. Toto libido pramení z pudov ja. Volá sa libido ja preto, že jeho objektom je vlastné ja, vlastné telo. Pomenovanie „narcizmus“ alebo „narcistické libido“ pochádza od postavy antického mytologického mládenca Narcisa, ktorý sa zamiloval do svojej vlastnej osoby v zrkadle. Teóriu narcistického libida vyslovil r. 1908 K. Abraham pri štúdiu *dementia praecox*. Zistil, že pri tejto psychóze chýba libidinózne obsadenie objektov a libido sa tu obracia k vlastnému ja. Toto prenesenie libida z vonkajška na vlastnú osobu sa prejavuje pri *dementia praecox* velikášstvom, ktoré vytvára libidinózna väzba na vlastné ja, práve tak ako pri objektovanom libide dochádza k preceneniu sexuálneho objektu (objektu lásky) libidinóznou väzbou naň.

Na objasnenie libidinózných procesov objektového a libida ja uvádza Freud na ilustráciu činnosť améby. „Améba vystrkáva výbežky zvané pseudopódie, do ktorých prelieva svoju telesnú substanciu. Tieto výbežky sa môžu zase stiahnuť a zvinúť sa do chuchvalca. Vystrkovanie výbežkov porovnávame s vysielaním libida na objekty, kým hlavné množstvo libida ostáva v našom ja a predpokladáme, že za normálnych podmienok libido ja môže byť prevedené na objektové libido, a to opäť prijímané do nášho ja“ (S. Freud 1936, str. 342).

Na základe tohto prirovnania Freud uvádza, že takýto prevod objektového libida na libido ja človek vykonáva každodenne v spánku a sne. „U spiaceho sa opäť vytvoril praveký stav libida, rozdelenie libida, úplný narcizmus, pri ktorom libido i záujem nášho ja sídli spoločne v našom ja, ktoré si samo postačuje“ (tamže, str. 342).

Narcizmus však nemožno zamieňať s egoizmom. Egoizmus sa prejavuje v tendencii, aby individuum nebolo poškodzované, narcizmus sa prejavuje v spôsobe libidinózneho ukojenia. „Niektorí môžu byť absolútne egoistickí, a predsa zachováva silné libidinózne obsadenie objektov... Egoizmus bude dbať o to, aby úsilie o objekt nepoškodzovalo jeho ja“ (tamže, str. 343).

Narcistické libido sa stáva vtedy patogénnym, keď nemôže nájsť cestu späť k objektom. Vcelku psychoanalýza rozoznáva dva druhy narcistickej libidinózne organizácie.

1. *Primárny narcizmus* sa vyskytuje v detstve a prejavuje sa vo fáze pregenitálnej organizácie, v ktorej je infantilná autoerotická činnosť zameraná na vlastnú osobu v spojení s pudmi ja. „Autoerotizmus bol teda sexuálnou činnosťou narcistického obdobia umiestnenia libida“ (tamže, str. 342).

2. *Sekundárny narcizmus* bol objavený pri paranoji, dementii praecox, ktoré sa opisujú ako velikášstvo, stihomam, erotománia, prehnaná žiarlivosť a pod. Psychoanalýza podáva vysvetlenie týchto duševných porúch na základe teórie narcistického libida. Velikášstvo je bezprostredný dôsledok zväčšenia nášho ja, vyvolaného tým, že libido opustilo objekty a stiahlo sa do pacientovho ja, je to druhotný narcizmus, ktorý je návratom pôvodného, včasne infantilného“ (tamže, str. 349).

Objavu narcistického libida pripisuje psychoanalýza význam pri psychopatogenéze schizofrénie.

Narcizmus sa podľa psychoanalýzy prejavuje aj v normálnom živote. Komponent narcistického prejavu libida sa prejavuje v normálnej psychológii v nadmernej záľube v sebe samom, vo veľkej starostlivosti o seba samého, ktorú sprevádza pocit slasti a tým sa diferencuje od egoistických záujmov. Sebaláska je podľa Freuda veľkým rezervoárom libida, z ktorého sa vytvára mechanizmus objektového libida. Spánok a sen sú prejavmi normálneho použitia narcistického libida, lebo tu človek obracia pozornosť z vonkajšieho sveta na seba a sám je hrdinom svojich snov. U narcistu sa tento proces prenáša aj do jeho vedomého života a prejavuje sa v neschopnosti milovať iného; sprevádza ho záľuba do seba, rozprávanie o sebe, vystatovanie, exhibicionizmus. Rudimenty narcistického libida sa údajne prejavujú aj v labužníckom zhodnotení pudu sebazáchovy, t. j. v záľube jedenia, popíjania, vo zvláštnom sebaochraňovaní, ozdobovaní a pod.

Špeciálnou otázkou narcizmu je narcistická voľba objektu. Zistilo sa, že narcista miluje len to,

- a) čo on sám je (ináč seba samého),
- b) čím sám bol,
- c) čím sám chce byť,
- d) osobu, ktorá bola jeho čiastkou (dieťa).

Narcista berie seba vážne a pokladá sa za centrum sveta. Napr. Sterba hovorí o jednej pacientke, ktorá pri každom nešťastí, o ktorom čítala v novinách, pociťovala nesmiernu bolesť, a to preto, že dotýčný (ktorého, prirodzene, nepoznala) iste v čase nešťastia na ňu nemyslel a nikdy nebude myslieť.

Psychoanalýza pokladá za prejav narcistického libida aj isté črty v živote primitívov (v zmysle sebacenenia a hodnotenia), ďalej vieru vo všemocnosť myšlienky. V tejto súvislosti porovnávajú sa magické obrady primitívov a neurotikov. Ba dokonca aj filozofické systémy, ako solipsizmus, titanizmus a pod., údajne obsahujú narcistické rudimenty.

Toto je najstručnejší psychoanalytický pohľad nielen na sexuálny vývoj človeka, ale na jeho celú činnosť. Uviedli sme zhruba všetky závažné fakty, ktoré sme našli v psychoanalytickej literatúre tak, aby si čitateľ aj sám mohol utvoriť primeraný obraz. Teraz prejdeme k Jungovmu poňatiu libida.

3. JUNGOVA KONCEPCIA LIBIDA, RESP. PSYCHICKEJ ENERGIE

Ako sme v predchádzajúcej stati videli, Freud opísal prejavy pudovej sexuálnej energie, avšak k celostnejšiemu poňatiu energizácie správania sa nedostal. Z jeho biologizujúceho stanoviska nielen libido, ale celý duševný život človeka je v podstate len rôznou formou prejavu sexuálnej energie. Videli sme, že vlastnosti osobnosti — šetrnosť, húževnatosť, príchylnosť, talent — sú len rôznymi prejavmi niektorej vývojovej fázy libida.

Je zaujímavé, že Jung veľmi zavčasu postihol jednostrannosť takéhoto ponímania libida, a preto sa jasne a ostro diferencuje od Freuda v tejto základnej otázke a navrhuje nové obsahové určenie libida. Freudovo sexuálne poňatie libida pokladá „až do istého bodu za úplne správne, ale jednostranné“. Upozorňuje, že „nemorálny človek, ktorý žije nespútane svojej povahy, musel by byť podľa toho úplne imúnny proti neuróze... pravda, nie je to tak; môže byť neurotikom ako ostatní, lebo keď ho analyzujeme, zistíme, že slušnosť je u neho potlačená“ (C. G. Jung 1943, str. 48—49). Jung ponecháva pojem libida, avšak dáva mu iný obsah. Jung poukazuje na to, že v prírodných vedách sa pojem energia bežne používa. Nevidí preto dôvod nepoužiť tento termín v psychológii, v rámci tzv. životnej energie označiť psychickú energiu ako libido. „Navrhol som hypoteticky prijatú životnú energiu vzhľadom na psychologické použitie, ktoré zamýšľame, označiť ako libido a tak ju odlíšiť od univerzálneho pojmu energie pri zachovaní práva v biológii a psychológii tvoriť pojmy“ (C. G. Jung 1928, str. 31). Pojem libida definuje takto: „Pod libidom rozumiem psychickú energiu. Psychická energia je intenzita psychických procesov, je ich psychologickou hodnotou. Ňou netreba rozumieť hodnotu morálnu, estetickú alebo intelektovú, psychologickú hodnotu jednoducho určuje determinujúco sila, ktorá sa prejavuje v istých psychických účinkoch (výkonoch). Pod libidom nerozumiem ani psychickú silu, ktorého nedorozumenia sa často dopustili kritici. Nehypostatujem pojem energie, ale používam ho ako pojem pre intenzitu alebo hodnotu. Otázka, či jestvuje špecifická sila alebo nie, nemá s pojmom libida nič spoločné“ (C. G. Jung, str. 645).

Na inom mieste hovorí, že s pojmom libido nespája sexuálny obsah, pravda, ani ho nepopiera; môže sa vyskytnúť práve tak ako pud hladu a pod. „Libido, s ktorým my operujeme, nielenže nie je konkrétne a známe, ale je dokonca X, čistá hypotéza, obraz, zmenný peniaz, práve tak málo konkrétne alebo pochopiteľné ako energia fyzikálneho sveta...“ (C. G. Jung 1913, 1928, str. 52).

Ďalšie odôvodňovanie možno nájsť v jeho starších prácach. V práci *O energetike duše* (1928) zdôrazňuje ďalšie fakty, ktoré na dokreslenie tohto pojmu pokladáme za potrebné uviesť. Hovorí, že psychologické javy možno vysvetľovať jednak kauzálne (Freud), jednak finálne (Adler). Prístup k psycho-

logickým javom z energetického hľadiska je v podstate finálny. „...Energia spôsobuje zmenu javov, v týchto zmenách je konštantne obsiahnutá a konečne entropicky vyvoláva stav všeobecnej rovnováhy. Energetický priebeh má istý smer (cieľ), pretože nezmeniteľne (ireverzibilne) sleduje potenciálny spád. Energia nie je predstava o substancii pohybujúcej sa v priestore, ale pojem vyabstrahovaný z pohybových vzťahov“ (C. G. Jung 1928, str. 9—10).

Energetické skúmanie psychologických javov spočíva v ich kvantifikácii, t. j. je možné len vtedy, ak možno zhodnotiť psychickú energiu kvantitatívne. Nazdáva sa, že podobne ako vo fyzike aj v psychológii možno psychické procesy kvantitatívne a dobre hodnotiť. Domnieva sa, že mieru psychologickej kvantifikácie predstavuje systém psychologických hodnôt. Hovorí: „Hodnoty sú energetickým odhadom kvantity“ (C. G. Jung, 1928, str. 18).

Jung rozoznáva subjektívny a objektívny systém hodnôt, ktorému zodpovedá aj objektívny systém miery.

Subjektívny systém hodnôt tvoria subjektívne odhady jedinca, ktoré sa vytvárajú už v detstve; na tomto základe dieťa môže povedať napr., koho má najradšej, kto je na druhom, treťom a pod. mieste, t. j. aj subjektívne prežívané hodnoty možno odstupňovať. Jung okrem týchto subjektívnych mier uvádza objektívne, a to kolektívne, spoločenské, morálne a estetické, resp. iné nadindividuálne hodnoty.

Okrem subjektívnych mier hodnotenia zdôrazňuje objektívne nepriame meranie, ktoré pokladá za nevyhnutné pri skúmaní nevedomia. „Subjektívne ohodnocovanie teda treba pri odhade uvedenej intenzity celkom vylúčiť“ (C. G. Jung 1928, str. 20). To znamená, že subjektívne hodnotenie sa vzťahuje na oblasť vedomia, objektívne na oblasť nevedomia.

Základné východisko pre objektívne hodnotenie vidí v skúmaní tzv. „citovo zdôrazneného komplexu“, t. j. duševného obsahu, ktorý môže mať nevedomú povahu. Reálnu existenciu komplexu dokazuje Jung asociačnými štúdiami, ktoré sa konali pred polstoročím. Domnieva sa, že tieto štúdie ukázali, že „citovo zdôraznený obsah, komplex sa skladá z jedného jadrového elementu, veľkého počtu sekundárne konštelovaných asociácií“ (C. G. Jung 1928, str. 20—21). Element jadra je dôležitý kvantitatívnym afektívnym obsadením a podľa toho je aj príťažlivý pre rôzne asociácie predstáv, ktorých energiu viaže na seba a tak vytvára komplex. Afektivita v podstate predstavuje energetické obsadenie a jeho výška udáva jeho kvantitatívnu hodnotu. Toto vysvetlenie sa týka kvantitatívnych procesov citovo zdôrazneného komplexu, vytvoreného konštelujúcim jadrom, a nehovorí o kvalite, t. j. o výbere jednotlivých predstáv a o ich väzbe na jadro. Podľa Junga je teda komplex „konšteláciou obsahov, dynamicky podmienenou energetickou hodnotou“ (tamže, str. 22).

Základom objektívneho psychologického vyhodnocovania je veta: „Konštelujúca sila jadrového elementu zodpovedá jeho intenzite hodnoty, prípadne jeho energii“ (tamže, str. 33).

Energia jadra sa dá objektívne zistiť: 1. podľa relatívneho počtu konštelácií vytvorených elementom jadra, t. j. čím častejšie sa vyskytujú konštelácie zapríčinené jadrom; tým je jeho sila väčšia; 2. podľa relatívnej častosti a intenzity tzv. poruchových komplexných znakov (napr. prerieknutie, zahovorenie, chybných výkonov; 3. podľa intenzity afektívnych sprievodných zjavov (krivka tepu, dychu, psychogalvanický fenomén (tamže, str. 23).

Takéto sú zhruba základy Jungovej náuky o duševnej energetike, t. j. o libide. Pre libido platí taká istá zákonitosť ako pre fyzikálnu energiu, t. j. zákon o udržaní energie (princíp ekvivalencie a konštantnosti), ako aj princíp entropie. Uvedomuje si problémy s ohraničením psychickej energie, keďže ako hovorí, „chýba akákoľvek možnosť oddeliť psychologický proces od biologického“ (tamže, str. 30).

a) Progresia — regresia

Prispôsobenie je práve tak biologický, ako aj psychologický proces. Prispôsobenie životným podmienkam z biologického hľadiska sa deje na základe usposobenosti organizmu účelne reagovať na meniace sa podmienky okolia. U nižších organizmov sa deje na základe hotového motorického aparátu a inštinktívnych šablón správania. U človeka sú dôležité psychické mechanizmy. Tak ako pre biologické prispôsobenie treba dosiahnuť určitú organizáciu a štruktúru inštinktov regulujúcich reakcie živého tvora, aj psychologické prispôsobenie predpokladá dosiahnuť určitú psychickú štruktúru, ktorá sa prejavuje vo vytvorení postoja, resp. postojov, ktorými sa individuum zmocňuje reálneho či už objektívneho alebo subjektívneho sveta. Podľa Junga postoj je síce vrodený, avšak efektívne aktualizovanie postoja je variabilné, pretože postoj predpokladá istý stupeň plasticity, ktorý možno dosiahnuť len v individuálnom živote tak, aby sa individuum mohlo prispôsobovať meniacim sa vnútorným alebo vonkajším podmienkam.

Jung pod progresiou rozumie efektívnosť každodenného realizovania a pokračovania v procese prispôsobovania tak, že „progresia libida spočíva v neustálom uspokojovaní požiadaviek a podmienok okolia“ (C. G. Jung, 1928, str. 55). Progresia je však možná iba na základe kompenzačnej činnosti nevedomia, ktoré pozitívne dopĺňa jednostranný postoj vedomia a vyznačuje sa najmä v koordinácii protikladov (postoja vedomia a postoja nevedomia). Psychická instabilita nastáva vtedy, keď impulzu chýba protikladný impulz. Tak sa stane, že prehnaný vedomý postoj nemá protiklad v nevedomí, alebo

nevedomie pôsobí nekoordinovane. Podľa Junga všetky extravagancie sú výsledkom straty rovnováhy medzi dvoma protikladnými duševnými obsahmi. V takomto prípade sa hovorí o zarazení, potlačení libida. Napr. v emocionálnej oblasti môže dôjsť k potlačeniu libida vtedy, ak jestvujúcu životnú situáciu možno zvládnuť iba na základe myslenia (postoja myslenia). V takomto prípade aktualizovaná emočná reakcia individua vyznie vzhľadom na životnú situáciu neadekvátne. V psychike sa pritom aktivizuje energia funkcie myslenia protikladne k emóciám, jej energetická hodnota sa zväčšuje, zväčšuje sa stupeň opozície proti vedomiu. Tak dochádza k poruche kompenzačnej činnosti protikladných párov, k zarazeniu libida, čo sa môže prejavovať afektívnym a explozívnym správaním. Jung hovorí: „V kumulácii libida, kde sa progresia stala nemožnou, nemôže sa už viac áno a nie (impulz a protiimpulz-samoregulácia na základe kompenzácie, T. P.) spojiť do koordinovaného aktu, pretože áno a nie dosiahli rovnakú hodnotu a udržujú sa vo vzájomnej rovnováhe“ (tamže, str. 56).

Ak stav zarazenia libida trvá dlhšie, hodnoty protikladnej pozície stúpajú, rozširujú sa o ďalší psychický materiál pomocou asociácií, čo napokon vyúsťuje v konflikte. V konflikte ide o potlačenie jednej z inkompatibilných strán. Keď sa podarí potlačenie inkompatibilnej strany, nastáva disociácia, t. j. akési rozštiepenie osobnosti, čím je daná možnosť vzniku neurózy. Správanie takého človeka je výrazom vnútornej netotožnosti so sebou samým a charakterizuje ho afektivita, resp. tvorba neurotických symptómov.⁹

S progresiou je úzko spätý druhý najdôležitejší energetický pohyb, *regresia*.

Progresia a regresia sú energetické procesy vyjadrujúce dynamiku ľudskej „psyché“. Zahataním libida — konfliktom vzniká spätný proces, v ktorom sa objavuje hatená intenzita progresie. Potlačenie jedného z protikladov nehodnotí Jung iba negatívne, ale aj pozitívne. V potlačených obsahoch je možnosť nového prispôsobenia. Procesy progresie a regresie ilustruje na obraze údolnej priehrady. „Progresia by sa dala porovnať s tokom vody z vrchu do údolia. Jej zarazenie by zodpovedalo špecifickej prekážke v smere toku, niečomu podobnému ako údolnej priehrade, ktorá kinetickú energiu toku premieňa na energiu potenciálnu, energiu stavu. Zahataním je voda prinútená zmeniť svoj smer, ak v dôsledku zahatania dosiahla istú výšku, ktorá jej umožňuje niekde pretiecť. Pretečie možno do kanála, ktorý energiu pádu vedie turbínou k premene energie na elektrinu. Táto premena by bola obrazom novej progresie zapríčinennej zahataním a regresiou... jej zmenený charakter by oproti tomu označoval, že energia sa teraz manifestuje novým spôsobom.

⁹ Z psychopatológie vieme, že fenomén tzv. rozštiepu osobnosti sa viaže na niektoré formy hystérie. Pri schizofrénii sa predpokladá iný mechanizmus patogenézy.

V tomto procese princíp ekvivalencie má vysokú heuristickú hodnotu. Intenzita progresie sa opäť prejavuje v intenzite regresie“ (tamže, str. 65).

Jung sa domnieva, že ak vedomé obsahy nie sú kompenzované nevedomými, t. j. sú jednostranné, nevedomé obsahy začínajú vykonávať svoj tlak na vedomie. Potom sa podľa svojej intenzity prejavujú poruchami stavov vedomia, tvorením tzv. „citovo zdôrazneného komplexu“, ktorého sila môže nadobudnúť veľkú energetickú príťažlivosť a spôsobiť štrbiny vo vedomom živote, čo sa navonok prejavuje rôznymi neurotickými príznakmi alebo všetkými tými sprievodnými znakmi, ktoré objavila psychoanalýza. Pritom, pravda, treba zdôrazniť, že neuróza nie je totožná s poruchami vedomia v zmysle klinickej psychopatológie.

Pozitívne hodnotenie regresie je založené na takýchto úlohách: pri procese začlenenia — adjustácie — individuum používa istú funkciu alebo postoj, ak sa však životné situácie týmto postojom alebo funkciou nedajú zvládnuť, dochádza k zastaveniu libida, konfliktu a k opísaným spôsobom regresie. Regresiou však môžu byť aktivizované práve tie funkcie, ktoré boli dosiaľ v dôsledku jednostranného postoja utlmené. Podľa toho nevedomé obsahy, keďže sa neasimilovali, nepoužívali, sú menejcenné, nemusia znamenať iba negatívum, ale práve ich aktivizovanie regresiou a začlenenie do vedomého postoja môže byť „cenným jadrom“ slúžiacim na reparáciu vedomého postoja, ktorý zlyhal.

Záverom by sme mohli povedať: progresia a regresia predstavujú tvorivé procesy umožňujúce rovnováhu jedinca. Progresia je trvalý proces prispôbenia alebo adjustácie na životné podmienky, regresia je začlenenie na podmienky vlastného vnútorného sveta, založené na životnej nevyhnutnosti vyhovieť požiadavkám individuácie (tamže, str. 66). Regresiu možno hodnotiť negatívne len vtedy, ak sa stáva trvalým javom. Regresiu a progresiu nemožno zamieňať s introverziou a extroverziou, obidva tieto postoje môžu byť formami regresie a progresie. Súčasne treba poznamenať, že pojem regresie má v neurológii iný význam.

Z charakteristiky regresie a progresie vyplýva, že tieto termíny sa vzťahujú aj na bežné činnosti, napr. úsilie niečo dosiahnuť, trvalá sústavná práca je výrazom progresie energie; únava, spánok je regresiou.

4. SÚČASNÉ NÁZORY NA FREUDOVU TEÓRIU LIBIDA

a) Vývoj libida a súčasná ontogenetická psychológia

Je veľmi zaujímavé, že bádateľov viac zaujíma vyrovňovanie sa s Freudovou teóriou libida ako s Jungovou. Tento jav má iste svoje príčiny, ktoré tu nehodláme skúmať.

Freud v cisárskej Viedni pri analýze klinického materiálu nepochybne objavil veľký význam sexuálneho života pre život človeka vôbec. Takýto fakt priznať a teoreticky odôvodniť bol čin hodný svojho tvorca. Každý človek pozná význam sexu a dnes ho poznajú aj podnikatelia a producenti oveľa viac ako vo Freudových časoch. Sexuálny život prerastá rámec súkromia a stáva sa spoločenskou záležitosťou. V poznaní tohto faktu a v odvahe Freuda povedať to v tých časoch možno vidieť veľký čin veľkého muža.

Hoci dnes nenachádzame tendencie podceňiť význam sexu pre život človeka, neznamená to, že Freudova teória sa prijíma, že je správna a že sa na nej buduje ďalej. Nie je to tak ani v teórii ani v životnej praxi. Sexuálne uvoľnenie alebo, ako sa niekde hovorí, sexuálna revolúcia neodstránila všetky problémy života, neodstránila príčiny neuróz, ba nastolila nové a ďalšie (napr. rast kriminality, rozvodovosť atď.). Tento fakt by sám vyžadoval osobitnú štúdiu.

V našej práci pôjde skôr o postihnutie, ako sa Freudova teória libida odrazila v psychologickej teórii a psychologickej praxi. Predovšetkým treba vyzdvihnúť, že napriek ucelenosti Freudovej teórie libida sa hodne pozornosti sústredilo najmä na otázku infantilnej sexuality, t. j. že sexuálny život sa začína odo dňa narodenia. Základný argument pre prijatie tézy o infantilnej sexualite podal Freud: „Prvé hnutie sexuality sa u dojčťa ukazuje v súvislosti s inými funkciami, ktoré sú pre život dôležité... ak zaspí na matkiných prsiach nasýtené, má výraz blaženej spokojnosti, ktorý sa neskôr bude opakovať po sexuálnom orgazme...“ (S. Freud 1936, str. 257). Aby to dokázal, všima si cumlanie, t. j. opakovanie mechanizmu cicacieho reflexu aj vtedy, keď nie je pri prsiach. Domnieva sa, že dieťa cumle preto, aby si privodilo slasť, akú zažilo pri cicaní. „Hovoríme, že cumle; pri tom počínaní opäť zaspí s blaženým výrazom, z čoho vidieť, že mu cumlanie prinieslo samospokojenie“ (tamže, str. 257). Takýto výklad cumlania by sa dal prijať všeobecne vtedy, keby sa tzv. cumlanie vyskytovalo len po cicaní. Cicanie samo osebe je vrodený reflexný mechanizmus, ktorý zabezpečuje prvé prispôsobenie organizmu, a preto ho možno vidieť ešte pred priložením dieťaťa k prsiam matky. Ako je známe, dieťa sa neprikladá hneď po narodení k prsiam matky. Ak sa dotkne orálnej oblasti v tomto období, zjaví sa cicacie pohyby, ak chcete, cumlanie. Z tohto jednoduchého príkladu vidieť, že Freudovo tvrdenie nemá všeobecnú platnosť. Keďže teória infantilnej sexuality sa opiera o toto tvrdenie, možno uviesť vážne pochybnosti o jej platnosti.

O platnosti Freudových hypotéz vznáša pochybnosť veľa teoretikov aj praktikov. Spomeňme Ch. Bühlerovú, slávnu viedenskú psychologičku, autorku mnohých diel, svetoznámu poradenskou praxou, ktorú iste nemožno podozrievať zo zaujatosti. Vo svojej práci *Praktická psychológia dieťaťa* (Wien—Leipzig 1938) ako aj inde zaujala na základe mnohoročnej činnosti výskumu

a praxe stanovisko k teórii libida a najmä k tým častiam opisu detského správania, ktoré psychoanalýza vysvetľuje na základe oidipovského komplexu. Medzi tieto problémy patrí jednak problematika žiarlivosti v detskom veku, spojená s príchýlnosťou na určitú osobu, problematika odlúčenia dieťaťa od matky, jednak problematika nesprávnych foriem správania (obhrýzanie nechťov, vrátenie v nose, cumlanie prstov a pod.). Ch. Bühlerová zamietá dogmu o oidipovskom komplexe a výklady, ktoré sú na nej založené. „Detailné poznanie dieťaťa nás učí, že mnohé detaily pre tvorenie tejto teórie (rozumej Freudovej, podčiarkol T. P.) sa prehliadli, že sa nedajú vnieť do schémy správania prevzatej od dospelých. Možno už dnes povedať, že na jednej strane sú veci omnoho komplikovanejšie a na druhej strane omnoho jednoduchšie, ako by sa zdali podľa vágnej, ale senzačnej analógie s Oidipom a v každom prípade sa musí zozbierať neobyčajne mnoho jasného materiálu, kým by sa rozhodlo o definitívnej teórii sexuálnej teórii včasného detstva“ (tamže, str. 48—49). Na individuálnych príkladoch z praxe ukazuje zložitost' problematiky. Jej výklad sa opiera o experimentálne zistené fakty. Tak isto všetky prejavy spomínaných zlozvykov žiada osobitne skúmať, keďže majú individuálne príčiny a v bežnej psychologicko-poradenskej činnosti tvoria len istú časť. Sú to slová z teórie a praxe detského psychológa.

O nič lepšie nepochodíme, ak vezmeme do rúk učebnice a sumárne príručky detskej psychológie. Ak sa urobí v niektorej oblasti objav, potom je len zrejmé, že detailné štúdie, ako napr. o vývoji libida, resp. psychosexuálnom vývoji, stanú sa súčasťou vedného fondu danej disciplíny. Mohli by sme očakávať, že teória vývinu libida sa začlení do ontogenetickej psychológie. Ak nezaujate pozeráme do všetkých prameňov ontogenetickej psychológie u nás prístupných, zistujeme:

a) Časť z nich vôbec teóriu libida neuvádza (t. j. ani o nej neinformuje), napr. G. Clauss—H. Hiebsch, *Psychológia dieťaťa*, Bratislava, 1965).

b) Časť prináša na niekoľkých riadkoch informáciu o teórii libida v rámci rozpravy o detskej sexualite. Tak robí napr. V. Příhoda (*Ontogenese lidské psychiky* 1965, str. 179). Pravda, tu treba pripomenúť, že výskyt sexuálnych prejavov vo včasnom detstve neznamena potvrdenie teórie o libide, ktorá zahŕňa náuku o oidipovskom komplexe, teóriu pregenitálnej a genitálnej organizácie libida. Sem spadajúce pramene alebo syntetické diela obyčajne hneď neuvádzajú stanovisko k problému alebo nepodávajú rozbor danej problematiky. Jestvujú syntetické príručky, ktoré síce prinášajú psychoanalytickú teóriu o libide, ale skôr ako o historickom jave a pre celkovú informáciu. K takým prácam napr. patrí syntetické dielo *Vývinová psychológia*, ktoré redigoval H. Thomae (v sérii Handbuch d. Psychologie 1959). V tejto syntetickej práci, podávajúcej prehľad o stave bádania vo vývinovej psychológii, venuje sa niekoľko strán najhlavnejším informáciám o teórii libida.

Informácie zaberajú jednu stranu o Freudovi, Jungovi a Adlerovi v rámci histórie vývinovej psychológie medzi dvoma vojnami. Teóriu libida si všíma z hľadiska periodizácie. Uvádzajú sa stupne vývoja libida s týmto záverečným hodnotením: „Psychoanalytická náuka o fázach sa stále rozpracúva a v každej analýze prakticky vzniká nová. ‚Dieťa‘ však psychoterapeut vždy vidí očami dospelého, ktorý nemá nijaké alebo nepatrné znalosti z vývinovej psychológie. Šírku vývojových javov, ktoré iba v prvom roku života možno pozorovať v oblasti afektívneho a sociálneho života, nemožno nahradiť zúžením na jednu schematiku“ (H. Thomae 1959, str. 164).

c) Dosiaľ sme spomínali sumárne diela z vývinovej psychológie, ktoré dávali skôr prehľady o dosiahnutých výsledkoch pozorovania alebo experimentálnych prác, a na ich základe dochádzali k zovšeobecneniam. Ak by sme však obrátili pozornosť k súčasným koncepcným dielam (Piaget, Oléron a pod.), nepochodíme ináč. Najlepším dokladom je práca *Problémy psychického vývoja* od A. N. Leontjeva, (1966) reprezentanta sovietskej vývinovej psychológie, nositeľa Leninovej ceny 1963. Táto základná práca zhrňa nielen výsledky prác sovietskych psychológov, ale aj teoreticky rozpracúva dôležité problémy psychického vývoja. V registri neuvádza ani meno Freuda ani pojem libida.

Po preskúmaní učebníc a sumárnych základných diel vývinovej psychológie vyplýva len jeden záver: psychoanalytická teória libida neovplyvnila ontogenetickú psychológiu vôbec a príspevok hlbinej psychológie buď sa dnes v tejto psychologickéj disciplíne neregistruje, alebo spomína sa ako jav historický, ktorý však nie je natoľko vedecky podložený, aby mohol byť začlenený do poznatkového rámca ontogenetickej psychológie (Ch. Bühlerová — R. Berginus a pod.).

b) Teória libida a neopsychoanalýza

Teória libida a jeho sexuálna interpretácia bola klasickým Freudovým modelom. Vidieť to nielen z jeho vlastnej koncepcie, ale aj z jeho výrokov, ktoré sprístupnil Jung. Preto nie je bez zaujímavosti vývoj tejto teórie v rámci tzv. neopsychoanalýzy.

Môžeme konštatovať, že najoriginálnejší Freudovi spolupracovníci sa dištancovali od Freudovej koncepcie. Jung podáva všeobecnú náuku o energii, Adler vidí problém v problematike sociálnej adjustácie. Možno povedať, že to sú začiatky neopsychoanalýzy.

D. Wyss (1961, str. 173) pri porovnaní neopsychoanalytických koncepcií (A. Adler, K. Horneyová, E. Fromm, H. S. Sullivan, atď.) konštatuje, že neoanalytici sa líšia mnohými znakmi od Freuda. Hovorí:

„Náuka o libide je zamietnutá.“ K. Horneyová už zdôrazňuje sociálnu determináciu pudov, E. Fromm podáva pomerne obsiahlu kritiku Freudových názorov, a to porovnaním pudov u zvierat a u človeka, a zdôrazňuje relatívnu nezávislosť človeka od pudov. Venujme však viac pozornosti a miesto D. Rapaportovi, ktorý figuruje nielen v psychoanalytickej, lepšie — analytickej — literatúre, ale aj v psychologickvej vedeckej tvorbe. Spomíname to preto, že K. Horneyová podáva svoje poznatky skôr pre laikov a E. Fromm vychádza zasa zo sociológie. Preto pre nás bude najvhodnejšie všimnúť si pokus D. Rapaporta (*Die Struktur der psychoanalytischen Theorie*. Stuttgart Angl. originál vyšiel 1959. Budeme uvádzať tento rok, keďže v nem. preklade nie je uvedený rok vydania) o výstavbu štruktúry psychoanalytickej teórie. Toto dielo je významné tým skôr, že Rapaport je psychológ a snaží sa na základe poznania vývoja psychologických vied a psychoanalýzy podať náčrt štruktúry psychoanalytickej teórie a pritom v rámci desiatich základných charakteristík dotýka sa systému aj pudovej determinácie správania v stati *Celé správanie je koniec-koncov pudovo podmienené (dynamický aspekt)*. Napriek tomu, že Rapaport zdôrazňuje Freudovu tézu pudovej podmienenosti človeka v psychoanalytickom zmysle, jednako pripúšťa tieto skutočnosti. Predovšetkým konštatuje, že sám Freud teóriu o pudoch už nemohol ukončiť. V ďalšom čítame tieto zaujímavé výroky: „Napriek mnohým novým pokrokom... je ešte stále nejasné, koľko a aké druhy pudov bude treba prijať. Rozhodujúca úloha, ktorá sa pripisovala libidinóznym pudom, nie je teoretickou podmienkou tohto (rozumej psychoanalytického, podč. T. P.) systému“ (tamže 1961, str. 51). Tieto vety teda nemôžeme interpretovať ináč ako tak, že dnes ešte nie je ukončený výskum pudov u človeka, preto nevieme, koľko ich je a aké sú a súčasne nie je nevyhnutné bazírovať na libide. Tento pokrok v psychoanalytickom myslení je zaujímavý preto, že to bola práve predovšetkým náuka o libide a jej odvodeniny, pre ktorú sa Freud rozišiel s Adlerom a Jungom. Rapaport podmienenosť správania pudov vysvetľuje takto:

1. Správanie nie je výlučne vyvolávané len vonkajšími podnetmi, často sa vyskytuje aj bez nich, akoby spontánne.

2. Správanie (primerane vedeckej požiadavke je podmienené kauzálne) vykazuje určenosť cieľom, účelový teleologický charakter... Pud možno definovať ako organizmu vlastný, kauzálny agens a možno ním vysvetliť zdanlivú „spontanitu správania“ (tamže, str. 52).

3. Aj keď Rapaport tvrdí, že správanie je v konečných dôsledkoch pudovo podmienené, priznáva aj také formy správania, „pri ktorých nebola dokázateľná pudová podmienenosť“. Preto sa táto veta musí chápať vo vzťahu k iným základným tézám, „ktoré ju bližšie určujú a ohraničujú“ (tamže, str. 53). Tieto a podobné formulácie u neoanalytikov znamenajú na jednej strane upustenie od Freudovej dobovej náuky o libide, ale v podstate zotrváva-

nie na jeho koncepcnej schéme v snahe dať do súladu poznatky psychoanalýzy so všeobecnou psychologickou teóriou.

Toľko o základnej náuke o pudoch.

Teóriu vývinu libida sa venovala veľká pozornosť. Prehľad o hlavných prácach podáva S. Lebovici v práci *Die psychoanalytischen Auffassungen über die affektive Entwicklung des Kindes... Praxis der Kinderpsychologie. Kinder psychiat. 6 1957.*“ Stojí za zmienku, že v najnovšom čase novú koncepciu vývoja libida podal E. H. Erikson. Podľa Eriksona sú pre vývoj individua rozhodujúce tri komponenty: dôvera, autonómia, iniciatíva. Keďže vypadá z rámca našej práce podávať prehľad aj o tejto teórii, podotkneme iba, že ťažko nájsť súvislosť medzi touto teóriou a pôvodnou teóriou libida, ako sa súhlasne v literatúre konštatuje. Podobne u Sullivana „pursuit of security“ a „pursuit of satisfaction“ tvoria základné potreby človeka. V týchto zložkách je libido motivačným faktorom (Sullivan H. S., *Interpersonal theory of psychiatry*. New York 1953).

5. AKTIVÁCIA, RESP. DYNAMIKA ĽUDSKÉHO SPRÁVANIA A PROBLÉM LIBIDA

Otázka aktivácie, resp. aktivity ľudského správania mala už svoju tradíciu vo filozofii. V psychológii však nie sú dosiaľ dostatočne spracované Marxove a Engelsove názory na aktivitu a ako neskôr uvidíme, tieto názory sú pozoruhodné a plodné pre rozpracovávanie.

S otázkou aktivácie sa vo Freudových časoch zaoberali — okrem McDougalla — aj ďalší bádatelia. Bol to psychológ E. L. Thorndike (1874—1949) a fyziológ I. P. Pavlov (1849—1936). Pavlov zdôraznil význam inštinktov, pudov, ktoré nazval nepodmienenými reflexmi, pre učenie a život vôbec, a to v takej podobe, ktorá je príznačná aj pre súčasnú psychológiu. Pavlov objavil a experimentálne dokázal, že na základe nepodmienených reflexov (sebazáchovy, zachovania rodu, slobody, orientačno-prieskumný) vytvárajú sa podmienené reflexy, t. j. naučené formy správania, keďže dnes učenie pokladáme za mechanizmus utvárania osobnosti. Ako vidíme, tvrdenie, že Freud objavil pudovú podmienenosť správania, treba brať s príslušnou rezervou.

V súčasnej psychológii na Západe sú názory na túto otázku rozdielne, určené teoretickým hľadiskom bádateľa (behaviorálne a fenomenologické prístupy), resp. oblasťou bádania. Na ilustráciu uveďme aspoň niektoré príklady.

Keďže Freudove názory sa týkajú inštinktu, pudu, t. j. vrodených foriem správania na prvom mieste, musíme uviesť názory N. Tinbergena (t. č. prof.

v Oxforde), ktorý je uznávanou autoritou v etologickom výskume správania. Inštinkt definuje takto: „...inštinkt definujem ako hierarchický organizovaný nervový mechanizmus, ktorý reaguje na určité predvýstražné, vyvolávajúce a smerové impulzy práve tak vnútorné, ako aj vonkajšie a odpovedá na ne dokonale koordinovanými pohybmi, zachovávajúcimi život a druh“ (N. Tinbergen 1966, str. 104).

Inštinktívne správanie chápe z hľadiska fyziológie tak, že je hierarchicky usporiadané v tom zmysle, že na najnižších stupňoch je správanie jednoduché a strnulé. Za príslušné inštinktívne správanie zodpovedajú nervové centrá, najvyššie centrá regulujú cieľovo zamerané správanie; inštinktívne správanie zahŕňa všetky články správania v rámci určitého funkčného kruhu, vrátane cieľového konania. Jednotlivé inštinktívne okruhy sú od seba závislé, „inštinktívny mechanizmus je fixný a hotový, a takrečeno čaká na to, aby sa aktualizoval“ (tamže, str. 104). Primeranosť a súlad v správaní reguluje princíp útlmu, takže „dva mechanizmy rovnakého stupňa sa tlmia... Ak predsa vystúpia dva inštinkty súčasne, potom majú malú silu pudu; silná aktivácia inštinktu vylučuje spravidla súčasne iný inštinkt.“

N. Tinbergen hľadá teda nervové centrá zodpovedné za príslušné inštinktívne správanie. Pri výskume podielu inštinktov v správaní človeka sa obmedzuje skôr na diskusiu o psychologickom a etologickom výskume, pričom sa domnieva, že fenomenologická psychológia, budujúca na introspekcii, je jedinou cestou vedúcou k výskumu psychologických javov. Tvrdenie, že aj inštinkty hrajú význam v správaní človeka, opiera o výrok: „Aj človek je zviera.“ Iste, pokiaľ je jeho organizmus z mäsa a krvi, ale keďže vie myslieť, cieľavedome konať, čo sa prejavuje v práci, keďže vytvoril špecificky ľudské formy spoločenského spolunažívania, nie je už len zviera. V tomto smere z hľadiska nášho chápania psychologických javov nestaviame proti sebe objektívny etologický a psychologický výskum správania, pretože psychologický jav, psychika, správanie je práve tak objektívny ako subjektívny jav a psychologický výskum sa neobmedzuje iba na výskum človeka. Ani Tinbergen však neuvádza jediný inštinkt, pud — libido a jeho jadro — oidipovský komplex.

Teraz si všimnime, ako riešia otázku aktivácie v súčasnej psychológii na Západe po druhej svetovej vojne.

Uvedieme prístup D. Bindru a J. Stewartovej a Brownovu koncepciu pudu.

D. Bindra a J. Stewartová rozdielnosť názorov na inštinkt a pud rozdelili do troch kategórií:

1. Pud ako inštinktívna energia (sem zaradili názory autorov W. McDougalla, S. Freuda, H. Lorenza, N. Tinbergena, R. A. Hinda a H. W. Ninssenna). Podľa toho inštinkt je zdrojom energie pre všetky druhy aktivity, t. j. inštinkt

je sila, ktorú treba hľadať za pudmi a potrebami. Podobne chápal aj Pavlov nepodmienené reflexy ako vrodené mechanizmy aktivácie organizmu.

2. Druhú skupinu tvoria názory, ktoré chápu pud ako aktiváciu odpo-vedového mechanizmu. Sem zaraďujú názory autorov R. S. Woodwortha, K. S. Lashleya, D. O. Hebba, C. T. Morgana, B. Andersona a S. M. McLanna, A. E. Fischera. Podľa tohto názoru pud je hnacou silou, čo spúšťa akciu, aktivuje alebo spúšťa akciu.

3. Napokon uvádzajú poslednú skupinu, ktorá chápe pud ako teoretické konštruktum. Sem zaraďujú názory autorov C. L. Hulla, O. H. Mowrera, R. R. Lamoreuxa, N. E. Millera, A. Amsela, J. Roussela. Tieto názory vyplývajú z Hullovej predstavy pudu (*drive*) ako intervenujúcej premennej na vysvetlenie aktivity (napr. u zvierat počet hodín od posledného kŕmenia). Triedenie pomáha v našej orientácii a ukazuje, že pojem pudu sa používa aj v najnovšej literatúre (porov. D. Bindra, J. Stewartová 1968, str. 17—117). Títo bádatelia pod pudom prinajmenej myslia silu (hypotetickú, resp. neurofyziologickú), ktorá aktivizuje organizmus, aby vykonával nejakú činnosť.

V anglosaskej literatúre sa pojem pudu uvádza v poznatkovom rámci motivačných premenných. Na ilustráciu uvidíme J. S. Browna, ktorý systematicky vyložil prístup v práci *Motivácia správania* (The motivation of behavior 1961). Brown s opatrnosťou experimentátora určuje kritériá pre motivačné premenné takto:

1. O premennej sa často hovorí ako o motivačnej, keď umožňuje a energizuje veľmi rozličné reakcie.

2. Premenná sa vo všeobecnosti pokladá za motivačnú, ak učenie sa novým reakciám závisí od manipulovania a ovplyvňovania takýmito premennými (napr. redukcia pudu zahrňuje ovplyvňovanie).

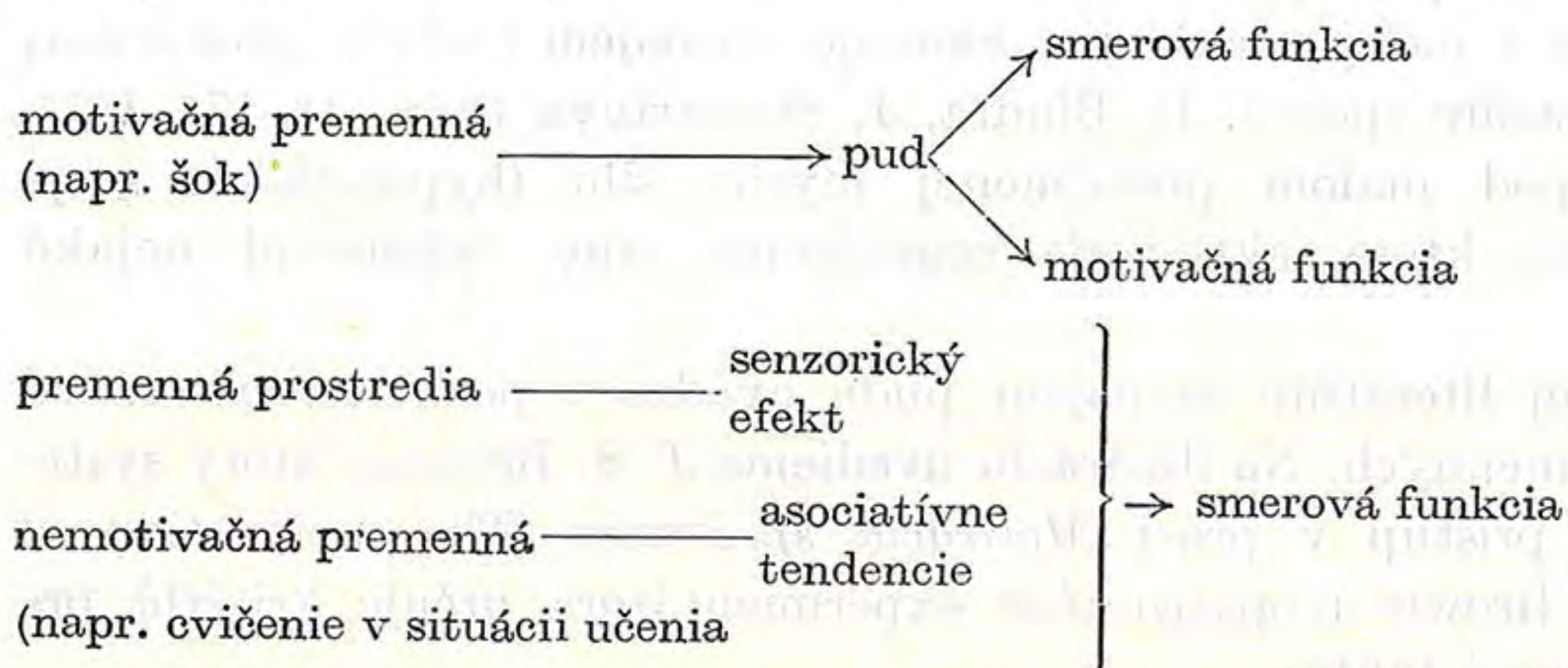
3. Premenná sa niekedy považuje za motivačnú, ak zmeny v tejto premennej vedú k oslabeniu určitých reakcií.

4. Premenná sa niekedy označuje za motivačnú, pretože nijaké iné označenie sa pre ňu nezdá vhodné.

Prirodzene, takéto chápanie motivačnej premennej tvorí rámec aj pre vymedzovanie niektorých základných pojmov, v danom prípade pojmu pud. O pude ako motivačnej premennej možno usudzovať z tohto usporiadania pokusu: Na jednej strane treba rozlíšiť pôsobiaci stimulus, ktorý možno označiť za A (antendentnú — antecedeo, lat. predchádzať) premennú, ktorá spôsobuje následnú reakciu označenú C (consequentio — lat. dôsledok). Napr. krysa dostane šok na mriežke — A premenná — únik z mriežky je C, t. j. reakcia na A premennú. Potom motivačnou premennou bude to, čo je medzi A a C, čo možno nazvať pud ako intervenujúca premenná (porov. tiež C. F. Graumann, *Methoden der Motivationforschung* v Allgemeine Psychologie, zv. II.

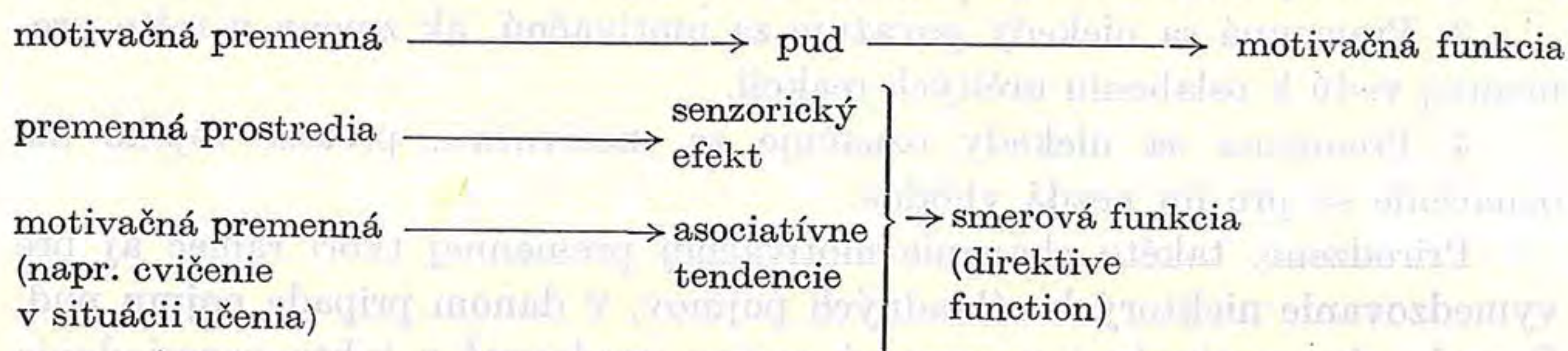
1965, str. 131—132). Brown podáva operačnú definíciu pudu. Operačnú definíciu odôvodňuje takto: „Kým výraz *operačná definícia* môže znieť hrozne, v podstate nie je nič iné ako jasná definícia. Je to definícia, v ktorej podmienky, za ktorých sa koncept použije, boli jasné a presne ustanovené v termínoch operácií alebo aktivít pozorovaného a zaznamenávaného, čo môže urobiť každý kompetentný pozorovateľ. Tak *stupeň pudu* u krysy je definovaný v termínoch časového trvania, počas ktorého bola krysa bez potravy — je *dobrá operačná definícia*“ (J. S. Brown, 1961, str. 44—45).

V ďalšom túto operačnú definíciu treba doplniť poznámkou, že môže mať všeobecnejší význam, ak je súčasťou celkovej koncepcie motivačného diania. Brown ukazuje dve možné koncepcie motivačného diania a znázorňuje to na týchto modeloch:

Vysvetlivka

Horná polovica tabuľky znázorňuje hypotézu, ako sa motivačná premenná, elektrošok, môže prejaviť v správaní jednak smerovo a jednak motivačne. Na porovnanie v dolnej časti tabuľky je naznačená smerová funkcia, určená premennými prostredia, ako aj cvičením v situáciách učenia v dôsledku asociatívnych tendencií (Brown, c. d., str. 58).

Vysvetlivka

Komponenty druhého poňatia dvojakého pôsobenia motivačnej premennej na správanie. Tu elektrický šok vyvoláva pud, ktorý pôsobí ako jediný motivačný agens; šok spôsobuje senzorické účinky. Tieto účinky sú v podstate rovnaké ako tie, ktoré spôsobujú aj iné aspekty fyzikálneho prostredia, spolu pôsobia s asociatívnymi preddispozíciami na smer správania („to direct behavior“) (Brown, c. d., str. 59). Toto je súčasný stav chápania pudu a aktivácie v anglosaskej literatúre.

Ako rieši otázku pudu marxistická a sovietska psychológia?

Podľa vyčerpávajúci pohľad na túto otázku presahuje rámec tejto práce. Táto téma by si zaslúžila osobitné spracovanie. Preto sa tu obmedzíme na niektoré poukazy.

Najvhodnejším prístupom k riešeniu tejto otázky z teoretického hľadiska je otázka, ako riešiť aktiváciu ľudského správania. Komponent aktivácie pokladáme za jednu z najdôležitejších zložiek motivačného správania popri smerovosti (postoje, záujmy, hodnoty a pod.) a cielovosti (rozhodovanie, úroveň aspirácie) (porov. T. Pardel—M. Jurčo, 1970, str. 171). Pod pojem aktivácie zaraďujeme aj otázku pudu, potreby. Vzniká otázka, ako chápať pojem aktivácie, aktivity najmä u človeka.

Je isté, že tu nebudeme vychádzať z mechanistických náhľadov, aké napr. zastáva Woodworth—Schlosberg (1958), keď hovorí, že pud je akási hnacia sila, ktorá uvádza do pohybu stroj (schopnosti). Pojem aktivácie organizmu alebo správania človeka nemožno nejako izolovať od práce organizmu, každému organizmu je imanentná činnosť. Napr. A. N. Leontjev (1960, str. 33) hovorí: „Základnou ‚jednotkou‘ životného procesu je činnosť organizmu.“ Mnoho podnetných a základných myšlienok k problému aktivity človeka vyslovili K. Marx najmä v skorších svojich spisoch *Ekonomicko-filozofické rukopisy* z r. 1844, 1961 a F. Engels v *Podieli práce na poľudštení opice*, Bratislava 1949. Uvedieme aspoň niekoľko charakteristík, ktoré dajú orientáciu o danom probléme a ktoré boli v podstate základnou aj sovietskej psychológie.

Marx a Engels pokladajú aktivitu, resp. „bytostné sily“ za vlastné podstaty organizmov vôbec, ktoré však podľa spôsobu životnej činnosti určujú rodový charakter. Aktivita je príznačná pre všetky organizmy, táto aktivita, „bytostná sila“, sa prejavuje v činnosti. Ľudská aktivita má spoločné znaky s aktivitou u iných organizmov, ale má aj svoje špecifické znaky.

„Človek je bezprostredne prirodzená bytosť. Ako prirodzená bytosť a ako živá prirodzená bytosť je vybavený jednak prirodzenými silami, životnými silami, je činnou prirodzenou bytosťou; tieto sily v ňom existujú ako vlohy a schopnosti, ako pudy; ... Ale človek je nielen prirodzená bytosť, ale je ľudská prirodzená bytosť“ (tamže, str. 143).

V čom vidí Marx a Engels ľudskú prirodzenú bytosť, ľudské bytostné sily?

Ľudská aktivita sa prejavuje v životnej činnosti. Životná činnosť človeka je vedomá, cielavedomá. „Zviera je bezprostredne totožné so svojou životnou činnosťou. Nelíši sa od nej ... Človek robí životnú činnosť predmetom svojho chcenia a svojho vedomia. Má vedomú životnú činnosť... Vedomá životná činnosť odlišuje človeka od zvieracej životnej činnosti“ (K. Marx, tamže, str. 68).

Za ďalšie dôležité znaky ľudskej aktivity činnosti pokladá:

a) „Predmetnosť, vzťahnosť k svetu. Vedomá a cieľovo zameraná aktivita produkuje. Spracovaním neorganickej prírody sa človek osvedčuje ako uvedomelá rodová bytosť. Aj zvierá produkuje, ale len jednostranne v tom zmysle, že produkuje len uskutočňovanie svojich organických potrieb. Len a výlučne človek produkuje univerzálne, aj bez fyzickej potreby... Touto produkciou sa príroda javí ako jeho dielo a jeho skutočnosť“ (tamže, str. 69);

b) Významné je hodnotenie práce. Prácu hodnotí Engels ako „prvú základnú podmienku celého ľudského života, a to v takej miere, že v istom zmysle musíme povedať: práca dokonca vytvorila človeka“ (Marx—Engels, *Vybrané spisy II*, str. 78). K. Marx hovorí: „Vidíme, ako dejiny priemyslu a vytvorené predmetné súcno priemyslu sú otvorenou knihou ľudských bytostných síl, zmyslovo hmatateľnou ľudskou psychológiou, ktorá dosiaľ nebola ponímaná s podstatou človeka... Takáto psychológia sa môže stať skutočnou obsažnou a reálnou vedou“ (K. Marx, 1961, str. 100).

c) Iný dôležitý komponent ľudskej aktivity tvoria vzťahy ľudí navzájom. „Činnosť a prežívanie tak obsahom, ako aj spôsobom svojej existencie sú spoločenské, je to spoločenská činnosť, činnosť a spoločenské prežívanie. Ľudská podstata prírody je tu predovšetkým pre spoločenského človeka...“ (K. Marx, c. d., str. 92).

Týmto náčrtom sme zrejme nevyčerpali možnosti, ktoré predstavuje dielo K. Marxa a F. Engelsa. Poukázali sme aspoň na najmarkantnejšie znaky chápania aktivity, aktivácie a v tej súvislosti aj pudov a potrieb človeka. V koncepciách týchto autorov vidíme všeobecné poňatie nás zaujímajúcich otázok, ktoré má základný význam, pretože analýzy spoločensko-historického vývoja pre psychológiu sú nielenže závažné, ale možno povedať, vývoj psychologického myslenia ukazuje správnosť týchto koncepcií. Z mnohých aspektov tieto základné myšlienky rozpracoval rad sovietskych psychológov, ako S. L. Rubinštejn, A. N. Leontjev, Bassin a i., a to aj vo všeobecnej aj špeciálnej podobe.

Nášho problému sa z historickomaterialistického hľadiska dotýka L. Garan v časopise *Voprosy psichologii* (1966). Citujeme: „Je známe, že práve javy emocionálne podfarbených medziosobných vzťahov človeka, najmä dieťaťa, podnietili Sigmunda Freuda vypracovať jeho iracionálny systém založený na pansexualizme: každý potrebnosťný vzťah jedného človeka k inému odvodzuje od pohlavnej túžby.“

Keďže sme chceli podať kladnú kritiku freudizmu, obrátili sme osobitnú pozornosť na psychickú stránku pohlavnej lásky človeka. Naše výskumy ukázali, že celá špecifickosť pohlavnej lásky človeka sa odvodzuje od toho, že potreba mať iného človeka, štruktúru ktorej sme rozobrali, začína pri určitých podmienkach smerovať k objektu sexuálnej túžby. V dôsledku toho

dochádza k vzájomnému prenikaniu špecificky ľudskej potreby v celom človeku a biologickej potreby sexuálneho objektu; ich vzájomné pôsobenie určuje poľudštený pohlavný inštinkt.

Komplex poľudšteného pohlavného inštinktu je vždy citlivý na rôzne spoločenské vplyvy: spoločenské podmienky určujú silu potreby mať iného človeka, jej obsah (t. j. potrebu najmä daných vlastností osobnosti iného človeka, štrukturálne proporcie medzi jej uvedenými komponentmi a jej zameranosť, t. j. možnosť zhody jej objektu s objektom pohlavnej túžby). Všeobecne stupeň „humanizovanosti“ pohlavnej túžby prísne závisí od spoločensko-historických podmienok. Avšak pre nás je principiálne dôležité podotknúť, že humanizujúci vplyv spoločnosti na sexualitu — ako na oblasť biologických potrieb vôbec — sprostredkuje sa v základe nie rozličnými zákazmi, ktoré v procese výchovy „socializácie“ dieťaťa akoby vytískajú protispoločenské, „proticivilizačné“ tendencie inštinktívnych túžob, ale svojou podstatou, základnou sociálnou potrebou človeka, najmä jej prejavmi v oblasti medziosobných vzťahov. Na tejto potrebe životnej činnosti jednotlivca sa odráža vplyv spoločenských podmienok a odovzdáva ho oblasti sexuality a iných biologických potrieb a tvorí s nimi nové komplexy špecificky ľudských potrieb.

Takýto výklad problematiky nám dáva do rúk kľúč k racionalistickému (no nie intelektualistickému) prístupu k niektorým iracionálnym javom ľudskej psychiky.“

6. POZNÁMKY NA ZÁVER

Na záver týchto konfrontácií s Freudovou náukou o pudoch a psychoanalytickým konceptom libida treba náš postup zhrnúť:

Psychológia vážne skúma psychoanalytické podnety pri všestrannom rozvíjaní systému psychologických vied. V nijakom prípade sa nezabúda, že človek je súčasťou prírody a teda jeho psychika a správanie budú nevyhnutne podmienené biologicky. V tomto smere si všíma všetky výdobytky prírodných vied, osobitne biológie a nenecháva nepovšimnutú ani psychoanalytickú literatúru. Podľa súčasnej situácie možno konštatovať: a) v neopsychoanalýze sa koncepcia libida Freudovej formulácie zamietá, aj keď niektoré parciálne termíny, ako orálny, análny atď. sa používajú; b) v psychológii na Západe dnes prevláda skôr také poňatie pudu, ako to hlásal Jung, t. j. Hullovo poňatie pudu je asi najrozšírenejšie. V sovietskej psychológii sa vychádza najskôr z Pavlova. Nezabúda sa pritom, že človek, jeho psychika a správanie nie je determinované len biologicky, ale aj sociálne. V tomto zmysle je vzhľadom na problém libida zaujímavá uvedená Garanova úvaha.

Túto všestrannú determináciu nemožno chápať ako príroda kontra spoločnosť, pretože človek nie je jednoduchým sčítaním prírodných a spoločenských podmienok. Osobnosť človeka je psychickou integráciou a reguláciou tak biologických, ako aj kultúrnosociálnych podmienok. Táto špecifická psychická integrácia biologického a spoločenského dáva biologickej determinácii osobnosti spoločenskú formu a spoločenským faktorom prirodzenú životnosť obsiahnutú v poznávaní a prežívaní.

Tak isto ani preskúmanie situácie v ontogenetickej psychológii (vývinová psychológia) ako ani v motivácii ľudskej činnosti a správania neukazuje, že by psychoanalýza bola prenikla a nejako hlbšie ovplyvnila výskum v týchto oblastiach. Jednako sa zdá, že vplyv psychoanalýzy na psychológiu motivácie na Západe jestvuje, ale psychoanalýza sa ani tu nestala základnou náukou.

Ešte vážnejšie a kritickejšie sa hodnotí dnes vôbec základný psychoanalytický model: rušivý podnet (pud), odstránenie rušivého podnetu (cicanie), uspokojenie. Tento model je teda celkom utilitárny. Je to v podstate homeostatický model, ktorý sa z hľadiska súčasne rozvíjanej teórie systémov (Bertalanffy) nepovažuje za špecifický pre človeka. Freudova náuka však homeostatický model neprekonal. Bertalanffy poukazuje, že u živých organizmov jestvuje mnoho neutilitárnych štruktúr a funkcií, čo sa napr. u dieťaťa prejavuje v objavovaní spontánnych reakcií. L. Bertalanffy súdi, že schéma „podnet—reakcia a psychoanalytický model sú veľmi nerealistickým odrazom ľudskej povahy a ich dôsledky sú veľmi nebezpečné. To, čo považujeme za špecificky ľudské črty, ťažko sa dá zahrnúť do utilitaristickej schémy a do schémy podnet—reakcie.“ Je zaujímavé, že obdobné myšlienky vyslovil aj K. Marx (1961, str. 69), keď hovorí, že vrcholom životnej aktivity človeka je „produkovanie vtedy ..., keď nie je závislý od svojich organických potrieb“.

Ako vidíme, psychoanalytická teória o libide sa dosiaľ nestala súčasťou všeobecnej psychologickéj teórie. Ukazuje sa, že problémy sa zdajú niekedy jednoduchšie a niekedy zložitejšie, ako ich psychoanalýza nastolila. Súčasne sa ukazuje, že v ontogenetickej psychológii sa postupne objavuje potreba chápať ľudský život ako celok, v ktorom každé obdobie má svoju špecifickosť (napr. Bühlerovej *Lebenslaufpsychologie*) bez toho, aby sa podcenil význam detstva a determinujúcej sily prvého poznávania a prežívania človeka, vrátane potreby po prítulnosti, nežnosti, resp. emocionálnych alebo erotických vzťahov.

KAPITOLA IV

PSYCHOANALYTICKÁ METÓDA VÝSKUMU NEVEDOMIA (CHYBNÉ VÝKONY, SEN)

Keď Freud definoval psychoanalýzu ako náuku o genetických, dynamic-
kých a ekonomických zákonitostiach ľudskej psychiky, spomedzi jej troch
hlavných úloh ako prvú určil „riadenie výskumu duševných procesov, ktoré
ináč nie sú prístupné“ (S. Freud, *Ge. Sch.*, v XI. I. P. V, str. 201), naznačil tým
jasne fakt, že psychoanalýza na to, aby mohla ošetrovať, získavať nové
poznatky, musí mať vlastnú metódu.

Keď psychoanalýza prestala pracovať s hypnózou, začala používať me-
tódu voľných asociácií a metódu interview. Tieto metódy však nie sú špe-
cificky psychoanalytické a používajú sa bežne v psychológii. Psychoanalytic-
kými metódami sa stávajú za predpokladu, že sa budú používať na výskum
nevedomia, potlačenia, resp. odporu a prenosu podľa Freudovej teórie (porov.
D. Rapaport 1959, str. 128). To vo všeobecnosti znamená, že psychoanalýza
ako metóda výskumu nevedomia do popredia kladie predovšetkým techniku
analýzy či už voľných asociácií, chybných výkonov, resp. sna, vždy podľa
určitého interpretačného systému.

Vzhľadom na túto podmienenosť psychoanalytickej metódy a metodík
výkladu pozorovaného alebo výpovedí pacientov bude dôležité uviesť základné
predpoklady psychoanalytického ponímania psychična. D. Rapaport (tamže,
str. 77—90) uvádza tieto tzv. „iniciálne evidenčné základy“ (*Die initialen
Evidenzgründen*):

a) „Predpoklad duševného determinizmu“, t. j. ani nezmyselné veci,
spomienky nie sú naozaj také, podobne ako zdanlivo nezmyselné hysterické
symptómy, resp. sny majú svoj zmysel, sú kauzálne determinované.

b) „Predpoklad nevedomých duševných procesov“ (pozri kapitolu o ne-
vedomí).

c) Predpoklad nevedomých duševných síl a konfliktov. „Freud predpokla-
dá, že nevedomé sily, ktoré vyvolávajú tieto fantázie (t. j. nie nevedomé spo-

mienky, ale fantázie, podč. T. P.) a v priebehu terapie sa stávajú vedomými, sú sexuálne pudy. Naproti tomu sily, ktoré vystupujú proti sexuálnym, premieňajú ich na symptómy a zabraňujú cestu uvedomiť si nimi vzbudené fantázie, čo chápal ako sily cenzúry, ako pudy ja“ (tamže, str. 81; pozri kapitolu o potlačení).

d) „Predpoklad duševnej energie a jej pôvodu z pudov,“ t. j. zavedenie pojmu pudu na vyjadrenie „kvanity ako energie pudu“ (obsadenie; pozri kapitolu o libide).

To sú nevyhnutné teoretické predpoklady pre pochopenie a použitie psychoanalytickej metódy, resp. metodík výkladu voľných asociácií, chybných výkonov a sna. Keďže technike asociácií sme už venovali pozornosť, ostávajú nám chybné výkony a sny.

1. CHYBNÉ VÝKONY

Zdá sa, že prvým stupňom pochopenia psychoanalytickej metódy môžu slúžiť chybné výkony. Aspoň Freud vo svojom *Úvode do psychoanalýzy* (1936) začína s nimi. Pod chybnými výkonmi Freud myslí tri druhy chybného správania: 1. prerieknutie, čiže ak niekto povie niečo iné, ako zamýšľal, chybné čítanie, prepočutie; 2. zabudnutie takého druhu, keď napr. človeku nemôže prísť na um meno niekoho; 3. založenie, stratenie a pod. Freud vyslovil predpoklad, že tieto „nepatrné príhody“ veda neosvetľovala, najmä prehliadal sa ich zmysel. Freud vyslovil predpoklad, že chybné výkony majú zmysel: „Či neexistujú veľmi významné veci, ktoré za určitých podmienok a v určitých dobách môžu sa prezradiť len celkom slabými znameniami?“ (tamže, str. 18). Nesúhlasí ani s tým, že sú to javy také, ktoré môžu a nemusia byť. „Ak niekto pretrhne prírodný determinizmus na jedinom mieste, zvráti tým celý vedecký svetový názor“ (tamže, str. 19). Keďže chybný výkon, prerieknutie má význam, má zmysel aj smer, resp. spôsob prerieknutia bude mať význam. Na základe rôznych príkladov prerieknutia usudzuje, „že aj ťažšie prípady prerieknutia možno vysvetliť *interferenciou* dvoch rôznych úmyslov reči; rozdiely vznikajú iba tak, že niekde jeden úmysel celkom nahradí druhý (substituuje) ako pri prerieknutí v opak, kým inde sa obmedzuje na znetvorenie alebo modifikáciu, takže vznikajú zmiešaniny, ktoré sa samy osebe zdajú viac alebo menej dômyselné“ (tamže, str. 32). Sumárne o chybných výkonoch Freud hovorí: „Nie sú to náhodné, ale vážne duševné deje, majú svoj zmysel, vznikajú spoločným — snád' lepšie povedané — protichodným pôsobením dvoch rôznych úmyslov“ (tamže, str. 33). Niekedy rečník alebo osoba, ktorá sa preriekne, o rušivej tendencii aj vie. Odhalenie zmyslu prerieknutia, poznanie rušiacej tendencie, „to je už psychoanalýza a príklad pre každý z psychoanaly-

tických výskumov“ (tamže, str. 36). Freud rozoznáva vcelku dva druhy prerieknutia. Prvý spočíva v tom, že rušivý zámer vyjadruje protiklad rušeného, čiže chybný výkon je výrazom konfliktu dvoch inkompatibilných snáh. Druhý druh prerieknutí je výsledkom predchádzajúceho myšlienkového postupu, ktorý bol porušený a nevdojak sa vsunie do ďalšej reči. Freud uvádza príklad s dámou, ktorá hovorí, že sa jej prepotila blúзка aj košela. Potom sa zastavila v reči a o chvíľu hovorí: „Wenn man aber dan nach Hose komt...“ (t. j. namiesto Hause — dom, Hose — nohavice). Čiže dáma chcela povedať: blúza, košela i nohavice, pravda, vypustila nohavice, a preto sa to slovo objavilo v ďalšej vete. Základom prerieknutia potom je „potlačenie existujúceho úmyslu niečo povedať“ (čiže chybné výkony sú „výsledkom kompromisu, znamenajú polovičný zdar i polovičný nezdar pre každý z oboch úmyslov, ohrozený úmysel nie je úplne potlačený, ani sa neuplatní — nehľadiac na jednotlivé prípady — celkom neporušený“ (str. 51).

Vcelku možno povedať, že princíp determinizmu umožnil Freudovi zaradiť do psychoanalytického skúmania aj také fenomény, ktoré síce evidovali jazykovedci a psychológovia, ale nevysvetľovali sa z hľadiska dynamiky snáh a prianí. Poznaním dynamiky medzi rušiacou a rušenou snahou Freud ukazuje na vnútorný zmysel chybných výkonov. Vcelku psychoanalýze, ako pripomína Freud, na chybných výkonoch „mnoho nezáleží“ (tamže, str. 34), sú však vhodné na to, aby sa na nich demonštrovala metóda psychoanalytického výkladu duševných javov.

Záverom k chybným výkonom by sme mohli povedať: Všetko, čo Freud o chybných výkonoch hovorí, demonštruje vlastne na verbálnom materiáli, na prerieknutí. Interferencia je pri verbálnom správaní bežný pojem. Fakt je, že verbálna funkcia má okrem kôrových aj podkôrové ústredia, ktoré môžu spôsobovať blokády, resp. môžu pôsobiť interferenčne. Čiže Freudov výklad prerieknutia, popri iných činiteľoch, podľa nášho názoru nie je v protiklade s materiálmi, ktoré máme o verbálnej funkcii. Výnimku tu tvoria tzv. chybné výkony pri čítaní a písaní, ktoré sa dajú aj ináč vysvetliť, a to vývojovými poruchami čítania a písania, tzv. dyslexiami, resp. dysortografiami.

2. SEN

Snu sa aj v psychológii aj vo filozofii a fyziológii venovalo hodne pozornosti. Len z prehľadu literatúry o sne, ktorý je v českom preklade Freudovho *Výkladu snov* (1937, str. 518—526), vidieť, že do r. 1900 snom sa zaoberalo do 150 autorov, ktorí zhruba publikovali do 200 štúdií, úvah, monografií. Je len prirodzené, že odvtedy počet prác ďalekosiahle stúpol. Vcelku možno povedať, že do Freuda výskum sna bol prirodzene spätý v psychológii aj vo fyziológii.

s vtedajšou psychologickou teóriou, asocianistickou teóriou. V súčasnosti možno rozlíšiť dve formy bádania na úseku sna: psychoanalytické teórie *výkladu sna* a psychologický a fyziologický *výskum sna*.

Psychoanalytický výklad snov sa začína r. 1900, keď vychádza Freudovo dielo *Výklad snov*, rozsiahla práca, obsahujúca 573 strán (v českom preklade). Výkladu snov venovali pozornosť všetci traja psychoanalytici bádatelia, t. j. aj Adler a Jung. Pravda, sú určité rozdiely medzi ich koncepciami. Freudov výklad je charakterizovaný buď ako „vyplnenie priania“ alebo kauzálnodynamický. U Adlera sa zdôrazňuje chápanie sna ako „obrazu“, resp. zdôrazňuje sa jeho finálny charakter. Jungovo poňatie zase zdôrazňuje kompenzujúcu úlohu sna.

3. FREUDOV VÝKLAD SNOV

Freudov *Výklad snov*¹ je obsiahla a vyčerpávajúca kniha o snovej problematike. V prvej časti sa venuje rozboru stavu skúmania sna do r. 1900. Konštatuje, že snom sa venovalo mnoho pozornosti už v najstarších časoch. Vieme aj dnes zo skúsenosti, že vykladanie snov zaujíma mnohých, ba ľudová múdrosť pripisuje snu veľký význam. Uvádza podľa Gruppeho, že už v staroveku sa sny rozdeľovali na dve skupiny: podľa prvej skupiny v sne sa odráža iba prítomnosť, ktorá môže byť fantasticky rozšírená (mora); podľa druhej skupiny sen predzvestuje budúcnosť ako veštba (oraculum), ako predpoveď budúcnosti (visio), ako symbolika (somnia), potrebujúca výklad. Podotýka, že existujú rôzne výklady snov, (Lauer), arabský, japonský, čínsky, indický. Možno pripomenúť aj tibetský, kde sa sen pokladá za diagnostický prostriedok na stanovenie možného ochorenia.

V ďalšom — okrem iného — analyzuje rôzne teórie sna, napr. Delboeufovu teóriu, podľa ktorej denná duševná činnosť pokračuje v sne, resp. teóriu predpokladajúcu zníženie psychickej činnosti, uvoľnenie súvislosti, ochudobnenie materiálu a pod. Azda možno povedať, že Freudov *Výklad snov* predstavuje ozaj systematický rozbor sna z hľadiska psychoanalytickej teórie a súčasne predstavuje metódu výkladu sna, najdôležitejšiu metódu vedúcu k poznaniu práce nevedomia. Freudov výklad snov iste mnoho čerpá z „ľudovej múdrosti“, najmä v dvoch otázkach: sen je útvar, ktorý má zmysel; sen má svoju symboliku a treba ho dešifrovať. Napr. známy príklad z biblie o 7 tučných a 7 chudých kravách, resp. sen Alexandra Veľkého o satyrovi, keď obliehal Tyros. Veštec vyložil sen takto: sa Tyros čiže Tvoj Tyros. Na druhý deň Alexander zaútočil a dobyl Tyros.

¹ V ďalšom postupujeme najmä podľa českého prekladu *Výkladu snů*, Praha 1937 (podľa 8. vydania pôvodnej práce z r. 1929). Prirodzene, prihliadame aj na iné materiály.

Z príkladov, ktoré sme uviedli, vidieť, že vykladať sen znamená „udávať jeho zmysel“, nahradzovať ho niečím, čo sa ako rovnocenný, plne hodnotný článok vraduje do zretazenia našich duševných úkonov“ (S. Freud 1936, str. 87). Aby k tomu mohlo dôjsť, treba sen chápať ako duševný útvar, ktorý má svoju reč, t. j. symboliku sna, ktorú možno poznať, ak poznáme snovú prácu, ktorej je výsledkom. Technika výkladu sna predpokladá okrem toho aj poznanie snových procesov (regresia, splnené pranie a pod.).

Freud porovnáva sen s chybným výkonom. Podľa toho aj sen „má skutočne zmysel a vôbec nie je prejavom rozloženej mozgovej činnosti ..., sen je splnenie prania“ (tamže, str. 108). K teórii výkladu sna vychádza z predpokladu, že snívajúci vie, čo jeho sen znamená, *ale nevie, že to vie, a preto si myslí, že to nevie* (S. Freud 1936, str. 81). Na takomto základe si všima svoje sny, sny svojich pacientov, vypytuje sa ich, analogicky voľným asociáciám, čo si k tomu alebo inému snovému motívu môžu spomenúť a tak sa napokon dostáva k začleneniu sna do duševného života pacienta. Sen takto dostáva zmysel, resp. Freud mu na základe svojej teórie dáva zmysel.

Aby sa priblížil lepšie svojmu cieľu a dokázal, že sny sú skutočne zjavom zmysluplným, vychádza geneticky z metodických príčin zo *snov detských*. Sledujme načas jeho myšlienkovú prácu.

Sen: Triapolročné dieťa sa prvý raz vezie po jazere. Pri vystupovaní nechce opustiť čln a veľmi plače. Zdá sa, že čas jazdy po jazere mu rýchlo ubehol. Ráno hovorí: „*Dnes v noci som šla loďou.*“ Možno doplniť, že táto cesta trvala dlhšie (S. Freud 1936, str. 128).

Na základe podobných snov Freud urobil závery:

a) „Detské sny nie sú nezmyselné, sú zrozumiteľné a úplne platné duševné akty...“

b) „Manifestný a latentný obsah je totožný. Snové znetvorenie podľa toho nepatrí k podstate sna...“

c) „Detský sen je reakciou na denný zážitok, ktorý zanechal ľútosť, túžbu a nevyplnené prania. Sen prináša nezakryte priame vyplnenie tohto prania.“

d) „Sen nie je rušiteľom spánku, ale ochranca spánku a odstraňovateľ porúch spánku.“

Zaujímavá je táto črta spánku: Chcela by som ísť loďou — teda — idem loďou ... pranie je podnecovateľom sna, vyplnenie tohto prania je obsahom sna. Toto tvorí jednu z hlavných charakteristík sna. Druhú charakteristiku tvorí to, že v sne myšlienka nenachádza jednoducho výraz, ale predstavuje toto pranie vyplnené ako snový zážitok. Rozdiel medzi latentným a manifestným snom, znetvorenie latentnej snovej myšlienky platí teda aj pre detské sny, *premena myšlienky na zážitok* — chcela ísť loďou — teda išla loďou (tamže str. 129—131).

Z uvedeného Freud uzatvára, že sen vzniká podobne ako chybný výkon z kolízie dvoch tendencií: porušenej a porušujúcej.

a) Porušená tendencia je pranie spať.

b) Porušujúca tendencia býva obyčajne nejaký psychický alebo fyzický popud, najčastejšie pranie, ktoré musí byť splnené. Sen aj tu je len kompromisným výsledkom. Spíme a predsa akési priania vybavujeme, ktoré by mali funkciu rušenia spánku. Sen ich odstraňuje a zabezpečuje ďalšie trvanie spánku. Teda sen podľa toho má funkciu ochrancu spánku. Je kompromisným útvarom dvoch navzájom kolidujúcich tendencií: zabezpečiť spánok a pritom vybaviť neukojené pranie, preto hlavnou črtou sna (ako zmysluplného psychického aktu) je vyplniť pranie halucinačným zážitkom a zachovať spánok. Inými slovami povedané, „sny sú odstraňovačmi spánok rušiacich (psychických) popudov cestou halucinačného ukojenia“ (tamže, str. 139).

Sny dospelých môžu mať ten istý charakter ako sny detí, ale často sa stáva, že sny sú skreslené, cudzie, nerozumieme im, zabúdame ich. Sen, nech by bol akýkoľvek nezmyselný, má zmysel, a preto je potrebný aj *výklad* snov. Freud na základe analýzy skreslenia (znetvorenia), prejavujúceho sa v snoch, sa domnieva, že „pôvodcami utvárania sna sú v každom človeku dve psychické sily (prúdenia, sústavy), z ktorých jedna vytvára pranie prejavované snom, kým druhá toto snové pranie cenzuruje a touto cenzúrou si vynucuje skreslenie jeho prejavu“ (S. Freud 1937, str. 126). Na základe rozboru snov, ktoré sú trapné, úzkostné a pod., Freud modifikuje vetu, že sen je splnené pranie, takto: „Sen je (zakaleným) splnením (potlačeného zapudeneného) priania“ (tamže, str. 140). Fakticky potom možno rozlíšiť manifestný obsah sna, t. j. to, čo sa nám sníva (čo môže byť skreslené, nezmyselné, hlúpe a pod.) a latentnú snovú myšlienku, ktorú možno poznať na základe dešifrovania sna.

Dešifrovanie sna predpokladá poznať materiál a zdroje sna, ako aj mechanizmus snovej práce. Snový materiál podľa Freuda tvoria jednak prvky z uplynulého dňa a rôzne ľahostajné prvky. Príklad: „*Konám návštevu v dome, kde ma prijmú až po namáhavom rokovaní, atď., medzitým nechám na seba čakať dámu.* Zdroj: Včera som mal rozhovor s príbuznou o tom, že nákup, ktorý žiada, musí *počkať*, až atď.“ (tamže, str. 143). To znamená, že snový obsah je nejakým spôsobom spojený s predchádzajúcimi zážitkami, tzv. „zvyšky zo dňa“ a súčasne sen vyvoláva nejaký „psychicky hodnotný“ (tamže, str. 156) pochod. Podobne to môže byť aj pri tzv. „nevinných“ snoch. Napr. žene sa sníva, že prišla na trh a nič tam nedostala, čo zodpovedá skutočnosti, že prišla neskoro. Ďalším zdrojom snov sú zážitky z detstva, ktoré žijú určitým spôsobom v človeku ďalej. Napr. jedna Freudova pacientka mala sny, ktoré svojou povahou predstavovali „štvanie“. Rozbor ukázal, že ide o materiály z detstva. Freud sa však domnieva, že tieto „nevinné“ sny sú tu preto, aby maskovali

iné, menej nevinné (tamže, str. 171). Iným zdrojom snov je organizmus, t. j. podnety vychádzajúce z organizmu, napr. podnietené hladom a pod.

Existujú aj iné zdroje. Napr. jednému advokátovi, ktorý sa zúčastnil prvého konkurzu, sa sníva o nejakom S. Reichovi z *Kašlova*..., zobudí sa napokon na silný kašeľ svojej ženy atď.

Freud napokon analýzu týchto snov uzatvára takto: „V istom zmysle sú všetky sny — *sny z pohodlnosti*: slúžia úmyslu pokračovať v spánku miesto prebudiť sa. *Sen je strážcom spánku*, nie jeho rušiteľom ... *Prianie spať, naň je zamerané vedomé ja a ktoré (okrem snovej cenzúry a neskôr uvoľneného „druhotného spracovania“)* svojím príspevkom ku sneniu musí byť vždy zahrňované medzi pohnútky tvorby sna a každý vydaný sen je jeho splnením“ (tamže, str. 200).

Snová práca a jej základné formy

Sny dospelého sú obyčajne výsledkom snovej práce, t. j. *formy*, ktorou sú latentné pudové myšlienky vo svojej práci znetvorené. Okrem snovej práce rozhodujúcim momentom je tzv. snová cenzúra. Snovej cenzúre podliehajú tie veci, ktoré sú povahy hodnej zavrhnutia, urážlivé v sociálnom a etickom smere, veci, na ktoré sa vôbec neodvažujeme myslieť, alebo na ktoré len s hnu- som myslíme. Predovšetkým tieto cenzurované priania sú výrazom úzkeho a bezohľadného egoizmu (S. Freud 1930, str. 145).

Všetky priania uvedeného druhu a obsahu narazia v spánku na odpor tých hodnôt, ktoré uznáva vedomé ja. Zaniknúť nemôžu, pretože mnemicky boli už ekforované a majú značnú prieraznosť, preto prebiehajú ďalej, pravda, snovou prácou a cenzúrou sú také znetvorené, že vedomé ja ich už nepozná. Snovú prácu charakterizujú tieto fakty: zhustenie, presun, plastická a obrazová reč.

Zhustenie

Pod zhustením Freud rozumie skutočnosť, že manifestný sen má menej obsahu ako latentný, teda je skráteným preložením (interpretáciou) posledného. Zhustenie môže niekedy odpadnúť, spravidla sa vyskytuje enormne často, nikdy sa nestáva, že by manifestný sen bol obsahom a rozsahom bohatší ako latentný. Zhustenie sa uskutočňuje poprvé tým, že určité latentné elementy nie sú vôbec pripustené; po druhé, že z mnohých komplexov latentného sna do manifestného sna prejdú len nejaké zlomky; po tretie, že latentné elementy, ktoré majú niečo spoločné, spoja sa do manifestného sna a zlejú sa v jednotu (S. Freud 1930, str. 177). Dobrým ilustračným príkladom

pre tento fakt sú tzv. *Mischpersonen*, ktorá vypadá ako A, oblieka sa ako B a koná ako C, v niečom môže pripomínať D alebo E. Je to niečo podobné ako nadrealistické obrazy alebo snímka, na ktorej je niekoľko obrazov.

Presunutie

O presunutí sme už hovorili v kapitole o nevedomí. Presunutie je údajne typickou ukážkou snovej cenzúry, ktorá sa stará o to, aby každý element, ktorý by mohol vzbudiť nejako podozrenie z neprístojnosti, bol nejakým spôsobom odstránený alebo nahradený iným, podobným. Činnosť presunutia alebo preloženia akcentu spočíva podľa Freuda v dvoch faktoroch: po prvé „... jeden latentný element nie je nahradený vlastnou súčiastkou, ale niečím vzdialeným, teda je nahradený náhradkou“, a po druhé „psychický akcent prechádza z dôležitého elementu na menej dôležitý, že sen sa zdá ináč centrovanej a cudzí“ (tamže, str. 180). Náhradka sa používa aj v dennej reči, hovore, vtip, ale podľa Freuda tu nejde o celkom analogickú náhradku, keďže v snovej náhradke iba vtedy možno pokladať prácu cenzúry za čistú, keď nemožno nájsť na prvý pohľad súvislosť medzi náhradkou a elementom, ktorý zastupuje, takže snové presunutie často vyzerá ako nepodarený vtip. Pri vtip, súvislosť medzi náhradkou a elementom, na ktorý náhradka vedie, musí byť badateľná, lebo ináč nemôžeme hovoriť o vtip.

Tretou charakteristikou snovej práce je, že všetko nám predstavuje v obrazoch, teda plasticky. Plastickú prácu sna charakterizuje odpadávanie mnohých myšlienkových relácií, ktoré sa nemôžu nijako uplatniť. Latentná myšlienka sa môže prejaviť nie v celosti, ale môže byť redukovaná a rozpadnúť sa na mnoho parciálnych snov. Napr. môže sa stať, že mnoho snov v tú istú noc má svoj ústredný bod, ktorý sa prejavuje v každom sne v najrôznejšej variácii. Iným znakom snovej práce je, že protiklady sú práve tak znázornené a naznačené ako veci identické. Nie, zápor, vylučovanie nejakých tendencií v sne nemožno nájsť. Freud pre tento fakt hľadá analógiu vo vývoji reči a uvádza, že v mnohých rečiach, najmä v primitívnych, jedno slovo má často opačné významy, napr. egyptské slovo *ken* znamená súčasne aj silný aj slabý. V slovenčine slovo klin — špicatosť — predmet, ktorý sa niekde zatĺka a zároveň aj ženské lono a pod. Z tohto a podobných znakov psychoanalýza uzatvára, že sen je obsahovo regresia na infantilný vývojový stupeň, ústup na archaické cítenie a myslenie, krátko, regresia na fylogenetický a ontogenetický pravek vo vývoji jednotlivca, ako aj ľudskej spoločnosti (R. Brun 1942, str. 200). Práve tak ani štruktúra snového myslenia nie je určovaná iba cenzúrou nadja, ale odpovedá vôbec štruktúre archaického nevedomé myslenia (tamže, str. 301).

Symbolika sna

Ten, kto má záľubu v mnohotvárnosti svojich snov, snáď bude sklamaný Freudovým konštatovaním, že rozsah vecí a udalostí v sne prichádzajúcich do úvahy je pomerne malý: ľudské telo ako celok, rodičia, deti, súrodenci, narodenie, smrť, nahota a pod. Mnohé snové motívy opisuje ako typické: sen o rozpakoch z nahoty, o smrti blízkych osôb, o skúške a pod.

Ľudské telo je často znázornené domom: keď je dom hladký, ide o muža; keď má výklenky, balkóny a balkóniky, po ktorých sa dá šplhať, ide o ženu. Situácia lezenia alebo šplhania po dome predstavuje sexuálny akt. Rodičia v sne často vystupujú ako cisár a cisárovná alebo kráľ a kráľovná, súrodenci naproti tomu ako malé zvieratká, trpaslíci, červíci. Narodenie sa často spája s vystupovaním z vody alebo padaním do vody, zomieranie s odcestovaním, jazda s vlakom, nahota so šatami alebo najčastejšie s uniformou.

Tento zdanlivo chudobný inventár snových udalostí sa Freud snaží doplniť symbolikou sexuálneho orgánu a pohlavného aktu, ktorá sa zdá o niečo bohatšia.

K nepochybným symbolom mužského pohlavného údu v intencii dlhých a tvrdých predmetov podľa Freuda patria: palice, dáždniky, tyče najrôznejšieho druhu a tvaru, stromy, hranaté a ostré zbrane, dýky, meče, šable, pištole, revolver, ďalej predmety odporujúce zemskej príťažlivosti, ako balóny, zepeľiny, lietadlá a pod., ryby, hady, klobúk, plášť, kravata. Symboly mužského pohlavného údu sú aj predmety, z ktorých tečie voda: vodotrysky, gejzír, vodovod, nádoby na polievanie a pod., visiace lampy, posunovacie tužky, perá, plniace perá, kladivá a pod.

Ako symboly ženského pohlavného údu v intencii oválnosti a oválnych predmetov Freud uvádza: šachty, jamy, priekopy, sudy, škatule, fľaše, truhlice, kufre, tašky. Symboly ako skrine, pec, izba majú údajne viac zmysel ako materské telo, lono, a nie ako ženský pohlavný úd. K tejto symbolike ďalej patria dvere, brány, látky, drevo, papier, látky, ktoré z toho materiálu pochádzajú: stať, kniha. Z ríše zvierat: slimáky, mušle, ďalej ústa, okrem toho aj kostol, kaplnka, svätyňa. Z ovocia tie druhy, ktoré poukazujú na isté tvary ženského tela, ako jablká, hrušky a iné druhy ovocia. Genitálny chlповý porast znamenajú lesy, kroviny a pod. Komplikovanú topografiu ženského pohlavného údu predstavuje krajina s vodou, roklinou a horou. Protiváha pre mužský pohlavný úd tu vystupuje najrozhodnejšie najčastejšie ako vrch, zápoľa.

Ženský pohlavný úd ďalej označuje poklad, ozdoba, ozdobná skrinka, kvety, záhrada.

Bisexuálnej povahy sú deti, malé deti, malý syn, malá dcérka. Bisexuálny charakter môžu mať aj zbrane, tašky.

Ukájanie na vlastnom pohlavnom úde znamená každý druh hry, najmä hra na klavír, klzanie, odťatie jedného údu, vypadnutie zubu, vytiahnutie zuba (symbol kastrácie za nedovolené manipulácie na vlastnom pohlavnom úde).

Symbolmi pohlavného aktu sú zväčša všetky rytmické činnosti, tancovanie, jazdenie, stúpanie, sen o prejdení, isté ručné práce, ohrozenie zbraňou, lezenie po rebríku, schodoch a pod. (tamže, str. 152—170).

Na ilustráciu Freudovho dešifrovania snov na základe jeho symboliky uvedme aspoň niekoľko ukážok, aby si čitateľ sám mohol utvoriť lepší úsudok o tomto „výklade snov“.

Sen ženy z ľudu, ktorej manžel je strážnikom:

„... Potom sa niekto vlámал do bytu a snívajúca úzkostne volala, aby prišiel strážnik. Tento išiel svorne s dvoma „pepíkmi“ do kostola (218), k nemu vedie niekoľko schodov (219), za kostolom bola hora (220) a na hore hustý les (221). Strážnik mal prilbu, okrúhly golier a plášť (222) ...“ Freudov výklad: 218 = nebo, kaplnka — deloha; 219 = symbol súlož; 220 = mons veneris; 221 = crines pubis; 222 = démoni v plášťoch sú povahy falickej (S. Freud 1937, str. 307).

Iný príklad:

Sen: „Medzi nádhernými palácmi stojí, čiastočne vzadu, malý domček, ktorého vráta sú zavreté. Moja žena ma vedie kúsok po ulici až k domčeku, prerazí dvere a ja potom rýchlo a ľahko vkĺznem do vnútra šikmo stúpajúceho dvora“. Freudov výklad: „Kto má trocha cviku v tlmočení snov, hneď si pripomenie, že vnikanie do úzkych miestností, otváranie zavretých dverí patrí k najobvyklejšej sexuálnej symbolike a hneď v tomto sne pozná znázornenie pokusu o súlož zozadu (medzi obidvoma nádhernými stehnami ženského tela). Úzky, šikmo stúpajúci vchod je maternica; pomoc prisúdená žene snívajúceho núti k výkladu, že v skutočnosti od takého pokusu ho zdržujú len ohľady na manželku a po dotaze sa dozviem, že v deň sna vstúpilo do domácnosti snívajúceho mladé dievča, ktoré sa mu páčilo a pôsobilo na neho dojmom, žeby sa pri takom priblížení príliš nezdráhalo. Malý domček medzi palácami je zo spomienky na Hradčany v Prahe a ukazuje teda na tú dievčinu, keďže pochádza z tohto mesta“ (tamže, str. 334).

Freud v *Neue Folgen* nakoniec zhrnuje svoj výklad snov takto: „Nevedomé neodreagované hnutie je vlastným tvorcom sna, prináša psychickú energiu pre jeho vytvorenie. Ako každé pudové hnutie nemôže sa o nič iné snažiť ako o svoje vlastné ukojenie a naša skúsenosť výkladu sna ukazuje, že toto je zmyslom sna; každý sen má predstavovať vyplnenie pudového priania. Nočné uzatvorenie duševného života od reality, tým umožnená regresia k primitívnym mechanizmom umožňuje, že tieto priania ukojenia pudu sú zažité halucinačne ako prítomnosť. V dôsledku tej istej regresie premieňajú sa predstavy

v sne do vizuálnych obrazov a latentné snové myšlienky sú teda ilustrované a dramatizované.“

Prianie spať, úmyselné odvrátenie sa od vonkajšej reality. Z toho vyplývajú dva dôsledky pre duševný aparát, po prvé možnosť, že staršie a primitívne pracovné spôsoby môžu v ňom vystúpiť, regresia, po druhé — oslabenie potlačujúceho odporu, ktorý spočíva na nevedomí. Ako dôsledok posledného momentu sa vyskytuje možnosť snového tvorenia, ktorá je využitá od pohnútok oživených vnútorných a vonkajších hnutí. Sen, ktorý takto vznikne, je práve kompromisným útvarom, má dvojakú funkciu: na jednej strane je akýsi zameraný, kým vybavením spánok dovoľuje v potlačenom pudovom hnutí možné ukojenie vo forme halucinačného vyplnenia priania.“

Na záver uveďme na ilustráciu Freudov výkladu sna jednej mladšej pacientky.

„Mladá, ale mnoho rokov už vydatá žena má tento sen: Sedí s manželom v divadle, jedna strana parketu je úplne neobsadená. Manžel jej rozpráva, že Eliška L. a jej snúbenec chceli tiež ísť, ale dostali by len zlé sedadlá, 3 za 1 z. 50 kr. a tie nemohli predsa vziať. Ona hovorí: nevidali. Prvé, čo nám dáma hovorí, je, že sa zjavný obsah sna dotýka toho, čo ho podnietilo. Jej muž jej naozaj rozprával, že sa Eliška L., približne v rovnakom veku, teraz zasnúbila. Sen je reakciou na túto správu. Vieme už, že pri mnohých snoch sa dá ľahko dokázať podobný podnet z predchádzajúceho dňa a že osoby, ktoré snívali, často ho bez ťažkostí udávajú. Dáma nám dáva informácie rovnakého druhu aj pre iné prvky zjavného sna, odkiaľ pochádza podrobnosť, že jedna strana parketu je neobsadená. Je to narážka na skutočnú príhodu z minulého týždňa. Umienila si, že pôjde na určité divadelné predstavenie, a preto si kúpila lístky zavčasu, tak zavčasu, že musela platiť poplatok z predpredaja. Keď prišli do divadla, ukázalo sa, aká zbytočná bola jej starosť, lebo jedna strana parketu bola takmer prázdna. Bolo by bývalo stačilo, keby bola kúpila lístky až v deň predstavenia. Jej muž nezabudol vysmievať sa jej pre túto prenáhlenosť. Odkiaľ sa berie 1 z. 50 kr.? Z celkom inej súvislosti, nijako nesúvisiacej s predchádzajúcim, ale tiež narážajúcej na správu z posledných dní. Jej švagriná dostala od manžela darom čiastku 150 zl. a nemala, hlúpa hus, nič rýchlejšie na práci, ako bežať ku klenotníkovi a zameniť peniaze za nejaký skvost. Odkiaľ pochádza tá 3? K tomu nevie nič, ak nepripustíme snáď platnosť nápadu, že snúbenka Eliška L. je iba o 3 mesiace mladšia ako ona, ktorá je už temer desať rokov vydatá. A ten nezmysel, že niekto kúpi 3 lístky, hoci potrebuje iba dva? Na to nehovorí nič a odopiera vôbec ďalšie nápady a objasnenia.

Niekoľkými nápadmi nám však dodala už toľko materiálu, že môžeme uhádnuť latentné snové myšlienky. Nemožno nevidieť, že v jej výpovediach ku snu sa na niekoľkých miestach vyskytuje časové určenie zakladajúce spojitosť medzi rôznymi časťami materiálu. Obstarala lístky do divadla príliš zavčasu, zakúpila ich prenáhlene, takže ich musela preplatiť; švagriná sa podobne poponáhľala, aby si kúpila klenot, aby to nepremeškala. Ak pripojíme k tomu zdôraznenie „príliš zavčasu“ a „prenáhlene“, podnet ku snu, totiž správu, že priateľka len o 3 mesiace mladšia dostala teraz znamenitého muža a kritiku vyjadrenú pohanou švagrinej, že je to [nezmyselné tak sa prenáhliť, pred nami sa spontánne vynorí táto konštrukcia latentných snových myšlienok, pre ktoré zjavný sen je nadmieru znetvorený náhradou: „Bolo predsa nezmyslom, že som sa tak ponáhľala so svadbou. Na Eliškinom príklade vidím, že by som bola dostala muža aj neskoršie.“ (Prenáhlenie je vyjadrené jej správaním pri kúpe lístka a správaním švagrinej pri kúpe

klenotu. Ako náhrada za vydaj vystupuje návšteva divadla). Toto bola hlavná myšlienka. Azda môžeme pokračovať s menšou istotou, pretože chýba analýza niektorých prejavov dámy, ako napr.: „Stokrát lepšieho muža by som dostala za tieto peniaze!“ (150 zl. je stokrát viac než 1 zl. 50 kr.) Keby sme namiesto peňazí smeli vsadiť veno, potom by to znamenalo, že muža možno kúpiť venom; ale klenot, zlé lístky boli tu miesto muža. Ešte priaznivejšie by bolo, keby práve prvok „3 lístky“ mal do činenia s nejakým mužom. Ale tak ďaleko naše chápanie dosiaľ nesiahá. Uhádli sme len to, čo sen vyjadruje, že dáma si necení veľmi vlastného muža a ľutuje, že sa tak zavčasu vydala. Pokračuje ďalej: „Vyzdvihnime rýchlo, v čom vidíme nový zaručený poznatok.“

Po prvé: Je pozoruhodné, že v latentných myšlienkach je hlavný dôraz na prvku prenáhlenia; práve o tom nič nenachádzame v zjavnom sne. Bez analýzy by sme nemali ani poňatia, že tento moment hrá nejakú úlohu. Je teda asi možné, že práve hlavná vec, onen stred nevedomých myšlienok, chýba v zjavnom sne. Dojem z celého sna sa tým musí zmeniť od základu.

Po druhé: Vo sne je nezmyselné spojenie, 3 za 1 zl. 50 kr., v snových myšlienkach uhádne-
me vetu: Bol to nezmysel (tak zavčasu sa vydať). Môžeme niečo proti tomu namietat, že myšlienka „bol to nezmysel“ je vyjadrená práve poňatím absurdného prvku do zjavného sna?

Po tretie: Porovnávací pohľad nás poučí, že vzťah medzi zjavnými a latentnými prvkami nie je jednoduchý, rozhodne nie taký, že by zjavný prvok nahradzoval vždy latentný. Naopak, je tu asi súhrnný vzťah medzi obidvoma táborami, vo vnútri ktorých jeden zjavný prvok môže nahrádzať viac latentných, alebo jeden latentný viac zjavných. Čo sa týka zmyslu sna a správania dámy k nemu, dalo by sa povedať práve tak mnoho prekvapujúceho. Uznáva síce výklad, ale diví sa mu. Nevedela, že si tak málo cení svojo muža; ani nevie, prečo by si ho mala tak málo ceniť“ (S. Freud 1936, str. 97—99).

Záver

Ako sme videli, Freud chybný výkon, sen vysvetľuje v zmysle svojej teórie ako výraz kolízie dvoch tendencií: chcieť spať a vykonať nevybavené. Sen je preto strážcom spánku, predstavuje iluzórne splnenie priania. Sen je psychicky útvar, ktorý má zmysel. Tieto základné myšlienky o sne sa v psychológii zväčša prijímajú a sčasti ich potvrdzuje aj výskum sna, ako to uvidíme. Tak isto ani ostatní psychoanalytici, resp. neoanalytici nemajú k týmto základným myšlienkam osobitné námietky.

Ináč je to s výkladom *obsahu* sna (snová symbolika a sexuálna interpretácia). V tomto smere nachádzame rozdiely aj u Adlera aj u Junga, resp. u iných psychológov.

4. ADLER A VÝKLAD SNOV

Pre Adlera a Freuda je spoločné, že obidvaja vykladajú sen ako zmysluplný úkaz, ako prejav určitých síl, driemajúcich v nevedomí, ktorý môže prispieť k objasneniu hlavných problémov zo života človeka. Rozdiel medzi nimi

spočíva v teoretickej koncepcii dynamických síl, ktoré utvárajú scénu prežívania túžob a prianí človeka, aby sme sa vyjadrili ich slovníkom.

Adler dynamické sily, utvárajúce život človeka, vidí v životnej línii, ktorú charakterizuje túžba po moci, „aj v snoch ukazuje sa opäť tá istá línia moci (*Machtlinie*), ktorá sa upiera na budúcnosť“ (A. Adler 1929, str. 44). Z tohto Adlerovho výroku možno usúdiť najmenej na tieto skutočnosti:

a) Zameranosť na budúcnosť, príznačná pre človeka. „Hoci odmietame možnosť pozeráť sa do budúcnosti, celý náš spôsob života je taký, že nám prezrádza, ako chceme s istotou dopredu vedieť budúce skutočnosti ... *Nepretržite konáme tak, ako by sme o budúcnosti vopred vedeli, hoci rozumieme, že nič nemôžeme vedieť*“ (A. Adler 1924, str. 154);

b) Zameranosť na budúcnosť pramení z nevedomia, Adlerove výroky: „V mojom *vedomom myslení* ju (rozumej zameranosť na budúcnosť, podč. T. P.) nemožno nájsť, ale v mojom telesnom postoji, v mojom usporiadaní sú jeho stopy zreteľne uložené...“ Podľa Adlera počítanie s budúcnosťou je „vedomiu cudzie“, pretože ináč by podliehalo rozvažovaniu, kritike, čo by bola veľká zábrana pre skutočné konanie. Preto „*musí byť naše domnelé vedenie o budúcnosti v nevedomí, aby sa vyhlo vedomému porozumeniu a vedomej kritike*“... alebo ... „to, že vedomé myslenie v sne hrá malú úlohu, nepotrebuje nijaké dokazovania“ (tamže, str. 154—155).

c) Sen ako príprava pre budúcnosť, sen ako zabezpečenie (*Sicherung*) individua. Adler sa domnieva, že sen je sprievodným znakom odrážajúcim duševné dianie, dôkazom toho, že „telo a duch“ robí pokus vopred veci ohmatať, premyslieť vzhľadom na možné ťažkosti. Porovnáva skutočné prežívanie a sen s ohňom a dymom. Podľa dymu možno vidieť, kde je oheň a súčasne ktorým smerom vietor veje. Práve smer snov možno poznať z ideálu osobnosti, resp. z ideálu osobnosti na sny možno usudzovať. Ideál osobnosti, resp. životná línia človeka, „nevedomý životný plán“ uplatňuje sa v sne. V sne sa ďalej prejavuje tendencia zabezpečenia pred možným ponížením tak, aby zodpovedala konečnému cieľu — snahe *po nadradenosti*, ktorá je imanentná životnej línii a prejavuje sa aj v iných formách správania a konania. Preto aj sen, podobne ako „charakter, afekt, symptóm nervozity“ je aranžovaný konečnými úmyslami spiaceho (tamže, str. 157).

Príklad:

Vedúcej obchodu, ktorá ležala chorá na haemoptoe (krvácanie z pľúc, vykašliavanie krvi) prisnil sa takýto sen: „Prišla som do obchodu a vidím, ako sa dievčatá hrajú karty.“ Adlerov výklad v skrátenej a voľne podanej podobe: Pacientka žije v presvedčení, že bez nej by nebolo nič v poriadku, každého musí usadiť, presadzuje sa s neobyčajnou pedantériou, je podozrievavá atď. Sen je preto istou prípravou na to, čo ju čaká, až uzdravie;

súčasne odráža jej cieľ *byť nadradená* a po uzdravení stupňovať mieru požiadavky na zamestnancov (tamže, str. 158).

Ostáva ešte zmieniť sa o Adlerovom názore na tzv. „skomoleniny“, „skreslenia“, resp. „nezrozumiteľné jednotlivosti“. Adler hovorí, že v sne sa ako obrazy budúcnosti používajú jednoduché, detské alebo básnické podobnosti, napr. ak sa človek musí o niečom rozhodnúť, ale je v trápnej situácii, sníva sa mu o skúške, silného protivníka predstavuje starší brat, nebezpečenstvo — priepasť; možnosť víťazstva — let do výšky. Jednoduchosť snových obrazov vyplýva z tendencie zo zložitostí životných situácií ukázať na jednoduchých obrazoch a vzťahoch vedúcu líniu. Jednoduchosť sa ďalej zakladá na tom, že v detstve sa vytvorili príslušné schémy, neurózy, ktoré sa používajú aj v sne (porov. G. Adler 1934, str. 124).

Adler k Freudovmu výkladu snov zaujíma takéto stanovisko: na jednej strane vyzdvihuje jeho zásluhu a pokus vysvetliť hádanku sna, na druhej strane zamietá jeho výklad sna ako splnenia zakázaných želaní. Podľa Adlera (1924, str. 158) Freudovo poňatie sna „sa stalo dnes práve tak neudržateľné ako názor o sexuálnych základoch nervových chorôb alebo nášho kultúrneho života“.

5. JUNGOVÝ VÝKLAD SNOV

Z predchádzajúceho výkladu snov u Freuda a Adlera môžeme si zhruba urobiť dva závery: predovšetkým snu venujú pozornosť úmerne ich koncepcii nevedomia a napokon ich výsledky snov sa líšia podľa teórie, z ktorej vychádzajú, a tak dochádzame k charakteristikám oboch výkladov: kauzálnemu (Freud) a finálnemu (Adler), resp. sen ako iluzórne splnenie priania (Freud) a sen ako zabezpečenie nadradenosti (Adler). Keďže vcelku z predchádzajúcich kapitol poznáme Jungovu koncepciu „celkovej psyché“, nebude ťažko uhádnuť šírku a hĺbku Jungovho výkladu snov. Aj u Junga výklad snov ako aj ostatných javov neurózy a pod. vychádza z jeho teórie komplexnej psychológie, pre ktorú je príznačné poňatie vzťahov vedomia a nevedomia ako kompenzačných vzťahov, ako aj jeho poňatia nevedomia. Vcelku aj Jung pokladá sen za prejav nevedomia, sen „sa nám predstavuje“, a za výraz kompenzačných vzťahov medzi vedomým a nevedomým. Pokúsime sa v stručnosti podať hlavné charakteristiky sna a jeho práce v Jungovom poňatí.

Aj u Junga je sen tak isto ako u Freuda a Adlera „psychickým útvarom“. Jung vyzdvihuje Freudovu zásluhu o sprístupnenie sna pre vedecké skúmanie. Pravda, na základe svojho materiálu, ktorý tvorilo 1500—2000 snov ročne, domnieva sa, že k výkladu snov nestačí iba Freudovo *kauzálne* hľadisko, ale nevyhnutné je aj finálne hľadisko, keďže kontinuita duševného života sa neopiera len dozadu (kauzalita), ale aj dopredu, do budúcnosti.

Hoci sen zdanlivo nemá vzťah k vedomiu ako čosi okrajové, náhodné, predsa v sne sa dá nájsť množstvo jednotlivostí, ktoré súvisia s každodenným prežívaním a poznávaním človeka, t. j. skladá sa zo známych a neznámych elementov. Jednako sny sa svojím charakterom líšia od vedomých duševných procesov, sú fantastickéjšie, sú niečo také ako Ezopove bájky, v ktorých sa za obrazmi skrýva nejaký skrytý morálny zmysel. Čiže Jung podobne ako Freud rozlišuje „manifestný obsah sna“ a „skrytý zmysel sna“. Materiál sna môžu tvoriť bežné zážitky, ale obyčajne sú podávané symbolicky, v sne nachádzame podobenstvá, archaické útvary, kvetnatú reč primitívov. Jung (1928, str. 130) to vysvetľuje takto: „Ak naše telo obsahuje stopy fylogenetického vývoja, tak aj ľudský duch. Možnosť, že podobenstvo v reči našich snov je archaickým zvyškom, nie je preto prekvapujúca.“ V snoch sa objavujú určité všeobecné ľudské motívy, ktoré možno nájsť v bájkach, mýtoch (napr. trhanie jablka zo stromu), povestiach a rozprávkach. V reči sna sa teda objavujú všeobecné ľudské obrazy, ktoré sú autochtónne a môžu sa vyskytovať v rôznych časoch. Na takomto základe sa domnieva, že sen môže byť dobrým prostriedkom pre „všeobecnú porovnávaciu psychológiu“, ktorá môže prispieť ku porozumeniu vývoja a štruktúry ľudskej duše práve tak, ako prispela porovnávacia anatómia k poznaniu ľudského tela“ (tamže, str. 130).

Teraz sa pokúsme ilustrovať niektorými výroky Jungovo poňatie sna:

„Sen je *spontánný sebaobjav aktuálneho stavu nevedomia v symbolickom výraze*“ (tamže, str. 157). „Sen nám teda sprostredkuje v reči podobenstiev, t. j. v zmyslovo názornom predstavení myšlienok, úsudky, názory, direktívy, tendencie, ktoré na základe potlačenia alebo jednoducho nevedenia boli nevedomé. Keďže sú obsahom nevedomia a keďže sen je derivátom nevedomých procesov, obsahuje práve tak prejav nevedomých obsahov. Nepodáva však prejav nevedomých obsahov vôbec, ale len určitých obsahov, ktoré sú asociatívne pritiahnuté a vybraté momentálnym stavom vedomia.“ Preto pre správny výklad sna je potrebná „základná znalosť momentálneho stavu vedomia, pretože sen obsahuje jeho nevedomé doplnenie, totiž materiál, ktorý sa momentálnym stavom vedomia v nevedomí konšteloval“ (tamže, str. 131). Nazdávame sa, že tieto citáty dosť jasne naznačujú aspoň základnú Jungovu koncepciu sna. K týmto citátom treba uviesť niektoré dokresľujúce poznámky. Na prvý pohľad by sme v týchto formuláciách ani nevideli rozdiely medzi Freudom a Jungom. Rozdiely sú v opísanej koncepcii nevedomia. Jung sa nedomnieva, že by existovala nejaká snová cenzúra, tak ako ju pochopil Freud, pretože nevedomie nie je len potlačené, ani sexuálna reč sna nemusí mať vždy sexuálny obsah. Snová symbolika tak ako je mnohознаčne podmienená, môže sa aj mnohознаčne vykladať; súvisí so špecifickou životnou a duševnou situáciou (porov. tamže, str. 126).

Kedže Jung „celkovú psyché“ chápe ako samoregulujúci systém, v ktorom vzťahy medzi vedomím a nevedomím sú kompenzačné, aj sen má charakter *kompenzačný*. Jung sa domnieva, že hoci vedomie je pre existenciu človeka neobyčajne dôležité, ani nevedomie nemožno podhodnotiť, pretože jeho význam „je práve taký veľký ako vedomia“. *Sny sa správajú kompenzačne k jestvujúcemu stavu vedomia*“ (tamže, str. 137). Sny kompenzujúcu funkciu plnia tak, že k súčasnému stavu vedomia materiál, ktorý tento stav vyvolal v nevedomí, predstavujú vedomiu v symbolickej forme. „Čím je vedomý postoj jednostrannejší a ďalej siahajúci od optima životných možností, tým skôr je daná možnosť, že sa objavia živé sny celkom kontrastujúce, ale s účelne kompenzačným obsahom ako výraz psychologickej sebaregulácie individua. Práve tak ako telo účelne reaguje na poranenia alebo infekcie alebo abnormné spôsoby života, aj psychické funkcie reagujú účelnými obrannými prostriedkami na neprirodzené alebo ohrozujúce poruchy“ (tamže, str. 138). Vzhľadom na zložitosť životných situácií, ako aj na veľkú individuálnu variabilitu sna Jung neudáva špecifickosť, príznačnú pre snovú kompenzáciu. Jednako sa mu zdá, že Freudovo poňatie sna ako ochrancu spánku je „priúzke“, pretože kompenzačná funkcia má vzťah k vedomiu a len máločo má spoločné so spánkom. To znamená, že ak sú kompenzačné obsahy veľkej intenzity, ak napr. majú životný význam pre vedomú orientáciu, dochádza k prerušeniu spánku.

Symbol (z gr. zloženina) a jeho význam pre Jungov výklad snov

Hoci sme už konštatovali, že Jung neuznáva jednoduchú Freudovu symboliku sna, predsa treba konštatovať, že pripisuje symbolu vo všeobecnosti, ako aj pri tvorbe sna osobitný význam. Vo všeobecnosti sme povedali preto, že Jung k otázke symbolu nepristupuje len z hľadiska „snovej symboliky“, ale zo širších súvislostí, z výkladu mýtov, povestí a pod. Jungove výroky o symbolike sa vyskytujú v mnohých jeho dielach a je ťažké podať ich celkové utriedenie. Obmedzíme sa preto len na načrtnutie základných charakteristík.

Symbol je „útvar nanajvýš komplexný, pretože sa skladá z dát všetkých psychických funkcií a v dôsledku toho nie je ani racionálnej ani iracionálnej povahy; má síce stránku, ktorá vychádza v ústrety rozumu, ale aj stránku, ktorá je rozumu neprístupná, lebo sa neskladá len z dát racionálnej povahy, ale aj z iracionálnych dát, čistého vnútorného a vonkajšieho vnímania“ (C. G. Jung 1942, str. 680—681). Symbol vzniká jednak z najdiferencovanejších a jednak z najprimitívnejších hnutí, a to tak, že „téza a antitéza sa negujú a ja musí uznať svoju bezpodmienečnú účasť na téze a antitéze. Ak však ja podľahne jednej časti, symbol sa stane prevažným produktom druhej časti a práve v takej miere je potom menej symbolom, ale symptómom, totiž symptó-

mom potlačenej antitézy“ (tamže, str. 681). Keď sa symbol stáva symptómom, nie je výrazom všetkých častí „celkovej psyché“, nemá „oslobodzujúci účinok“. K ďalšej všeobecnej charakteristike symbolu patrí, že výraz, ktorý zvolí pre relatívne neznámy, ale jestvujúci stav, je najlepším možným výrazom. V týchto súvislostiach sa treba pozeráť aj na symboliku snov.

Symbol však podľa Junga (1928, str. 76) treba chápať aj z dynamického hľadiska, z hľadiska libida — duševnej energie, a to v tom zmysle, že symbol je vlastne „psychologickým strojom, ktorý premieňa energiu“, t. j. symbol je akýmsi transformátorom energie. Aby snové obrazy mohli vzniknúť a v sne sa človeku predstaviť, nevyhnutne musia byť aj odrazom duševnej energie, libida. Jung sa v tomto smere vyjadruje dosť voľne a obrazne. Domnieva sa totiž, že symbol premieňa energiu tak, ako turbína premieňa energiu vodopádu na elektrickú energiu: „Premena pudovej energie sa deje prenosom na analógon pudového objektu“ (tamže, str. 71). Tento Jungov výraz má všeobecnú platnosť, t. j. platí pre mýty, ríty, ako aj sny, čo možno doložiť výrokom: „Všetky podujatia a výkony, ako obrábanie pôdy, lov, vojna, atď., sa u primitívov uvádzajú magickými analogickými úkonmi, pripravujúcim kúzlom, ktorého celkom zjavným psychologickým cieľom je previesť libido na nevyhnutne potrebnú činnosť (tamže, str. 74). Ceremonie, ktoré sú pri tom, napomáhajú psychickú energiu fixovať na bod, ktorý umožní z neistoty prejsť do istoty.

Snové obrazy ako symboly majú preto podľa Junga „väčšiu cenu ako parabola, nezahaľujú, ale poučujú“ (tamže, str. 127). Poučujú o tom, že v symboloch prinášajú materiál z nevedomia, ktorý sa tam utvoril v dôsledku vedomého postoja. V tom podľa Junga spočíva jednak kompenzačná funkcia sna, jednak jeho symbolická funkcia. Preto sen ukazuje spôsob riešenia životnej situácie vo forme obrazovej, archaickej, ba archetypickej. J. Jacobi (1959, str. 145) upozorňuje, že sen môže mať viac vrstiev: v prvom rade môžu v sne vystúpiť obrazy ako spomienky z detstva, ďalšia analýza ukáže „účinky archetypu nenázorového, ale energicky obsadeného významového jadra“. V tomto bode je zásadná odlišnosť Jungovho výkladu sna od Freudovho, pretože symbol nie je len výsledkom kauzálnych vzťahov, ale poučenia skytá preto, že ukazuje možnosť riešenia životnej situácie vzhľadom na finálne ciele.

Štruktúra sna a spôsoby jeho výkladu

Sny majú obyčajne určitú štruktúru. Podľa J. Jacobiho (1959, str. 125—126) túto štruktúru tvorí určitá skladba, ktorá má schému klasickej drámy: a) miesto, čas a účinkujúci, t. j. začiatok sna obyčajne udáva miesto, časové určenie a vystupujúce osoby; b) expozícia, čiže rozvinutie snového problému,

jeho téma a obsahové určenie; c) peripetie, t. j. rozvinutie deja, jeho stupňovanie a dosiahnutie tzv. klimaxu, čo sa môže rovnať aj katastrofe; d) lysis, t. j. riešenie sna, v ktorom sa ukazuje jeho nevedomý kompenzačný obsah. Jakobi dodáva, že ak sen má takúto štruktúru, svedčí to o nezdravom vývoji snívajúceho.

Pokiaľ ide o výklad sna, Jung rozlišuje tzv. reduktívny spôsob a konštruktívny spôsob výkladu. Za reduktívny spôsob výkladu považuje taký výklad, ktorý snový obraz nepokladá za symbol, ale za znak a tento znak uvádza na nejaké elementárne deje, reminiscencie a pod. Reduktívnym výkladom sna je výklad Freudov a Adlerov, keďže redukujú sen buď na infantilné, resp. sexuálne zážitky, alebo priamnia a snahy jedinca. Jung (1942, str. 609—612) oproti tomu výkladu prináša tzv. konštruktívny alebo syntetický výklad. Táto metóda výkladu sa používa „na spracovanie nevedomých produktov (snov, fantázií), vychádza z nevedomého produktu ako zo symbolického výrazu, ktorý je výsledkom predchádzajúceho psychologického vývoja...“ Konštruktívny výklad vychádza z predpokladu, že sen ako produkt nevedomia v symbolickej podobe prezrádza orientáciu na cieľ alebo účel (finalita). Podľa toho konštruktívny výklad berie síce do úvahy východiskové materiály, ale snaží sa snovú symboliku urobiť všeobecne zrozumiteľnou a použité metódy objasňovania symbolu (voľné asociácie) hodnotia sa na cieľovú orientáciu jedinca, pričom sa berie ohľad na súčasný stav, súčasné rozpoloženie jedinca. Táto metóda teda vychádza z kompenzačného poňatia vzťahov vedomie—nevedomie, ktoré v nevedomí vidí nevyhnutný doplnok vedomia, resp. postoja vedomia. Z toho teda vyplýva niekoľko záverov: konštruktívna metóda hľadá zo snových symbolov ako symbolov nevedomia nájsť v nevedomí nevyhnutný doplnok, ktorý by pomohol jedincovi dokresliť vedomú orientáciu; konštruktívna metóda je individuálna, keďže „budúci kolektívny postoj sa vyvíja len cez individuum. V protiklade k tomu reduktívna metóda je kolektívnou, lebo vedie z individuálneho prípadu na všeobecný postoj“ (tamže, str. 160—612). Ak túto metódu použije individuum, t. j. snívajúci subjekt, potom je intuitívna. Jej zmyslom je symbolický výraz uviesť do všeobecnejších vzťahov a tak asimilovať. Konštruktívna metóda súvisí s tzv. *prospektívnou* funkciou sna, ktorú — okrem kompenzačnej funkcie — sen plní. Prospektívna funkcia sna spočíva v tom, že „v nevedomí vystupujú anticipácie budúcich vedomých výkonov asi ako predcvičenie alebo predznačenie, ako vopred navrhnutý plán. Symbolický význam je príležitostný návrh riešenia konfliktu...“ (C. G. Jung 1928, str. 142—143). Táto funkcia sna je významná najmä vtedy, ak vedomý postoj nie je vcelku prispôsobený realite ani subjektívne ani objektívne; vtedy kompenzačná funkcia nevedomia dostáva aj prospektívnu funkciu, a tak môže vedomému postoju ukázať zmenený a správny smer (porov. tamže, str. 145).

Subjektový a objektový stupeň výkladu

Jung rozlišuje dve rozličné formy výkladu sna: subjektový a objektový stupeň. Subjektové poňatie sna, resp. fantázie spočíva v tom, že vykladá alebo interpretuje snové alebo fantazijné obrazy „ako zobrazenie vnútropsychických faktorov a situácií spiaceho“ (J. Jacobi 1959, str. 139). Tento výklad vychádza z predpokladu, že aj keď obraz skutočnosti, sprostredkovaný zmyslami, odráža objektívnu skutočnosť, je v ňom mnoho subjektívnych prvkov, „naša apercepcia je skoro pod nedohľadnými subjektívnymi vplyvmi“, ... „imago človeka sa prísne rozlišuje od jeho skutočnej existencie. V dôsledku najvyššej subjektívnej podmienenosti imaga nie zriedka je ono skôr obrazom subjektívneho funkčného komplexu ako samého objektu...“, t. j. „pri analytickom ošetrovaní nevedomých procesov je podstatné, že imago sa nekladie ako identické s objektom, ale skôr sa chápe ako odraz „subjektívneho vzťahu k objektu“ (tamže, str. 673—674).

Na tzv. subjektívnom stupni imaga v nevedomom produkte, sne, fantázii „nepredstavuje reálny objekt, ale subjektívny funkčný komplex“ (tamže, str. 634). V tomto zmysle sen je potom výrazom rôznych stavov subjektu a z nich je interpretovateľný. Rozdiel medzi subjektovým a objektovým stupňom výkladu sna objasní tento Jungov výrok: „Ak snívam o človeku, s ktorým ma v skutočnosti spájajú životné záujmy, potom výklad bude iste bližší k objektovému stupňu... Ak však snívam o človeku, ktorý v skutočnosti je vzdialený a celkom indiferentný, potom výklad je skôr na subjektovom stupni“ (C. G. Jung 1928, str. 163). Vcelku teda možno povedať, že ak sen vykladáme tak ako Freud, t. j. vo vzťahu k objektívne jestvujúcim osobám, sexuálnym prianiam, fyziologickým potrebám, takýto výklad sa týka objektu a Jung ho označuje za objektový stupeň.

Na základe tohto náčrtu hlavných smerov výkladu sna, ktoré psychoanalytické hnutie vyvolalo, možno urobiť niekoľko záverov.

Predovšetkým sa ukazuje, že spoločnou platformou všetkých výkladov je poňatie sna ako prejavu nevedomia. Plne sa tu ukazuje, že tento pojem poskytuje širokú možnosť takej manipulácie s ním, ako to vyhovuje jednotlivým autorom. Preto nie div, že výklad snov sa dnes považuje za subjektívny. Objektívne je ťažko možné, aby sa ten istý snový obsah vykladal tromi rozličnými spôsobmi. K tomu však treba dodať, že to sú len hlavné smery výkladu. Ako však výklad sna dopadne u niektorého z analytikov, záleží ešte od úrovne jeho preniknutia do tej-ktorej teórie a úrovne fantázie.

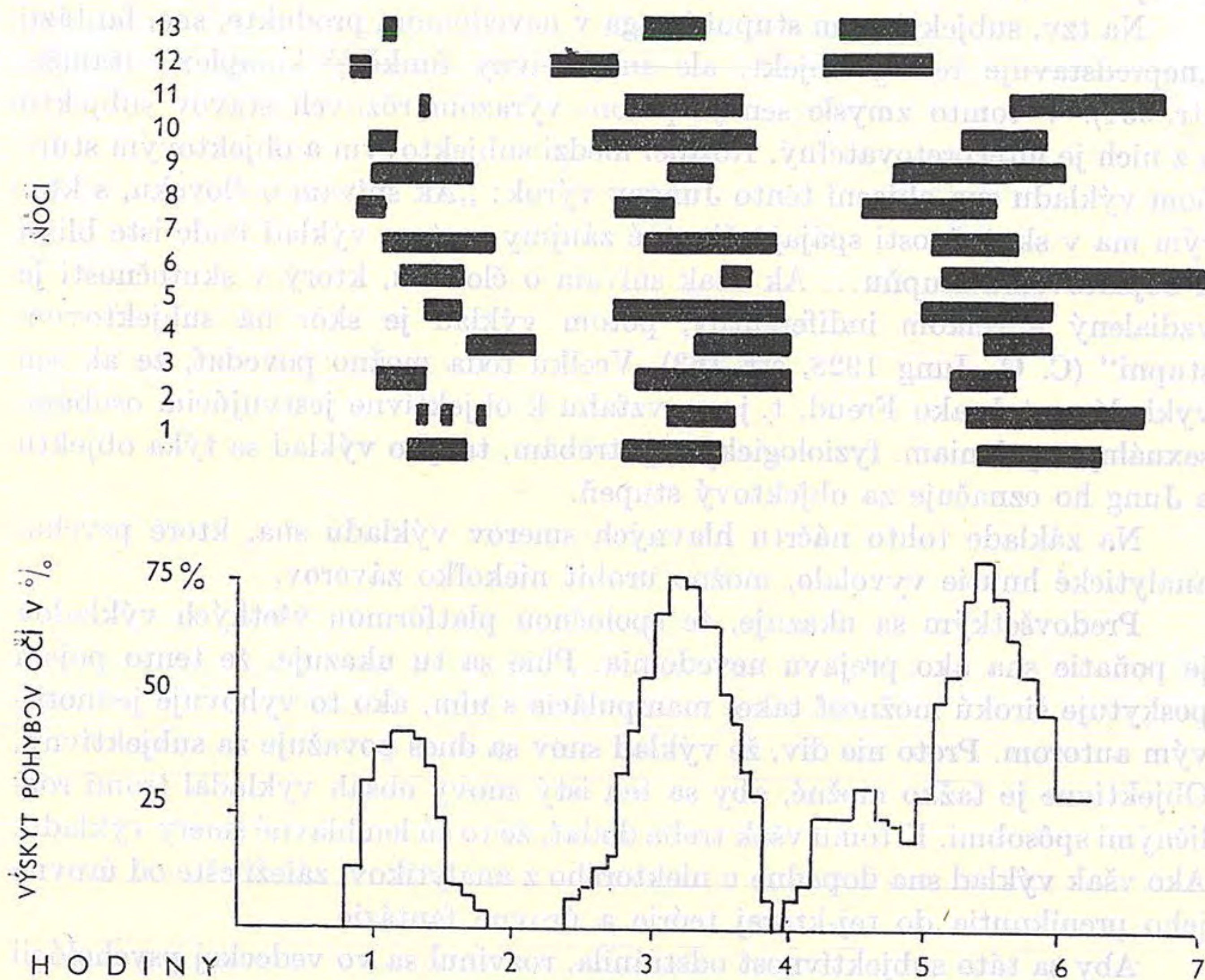
Aby sa táto subjektívnosť odstránila, rozvinul sa vo vedeckej psychológii objektívny experimentálny výskum sna, ktorý predstavuje iný smer myslenia a bádania. Tým sa líši od psychoanalytikov, ktorí sa z analýz svojich chorých pokúsili vytvoriť vlastne psychológiu sna.

Možno povedať, že psychoanalytické hnutie obrátilo pozornosť na sen a na nevyhnutnosť jeho vedeckého výskumu. Vo svojich výkladoch psychoanalytici použili hodne dôvtipu a vynaliezavosti, pravda, len objektívny experimentálny výskum spánku, sna bude môcť dať určitejšiu odpoveď na otázky, ktoré týchto bádateľov zaujímali.

6. VÝSKUM SNA

Na konfrontáciu s týmito názormi na sen pokúsime sa v schematickej podobe uviesť aspoň najhlavnejšie smery bádania v oblasti spánku a sna.

Vcelku možno povedať, že k snu sa pristupuje ako k akémukoľvek psychologickému javu. Jestvuje rad metód na výskum sna. Predovšetkým je to najbežnejšia metóda — interview, kde experimentátor zapisuje sny pokusnej

Obr. 5: Výskyt rýchlych pohybov očí (čierne čiary) počas jednotlivých nocí; dolný obr. znázorňuje percentuálny výskyt pohybov očí. (Kleitman — 1960 — uvádzané podľa H. Erkeho)

osoby. U nás M. Milan použil metódu dotazníka na výskum sna u nováčikov základnej vojenskej služby. Zistil, že väčšina ich snov mala obsahy z civilného života.

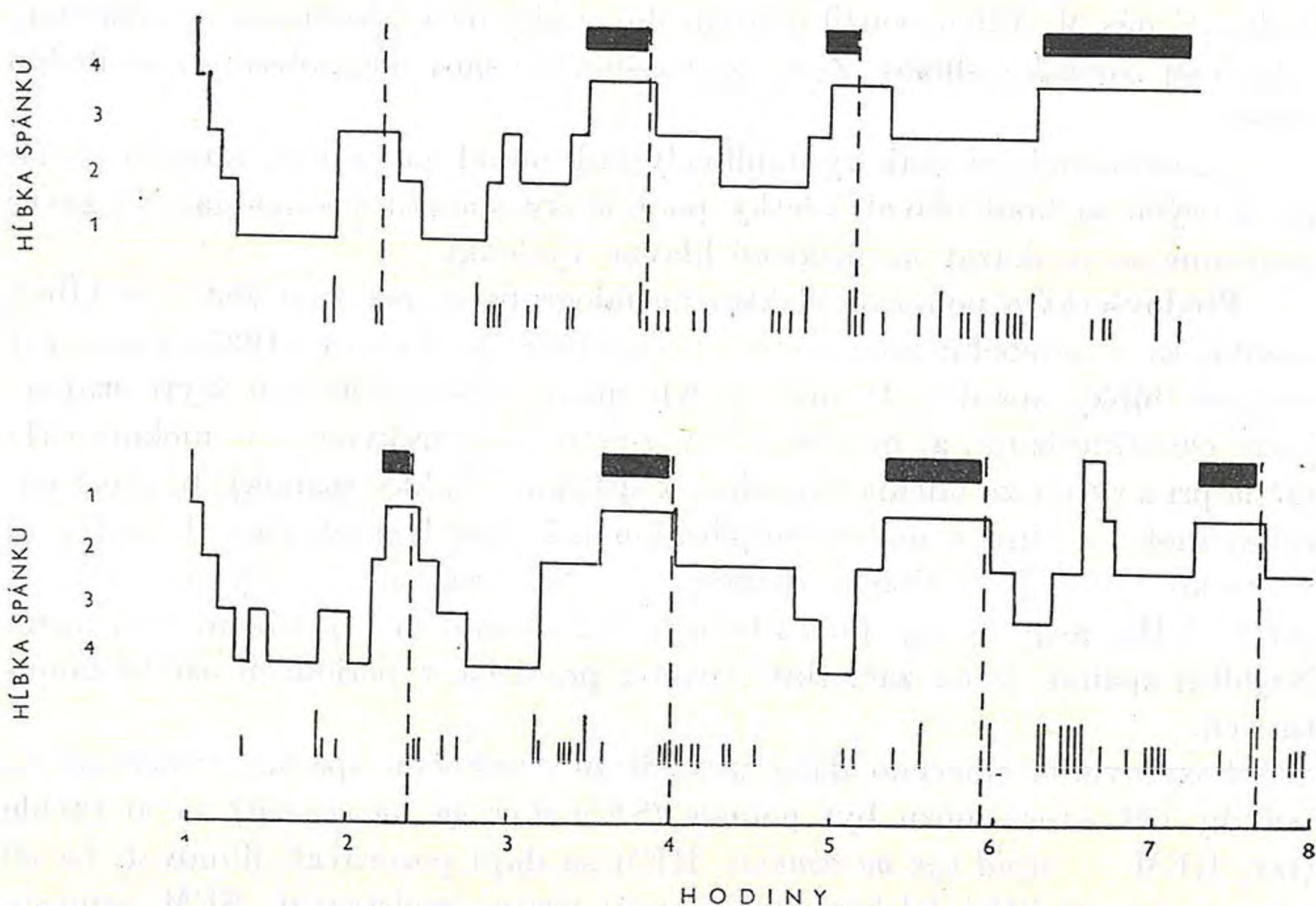
Experimentátori však vyvinuli celý rad metód na výskum spánku a sna, pri ktorých sa kontrolovali všetky podmienky spánku a snívania. Na záver pokúsime sa poukázať na niektoré hlavné výsledky.

Predovšetkým pomocou elektroencefalografu sa podarilo zistiť, že hĺbka spánku sa v priebehu noci mení. Davis (1938) a Harwey (1937) zistili päť stupňov hĺbky spánku. Dement a Kleitman (1957) uvádzajú štyri stupne, ktoré charakterizuje: a) modifikovaný α rytmus — frekvencia je niekoľko Hz nižšia pri α rytme za bdenia; (prechod k spánku — ľahký spánok); b) prostredný spánok — vlny s malou amplitúdou asi 3—6 Hz; c) vlny 1—2 Hz aj viac ako 100 μ V; d) hlboký spánok — nízka frekvencia, vlny nad 100 μ V pri 1—2 Hz, resp. menej. Podľa toho hĺbka spánku sa v priebehu noci mení. Najhlbší spánok je na začiatku. Spánok prebieha v periódach asi 90-minútových.

Pozorovania spiaceho ďalej ukázali, že v priebehu spánku vyskytujú sa pohyby očí, ktoré môžu byť pomalé (SEM—*slow eye movement*) alebo rýchle (tzv. REM — *rapid eye movement*). REM sa dajú pozorovať, filmovať, ba čo viac, pomocou EOG (elektrookulogramu) presne registrovať. SEM nemusia byť binokulárne a spájajú sa s pohybmi tela, kým REM sú symetrické pohyby očí pri zníženej pohyblivosti. REM sa vyskytujú každú noc 3 až 6-krát a trvajú 3—60 minút, nad ránom tvoria až 40 % z celkového času spania. Ak sa porovnávajú krivky EEG a EOG, vidieť, že REM vystupujú v ľahkom spánku viac ráz cez noc, ku koncu periód REM vyskytujú sa väčšie telesné pohyby. Vznikla domnienka, že sen bude nejako súvisieť s REM a väčšími telesnými pohybmi.

Wolpert a Trosman (1958) urobili takýto pokus: V priebehu 51 nocí systematicky budili 241 ráz pokusné osoby (10 pokusných osôb) a prišli k takémuto výsledku: V priebehu 1. stupňa EEG až 85 % podalo detailnú správu o sne, 5 % čiastkovú, 10 % nepodalo. Najlepšie správy o ukončenom sne sa podávajú vtedy, ak pokusná osoba sa budí počas REM pri pohyboch tela. Budenie po REM periódach už neprináša detailné správy o snoch, zabúdanie je rýchle a nepomáha ani nácvik (Erke H. 1966, str. 1108). Podobne aj pri rýchlom budení si pokusné osoby skôr sen spomenú ako pri pomalom. Pripomenieme ešte niektoré zaujímavé výsledky experimentálne kontrolovaného sna, získané systematickým budením (Dement, Kleitman 1957, Foulkes 1962 atď.; porov. Erke H. 1966).

Prvé REM vystupujú vcelku po 45—60 min., z celkového času spania 80—90 min., t. j. 20 %. Budenie vo fázach REM ukazuje sny 80 % zo 191 prípadov, mimo REM 7 % zo 160 prípadov. Celý rad výsledkov s budením

Obr. 6: Periodické striedanie hĺbky spánku a výskyt rýchlych pohybov očí (čierne čiary). Prerývané čiary označujú začiatok novej periódy. Dolné vertikálne čiary označujú pohyby tela (dlhé čiary znamenajú veľké pohyby tela, krátke čiary malé pohyby tela).

v rôznom čase v priebehu spánku ukazuje, že k ránu, ku koncu spánku REM sú dlhšie, sny sa vyskytujú častejšie, sú pohnutejšie (obr. str. 144).

Reakcia na budenie v 4 fázach REM (Shapiro 1963)

REM	Snívanie	Bez sna	Spomienka na myšlienkový materiál
1	43	54	03
2	58	30	11
3	64	20	16
4	70	15	16

Pri budení mimo REM fáz 74 % prípadov si spomenulo na nejaké obsahy vedomia (ktoré sa nepokladajú za „sen“ v pôvodnom zmysle), a to na všetkých stupňoch spánku, kým počas REM 87 % si spomenulo na sen (Foulkes 1962). Na základe týchto údajov Erke H. (1966, str. 1110) uzatvára, že s obsahmi vedomia možno sa stretnúť v každom čase spania; počas REM periód skôr na sen v pôvodnom zmysle, detailný, silne prepracovaný s veľkou afektívnou účasťou, prevažne optický, skôr pohyblivý, bdelému

životu nie celkom podobný; správy z periód mimo REM majú charakter myšlienok, spomienok, sú jednoducho menej názorné, abstraktné a majú pomerne mnohé vzťahy k bdelému životu, často sú len celkom fragmentárne. Vzhľadom na psychoanalytický výklad snov vyzdvihuje Erke (tamže) najmä výsledky Foulkesa (1964), ktoré zhrňuje: „Nesníva sa len vtedy, keď niekoho napádajú osobné problémy, nejaké pudové hnutia alebo vonkajšie podnety, sníva sa celkom pravidelne v priebehu každej noci; prítomný psychický stav by nemal mať dokonca skoro nijaký vplyv na množstvo snenia, má však možnosť svojou problematikou preniknúť do sna. Vedomie sa nezapája nejako do spánku, vedomie je vždy prítomné s istým, dosiaľ neurčeným prenikaním, obyčajne v nezdanlivom útvare „spomienok“, „myšlienok“ mimo REM periód; v rámci REM periód v charakteristickom „snovom“ spôsobe, pre ktorý tu chceme rezervovať pojem „sen“ tak, že pod snom sa myslia najmä spomínané obsahy vedomia počas REM periód.

Sen nie je izolovaný fenomén, je začlenený do iných javov vedomia, ktoré snád' môžu prispieť k jeho interpretácii, keď poznáme vzťahy medzi snami a inými javmi vedomia počas spánku. O týchto vzťahoch možno teraz vysloviť domnienku, naznačuje sa určité prenikanie (*Durchgangigkeit*) myšlienok v spánku a bdení (*Rechtschaffen* a i. 1936 b).

Sen sa tu zjavuje ako aktívny fenomén, vykonaná „snová práca“ ako jeden aspekt sna, ktorý bude možné experimentálne skúmať. Aktivita sna sa zvyšuje s narastajúcou dĺžkou REM periód, ak sa porovnávajú správy o snoch rozličnej dĺžky (4—60 sek. a 9—24 min.) vo vzťahu na aktivitu všeobecne, na emocionálnosť, strach... Interpretácia sna ako produktu funkčne neschopného vedomia je neudržateľná. Treba sa však snád' práve tak chrániť príliš domýšľať za obsah sna“ (tamže, str. 1110—1111).

Experimentálny výskum sna sme týmito poznámkami ani zďaleka nevyčerpali. Ukázali sme, akou ťažkou namáhavou cestou ide dnešná veda pri výskume akéhokoľvek javu, teda aj sna. Erkeho závery sme uviedli širšie, keďže Erke vo svojej syntetickej štúdii podáva komplexný pohľad na dnešný výskum v tejto oblasti, a preto považujeme jeho slová aj za záver vedeckej psychológie k „výkladu sna“. Žiada sa iba dodať, že ak výskum spánku a sna bude môcť čosi použiť z myšlienok našich troch autorov, potom to bude jediné, čo pri vedeckej analýze sna ostane trváce a nie iba predhistóriou.

7. POZNÁMKY NA ZÁVER

Na záver možno azda povedať, že preniknúť do podania psychoanalytického výkladu snov, najmä u Freuda a Junga, je pomerne obťažné. Súčasne si treba uvedomiť, že robiť dnes na úseku výskumu sna nejaké konečné závery

by bolo predčasné. Experimentálny výskum sna dáva (vytvára) už základnú platformu, z ktorej bude možné otázku sna, tak ako ktoréhokoľvek psychologického javu, správne posúdiť a interpretovať.

Iste treba oceniť Freudovu zásluhu o to, že vzbudil záujem o sen a pokladal ho za plnohodnotný psychologický jav. Jeho metóda „výkladu“ vychádzala z teórie o nevedomí a libida a tak aj Freudova symbolika je konštruovaná tak, aby nijaký sen sa nedal ináč vysvetliť ako sexuálne. Iste existujú sny motivované aj sexuálne (či už skryté alebo otvorené), ale ako ukázali Adler a Jung, jestvuje aj iná motivácia sna. Metodologickú chybu, ktorú urobil Freud, možno vidieť v tomto: sen analyzoval na základe vopred stanovenej symboliky, a preto nič iné ako sexus mu pri výklade nemohlo vyjsť (porekadlo: „Čo sa babe chcelo, to sa jej prisnilo.“), čiže analýzu faktov nahradil „výkladom“ faktov podľa vopred prijatej schémy. Týmto subjektívnym prístupom otvoril možnosti pre iné subjektívne prístupy a tak Adler interpretuje sen z hľadiska túhy po moci a Jung zase z hľadiska svojej koncepcie.

Konfrontácia s experimentálnym výskumom spánku a sna, ako sme videli, potvrdila fakt, že sen je dôležitým psychologickým javom, ktorý možno objektívne skúmať, vzťahy medzi snovými obsahmi a vedomím sú ďalekosiahle.

Zdá sa, že ešte nie je s určitosťou vyriešená otázka „výkladu“ snov. Nielen pre nebezpečenstvo subjektivismu, ale aj preto, že je ešte mnoho neznámych miest v poznávaní sna, ktoré bude treba riešiť. Napr. v súvislosti s mimozmyslovým poznávaním môže vystúpiť otázka tzv. „predzvestných snov“, t. j. snov anticipujúcich budúce udalosti v živote človeka.

Kým nie je otázka sna viac experimentálne prebádaná, nemôžeme sa uzavrieť pred výskumom, ktorý nás na tomto poli čaká.

KAPITOLA V

PSYCHOANALYTICKÁ TEÓRIA POTLAČENIA A TEÓRIA ÚTLMU V PSYCHOLÓGII

1. ÚVOD

Jedným z centrálnych pojmov v psychoanalytickej doktríne je pojem potlačenie. Počínajúc slávnymi Pavlovovými pokusmi dodnes sa používa pojem útlmu takmer v každej teórii učenia. Tieto pojmy majú rozličnú genézu, vznikli na rozličnom materiáli a ich použitie je v mnohom spoločné, v mnohom odlišné. V tejto kapitole sa pokúsime podať na prvom mieste Freudovu teóriu potlačenia a potom uvedieme aj iné koncepcie tak, aby sme si o týchto problémoch urobili celkový obraz.

Možno povedať, že Freud pojem potlačenia používa na vystihnutie alebo vyjadrenie jednej stránky dynamiky psychických javov. Tak ako pri iných pojmoch aj pri tomto pojme nachádzame v predfreudovskej psychologickej literatúre už mnohé ucelené predstavy. D. Wyss (1961, str. 44) uvádza, že viacerí bádatelia (H. Hartmann, *Die Grundlagen der Psychoanalyse*, Leipzig 1927; S. Bernfeld, *Freud's Earliest Theories and the School of Helmholtz*; The Ps. Quart XIII/3 1944) dokázali, že na Freuda vyplývali priamo alebo nepriamo Herbart, Fechner, Wundt, Meynert. V literatúre sa ďalej napr. konštatuje, že Brentanovo dielo *Psychológia z empirického hľadiska* (vyšlo r. 1874) malo vplyv na Freuda a sám Brentano, zakladateľ fenomenológie, vo Freudových časoch žil a prednášal vo Viedni. Podobne v tých časoch boli známe práce Lotzeho, Külpeho, Jodla. Tak sa stáva, že M. Dorerová vyslovuje „oprávnené prekvapenie nad tým, že Freud vo svojich lekárskych odborných publikáciách týchto bádateľov nespomína ani slovom“ (D. Wyss 1961, str. 44). Preto aj v tejto stati, podobne ako pri nevedomí, pokúsime sa aspoň poznámkovým spôsobom ukázať na historické súvislosti niektorých myšlienok, ktoré boli vyslovené už pred Freudom a na ktoré freudisti radi zabúdajú.

Na prvom mieste v týchto súvislostiach sa žiada poukázať na vplyv J. F. Herbarta (1776—1841) na Freuda. Herbartovi sa podarilo prekonať Kantovu tézu, že psychológia nemôže byť empirickou vedou, keďže nemôže

merať psychologické javy, preto podobne ako Ch. Wolff rozdeľoval psychológiu na racionálnu a empirickú. Herbart práve v rámci empirickej psychológie pokúšal sa ukázať, že matematiku možno použiť na vyjadrenie psychických síl, na postihnutie ich dynamiky. Herbart v súvislosti s dynamikou síl používa aj termín útlm. D. Wyss (1966) upozorňuje na príbuznosť Herbarta a Freuda v myslení. Podľa Herbarta psychológia sa nezaoberá jednoduchou substanciou, ale protikladmi a útlmami predstáv, t. j. ide tu o dynamiku, pri ktorej sa treba riadiť princípom rovnováhy (Freudov princíp udržania konštantnosti — *Konstantserhaltung, Trägheit*; homeostatický model). Herbart (1850, zv., 5. str. 110) svoje predstavy formuluje takto: „Medzi viacerými, navzájom nerovnakými podstatami (*Wesen*) jestvuje vzťah, ktorý by sme mohli označiť na základe podobenstva zo sveta telies vzťah ako tlak a protitlak. Ak totiž tlak je zastavený pohyb, tak tento vzťah spočíva v tom, že v jednoduchej kvalite každej podstaty (*Wesen*) niečo *by bolo* druhou zmenené, keby každý nezahrňoval vo svojej kvalite odpor proti *poruche*. Preto sebazachovanie je jediné, čo sa v prírode v skutočnosti deje, a to je spojenie diania s bytím ...“, alebo ďalej: „Sebazáchovy ... sú jednoduché predstavy, lebo akt sebazáchovy je jednoduchý ako podstata, ktorá sa zachováva“ (tamže). Na tomto princípe vystupujú „životné sily“, životné sily vznikajú „z elementov organického tela“, ktoré sa „zjavujú obyčajne ako hybné sily, ale práve preto ich pohyb nemožno vôbec pochopiť z hľadiska zákonov chemických alebo mechanických“ (tamže, str. 112). Teraz by sme uviedli, čo píše Herbart o predstavách ako silách. „Predstavy sa stávajú silami tým, že stoja proti sebe“ (tamže, str. 15). Herbart pozná aj pojem odpor a potlačenie („Odpor je vyjadrením sily“) a rieši aj otázku, čo sa stane s predstavou, ak vzniká odpor. Herbart sa domnieva, že rovnováhou a pohybom predstáv sa zaoberá statika a mechanika ducha. Základné pojmy, ktoré tu používa, sú: suma útlmu, stupeň protikladu, prah vedomia. Podľa neho predstáva prichádza do vedomia, ak je dosť silná, resp. ak sa uvoľnila spod útlmu. V súvislosti s Freudovým pojmom pud je zaujímavá aj Herbartova predstava emócií a žiadostivosti: „Cit a žiadostivosť nemajú sídlo v predstavovaní vôbec, ale vždy v istých určitých predstavách“ (tamže, str. 32). Veľmi to pripomína Freudovu predstavu ako reprezentáciu pudu. Iste by sme mohli uviesť aj ďalšie príklady zo statiky a mechaniky. Tak isto nie je bez zaujímavosti, že už Herbart venuje hodne pozornosti „ja“, vedomiu a pod., aj keď vždy v závislosti od filozofie. Viacerí autori vyslovujú názor, že toto myšlienkové dedičstvo nemuselo byť Freudovi neznáme, podobne ako práce T. Fechnera o psychofyzike, resp. Meynertova topika mozgu (Freud bol jeho asistenom), ktorú Freud prenášal na mozgový aparát, čo dokázala M. Dorerová (D. Wyss 1966, str. 47—48).

Na záver ešte uvedieme niekoľko myšlienok, ktoré o vplyvoch pôsobiacich na Freuda napísal D. Wyss. „Súhrnne možno o historických základoch

psychoanalýzy povedať: Nie je pôvodným útvarom, ktorý by bol vznikol nezávisle od náuk a mienok, ktoré ovládali prelom storočí. Jej základy, dynamika psychických procesov, ich členenie na primárne a sekundárne procesy nevedomia a vedomia (topika) a ich ekonómie (slasť, strasť) utvorili Herbart, Fechner, Helmholtz a Meynert. Ich prispením sa Freud pokúsil vysvetliť psychopatologické dianie: hystériu, strach, neurózu, nutkavú neurózu, paranoju, neskôr chybné výkony a sen kauzálny, finálny a predovšetkým ontogenetický (M. Dorer 1966, str. 42)¹. D. Wyss ďalej konštatuje závislosť Freudovho spôsobu myslenia od fyziológie a fyziky minulých storočí, pričom jeho model pokladá za „vrcholne nebiologický a nefyziologický“. Hovorí, že by sa mala analyzovať súvislosť medzi touto náukou a rozvojom priemyselnej a kapitalistickej expanzie: „Analógia medzi libidom a kapitálom je nápadná, libido je hlavný motor osobnosti, kapitál hospodárstva. Obidve sa nadobúdajú, môžu byť odvodené alebo konvertovať atď.“ (tamže, str. 50).

Podľa nášho názoru iste bude reálna domnienka, podľa ktorej S. Freud poznal Herbarta, Fechnera a u Meynerta, u ktorého predsa pracoval, Freudove práce z neurofyziológie neboli bez významu. Pravda, Freudovi nemožno odoprieť fakt, že patopsychologický materiál spracoval svojrázne a vytvoril model psychoanalýzy ako originálne dielo.

V ďalšom sa pokúsime rozobrať problém útľmu psychických stavov. V tejto súvislosti načrtujeme Freudovu teóriu potlačenia s jej variáciou v hĺbinopsychologickej literatúre. Ďalej sa pojmom útľmu budeme zaoberať v súvislosti so súčasnými teóriami učenia (Pavlov a behavioristický model). Napokon sa dotkneme koncepcie frustrácie, ktorá rieši problémy, ktoré nádhodil S. Freud. Treba povedať, že okruh problémov, o ktorých budeme hovoriť, je široký a k jeho genéze došlo na základe rôznych metód, na rôznom materiáli, a preto je len základom pre vstup do tejto problematiky.²

2. ÚTLM PSYCHICKÝCH JAVOV V DÔSLEDKU PATOLOGICKÝCH CITOVÝCH STAVOV

Už pred Freudom sa hovorilo o patologických zmenách v dôsledku citových stavov. Napr. v dôsledku nepríjemného rozladenia pasívneho charakteru možno pozorovať útľm iných duševných javov, napr. reprodukcie predstáv a myšlienkových procesov (ide tu najmä o iradiáciu kvalitatívne určiteľného ladenia na vzdialené psychické funkcie.) Rozlišujú sa patologické citové stavy od afektov, ktoré vplývajú na správanie. Patologické nepríjemné rozladenie pasívneho charakteru sa rozširuje na celú duševnú oblasť a spôsobuje útľm doterajšej integrácie duševných procesov, čo sa najmarkantnejšie prejavuje

² Porov. T. Pardel, *Teória útľmu v psychológii*. Psychologický sborník, Martin 1948.

v oblasti predstáv a myšlienkových procesov, ich ochudobnením a spomalením. Túto skutočnosť G. Störring (1935, str. 1155) vysvetľuje ako výslednicu dvoch faktorov, a to „malej intenzity reprodukčných tendencií, vyvolávajúcich proces reprodukcie a malej domáhačnosti reprodukčnej základne, ktorá je daná fyziologickou dispozíciou reprodukcie“ (G. Störring, *Die Methoden der Psychologie des Gefühlslebens*. Abderhaldens Handbuch der biologischen Arbeitsmethoden 1935, zv. VI, str. 1155). V takýchto prípadoch nastáva všeobecné zníženie dráždivosti psychomotorických centier pre príjemné citové stavy. Störring uvádza ďalší príklad: „Pacient 32-ročný inžinier. Značná akinézia, na pravej strane silnejšia ako na ľavej; na pravej príležitostne aj chvenie. Na pravej znateľný rigor. Nápadne dlhá pupilárna reakcia“ (kvalitatívne zmeny — pozn. autora). Prípad je najmä preto hodný povšimnutia, lebo pacient v dôsledku svojej jednostrannej motorickej poruchy sám rozlišuje jej obidve zložky. Má pocit, že sa stal „dutým“. „Kde ostala moja predošlá radosť zo života! Predtým som mal chuť vytrhávať stromy, teraz však už ani vlas.“ O zamestnanie sa zaujíma viac z „povinnosti“, kým predtým mal zo svojej činnosti radosť. „Keď som predtým dostal úlohu, nemal som pokoja ani vo dne ani v noci, kým som ju nevypracoval, teraz všetko ostáva ležať a treba ma tlačiť, aby som sa do toho pustil ... Robím všetko, ale bez radosti. ... Všetko mi je jedno.“ Pociťuje v hlave zvláštnu prázdnotu a hovorí: „Predtým som mohol naraz myslieť na desať vecí a teraz sotva na jednu“ ... (tamže, str. 1158—1159, skrátené).

Častý je aj opačný prípad, a to v dôsledku príjemných citových stavov zníženie vzrušiteľnosti a vnímavosti pre nepríjemné citové stavy. Na ukážku hypersenzibility sa v materiáloch uvádza list, ktorý píše 61-ročný Berlioz 67-ročnej Estelle. „Uvážte preda, že Vás milujem už 49 rokov, že som Vás od svojho detstva vždy miloval napriek búrkam, ktoré sa prehnali mojim životom. Dôkazom je hlboký cit, ktorý dnes pociťujem; keby bol skutočne len jeden deň vystal, za panujúcich okolností nebol by sa opäť oživil. Koľko žien, ktoré takéto vyznania vyslyšali. Nepokladajte ma za sukničkára, ktorý je hračkou svojej fantázie. Nie. Som len veľmi nadaný živou vnímateľnosťou... Miloval som Vás, milujem Vás a budem Vás vždy milovať. Som už 61-ročný, poznám svet a nemám nijaké ilúzie. Dovoľte mi teda, nie ako milosrdná sestra, ktorá svoju starostlivosť venuje chorému, ale ako žena so šľachteným srdcom, liečiaca rany, ktoré neúmyselne zapríčinila, dovoľte mi tri veci, ktoré jedine mi môžu vrátiť opäť pokoj: občas Vám písať, ubezpečte ma, že mi odpoviete a sľúbte, že ma najmenej raz v roku pozvete na návštevu. Oh! Madame, madame! Mám už len jeden cieľ na svete: získať Vašu náklonnosť. Dovoľte mi, aby som sa pokúsil dosiahnuť to... Chcem Vás obklopiť vrúcnou sladkou jemnosťou, skutočnou náklonnosťou, v ktorej splývajú city muža a výlevy naivného detského srdca“ (K. Birnbaum 1920, str. 158—159).

Ako vidieť, v druhom prípade hypersenzibilita spôsobuje útlm vnímania reálnej skutočnosti. Uvedený jav rozširovania istých patogénnych alebo patologických citových stavov a tým tlmenie kortikálnych centier deje sa na základe prenášania, resp. iradiácie, ktoré sa šíri v duševnej oblasti, obrazne povedané, ako fľak oleja na papieri (porovnaj G. Störring, *Die Methoden der Psychologie des Gefühlsleben* 1935, zv. VI, str. 1141—1153). Zníženie vzrušiteľnosti fyziologických korelátov protikladných k súčasnému emocionálnemu stavu nastáva vtedy, ak napr. doterajšia aktualizácia sa nemohla presadiť v akejkoľvek oblasti a smere individuum zvlášť hodnotenom, ale snáď ak istý psychický alebo organický proces so silným energetickým obsadením nemohol sa adekvátne objektivizovať, t. j. bol vo svojom ekforačnom procese zastavený.

3. PSYCHOANALYTICKÁ TEÓRIA POTLAČENIA

Pavlov pri experimentálnych neurózach ukázal, že ľudské správanie je výsledkom kooperácie v podstate dvoch systémov, a to kortikálneho a subkortikálneho. Poruchy tejto kooperácie alebo subordinácie môžu sa prejavovať neurózami. Pavlov podal fyziologickú koncepciu experimentálnych neuróz. Klinici v Paríži (Charcot, Janet) mali skúsenosti s neurózami, ktoré neboli Freudovi neznáme. Freud ostal Parížu podľný teóriou potlačenia a odporu, ktorá je základňou pre vysvetlenie psychoneuróz. Freud vychádza v podstate z tej istej bázy ako Pavlov, ale nahrádza fyziologickú terminológiu psychologickou.

Freud po štúdiách u Charcota a Bernheima poznal, že hysterické symptómy sa môžu navodiť v hypnóze a tou istou cestou odstrániť. Vedel, že Charcotove experimenty a Bernheimov experiment dokázal, že individuum sa môže aj mimo hypnózy rozpamätať na príčiny svojich posthypnotických úkonov a v tom čase boli mu už známe prípady hystérie, opísané napr. Janetom, v zmysle jeho teórie „double conscience“. Všetky uvedené fakty ukazovali dosť jasne, že príčiny hystérie treba hľadať inde ako vo vedomí. Taká bola situácia v teóriách neuróz, keď Freud, znechutený neúspechmi hypnotickej terapie, začal budovať na Charcotovom predpoklade, že chorý vie, prečo to robí, hoci hovorí, že nevie, len nevie, že to vie, a preto myslí, že to nevie. Na tomto základe vyslovil hypotézu o nevedomí, potlačení, odpore a ďalšie. Podľa Freuda obsahy, ktoré spôsobujú chorobu, sú v dôsledku mechanizmu potlačenia nevedomé a ak by sme sa im chceli priblížiť a uviesť ich k vedomiu, kladú odpor. Týmto sa náuka o potlačení stala „základným pilierom“, na ktorom spočíva budova psychoanalýzy, ba podstatná časť jej samej.

Cesta k týmto poznatkom však nebola taká priamočiara. Freud po upustení od hypnózy pri liečbe neuróz s prenosom (úzkostná a nutkavá neuróza, konverzná hystéria) objavil, že chorý psychoterapeutickej liečbe kladie všemocný odpor. Nepridržiava sa „základného technického pravidla“, t. j. že má povedať veci nepríjemné, diskkrétne, nedôležité a nezmyselné aj napriek tomu, že na začiatku analýzy sľúbil tak urobiť. Pri pátraní po kauálnom vzťahu medzi odporom a inými psychickými obsahmi prišiel k tzv. potlačeniu. Svoj poznatok formuloval takto: „Patogénny dej, ktorý sa prejavuje odporom, nazývame potlačením“ (S. Freud 1936, str. 242). Potlačenie sa neprejavuje len odporom proti uvedomeniu a vyriešeniu, ale je vôbec predpokladom tvorby početných príznakov a neuróz. Psychoanalýza rozlišuje potlačenie od odmietnutia a zavrhnutia. Rozdiel je v tom, že nejaký psychický dej, impulz a pod., ktorý sa chce realizovať motoricky, môže byť vedomím poznaný a odmietnutý, t. j. zavrhnutý. Odsúdením a zamietnutím sa mu odníma energia, ktorou disponoval a v dôsledku toho sa stáva iba spomienkou. Celkom ináč je to pri potlačení. Istý vnútorný popud, pud, ktorý chce nastúpiť proces uvedomenia už hneď pri vstupe do predvedomia alebo v samom predvedomí, je zarazený a vytesnený späť do nevedomia. Tzv. inštancia cenzúry nepripustí, aby na ňom spočinul pohľad vedomia. Potlačením sa mu však neodoberá jeho energetické obsadenie. Sumárne môžeme povedať, že potlačenie nastáva vždy vtedy, keď reprezentácii pudu, t. j. predstave, ktorá reprezentuje pud v oblasti psychickej, a kvantu energie (*Afektbetrag*), ktorá sa na ňu viaže, nejakým spôsobom sa zabráni prístup do vedomia a tým sa jej odoberá možnosť motorického ukojenia. Potlačenie sa vždy vzťahuje na tie psychické hnutia, ktoré pramenia z nášho vnútra, t. j. na pud, pretože pred nimi nemožno utiecť, ba kladú stále nároky na nervovú sústavu človeka. Potlačenie je akousi strednou cestou medzi útekem a odsúdením. Vzťahuje sa vždy na sexuálne obsahy. Potlačenie sa navonok často prejavuje vo forme príznakov alebo neuróz, ktoré majú funkciu náhradkového ukojenia sexuálnych požiadaviek. Freud hovorí: „... príznaky sa usilujú buď o sexuálne ukojenie alebo o obranu proti nemu“ (tamže, str. 247).

Psychoanalýza rozoznáva dva druhy potlačenia: prapotlačenie a vlastné potlačenie. Prapotlačenie „je prvou fázou potlačenia, ktorá spočíva v tom, že psychickej (predstave) reprezentácii pudu sa odriekne prechod do vedomia a tým je daná jej *fixácia*; postihnutá predstava ostáva odvtedy nezmenená a viaže sa na pud“ (S. Freud 1924, str. 190). Vlastné potlačenie sa zasa vzťahuje na všetky psychické odnože potlačenej reprezentácie alebo takých myšlienkových útvarov, príp. procesov, ktoré sú s ňou v nejakom asociatívnom vzťahu. Tak vznikajú tzv. „citové zdôraznené komplexy“. Keď potlačenie aj zarazí uvedomovací proces, ako sme hovorili, nemá v moci ani vytesniť bez zvyšku pudovú reprezentáciu z nevedomia a ani odobrať jej energetické obsadenie.

V dôsledku toho ostáva v nevedomí, nerušene sa tam organizuje a pôsobí spätným tlakom na vedomie (návrat potlačeného) tak, že v ťažkých životných situáciách v zastretých formách preráža do vedomia a tam sa zmocňuje motorických centier, čo sa navonok zvýrazní často príznakom. Pravda, príznaky na základe zvláštnej práce nevedomia sa prejavujú tak, že individuum nemôže nájsť spojivo medzi príčinou a symptómom. Symptóm je teda dobre maskovaný a zastretý, ba dokonca pri analytickej práci kladie procesu uvedomovania odpor. Príklad pre mechanizmus potlačenia podľa Schildera: „Istý vodič električiek ... si pevne umienil, že musí potlačiť každú myšlienku na sexuálne veci, chcel si uchovať energiu pre stupňovanie výkonnosti. Kým predtým mával sny spojené s polúciou, sny, v ktorých sa sexuálne stýkal so ženami, teraz mal takéto sny: Viedie voz, voz narazí najväčšou rýchlosťou na voz naložený uhlím. V momente zrážky nastala polúcia. Bez toho, aby sme išli do detailov — hovorí Schilder — môžeme povedať, že výtok semena, ktorý je spätý s týmto snom, nás oprávňuje predpokladať, že tento sen spôsobili sexuálne hnutia a nepochybíme, keď v zrazení dvoch vozov budeme vidieť obraz koitu, pričom mužský element znázorňuje rýchlo uháňajúca električka, ženský zas ťažko naložený voz uhlia. Boj, ktorý vedie náš pacient proti sexualite, neurobil ho takým schopným, aby zničil sexuálnu energiu, takže ona sa prejavuje len v iných obrazoch. Tieto obrazy však nie sú náhodne zvolené, majú istú podobnosť s myšlenými, ktorá ich oprávňuje tieto obrazy zastupovať. Ale aj voľba určitého obrazu v plnej podobe je zjavne dominujúcou... Ako vodič električky vidí stretnutie sa pohlaví ako zrážku dvoch vozov. Musíme sa domnievať, že aj citový tón zážitku nie je ľahostajný; zrazenie vozov je strašné a obávané. Pod rovnakým citovým pólom javí sa pacientovi aj sexualita“ (P. Schilder 1924, str. 144).

Mechanizmus potlačenia tu spočíva v tom, že sexuálnym tendenciám sa zabránil vstup do vedomia a tým sa znemožnilo ukojiť ich motoricky. Avšak sexuálna energia ostala a sexuálny pud doliehal na nervový aparát ďalej v zmysle nároku na ukojenie, t. j. potlačený obsah sa opäť vracia v zastretej, obraznej forme a tým si zabezpečuje aspoň ukojenie vo forme snového zážitku.

Podobné, ba ešte komplikovanejšie sú pomery pri neurózach. Aktuálne neurózy vysvetľuje Freud podobne ako Pavlov. Tvrdí, že „vznikajú priamym toxickým poškodením“, a to tak, „že buď sa sexuálnych toxínov vyrába viac, ako môže osoba zvládnuť, alebo vnútorné a dokonca psychické pomery obmedzujú správne použitie týchto látok“ (S. Freud 1936, str. 319—320). „Osoba ochorenie neuroticky len vtedy, ak jej *ja* stratilo schopnosť, aby niekde umiestnilo libido. Čím silnejšie je *ja*, tým je preň ľahšie zvládnuť túto úlohu: každé oslabenie nášho *ja* z akéhokolvek dôvodu musí vyvolať taký účinok ako príliš silné stupňovanie požiadaviek libida, musí teda umožniť neurotické ochorenie“ (tamže, str. 318). Psychoanalytický výklad aktuálnych neuróz sa teda prelína

s reflexologickým výkladom (s rozdielom zdôraznenia sexuality u Freuda). Prejdeme hneď k problému potlačenia pri psychoneurózach.

Psychoneurózy sú „výrazom konfliktu medzi inštanciou ja a takými sexuálnymi snaženiami, ktoré sa zdajú nezmieriteľné s integritou ja alebo s jeho etickými nárokmi“. (S. Freud, *Ge. Sch.*, zv. 11, str. 212). Vzhľadom na to sexuálne motívy postihne osud potlačenia, ktoré sa prejaví neurotickým symptómom. Na neurotické symptómy treba hľadiť ako na „produkty potlačenia, ktoré si konečne pomocou týchto útvarov vybojovalo prístup k vedomiu“ (S. Freud 1924, str. 192).

Potlačenie pudovej reprezentácie postihne obidve jej zložky: predstavu a jej energetické obsadonic. Najvýznamnejšia úloha pri potlačení pripadá na energetickú časť pudovej reprezentácie, pretože predstava bude úplne potlačená a zmizne z vedomia, alebo do vedomia nie je vôbec pripustená. Kvantitatívnu zložku pri potlačení môžu postihnúť tieto osudy: buď nastane taká forma potlačenia, že z pudu v jeho pôvodnej forme neostane nič, čiže svoj cieľ dosiahol v iných polohách. Tu je najčastejšou formou sublimácia alebo sa premení psychická energia pudu na afekt (napr. strach). Druhá variácia potlačenia spôsobuje neurózy. Podľa psychoanalýzy psychoneurózy sú nepodarkom dvoch tendencií: pudovej, riadiacej sa princípom slasti a osobnostnej, riadiacej sa princípom reality, t. j. vyhnutie sa nelúbosti, strasti. Keďže neurotické riešenie je nepodarené, potlačené v nevedomí, nadprieďa na fantáziu, nadobúda zvláštnu prieraznosť a vracia sa späť k vedomiu a často, okrem neurotických symptómov, spôsobuje útlm mnohých mentálnych činností. Symptómy okrem toho majú funkciu náhradkového útvaru, ktorý má zabezpečiť ilúziu slastného ukojenia.

Freudove názory na tvorbu symptómov sa, prirodzene, menili. Napr. v *Štúdiách o hystérii*, t. j. v rokoch 1895–1896, ako ukazuje D. Wyss (1960, str. 22), symptóm vznikol: 1. kompromisom medzi brániacim sa ja a odrážanou predstavou (afektom); 2. nevzniká ako bezprostredný dôsledok traumy, ale ako spomienka naň v čase sexuálneho zrenia; 3. je naddeterminovaný — jeho príčiny ukazujú rôzne kauzálne rady; 4. vzniká ako projekcia do prostredia (paranoja). Neskôr r. 1910 symptóm pokladá za výsledok konfliktu medzi pudom sebazáchovy a sexuálnym pudom. Po rozpracovaní psychológie ja predpokladá, že symptóm vzniká kompromisom medzi ja a nevedomím, symptóm je tu obdoba útľmu, vyplýva z regulácie libida, aby ja neprišlo do konfliktu s nevedomím. Potlačenie súvisí (*Totem a tabu*, *Mojžiš a monoteistické náboženstvo*) aj s utváraním kultúry. Morálka a kultúra vyžaduje potlačenie detskej sexuality a pod.

Freudovo poňatie potlačenia našlo svoje miesto a význam v psychológii, pravda, prichádza sa k poznatkom, že okrem sexuálnych sú aj iné faktory, ktoré môžu spôsobiť neurotické ochorenie.

4. TEÓRIA PRIMÁTU FYLOGENETICKÝCH MLADŠÍCH PUDOV

Freudovu teóriu potlačenia pudov ego intenciami sa pokúsil biologicky podložiť Rudolf Brun (1942). Brun pri potlačení hovorí o konflikte pudov, pri ktorom sa primátu zmocňuje geneticky mladší pud. Svoju teóriu podopiera experimentmi a pozorovaniami na jednoduchých reflexoch, na hmyze, zvieratách a pod. Pri kolízii dvoch pudových tendencií uvádza Brun prípad z pokusov mravcov: „V uvedenom prípade ide o kolíziu medzi pudom po výžive a sociálnym bojovným pudom, teda medzi jedným primitívnym stupňom sebazáchovy a jedným primitívnym stupňom sociálneho radu pudov. Forel sa raz pokúsil prerušiť bitku, ktorá spontánne vznikla medzi dvoma štátmi lesných mravcov (*formica rufa*) tým, že pomocným rojom postihnutého hniezda, ktoré sa vo veľkom počte ponáhľali na bojisko, nakvapkal do cesty kvapky medu. Mravce, ako je známe, sú medu veľmi žiadostivé. V tomto prípade však väčšina zvierat, ktorá cestou narazila na sladkosti, pri mede sa vôbec nezdržala alebo ak áno, tak len na niekoľko sekúnd, najviac si behom srkla, hneď sa ponáhľala ďalej a s dvojnásobnou zlosťou sa vrhla do boja. Pud po výžive u mravcov — ako vysvetľuje Brun — bol temer úplne potlačený v prospech prechodne aktívovaného sociálneho pudu bojového, ktorý bol pre udržanie mravčieho spoločenstva momentálne dôležitejší“ (R. Brun 1942, str. 226).

Na základe podobného materiálu formuluje Brun konflikt pudov takto: „V prípade kolízie dvoch inkompaktibilných pudov sa spočiatku netvorí nijaký kompromis, ba čo viac, jeden z pudov zdá sa úplne potlačený, príp. utlmený. Spravidla sa zdá, že fylogeneticky a ontogeneticky starší, primordiálny pud podlieha fylogeneticky mladšiemu sekundárnemu pudu, ktorý zástupuje budúce záujmy druhu, prípadne sociálnej spoločnosti“ (tamže, str. 226). Brun tvrdí, že „toto pravidlo môžeme formulovať priamo ako biologický zákon, totiž ako zákon primátu fylogeneticky mladších pudov; zdá sa, že sa dá potvrdiť celkom všeobecne, t. j. v celej biológii“ (tamže, str. 226). Napríklad keď dva inkompaktibilné reflexy prídu do sporu o použitie spoločnej dráhy, obyčajne zvíťazí ten reflex, ktorý zastupuje celkové záujmy organizmu, t. j. reprezentuje vyšší stupeň integrácie. Brun na jednoduchých reflexoch dokázal, že pri ich potlačení, príp. útlme energia tlmených reflexov nemizne, ba čo viac, po odznení útlmu vystupuje s dvojnásobnou intenzitou.

Brun v umelej experimentálnej situácii, ktorá by vo všeobecnosti odpovedala prirodzenej situácii pri vzniku konfliktu pudov, vyvolanom odňatím pudového objektu, práve aktualizovanej pudovej činnosti, mohol pozorovať prejavy intenzívneho strachu. Napríklad keď vzal mravčej kráľovnej pri zakladaní kolónie vajíčka, bezradne pobiehala po kletke (podobne je to aj u ľudí pri náhlom ohrození života — vzniká reálny strach). Uvedený jav vysvetľuje Brun tak, že strata objektu, napr. u mravčej kráľovnej, zasiahla vonkajšiu

stránku práve ekforovaného inštinktívneho komplexu, kým hormonálne mne-
mické vzruchy pôsobia ďalej nezmenšenou silou vzhľadom na objekt. Tu Brun
konštatoval, že ak ekforujúcemu inštinktu chýba adekvátny objekt, inštinkt
neutíchnie, ale snaží sa presadiť sa, avšak vzhľadom na chýbajúci objekt sa
jeho priebeh utvára abnormálne. Toľko o Brunovej teórii konfliktu pudov.
Brunov prínos k teórii útlmu a potlačenia treba zvlášť zhodnotiť nielen preto,
že teóriu útlmu stavia na biologickú základňu, ale svojou koncepciou prekra-
čuje už špeciálny a úzky rámec psychoanalytickej koncepcie, ktorá bola obja-
vená, stavaná a špecifikovaná výlučne na sexuálnom pude, čím Brunova kon-
cepcia dáva možnosť pre syntetickejšie a všeobecnejšie poňatie potlačenia.

5. TEÓRIA PORÚCH PSYCHICKEJ INTEGRÁCIE

Najlepším východiskom k tejto teórii bude Brunova koncepcia konfliktu
pudov. Ak Brun tvrdí, že potlačenie vykonáva taký duševný jav (sekundárne
pudy), ktorý „zastupuje budúce záujmy druhu, príp. sociálnych organizácií“,
vtedy prihliada už k hierarchii hodnôt u človeka ako sociálneho a kultúrneho
tvora. Hodnoty u človeka, podľa Junga, sú „odhadom energetickej kvantity“
(C. G. Jung 1928, str. 18), jednotlivých kvalitatívnych duševných procesov.
Na základe takto poňatej duševnej energie možno predpokladať, že hodnoty
v podstate znamenajú smer, ktorým nastáva uvoľňovanie duševnej energie
u človeka, a prezrádzajú nám súčasne skladbu a smer energetických procesov
v ľudskej psyché. Štrukturálne vzťahy týchto procesov a ich dominant odpov-
vedajú konštitúcii človeka, typu, vekovej fáze a vzhľadom na to sú tak typo-
logicky, ako aj individuálne veľmi rozdielne. Ak dominantné, typické hodnoty
toho-ktorého individua narazia v smere svojho realizovania, ktoré ja buď ne-
vie zvládnuť alebo nevie zvládnuť ich energetické koreláty, na prekážku, nastá-
va porucha integrácie duševného života a životného postoja u individua.
Ilustrujme povedané vývojovou fázou puberty, kde pod tlakom vnútorných
zmien v organizme dochádza k novému preradeniu doterajšej sústavy hodnôt;
kým nie je dokončená úplná hierarchizácia, prichádza ku kolíziám jednotlivých
energetických procesov, čo sa navonok prejavuje labilitou vzťahov.³ Z tohto
hľadiska možno povedať, že u objektového libida (psychoanalýza), t. j. u extra-
vertovaného libida individuálne hodnoty sú položené do vonkajška za cieľom
reálneho zmocnenia sa objektu. Konflikt tu spôsobuje individuálna neschop-
nosť vyrovnať sa s energetickými procesmi zameranými na objekt alebo vhod-

³ Porov. T. Pardel, *Príspevok k typologickému výskumu stredoškolskej mládeže*, Pedagogický zborník 1944, č. 1–2 a M. Milan, *Labilita u mládeže*, Psychologický zborník, Martin 1947, č. 3–4.

ným spôsobom ich umiestniť vo vonkajšom svete. V dôsledku toho nastáva potlačenie inkompaktibilných pudových tendencií. Takto je to podľa Freuda. Pravda, uvedený poznatok potlačenia sexuálnych tendencií nemožno brať ako jediný, ktorý spôsobuje neurózy a ani ako jediný, na ktorý sa môže vzťahovať účinok. Jung napr. hovorí: „Freudova náuka o potlačení vzbudzuje, pravda, zdanie, ako by boli len morálni ľudia, ktorí potláčajú nemorálnu pudovú povahu. Nemorálny človek, ktorý žije neviazane k svojej pudovej povahe, podľa toho by musel byť úplne chránený od neurózy. Avšak ako učí denná skúsenosť, nie je to tak. Môže byť práve neurotický ako iný; ak ho analyzujeme, objavíme, že u neho bola jednoducho potlačená slušnosť“ (*Das Unbewusste*, Zürich 1929, str. 41—42). Táto poznámka je zaujímavá aj preto, lebo vieme, že okrem sexuality sú aj iné hodnoty, ktoré sa človek snaží realizovať. Veď Adlerova individuálna psychológia učí, že celé snaženie človeka slúži jedinému pudu, a to túhe po moci. U Adlera, psychoanalyticky vyjadrené, ide o formu narcistického libida, ktoré sa uvoľňuje introvertovane a jeho výrazom môže byť osobná túha po moci. Ak sa tejto energeticky silnej hodnote vyskytne dajaká vnútorná alebo vonkajšia prekážka alebo ťažkosť, vzniká tendencia realizácie do útlmu, pretože individuum nemôže energetické procesy adekvátne realizovať, čo je podkladom vzniku komplexu menejcennosti. Komplex menejcennosti a silné energetické procesy adekvátne nerealizovateľné vytvárajú neurózu, ktorá slúži („arrangement“) na ospravedlnenie neschopnosti ja príhodne regulovať psychickú energiu a súčasne na obranu a zdôraznenie sebahodnotnosti.

Ako ďalší doklad pre uvedenú teóriu môžeme uviesť Schultzovu koncepciu tzv. existenciálnych hodnôt. Tu ide o porušenie rovnováhy harmonického a normálneho životného postoja. Porucha normálneho životného postoja vzniká zábrami a útlmami, ktoré sa stavajú do cesty aktualizovaniu existenciálnych hodnôt individua. Schultz hovorí: „... keď sú porušené životné hodnoty, trpí celá existencia“ (J. H. Schultz 1936, str. 80). Existenciálne hodnoty môžeme chápať v naznačenom zmysle, t. j. ako subjektívnu mieru kvantitatívnych energetických procesov ľudskej psychiky. Preto Schultzovo tvrdenie, že pri každej neuróze treba hľadať, ktorá existenciálna hodnota bola utlmená, príp. porušená, treba chápať energeticky, a to tak, že istá integrácia psychickej energie (Janet) bola vo svojom smere zarazená alebo utlmená a v dôsledku toho vznikla dezintegrácia, ktorá sa prejavuje buď neurózou, alebo pôsobí tlmivo na ostatné životné funkcie.

Ako príklad uvedieme útlm niektorej existenciálnej hodnoty, napr. existenciálna hodnota, ktorej cieľom je zdravie, môže vytvoriť neurotickú poruchu vtedy, keď ide o sexuálne vášnivého človeka, ktorý je súčasne postihnutý ťažkým telesným znetvorením a pod. Treba ešte uviesť, že útlmy uvedených existenciálnych hodnôt nemusia vždy končiť neurózou, ale podľa stupňa

Schultzeho schéma existenciálnych hodnôt

Problém	Funkcia	Cieľ
I. Anonymita alebo euforita „telesná“	Telesný pocit životný	Zdravie
II. Nerušená činnosť výkonná a pôžitok	Individuálny praktický rozum	Šťastie
III. Spoločenský zážitok (uplatnenie, majetok, rodina, povolanie a pod.)	Kolektívny praktický rozum	Istota
IV. Istota smrti a kozmické zdôraznenie (boje ľudstva, životné fázy, starnutie, pominuteľnosť a pod.)	Kozmický rozum	Svetonázor
V. Jasné sebapoznanie, seba-zhodnotenie a posúdenie	Sebaovládanie	Samostatnosť, voľnosť
VI. Životná alebo duševná produktivita	Totálna harmónia	Sebauskutočnenie

intenzity útlmu sa môžu rozšíriť na iné duševné funkcie, ako sú napr. pamäť, predstavy, myšlienkové procesy a pod., a determinovať správanie.

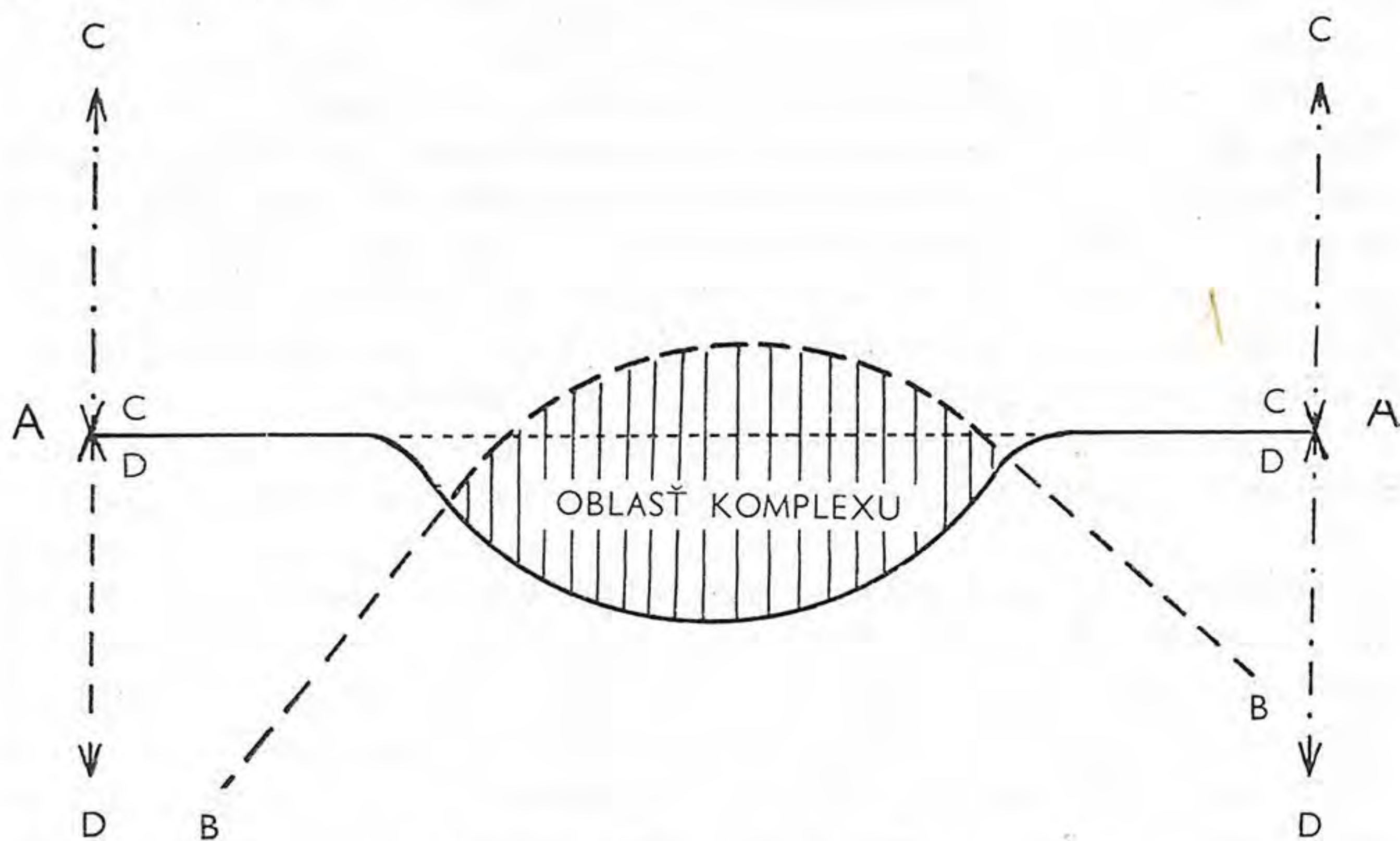
6. JUNGOVA KOMPLEXNÁ ALEBO ANALYTICKÁ TEÓRIA POTLAČENIA

Kým Freud a Adler ponímajú nevedomie skôr negatívne, t. j. že funkcii ja pripadá neustály sysifovský boj s potlačením a nevedomím, Jung oproti tomu vychádza z primárnej ambivalentnosti všetkých duševných javov, z ich vzájomnej kompenzačnej činnosti a vzhľadom na to psyché predstavuje samoregulujúci systém, ktorý neustále vyrovnáva protikladnosť duševného života. Nevedomie v tomto smere hodnotí pozitívne ako inštanciu, ktorá obsahuje všetky elementy potrebné na samoreguláciu. Neuróza v podstate predstavuje poruchu samoregulácie, ku ktorej dochádza vtedy, keď tendencie, ktorými nevedomie chce regulovať jednostranný životný postoj, sú potlačené. Prírodný rozvoj ľudskej psyché žiada, aby individuum malo podľa potreby vyvinutý tak introvertovaný, ako aj extravertovaný postoj. Keď však napr. niektorý z týchto postojov je prehnaný, a individuum sa dostane do situácie, ktorú možno riešiť iba na základe postoja, ktorý bol potlačený, dochádza k životným konfliktom. Príklad: Istý kníhtlačiar po dvadsaťročnej tvrdej práci sa z jednoduchého zamestnanca vypracoval na samostatného majiteľa veľmi dobre zavedeného obchodu. Obchod sa rozrastal tak, že ho celkom pohltil, avšak nevedomie oživovalo jeho predchádzajúce (teraz potlačené) záľuby v maľovaní a kreslení. Namiesto toho, aby tieto tendencie, ktorými chcelo nevedomie dopĺňať, príp. korigovať prehnaný extravertovaný postoj vedo-

mia, využil vo vyrovnávajúcom vedľajšom zamestnaní, kanalizoval ich do svojho obchodu a začal fantazírovať o umeleckom vyhotovení svojich knižných publikácií. Neskôr začal svoje primitívne a infantilné záľuby skutočne aj realizovať, a to tak nekriticky, že za niekoľko rokov jeho obchod zbankrotoval.

Jung vyslovuje domnienku, že práve tak ako nastalo obchodné „zrútenie“, môže nastať aj vnútorné nervové zrútenie. K tomu prichádza vždy vtedy, keď nevedomé tendencie, ktoré chcú kompenzovať jednostranný životný postoj, sú trvale tlmené, kým nakoniec vplyvom životných situácií sa predierajú k svojmu realizovaniu a prejavujú sa rušením doterajšieho životného postoja.

V prípade potlačenia mnohé psychické obsahy stratia vzťah k vedomiu, vedomú činnosť môžu tlmiť alebo ju podporovať. V tejto súvislosti treba objasniť pojem „komplex“. Komplex primárne tvorí „element jadra, pre ktorý je príznačné to, že nie je vedomiu prístupný, podľa svojej energetickej hodnoty má „konštitujúcu silu“, je citovo zdôraznený (energetika)“. J. Jacobi (1959, str. 54) uvádza schematické znázornenie komplexu (stúpajúceho cez prah vedomia).

Obr. 7. Schéma oblasti komplexu

- AA — prah vedomia, na bodkovaných miestach prerušený, čiže psychický obsah poklesol do nevedomia,
- BB — cesta vystupujúceho komplexu,
- CC — oblasť vedomia,
- DD — oblasť nevedomia.

Komplex a jeho oblasť ukazuje, ktorá funkcia bola narušená, správa sa inkompatibilne k vedomému postoju. Komplex vzniká najskôr v konflikto-
vých situáciách a obsahuje akýsi neasimilovaný zážitok, silne energeticky
obsadený.

Komplexy Jung začal skúmať metódou slovno-asociačného experimentu. Pojem komplex súvisí s takými pojmami, ako symbol, symptóm. Jung symbol pokladá za najvyšší komplexný útvar, „pretože sa skladá z dát všetkých psychických funkcií, v dôsledku toho nie je racionálnej ani iracionálnej povahy, má síce aj stránku, ktorá je rozumu neprístupná, lebo sa neskladá len z dát racionálnej povahy, ale aj z iracionálnych dát, čistého vnútorného a vonkajšieho vnímania...“, preto symbol vzniká z „najvyššie diferencovaných duševných funkcií“, ale aj z „najnižších, najprimitívnejších hnutí. Aby toto postavenie protichodných stavov bolo vôbec možné, musia byť obidva v úplnom protiklade postavené vedome vedľa seba ... Ak však jedna časť podľahne, symbol sa stane prevažne produktom druhej časti a práve v takej miere aj menej symbolom, ale symptómom, totiž symptómom potlačenej antitézy“ (C. G. Jung 1942, str. 680—681). Symptóm potom predstavuje poruchu energie, je akýmsi výstražným signálom, že v osobnosti, v postoji osobnosti sa deje niečo podstatné, čo znemožňuje jej prirodzenú sebarealizáciu. Jung sa preslávil tým, že použil metódu voľných asociácií na odhaľovanie komplexov. Možno tiež povedať, že komplex je „sústavou prianí, emócií a spomienok, obsahujúcou prvky zaťaženia, zlyhania, neuspokojenia alebo pocitu viny. Sú to často nejaké ťažkosti v láske, niekedy obchodné alebo rodinné ťažkosti“ (R. S. Woodworth — H. Schlosberg 1959, str. 83). Komplex je „slabé miesto“ (C. G. Jung), vzniká „traumatickým, emocionálnym šokom a pod.“ (J. Jacobi). Z hľadiska psychohygieny sa treba snažiť o jeho odstránenie.

Jung v práci o asociáciách z r. 1904—1906, kde komplex nazýva „citovo zdôraznený komplex“ alebo „citovo zdôraznená skupina predstáv v nevedomí“, našiel spôsoby, ako odhaliť komplex. Metóda spočíva v tom, že sa vyberú predmetové irelevantné slová a také, o ktorých sa možno domnievať, že môžu mať asociatívne spojenie s predpokladanou ťažkosťou. Slová sa podávajú za sebou a meria sa čas odpovede a odpovedové slová. Na tomto základe sa zistí, či na jednotlivé podnetové slová je odpoveď normálna alebo „komplexom“ blokováná. Indikátormi komplexu sú: a) zlyhanie v odpovedi alebo dlhý reakčný čas, b) opakovanie podnetového slova, c) neporozumenie podnetovému slovu: prejavíť sa môže otázkou — čo, prosím a pod., d) vzrušenie a rôzne emocionálne prejavy, ktoré sa dajú merať.

Táto metóda je účinná, ak sa vykoná kvalifikovane a dbá sa, aby sa vylúčili rôzne artefakty. Asociačnou metódou sa skúšali aj rôzni „vinníci“, t. j. používala sa ako odhaľovač — detektor lží. Ukazuje sa, že táto metóda nie je významná len pre teóriu, ale aj pre prax.

Psychológia učenia a pojem útlmu

V súčasnej psychológii sa pojem útlmu používa viac najmä v oblasti psychológie učenia, ako aj v súčasnej behaviorálnej, tzv. discentnej terapii. V rámci teórií učenia tento pojem je významný najmä preto, že učenie, ako sme ukázali inde (T. Pardel 1967), pokladá sa za jeden zo základných mechanizmov utvárania a sebautvárania osobnosti. Možno povedať, že pojem útlmu je experimentálne overený.

Učenie, podmieňovanie, útlm

Vcelku pojem útlmu v rámci teórií učenia má svoje miesto jednak pri klasickom a jednak pri operačnom podmieňovaní.

V rámci učenia na základe klasického podmieňovania, ako je známe z pokusov I. P. Pavlova, jestvujú medzi nervovými procesmi vzrušenia a útlmom dôležité priestorové vzťahy ktoré vyjadrujú dynamiku obidvoch procesov v mozgových hemisférach. Pavlov tu odhalil dva základné poznatky. Všeobecne pre vzrušenie a útlm platí, že len čo vzniknú v mozgovej kôre, neviažu sa na miesto vzniku, ale sa rozširujú, rozlievajú po centrálnom nervstve, najmä v mozgových hemisférach a potom sa zase vracajú späť do východiskového bodu. Prvý proces rozširovania, rozlievania vzrušenia alebo útlmu nazval Pavlov *iradiáciou* (rádius — lúč) a druhý proces sústreďovania nazval *koncentráciou*.⁴

Ako príklad iradiácie vzrušenia sa uvádza prvá fáza pri vytváraní podmienených reflexov, tzv. fáza *generalizácie* zovšeobecnenia podmienených reflexov. Vzniká tak, že podmienenú reakciu na začiatku spôsobí nielen budúci podmienený podnet, ale aj iné podnety, príbuzné alebo vzdialenejšie. Napr. ak vzniká pokrmový podmienený reflex na 100 úderov metronómu za min. objaví sa slinná sekrécia, ktorú spočiatku vyvoláva akýkoľvek počet úderov, príp. nejaké iné podnety predtým celkom indeferentné. Skutočnosť generalizácie sa vysvetľuje práve iradiáciou vzrušenia z príslušného podráždeného bodu v kôre mozgu na susedné a vzdialenejšie oblasti, ktoré sa takto zapájajú na silnejšie podráždené pokrmové centrá. Ak sa v pokuse pokračuje ďalej, vidíme, že slinný efekt sa dostavuje iba na podmienený podnet 100 úderov metronómu za min. Vzruch sa teda pomaly vracia do bodu, z ktorého vyšiel čiže nastáva koncentrácia. Ivanov-Smolenskij okrem tohto druhu iradiácie objavil u človeka tzv. jav *elektívnej iradiácie*, ktorý sa zakladá na druhej

⁴ Pozri T. Pardel, *Pavlovovo učenie a psychológia*, Bratislava 1953.

signálnej sústave. Elektívna iradiácia v protiklade k obyčajnej generalizácii znamená tolko, že tu ide o výberovú alebo významovú iradiáciu. Napr. u 8- až 10-ročných detí sa vytvára pohybová reakcia, keď sa rozsvieti zelená žiarovka. Keď sa táto reakcia vypracovala, stačilo zameniť rozsvetovanie zelenej žiarovky slovným podnetom „zelené svetlo“ a reakcia taktiež nastala. Na iné slová nenastala, čiže reakcia bola spojená s podnetom a s jeho slovným alebo písomným vyjadrením, ale nerozšírila sa na ostatné slová, ako je napr. pri obyčajnej generalizácii.

Možno povedať, že Pavlovove pokusy a na nich postavená teória podmienených reflexov a učenia na základe podmienovania exaktne objasnila úlohu útlmu nielen pri učení, ale aj pri patologických stavoch. Sám Pavlov sa venoval štúdiu experimentálnych neuróz a štúdiu hystérie, ktorej venoval prácu *Pokus o fyziologické chápanie symptomatológie hystérie* (1932). Pavlov vidí prednosť štúdia aj patologických javov na základe podmienených reflexov v laboratórnych podmienkach v tom, že „sa pritom konečne spojili, stotožnili funkcie tejto časti s javmi nášho subjektívneho sveta“ (I. P. Pavlov 1953, str. 223) t. j. „že aj podmienený reflex ako fyziologický jav možno pokladať za jav psychický, za asociáciu predstáv“.

I. P. Pavlov za normu nervovej činnosti pokladal „rovnováhu všetkých opísaných procesov, ktoré sa zúčastňujú na tejto činnosti. Porušenie tejto rovnováhy je patologický jav, choroba...“ (tamže str. 223). Domnieval sa ďalej, že nervové ochorenia súvisia s typom nervovej činnosti — ťažké experimentálne podmienky neznesú typy slabé a vzrušivé.

Pod ťažkými podmienkami porušujúcimi rovnováhu rozumel „prepätia procesu vzruchu, prepätia procesu útlmu a priamu zrážku protikladných procesov, ináč povedané, prepätie pohyblivosti týchto procesov“ (tamže, str. 233).

Patologický prejav u týchto krajných typov je takýto:

Vzrušivý typ — útlmový proces slabne, vypracované diferenciácie sa odtlmujú, vyhasínanie sa preťahuje. Zviera je prchké, vyčíňa, alebo, zriedkavejšie, upadá do spánku.

Slabý typ — obraz neurózy slabého typu je depresívny. Podmienenoreflexná činnosť je chaotická, stráca sa, je v hyponotickom stave a neberie si ani potravu. Tento stav trvá mesiace a roky.

Pavlov vyslovil domnienku, že experimentálne neurózy u psov sa dajú prirovnať k ľudskej neurasténii. Psychasténii a hystérii možno pochopiť na základe dvoch signálnych sústav, a to tak, že u mysliteľov, u ktorých prevláda druhá signálna sústava, pri nevyváženosti nervovej sústavy vzniká psychasténia a pri prevahe prvej signálnej sústavy, príznačnej pre umelcov, nevyváženosť nervovej sústavy by sa mala prejaviť ako hystéria (tamže, str. 225). Pokusy so zvieratami sú poučné a majú charakter modelu.

Niektoré otázky teórie učenia a discentná terapia

Na záver by bolo treba podotknúť, že v súčasnosti mnohé skupiny teoretikov a praktikov sú náklonné vysvetľovať učením zložité formy správania, t. j. aj vznik neuróz, tak isto aj na princípoch teórie učenia odstraňovať aj neurózy, tzv. discentná terapia, ktorá získava čím ďalej tým viac stúpencov. Je napr. známe, že strach, úzkosť pokladá sa za stav obrany organizmu (Rosenzweig 1948) na psychologickú úroveň. Úzkosť, strach už Freud dával do súvislosti s neurózou ako signál úniku pred vlastným libidom (neurotický strach). U K. Horneyovej prekonanie strachu je hlavnou pohnútkou správania, neuróza je potom deformáciou správania, vyplývajúca z úsilia o prekonanie strachu. Problematike strachu sa venuje veľa pozornosti. Tak napr. F. Riemann (1966, s. 197) rozlišuje štyri základné formy strachu: strach pred stratou ja (závislosť); strach pred realizáciou ja (*Ichwerdung*) — stratou objektu; strach pred pominuteľnosťou (neistota) a strach pred nevyhnutnosťou (*Festlegung*). Podľa F. Riemanna strach tvorí základ neuróz.

V rámci teórie učenia sa uplatňuje aj pojem úzkosť, strach.⁵ O. Kondáš (1970, str. 54) hovorí, že úzkosť „patrí k základným pojmom, ktorými sa charakterizuje jeden z dôležitých efektov učenia... Hull pripisuje úzkosti funkciu negatívneho pudového činiteľa“. Strach vzniká na základe učenia. Z hľadiska teórie učenia potom zrejme nielen strach, ale aj neurotické príznaky vznikajú na základe učenia. Keďže teórie učenia v širokom meradle sa opierajú o učenie podmieňovaním, psychoterapia sa opiera o zákonitosti vyhasiť nevhodné reakcie. I. P. Pavlov hovoril taktiež o vyhasínaní a stanovil aj zákonitosti vyhasínania ako osobitného druhu útlmu (porov. tiež O. Kondáš 1970).

Tieto poznámky ukazujú, že dnes pri vysvetľovaní vzniku neuróz, ako aj pre ich odstraňovanie sa hľadá nová cesta, ktorá by umožnila problém neuróz vysvetliť exaktnejšie v rámci teórie učenia a tým by sa vyhla mnohým Freudovým komplikovaným hypotézam. V týchto súvislostiach sa potom používa pojem vyhasínania. Treba však povedať, že pojem potlačenia, resp. útlmu sa používa nielen v teórii učenia, ale aj v oblasti psychológie motivácie pri problémoch konfliktu, frustrácie.

⁵ Treba uviesť, že slovo strach a úzkosť sa používa buď ako synonymum alebo sa im dáva rôzny význam. A. J. Westermann Holstijn (1966, str. 173) upozorňuje, že pojem úzkosť, anxiozita vznikla v dôsledku prvých prekladov Freuda do angličtiny, t. j. termín *Angst* sa preložil „*anxiety*“ a nie „*fear*“, čo je pravý význam nem. *Angst*. V našej literatúre v dôsledku angl. termínu *anxiety* používa sa *anxieta*, resp. *strach* ako všeobecný stav, úzkosť (*Furcht*) ako konkrétny vzťah k určitému objektu.

8. POZNÁMKY NA ZÁVER

Kedže sme na konci kapitoly, žiada sa podať stručný prehľad o vykonanej práci.

Predovšetkým vidieť, že v príslušnej literatúre sa používajú prevažne dva termíny súvisiace s dynamikou duševných procesov alebo správania: psychoanalytický pojem potlačenie ako obranný mechanizmus na premiestnenie predstáv, zážitkov a pod. z vedomia do nevedomia, resp. na nepripustenie ich prechodu z nevedomia do vedomia. Tento pojem sa rozšíril v celej psychoanalytickej literatúre ako obranný mechanizmus vystupujúci v konfliktovej situácii medzi ego a id, resp. medzi princípom slasti a reality v tzv. intro-psychickom konflikte. Teóriu potlačenia sa R. Brun pokúsil formulovať na základe pozorovania správania hmyzu ako teóriu primátu geneticky mladších pudov. Táto teória predstavuje zovšeobecnenie, pretože nie je stavaná výlučne na sexuálnom pude. Z radu ďalších príspevkov sme tak isto upozornili na všeobecnejšie hľadiská dosiahnuté v teórii porúch psychickej integrácie, Schultzov útlm existenciálnych hodnôt a napokon Jungovu teóriu. Náš prehľad prinajmenej ukázal, že ak upustíme od ortodoxne chápaného libida, dochádza k snahe pojem potlačenia fundovať všeobecnejšie (biologicky — Brun; psychologicky — na potreby a hodnoty Schultz), resp. ako výraz porúch kompenzačnej činnosti tzv. vedomia a nevedomia (Jung).

V psychológii sa pracuje súbežne s pojmom útlmu na označenie toho, že niektorá činnosť, funkcia alebo aktivita bola oslabená, zastavená. Pojem útlmu ako nervového procesu sa spája s menom I. P. Pavlova. Útlm a excitácia ako základné aktívne a protikladné procesy, ktorými sa vyznačuje nervová sústava, je súčasťou Pavlovovho učenia o vyššej nervovej činnosti a pri výklade experimentálnych neuróz. Pojem útlmu sa ďalej používa v psychológii učenia, najmä pri tých teóriách, ktoré vychádzajú z podmieňovania, ďalej pri pamäťovom učení a pod. V súvislosti s tým, že učenie sa dnes pokladá za mechanizmus utvárania osobnosti, nadobúda aj pojem útlmu širšie použitie, a to či už pri vzniku neuróz alebo ešte pri odstraňovaní. To sú nové cesty, príznačné pre behaviorálnu terapiu a nevychádzajú z Freudovej, resp. psychoanalytickej teórie, ale z experimentálnych prác. To je cesta príznačná pre súčasnú psychológiu, resp. pre mnohých bádateľov, ktorí majú skôr vzťah k objektívnejším metódam, všeobecnej psychologickej teórii a menej dôverujú psychoanalytickým komplikovaným a málo overeným hypotézam.

KAPITOLA VI

HLBINNOPSYCHOLOGICKÉ KONCEPCIE OSOBNOSTI

Základným pojmom psychológie osobnosti je sám pojem osobnosť. Osobnosť autori obyčajne definujú z hľadiska svojej základnej koncepcie. Preto nie je div, ak Allport hovorí o päťdesiatich definíciách osobnosti. Iste nie je potrebné diviť sa nad tým, keď pojem osobnosť sa používa nielen v psychológii, ale aj v každodennej reči — „to je vyhranená osobnosť“. V psychológii je to pojem, ktorý sa používa ako vzťahový rámec, zahrnujúci schopnosti, črty, znaky, vlastnosti charakterizujúce jednotlivca tak, aby bolo možné vysvetliť jeho správanie. Akékoľvek správanie človeka je podmienené prinajmenej kapacitnými zložkami, ako sú schopnosti podmieňujúce výkon a jeho kvalitu, t. j. výkonovú reguláciu správania; charakter — vzťah a zážitok vzťahu k iným, t. j. regulácia interpersonálnych vzťahov; temperament, t. j. regulácia formálneho priebehu správania; motivácia, t. j. pohnútková regulácia správania.

Hlbinnopsychologické teórie osobnosti predstavujú určitý model osobnosti na pochopenie, vysvetlenie a liečenie nevhodných alebo chorobných foriem správania. Môžeme preto povedať, že sa týkajú najmä motivácie pohnútkovej regulácie správania. Každý model psychológie osobnosti má obsahovať možnosti tak intraindividuálnych, ako aj interindividuálnych charakteristík.

P. R. Hofstätter (1960, str. 544) uvádza tieto znaky, príznačné pre všetky hlbinopsychologické teórie osobnosti:

1. Predovšetkým sa vyznačujú tým, že sú dynamickými koncepciami. Podľa nich duševný život je ako dráma, ktorej aktéri sú mýtické bytosti, čiže pudy, inštancie (ja, nadja, ono), alebo archetypy (Jung), a preto aj konkrétne správanie človeka je len „maskou“, „personou“ a pod.

2. Ďalej sa vyznačujú tým, že príčiny správania hľadajú v „hlbke“ osob-

nosti. Pojem hĺbky podľa Hofstättera obsahuje tieto znaky: a) vitálna bezprostrednosť — oproti racionalite; b) základovosť v hierarchicky učenom systéme; c) prastarosť — fylogenetická, resp. prehistorická; d) včasnosť (rané zážitky) v ontogenetickej psychológii; e) nezlučiteľnosť (nezvyklosť) — zážitková kvalita, ktorá sa nedá dobre zaradiť do zážitkov z domestikovaného života; f) temnosť — v protiklade k svetlu.

3. Napokon tretí znak psychoanalytických teórií osobnosti podľa Hofstättera spočíva v tom, že teória osobnosti je len pomocnou konštrukciou pre terapiu, pre realizáciu určitého obrazu človeka (Freudovo kritérium slasti, Adlerovo prispôsobenie, Jungova individuácia).

Treba povedať, že všetci traja bádatelia — Freud, Adler, Jung — najmä však Freud a Jung, využívajú tradície sprostredkované krásnou literatúrou, povestami a mýtami. Hlbinnopsychologické teórie osobnosti majú vzťah k Sofoklovi, Euripidovi, ba čo viac, k starovekým bájam, kde činy bohov, osud bohov určovala Moire, resp. tibetskými náukami. Niet preto divu, že na tomto základe sa rozvinulo nové hnutie v literatúre, ktoré naši čitatelia poznajú ako nadrealizmus, surrealizmus, t. j. naddeterminácia života iracionálnom, ktoré je pravým žriedlom života. Iracionalita, nevedomie určuje pohnutky správania. Zaujímavý je Hofstätterov poukaz na to, že pôvodný pojem libida u Freuda zodpovedal poňatiu Cicerónovmu: „Que autem ratione adversa incitata est vehementius, ea libido est“ (tamže, str. 544), kým neskôr používa aj termín Eros (Platónove „symposia“).

Už predchádzajúce časti psychoanalytickej náuky dávajú tušiť charakter Freudovej náuky o osobnosti. Mnohé Freudove hypotézy (napr. o potlačení, sne) by snáď neboli domyslené, keby ich Freud nebol oprel o určitú predpokladanú štruktúru psychična. Nábehy k odlišnému poňatiu psychična, aké vládlo v školskej psychológii, badať u Freuda hodne zavčas. Avšak až v neskorších rokoch Freud kompletizuje obraz štruktúry osobnosti. Pravda, je úlohou historika psychoanalýzy sledovať vývin Freudových názorov na osobnosť človeka od prvého systematickejšieho spracovania v diele *Zum Einführung des Narcizmus* 1914 (*Ge. Schr.*, zv. VI, 163) k prácam *Totem a Tabu*, *Massenpsychologie und Ich Analyse*, *Das Ich und das Es* až k 15. zv. *Gesammelte Schriften* (buď Internal psychoanalytischer Verlag (IPV) alebo *Ge. Werke* (Ge. W.) Imago Publishing London (IPL)), kde v *Neue Folgen zur Einführung in die Psychoanalyse* v kapitole *Die Zerlegung der psychischen Persönlichkeit* systematicky zhrňuje poznatky získané v tomto smere.

Freudovo trojdelenie osobnosti na vrstvu pudovú, nevedomú, vrstvu vedomia a svedomia vo svojej podstate nie je nové. Čo je však originálne, to je jeho funkcionálne a štrukturálne poňatie. Podobné rozdelenie nachádzame už v antike (Platón), ba nachádza sa aj u primitívnych národov, aj v biblii:

Svet možno rozdeliť na tri časti: *zem* (peklo) — sídlo zlých duchov (u človeka prajavujúceho sa vášňami, pudmi a pod.), *povrch zemský*, na ktorom žije človek a kde sa stýka podzemná ríša zlých duchov s ríšou nebeskou, kde sídlia bytosti dobré. Tieto sily vedú v človeku žijúcemu na povrchu zeme neustály boj. Ako neskôr uvidíme, aj psychoanalýza prináša podobný obraz.

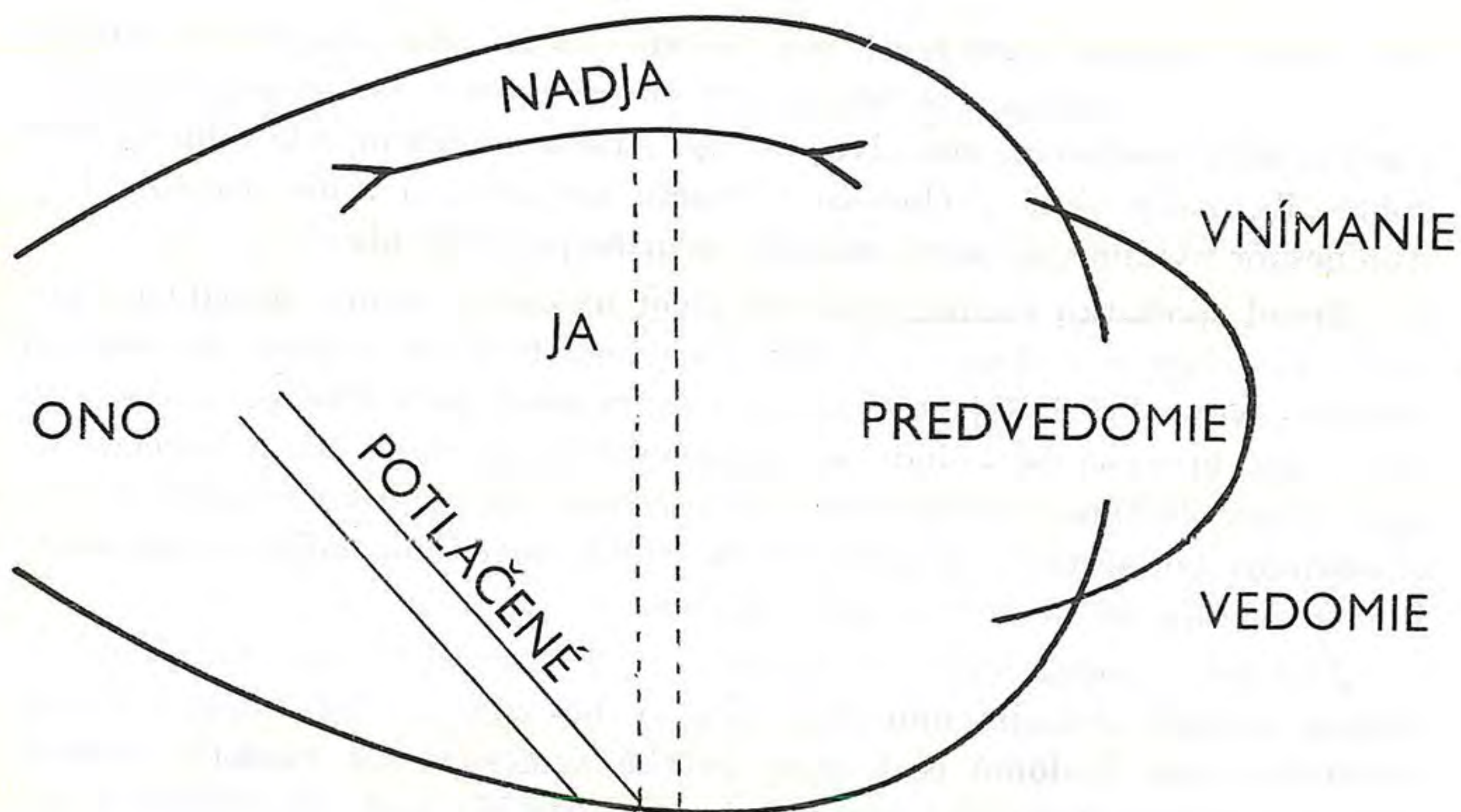
Freud spočiatku rozdelil duševný život na dva systémy: nevedomý, pudový, asociálny a vedomý sociálny, ktorý má funkciu začleniť človeka do reálneho sveta. Pri ďalšej práci sa mu vynára nová psychická inštancia, a to tzv. nadja, ktorá súvisí s obidvoma predošlými inštančiami, ale je aj relatívne samostatná. Inštancia nadja súvisí s nevedomím, vytvoreným v podstate mechanizmom potlačenia a cenzúry, ktorú robí v nevedomí nadja, a vedomím, ktorému nadja určuje životné méty a ciele.

Pudovú vedomú podstatu človeka, jej energetický potenciál, ktorý je vlastne akýmsi „hnacím motorom“ celého duševného života, nazval Freud inštanciou *ono*. Vedomú časť našej psyché zameranú na vonkajší svet so všetkými svojimi funkciami, ako je vnímanie, pamäť a pod., nazval inštanciou *ja*. Nadja je akýmsi vnútorným orgánom, vnímacím orgánom, obsahujúcim všetky etické, morálne, estetické, spoločenské kategórie (Kantov kategorický imperatív). Na opis tejto inštancie používajú sa tieto termíny: „Überich, Superego, Idealego“.

Vzájomný vzťah intraindividuálnych systémov treba doplniť. Systémy psychická pracujú takto: Inštancia *ja* vníma a reaguje na popudy z vonkajšieho sveta a na tie vnútorné popudy (pudy), ktoré cenzúra pripustí do vedomia. Tie, ktoré cenzúra do vedomia nepripustí, sú potlačené a tvoria obsah nevedomia, a patria systému *ono*. *Ono* (id, to) (pozri kap. o libide) predstavuje tú časť psyché, ktorá nie je na vonkajší svet nijako adaptovaná a vzhľadom na to chce na základe princípu slasti presadiť všetky svoje agresívne a sexuálne tendencie a pôsobí trvalým tlakom na *ja*. Dáva *ja* síce energiu, ale treba ju modifikovať. Modifikáciu robí *ja*, alebo *nadja*. Ak sa táto energia adekvátne nemodifikuje, pôsobí trvale a negatívne na vedomý systém *ja*. Nadja ako inštancia vlastní dosť síl v dôsledku svojho spojenia s *ono*, aby od nej bolo *ja* závislé. Nadja podľa potreby karhá, chváli inštanciu *ja* pri každom jej čine, zastáva akúsi funkciu svedomia. Podľa toho *ja* je akoby medzi dvoma mlynskými kameňami, ktoré naň vplývajú a s ktorými neustále bojuje.

Ako predchádzajúce teórie a hypotézy aj Freudovo rozčlenenie osobnosti bazíruje na psychopatologickom materiáli. Freud hovorí, že tam, kde sa u chorých „ukáže puklina alebo prielom, tam sa normálne môže nachádzať členenie“. Keď na zem hodíme krištál, rozbije sa, ale nie ľubovoľne ..., ale tak, ..., ako to vopred určila štruktúra krištálu“ (*Ge. Sch.*, zv. XV., str. 64).

Grafické znázornenie Freudovho systému psychická:

Obr. 8. Freudova predstava o systéme psychična

1. OPIS PSYCHICKÝCH INŠTANCIÍ

Nadja

Psychická inštancia *nadja* vznikla vo vývoji tak, že sa osamostatnila od toho, čo bežne nazývame ja. Vznikla zo vzťahu, ktorý malé dieťa zaujíma k rodičom a oni k nemu. Pre dieťa v oidipovskej situácii rodičia znamenajú predovšetkým prvý objekt lásky, ďalej úžasnú oporu, bez ktorej by bolo dieťa stratené. Súčasne predstavujú hrádzu proti všetkým detským snaženiam po slasti (nedovolenej). Dieťa v prvých rokoch, ako vysvitlo z náuky o libide, je v podstate amorálny tvor, ktorý nepozná iné záujmy ako tie, ktoré mu prinášajú slasť. Tu rodičia, neskôr vychovávatelia, učitelia a pod. zakročujú zákazmi. Dieťa sa obáva straty lásky (kastrácia¹) a nadobúda reálny strach pred rodičmi alebo ich zástupcami. Kým dieťa zažíva reálny strach prípadnej straty rodičovskej lásky, nadja sa ešte nemusí vytvoriť. V zásade sa vytvára z tejto situácie sekundárne tak, že postoj rodičov k dieťaťu sa zvnútorní, etické názory rodičov sa projektujú do vnútra, takže namiesto rodičov sa procesom introjekcie vytvára inštancia nadja, ktorá zaujíma k činom a zmýšľaniu ja práve taký postoj ako rodičia: súdi, čo je dobré a čo zlé, karhá, chváli a predpisuje, čo má ja robiť. Teda nadja obsahuje všetky morálne zákony, ktoré individuum projekciou prevzalo od rodičov, vychovávateľov, ďalej

¹ Nejde iba o stratu lásky.

ideály po dokonalosti. Nadja neobsahuje iba konkrétny vzor rodičov, ale dokonca nadja rodičov. Nadja Freud považuje za nositeľa tradície. Hovorí: „Ľudstvo nikdy nežije celkom v prítomnosti, v ideách nadja, ďalej žije minulosť, tradície, rasy a národy ...“ (S. Freud, *Ge. W.*, zv. XV., IPL, str. 73). Nadja je psychoanalytickým termínom pre pojem svedomia. Hlas nadja je zvlášť vystupňovaný u chorých, ktorí trpia tzv. bludnou ideou, že sú prenasledovaní, perzekučné bludy, senzitívna vzťahovosť. Keď prichádzajú k psychoterapeutovi, sťažujú sa „že sú vystavení pozorovaniu neznámej moci, ktorá zasahuje až do ich najintímnejšieho konania ...“ Trpia až halucináciami, že táto moc aj oznamuje iným výsledky svojho pozorovania. Napr. „teraz on chce povedať to ..., ten sa teraz oblieka, chce odísť a pod.“ (S. Freud, *Ge. W.*, zv. XV, IPL, str. 64).

Psychické mechanizmy, ktoré vytvárajú nadja, dali by sa snád' vyjadriť takto: Nadja vzniká po oidipovskej situácii, keď sa dieťa musí vzdať najintenzívnejšieho obsadenia objektu u libida rodičov. Základňu pre vytvorenie nadja tvorí tzv. proces identifikácie. Individuum sa identifikuje s vonkajším svetom (rodičom, vychovávateľom a pod.) a túto identifikáciu introjektuje do svojho vnútra. Identifikáciu pokladá Freud za jednu z najdôležitejších ľudských väzieb a nie je totožná s voľbou objektu. Pri identifikácii individuum chce byť také ako identifikovaný objekt, napr. nosí také šaty, správa sa tak, myslí tak, má rovnaké etické, estetické a pod. kritériá. Tento fakt sa používa aj pri psychológii „mäs“. Podľa Freuda masa je spojenie jedincov, ktorí majú v nadja uvedenú tú istú osobu a na základe toho im spoločného sa vzájomne so svojimi ja identifikovali. Naproti tomu pri voľbe objektu individuum chce mať objekt (vlastniť). U žien identifikácia a voľba objektu sa často stotožňujú.

Nakoniec treba ešte upozorniť na graf, z ktorého jasne vidieť, že časť nadja je ponorená do nevedomia. Odtiaľto nadja čerpá potrebnú energiu — dynamiku, pravda, bez toho, aby pracovalo tak primitívne ako nevedomie. Do nevedomia ústi preto, lebo je dedičom oidipovského komplexu a disponuje jeho kvantami energie. Žiada sa zmieniť ešte o inom zdroji energie, ktorú nadja potrebuje pre svoju prísnosť, ba nezriedka agresiu, ktorú vyvíja smerom k oblastiam ja. Freud to na iných miestach vysvetľuje tak, že nadja v trestajúcich tendenciách uvoľňuje tú agresívnu energiu, ktorú svojho času individuum nemohlo obrátiť oproti vonkajšiemu svetu (otcovi). Táto energia sa nestratila a teraz nadja ju uvoľňuje v obrátenom smere (porov. E. Weiss 1939, str. 184).

Ono

Týmto termínom nazval Groddeck pudové nevedomie a Freud preň tento termín opäť použil v *Neue Folgen*. „Ono je temnou, neprístupnou časťou našej

osobnosti; to málo, čo o ňom vieme, získali sme štúdiom snovej práce a útvarov neurotických symptómov; z toho väčšina má negatívny charakter, dá sa opísať iba ako protiklad k ja. K ono sa približujeme prirovnaniami, menujeme ho chaosom, kotlom plným klokotajúcich vzruchov. Predstavujeme si, že na konci je oproti somatickému otvorené, odtiaľ preberá na seba pudové požiadavky, ktoré v ňom nájdú psychický výraz, ale ktorom substráte povedať nemôžeme. Pudý ho naplňajú energiou, ale v nemá nijakú orga nizáciu..., len snahu umožniť pudovým požiadavkám ukojenie pri podržaní ich princípu slasti. Pre procesy v ono neplatia logické zákony myslenia, predovšetkým nie veta odporu (negácie, protikladu). Protikladné snahy ležia vedľa seba bez toho, aby sa vzájomne rušili alebo sa odpudzovali, najviac ak sa pod vládnuším ekonomickým princípom zjednotia do kompromisného útvaru... V ono sa nenachádza nič, čo by odpovedalo predstave času, nijaké uznanie časového plynutia ..., nijaká zmena duševných procesov časovým plynutím. Priania, ktoré neprekročili ono, alebo dojmy, ktoré potlačením zapadli do ono, sú virtuelne nesmrteľné, uchovávaajú sa po deceniách ... Samozrejme, ono nepozná nijaké hodnotenia, nijaké dobro a zlo, nijakú morálku. Ekonomický, alebo keď chcete kvantitatívny moment, s ktorým je princíp slasti najužšie spojený, ovláda všetky procesy pudového obsadenia ...“ (S. Freud, *Ge. Schr.*, zv. XV. str. 80). Ostatné pracovné spôsoby ono sme uviedli v iných kapitolách. Ono v štruktúre celej osobnosti je akýmsi motorom, ktorý poháňa celú duševnú činnosť osobnosti. Ono podobne ako zmyslové orgány sprostredkuje inšancii vzruchy, ktoré pochádzajú z vnútra organizmu. Ono disponuje vegetatívnym aparátom. Do vonkajška sa presadzuje iba prostredníctvom ja a o vonkajšku sa dozvedá tiež iba prostredníctvom ja.

Ja

Na grafe vidíme, že leží asi v strede osobnosti, súvisí s vnímacím systémom, ktorý mu sprostredkuje orientáciu vo vonkajšom svete, prechádza čiastočne do oblasti ono, ktoré ho zas informuje o stave pudových impulzov organizmu a susedí s nadja, ktoré mu často dáva inštrukcie, rozkazy a pokarhania. Vzhľadom na túto centrálnu polohu ja by sme mohli povedať, že je akýmsi regulátorom celej osobnosti. V skutočnosti od ja, jeho sily závisí osud celej osobnosti. Hovorili sme, že pudové prezentácie sa riadia iba jedným princípom: princípom slasti a v tejto snahe sú proste neukojiteľné. Individuum hneď v detstve pri náraze týchto hnutí na vonkajšiu realitu, ktorá tomu princípu nerozumie, zažije bolestné sklamanie a práve z tohto konfliktu pudových snažení po slasti a vonkajšej reality vzniká ja, ktoré má funkciu akéhosi regulátora, transformátora, cenzora, keďže skúma každé pudové hnutie spod zorného uhla reality, len z ekonomických dôvodov, aby nazažilo ďalšie kolízie

s vonkajším svetom. Inšancia ja sa vytvára tak, že sa vytvorí a uvedomí akási hranica medzi subjektom a objektom (napr. keď dieťa začína mať tajomstvá pred rodičmi, už tu sa silne vyhraňuje ja). Najdôležitejší faktor vo vývoji ja je však libidinózny: človek prichádza na svet ako organická jednotka, v ktorej libido a ja nie sú ešte rozlúčené, to je štádium vrodeneho narcizmu. Z tohto prameňa sa jednotlivé orgány libidinózne obsadzujú a potom jednotlivé čiastky tela sa spájajú do jednotného celku (porov. *Bericht über die Fortschritte der Psychoanalyse*, IPV, 1921, str. 3).

Citujeme Freuda: „K charakteristike vlastného ja, pokiaľ sa dá oddeliť od ono a nadja, najskôr dospejeme, keď si všimneme jeho vzťah k vonkajšej povrchnej časti duševného aparátu, ktorú sme označili ako systém vnímania, vedomia. Tento systém je obrátený k vonkajšiemu svetu, z neho sprostredkuje vnemy, počas jeho funkcie v ňom povstane fenomén vedomia. Je zmyslovým orgánom celého aparátu, je citlivý nielen na vzruchy, ktoré prichádzajú zvonka, ale aj na také, ktoré vychádzajú z vnútra duševného života ... Ja je čiastka ono, ktorá sa blízkosťou a vplyvom vonkajšieho sveta modifikovala na prijímanie popudov a obranu proti nim ... Vzťah k vonkajšiemu svetu je rozhodujúci, prevzal úlohu zastupovať ho pri ono, na prospech ono, ktoré bez ohľadu na prevahu vonkajšej moci v jeho slepom snažení po pudovom ukojení by neuniklo záhube. Vo vyplňovaní tejto funkcie musí ja poznať vonkajší svet, zaznamenávať jeho verný obraz do svojich stôp vnímania a spomienok, skúmaním reality ... Z rozkazu ono ja ovláda prístup k motorike, ale vsunulo medzi potrebu a konanie odklad myšlienkovvej práce, počas ktorej ja zhodnotí spomienky a skúsenosti. Takto zosadilo princíp slasti, ktorý neobmedzene ovláda priebeh procesov v ono, a nahradilo ho princípom reality, ktorý sľubuje viac istoty a väčší úspech ... Aj ťažko opísateľné vzťahy k času sprostredkúva ja pomocou vnímania ... Čo však ja na rozdiel od ono celkom zvlášť označuje, je sklon (*Zug*) k syntéze svojich obsahov, k zhrnutiu a zjednoteniu svojich duševných procesov, ktorý v ono úplne chýba ... Vyvíja sa od vnímania pudov k ovládaniu pudov, ale toto posledné sa dosiahne len tým, že pudová reprezentácia je začlenená do väčšieho zväzku a je zahrnutá do vzťahu. Keby sme sa chceli populárne vyjadriť, mohli by sme povedať, že ja v duševnom živote zastupuje rozum, rozvážlivosť, ono zlé, nespútané vášne“ (S. Freud, *Ge. W.*, zv. XV. IPL 1940, str. 81—83). Pravda, aj ja má svoje slabé stránky: „Ja je len časťou ono, časťou účelne premenenou pred blízkosťou hroziaceho vonkajšieho nebezpečenstva. V dynamickom ohľade je slabé, svoju energiu si vypožičiava od ono... Vzťah ja a ono by sa dal porovnať so vzťahom jazdca a koňa. Kôň dáva energiu pre lokomociu, jazdec má výsadu určovať cieľ, riadiť pohyb silného zvieraťa. Medzi ja a ono sa neraz vyskytne nie ideálny prípad, že jazdec musí viesť tátoša tam, kde sám chce“ (S. Freud, *Ge. W.*, zv. XV, IPL str. 83). Úloha, ktorú má ja v rámci celej osobnosti,

je veľmi ťažká. Na ja doliehajú tri skutočnosti: traja nepriatelia, s ktorými sa stoj čo stoj každú chvíľu musí vyrovnávať. Sú to: *vonkajšia realita*, ktorej ja musí celú osobnosť za každých okolností prispôbovať, lebo osobnosť žije vo vonkajšej realite; *ono*: ja musí byť na druhej strane dosť silné, aby vedelo prispôbiť požiadavky pudov vonkajšiemu svetu a nekapitulovalo pred nimi; *nadja*: musí vyvinúť dostatočne silné sebavedomie, aby vedelo čeliť požiadavkám a prísnošti tejto inštancie.

„Tak ja poháňané od *ono*, zvierané od *nadja*, týrané realitou zápasí na zvládnutí svojej ekonomickej úlohy vytvoriť harmóniu medzi silami a vplyvmi... Keď ja musí priznať svoju slabosť, prepukne strach, reálny strach pred vonkajším svetom, strach svedomia z *nadja*, neurotický strach pred silou vášní v *ono*“ (S. Freud, *Ge. Schr.*, zv. XV. IPL, str. 85). Na psychológii ja Freud hodne pracoval v neskorších fázach svojho vývinu. Je príznačné, že od Hartmanna sa psychológii ega venuje veľká pozornosť, najmä v neoanalýze.

Podľa psychoanalýzy celé ľudské konanie je výrazom spolupôsobenia opísaných psychických inšancií, ktoré predstavujú vlastne psychoanalytickú štruktúru osobnosti. Hoci toto spolupôsobenie individuálne variuje, v praktickom živote sa dá rozoznať istá typická súhra týchto systémov. Podľa dominancie toho-ktorého systému psychoanalýza rozlišuje tieto charakterové typy: zdravý, kriminálny, neurotický alebo pudový, utlmený charakter.

a) *Zdravý charakter* charakterizuje harmonické spolupôsobenie všetkých troch inšancií. Pri tomto charakterovom type je ja dobre prispôbené vonkajšej realite a vie v náležitej forme modifikovať pudové tendencie, takže majú sociálny charakter a podriaďujú sa všeobecným a dominujúcim záujmom individua. Vplyvom výchovy sa u tohto typu vytvorila vhodná morálna inšancia, ktorá nespôsobuje útlmy pudov, ale ich domestikáciu. *Nadja* nespôsobuje tu nijaké útlmy v nevedomí, takže ja môže disponovať veľkým energetickým materiálom, v dôsledku čoho sa dobre obrňuje tak proti *nadja*, ako aj proti vonkajšiemu svetu. Tento typ má veľkú sociálnu hodnotu.

b) *Zločinný charakter*. Tento charakter si na základe dispozíciálnych vlastností a nesprávnej výchovy nevybudoval nijakú morálnu inšanciu, ktorá by vedela tlmiť asociálnu pudovú prieraznosť. Ani inšancia ja nie je nijako obrnená proti vnútorným tlakom a v dôsledku toho sociálne neadaptované pudové tendencie nie sú nijako tlmené inštanciou *nadja*, ba čo viac, zmocňujú sa celej vedomej oblasti a v dôsledku toho ja je len výkonným orgánom pudov, ktoré nezriadeným, asociálnym a nemorálnym spôsobom uvádzajú do činnosti motorický aparát. Správanie takéhoto človeka je nevypočítateľné a zločinné. Účinným môže tu byť správny zásah do duševného života v mladosti a vybudovanie sociálne adaptovaného ja, ako aj vybudovanie morálnej inštancie *nadja*.

c) *Neurotický alebo pudový charakter*. Správanie tohto charakterového typu je tiež ovplyvnené nevedomými pudovými tendenciami, avšak tu je vyvinutá morálna inštancia nadja, ktorá vníma všetky nevedomé a asociálne tendencie a vzhľadom na to sa u individua vyvíja pocit viny a súčasne nevedomé trestajúce tendencie, ktorými je postihnuté ja. Tieto sa však nemôžu vo vedomí presadiť tak, aby si individuum podľa nich vedelo zariadiť svoj život. Tu ja nie je dostatočne vyvinuté ani pred nevedomými tendenciami, ani pred trestajúcimi tendenciami a výčitkami nadja. Navonok sú nerozhodní. Títo ľudia sú podľa Alexandra zločincami, ale aj sudcami. Trestajúce tendencie u tohto typu môžu byť také silné, že často môžu ohroziť vlastnú životnú existenciu. K tejto skupine patria hazardní hráči, dobrodruhovia.

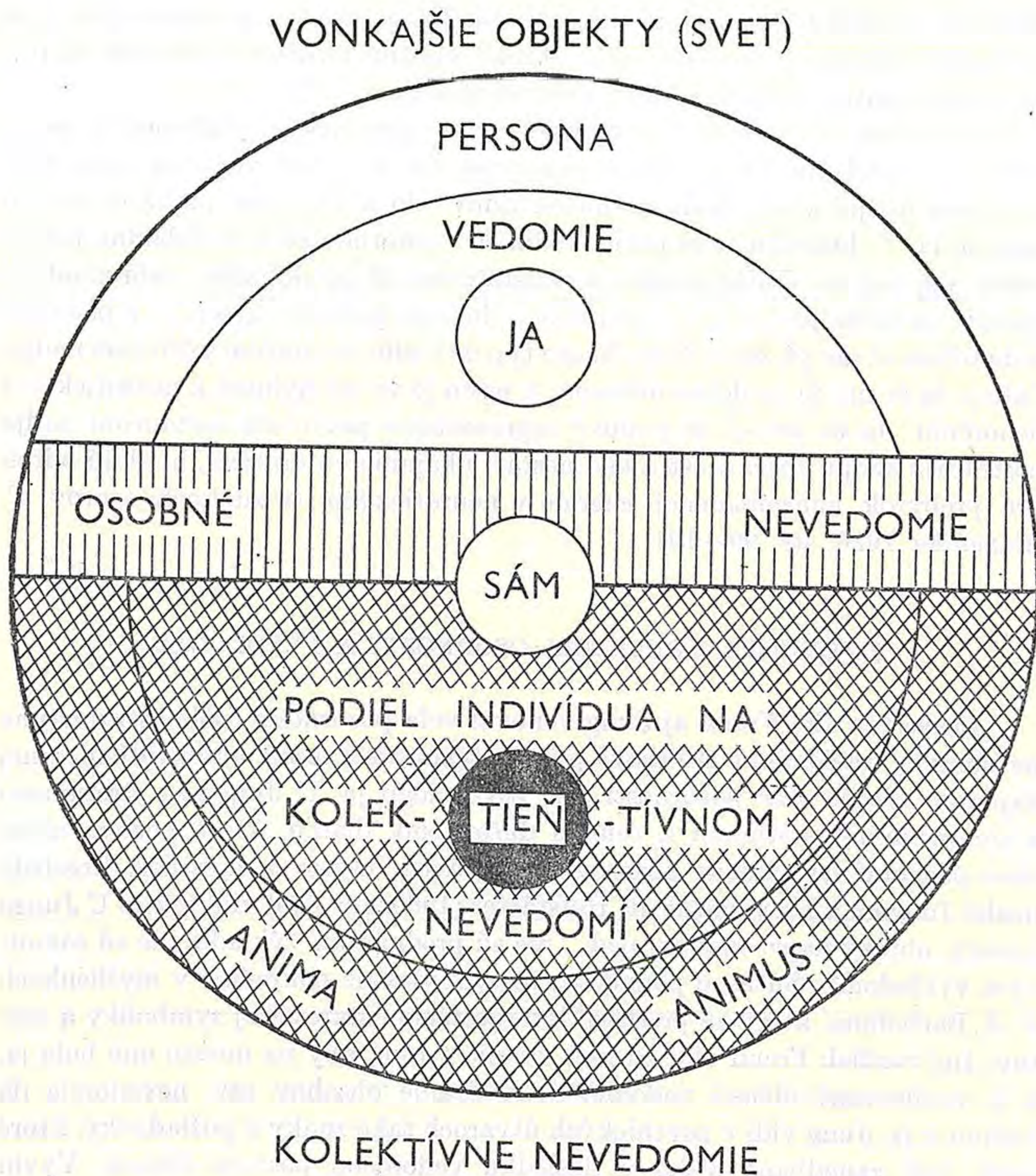
d) *Zabrzdený (utlmený) charakter*. Súhra psychických inštancií u tohto typu je protikladná ku kriminálnemu typu. Tu je vybudovaná až príliš silná inštancia nadja, ktorá zasahuje nielen tlmivo do nevedomia, ale aj do celého správania. V dôsledku toho takíto ľudia sú vnútorne úplne neslobodní, nerozhodní, depresívni. Keďže nemôžu v podstate urobiť nič slobodne, nahromadená energia sa môže prejavíť v prebujnenej činnosti fantázie, ktorá je v podstate náhradkou za nevykonané činy. Tento typ podlieha neustálym výčitkám nadja. Inštancia ja nie je tu dobre obrnená, a preto je tu náchylnosť k neurotickému ochoreniu. Je to preto, že pudové reprezentácie potláčané inštanciou nadja nestrácajú svoju prieraznosť a keď nestačí ukávanie vo fantázii, hľadajú odtok pre prebytok nahromadenej energie v neurotických príznakoch (porov. F. Alexander 1926, str. 99—101).

2. JUNGOVA KONCEPCIA OSOBNOSTI A TYPOLÓGIA

Práve tak ako Freud aj Jung venoval veľa pozornosti osobnosti a najmä nevedomiu, iracionálnu. Adlerova psychológia oproti tomu, ako uvidíme v inej kapitole, venuje viac pozornosti tzv. psychológii ja. U Junga sa stretávame s komplexným prístupom k celému duševnému daniu, ktoré podáva alebo chce pochopiť na základe obrazov z rozprávok, mýtov a mystiky. Rozdiely medzi Jungom a Freudom P. R. Hofstätter (1960, str. 559) vidí takto: U Junga útvary, obrazy napr. snové a pod. „nie sú predmetom výkladu, ale sú samotným výkladom“. Súčasne podotýka, že tým vlastne pokračuje v myšlienkach J. J. Bachofena, ktorý sa preslávil interpretáciou starovekej symboliky a mýtov. Iný rozdiel: Freud vidí zmysel terapie v tom, aby na miesto ono bolo ja, t. j. rozširované oblasti vedomia a uvádzanie obsahov tzv. nevedomia do vzťahu k ja. Jung vidí v psychických útvaroch také znaky a požiadavky, ktoré napr. boli zanedbané alebo v dôsledku vedomého postoja tlmené. Vývin osobnosti, individuácia, sebarealizácia je možná tak, že človek sa obohatí

práve o tieto obsahy. Vzhľadom na tieto fakty sa často vyslovuje mienka, že Freudova psychoanalýza najskôr nájde uplatnenie v mladosti a Jungova v dospelom veku. Ďalším znakom Jungovho poňatia osobnosti je, že prináša obraz tzv. „celkovej psyché“ a rozpracoval aj tzv. náuku o psychologických typoch.

Jungov obraz celkovej psyché zahrnuje inštancie alebo zložky, ktoré majú určitú funkciu a tak vytvárajú celkovú psyché, resp. všeobecnú štruktúru

Obr. 9. Jungova predstava osobnosti (podľa J. Jacobi)

osobnosti. Vzhľadom na fakt, že sme už aj v predchádzajúcich kapitolách uviedli mnohé, čo pomôže vytvoriť obraz, teraz sa obmedzíme len na to najnevyhnutnejšie.

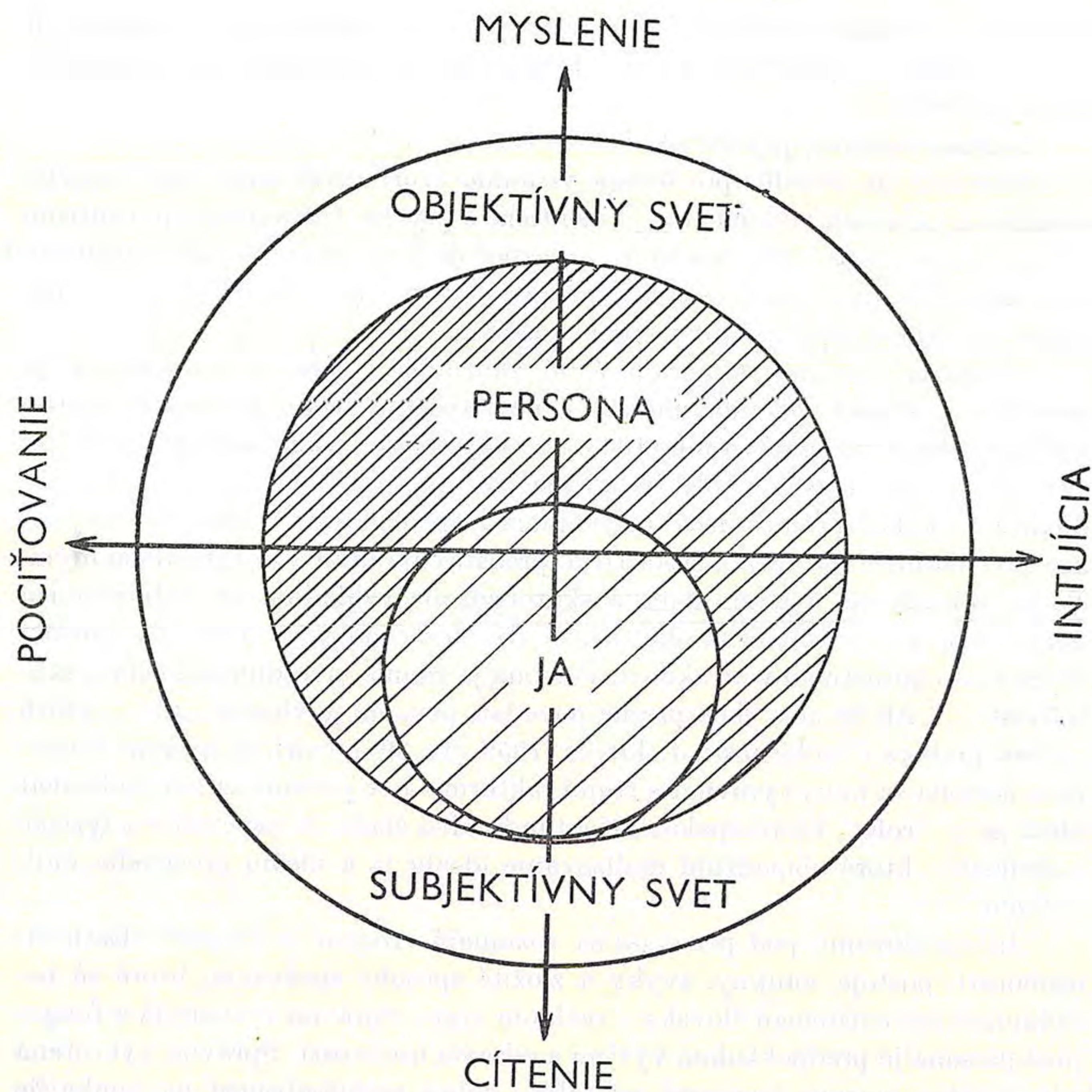
Schéma celkovej psyché (J. Jacobi 1959).

Ako sme už uviedli, pre Junga vedomie tvorí súvzťažnosť psychických obsahov k ja, avšak vedomie nie je identické s psyché. Inštancia ja je centrom vedomia a pre ja je príznačné to, že zabezpečuje kontinuitu všetkých zážitkov a súčasne ich spolupatričnosť k ja, čiže identitu, tzv. „komplex ja“. Jung oproti Freudovi zavádza nový pojem „persona“.

„Persona“ (maska) (diagram č. 9) zahrnuje v sebe ja, umiestnené je prevažne v oblasti vedomia smerom k vonkajšiemu svetu, je však aj časťou kolektívneho nevedomia. Jung (1933, str. 64) určuje obsah tohto slova takto: Persona je „len maskou kolektívnej psyché, maskou predstierajúcou individualitu ... je kompromis medzi individuum a spoločnosťou o tom, ako sa jedinec javí. Jedinec má meno, získa titul, predstavuje úrad a je tým alebo iným. To je, prirodzene, v istom zmysle skutočné, ale vzhľadom na individualitu dotyčného, ako sekundárna skutočnosť iba kompromisný útvar, na ktorom sú iní často zúčastnení viac ako on. Persona je zdanie, dvojdimenzionálna skutočnosť ...“. Ak by sme cheli presne povedať, persona je vlastne „rola“, ktorú jedinec preberá v spoločnosti. J. Jacobi (1959, str. 39) hovorí, že správne fungujúca persona sa musí vyrovnávať s tromi faktormi: 1. v persone sa má realizovať ideál ja, 2. „rola“, ktorú spoločnosť od individua žiada; 3. psychické a fyzické podmienky, ktoré obmedzujú realizovanie ideálu ja a ideálu prostredia individuum.

Inými slovami, pod personou sa rozumejú vrodené a získané vlastnosti osobnosti, postoje, záujmy, zvyky a zložité spôsoby správania, ktoré sú nevyhnutné pre existenciu človeka v reálnom svete. Správne vytvorená a fungujúca persona je predpokladom vývinu a zdravia osobnosti. Správne vytvorená a fungujúca persona znamená asi toľko: dobrá prispôsobenosť na vonkajšie podmienky, resp. existenciu, dobré a vyvážené vzťahy k ja a iným inštanciám osobnosti. Identifikácia s personou, prispôsobenie osoby spoločenskej role a nerealizovanie individuum vlastných želaní vedie k poruchám.

Ďalšou Jungovou inštanciou je pojem „seba“ (sám, samo) (Selbst). Zo schémy vidieť, že „Selbst“ je umiestnené v strede osobnosti a vlastne sa v ňom odrážajú obidva systémy vedomia a nevedomia. „Selbst“ má teda vzťah k obidvom. Vedomie a nevedomie sú vzájomne v kompenzačných vzťahoch, pretože „vedomie a nevedomie nestoja oproti sebe v protikladoch, ale sa k jednému celku dopĺňujú, k Selbst (samo)“. Podľa tejto definície preto „Selbst“ (samo) je vedomému ja nadradená veličina. Obsahuje nielen vedomú, ale aj nevedomú psyché, a preto je osobnosťou, ktorou aj sme. Mohli by sme si dobre predstaviť, že máme čiastkovú dušu. Tak môžeme napr. bez ťažkosti vidieť seba samých

Obr. 10: Persona a ja (podľa J. Jacobi)

ako „persona“. Ale presahuje našu schopnosť predstavivosti ujasniť si, čo sme ako „Selbst“, keďže v tejto operácii by musela časť pochopiť celok (C. G. Jung 1933, str. 98). Keď vychádzame z tohto centrálného postavenia „Selbst“, zmysel života človeka, teda aj terapie, je byť sebou samým, a to ako tzv. individuácia, sebauskutočnenie. Individuácia znamená „lepšie a úplnejšie splnenie kolektívnych určení človeka tým, že dostatočné prihliadnutie na svojráznosť človeka dáva nádej na lepší sociálny výkon ako vtedy, keď táto svojráznosť sa zanedbá alebo dokonca potlačí“ (tamže, str. 92). Individuácia, t. j. sebarealizácia je podľa toho výsledkom mnohých faktorov a jej cieľ

Jung vidí v „oslobodení seba ‚Selbst‘ na jednej strane z klamného rúcha ‚persony‘ a na druhej strane od sugestívnej moci nevedomých obrazov“ (tamže, str. 93).

Ďalej Jung píše (tamže, str. 206): „‚Selbst‘ môže byť charakterizované ako druh kompenzácie konfliktu medzi vnútrom a vonkajškom.“ „‚Selbst‘ je tiež cieľom života, pretože je plným výrazom osudovej kombinácie, ktorú nazývame individuum ...“ „S vnímaním ‚seba‘ ako niečoho iracionálneho, nedefinovateľného bytia, ku ktorému ja nie je v opozícii a nie je mu podriadené, ale mu patrí a okolo neho do istej miery obieha ako Zem okolo Slnka, vtedy je cieľ individuácie dosiahnutý ... Ja je jediný obraz seba, ktorý poznáme.“

Jung pojem „seba“ (Selbst) chápe ako postulát, zážitok, ktorý však vedecky nemožno dokázať, je to hypotéza, „krok za vedu“.

Tieň je ďalší termín Jungovej psychológie osobnosti. Termín tieň je iste nezvyklý v psychologickej literatúre. Snáď si ho trochu oživíme, ak vezmeme analógiu pozitív-negatív. Potom by tieň bolo to, čo sa tu ukazuje ako negatív. P. R. Hofstätter (1960, str. 561) zdôrazňuje, že tento termín nie je jednoznačný, ale zodpovedal by Freudovmu nevedomiu, v užšom zmysle slova potlačeníu, vytesneniu. Znalkyňa Junga J. Jacobi (1959, str. 169—172) sprístupňuje tento pojem obrazne: u primitívov „zlý čarodej“, „diamonion“ v antike u spisovateľov „šedá eminencia“ (A. Huxley), Faustov Mefisto (J. W. Goethe), ináč by sem patrili „nediferencované funkcie“, „temná stránka“ našej osobnosti, „ktorá sa z morálnych, estetických alebo iných dôvodov zavrhuje a neuplatní sa, pretože je v protiklade k vedomým princípom“. Tieň ovplyvňuje tvorbu snov. Tieň môže byť osobný a kolektívny. Toto delenie by zodpovedalo osobnému a kolektívnemu nevedomiu.

Archetypy — anima — animus

Práve tak ako Freudov pojem nevedomia by bol málo zrozumiteľný bez pojmu „oidipovského komplexu“ a pod., aj kolektívne nevedomie nemôže byť úplne bez pojmov archetyp, anima, animus. Opäť ani tu terminológia nie je dosť jasná, je tu mnoho analógií, obrazov, mytologického materiálu atď. Z toho, čo sme doteraz o skladbe osobnosti povedali, je zrejmé, že Jungov model má terapeutovi poskytnúť určitú pracovnú hypotézu, vraj schopnú utvoriť predpoklady na to, aby pomohol pacientovi vytvoriť rovnováhu medzi postojom vedomým a nevedomím. Aj pojmy archetyp, anima, animus sú pojmy slúžiace na utvorenie rovnováhy potrebnej pre život. V týchto pojmoch, podobne ako v pojme „tieň“, jestvuje možnosť obnoviť a obohatiť život. Ved analogicky myslíme: z negatívu vzniká pozitív. Pojem archetyp je rovnocenný s pojmom idea, obraz, eidos. P. R. Hofstätter (1960, str. 563) upozorňuje, že

Jung vedome vychádza z Platónovej náuky o ideách, keď archetypy nazval „štrukturálnymi dominantami psychiky“ a pod. J. Jakobi (1959, str. 57) uvádza chronológiu tohto pojmu: r. 1912 používa termín „praobrazy“, r. 1917 „dominanty kolektívneho nevedomia“, r. 1919 „archetypy“.

Jung (1928, str. 192) hovorí, že okrem osobného nevedomia nachádza nevedomie, „ktoré sa nezíska individuálne, ale sú vrodené vlastnosti, teda inštinkty ako popudy pre činnosti, ktoré nastávajú bez vedomej motivácie, z potreby. K tomu pristupujú a priori jestvujúce, t. j. vrodené formy názoru, intuície, archetypy vnímania a chápania, ktoré sú nevyhnutnými a a priori jestvujúcimi podmienkami celej skúsenosti. Ako inštinkty vedú k špecificky ľudským formám života, archetypy alebo kategórie vnímania a názoru nútiť ku špecificky ľudskému vzdelaniu. Inštinkty a archetypy názoru tvoria kolektívne nevedomie.“

Jung v prednáške *Inštinkt a nevedomie* prednesenej v Britskej psychologickej spoločnosti (tamže, str. 185) zastával názor, že z psychologického hľadiska nemožno o inštinkte hovoriť bez toho, aby sa nehovorilo aj o archetypoch, keďže jedno podmieňuje druhé. V tomto zmysle podáva definíciu inštinktu a archetypu: „Inštinkty sú typické formy konania a všade, kde ide o rovnaké, pravidelne sa opakujúce formy reagovania, ide o inštinkt, pričom nezáleží na tom, či sa k nemu druží vedomá motivácia alebo nie“ (tamže, str. 195). Archetypy sú typické formy chápania a všade, kde ide o rovnaké, pravidelne sa opakujúce chápanie, ide o archetyp, pričom nezáleží na tom, či je alebo nie je príznačný jeho mytologický charakter“ (tamže, str. 198). J. Jacobi (1967, str. 581) uvádza, že Jung od r. 1949 rozlišuje „archetyp osebe“ a potencionálny archetyp. Archetypy sú autochtónne útvary intuitívneho chápania sveta; najlepšie sa dajú pochopiť u primitívov, kde možno nájsť bez ohľadu na migráciu „typické obrazy a motívy, ktoré tvoria základ ich mytológie“ (C. G. Jung 1928, str. 197).

Inštinkty a ich koreláty-archetypy tvoria podstatu kolektívneho nevedomia; archetypy podobne ako inštinkty spôsobujú, že v snoch, mýtoch a podobných útvaroch možno nájsť obrazy, motívy spoločné ľudstvu bez ohľadu na rasu a pod. Archetypy, praobrazy sú akési vrodené kategórie vnímania a chápania. Jung dokladá tieto svoje hypotézy príkladmi z mýtov, snov a psychopatologického materiálu. Hovorí napr. že „démoni“, „čarodeji“ a pod. sú obrazy, ktoré nie sú podmienené osobnou skúsenosťou, ale nadosobnou skúsenosťou, t. j. obrazmi tzv. kolektívnej psyché a nie individuálnej psyché. Jung opísal rôzne vzory archetypov — anima, animus, božské dieťa, boj s drakom a pod. Tieto apriórne formy chápania, postoja k svetu by mali zodpovedať príslušným mozgovým štruktúram podobne ako inštinkty. P. R. Hofstätter sa domnieva, že v Jungových archetypoch sú obsiahnuté Freudove inštancie, súčasne — ono a nadja. Anima a animus sú archetypické útvary.

Ako vieme, podľa Freuda imago (otca, matky) rozhoduje o voľbe partnera. Jung predpokladá, že jestvuje vrodené imago muža, ženy, akýsi „zdedený kolektívny obraz ženy v nevedomí muža“, ktorý mu umožňuje chápať podstatu ženy (a naopak). Tento zdedený praobraz nazýva anima alebo animus.

Jung tieto hypotézy široko rozvádza a dokladá ich materiálom z mýtov, rozprávok a patologickým materiálom. Možno azda povedať, že dosiaľ sa v psychológii nestali predmetom exaktného a experimentálneho bádania (dualistická forma tejto koncepcie je zrejmá).

3. JUNGOVE PSYCHOLOGICKÉ TYPY

V psychológii na Západe sa viac rozšírila jeho náuka o typoch. Základom Jungovej typológie je náuka o štruktúre ľudskej psyché, ktorá podľa slov tvorcu mohla byť vybudovaná len na základe analytickej fenomenológie. Fenomenológiu v podstate predstavuje náuka o komplexoch ako „autónomných útvaroch, afektívne zdôraznených obsahom ľudskej psychy“. Jung za východisko k psychologickej typológii pokladá otázku: „Ako reaguje individuum na prekážku?“ Napr. človek je na prechádzke a príde mu do cesty potok. Z typologického stanoviska je dôležité rozhodnutie individua o danej situácii (preskočiť potok, vrátiť sa, vyzuť sa a prejsť boso, sadnúť si k potoku a pod.). Hovorí: „Ako totiž na preskočenie je habituálne pripravený psychomotorický aparát, tak aj na rozhodnutie, čo vôbec urobiť, je habituálne (a preto nevedome) pripravený výlučne psychický aparát. Pri všetkom konaní sú pripravené zvláštne psychické systémy, ktoré vykonávajú rozhodnutie“ (tamže, str. 125—126).

Rozhodnutie individua reagovať na prekážku alebo vôbec na životnú realitu nie je výsledkom náhody. Napriek veľkému počtu individuálnych variácií dajú sa vnieť individuálne postoje reagovať do istých základných a jednoduchých skupín. Jung si tu vypomáha analógiou z kryštalografie. Napriek variabilite jednotlivých kryštálov dajú sa v ich skladbe nájsť relatívne jednoduché základné zákony. Podobne je to aj u ľudí. Aj individuálna variabilita konania a rozhodovanie deje sa vždy v intencii habituálneho psychického systému. „Jestvuje celá skupina ľudí, ktorá sa v momente reakcie na danú situáciu najprv trochu utiahne, povie akoby tiché ‚nie‘ a až potom dochádza k reakcii, a iná skupina, ktorá v rovnakej situácii bezprostredne reaguje, zdanlivo plne dôverujúc v to, že jej konanie je, prirodzene, správne. Prvú skupinu charakterizuje istý negatívny postoj k objektu a druhú skôr pozitívny“ (tamže, str. 130—131).

Prvú skupinu nazval Jung introvertovaným a druhú extravertovaným typom. Keďže obidve skupiny typov predstavujú habituálny spôsob postoja

k vonkajšiemu svetu, nazval ich *postojovými typmi*. Ako typy predstavujú „charakteristický vzor jedného (habituálneho, podč. T. P.) postoja, vyskytujúceho sa v mnohých individuálnych formách“ (tamže, str. 686—687). Jungove typy predstavujú typický habituálny spôsob reagovania človeka na denné životné situácie, určujú spôsob konania, ktorým individuum prežíva skutočnosť, čo sa týka nielen práce vedomia, ale súčasne spôsobu kompenzácie vedomej činnosti nevedomím. Ďalšie výskumy a skúsnosti Jungovi ukázali, že v rámci základných typických postojov jestvuje ešte príliš veľká variácia reagovania na skutočnosť a prežívania skutočnosti. Zistil, že na danú situáciu ináč bude napr. reagovať maliar, ináč mysliteľ a pod., t. j. individuum reaguje na skutočnosť tou duševnou funkciou, ktorú má najviac vyvinutú a na základe ktorej sa vie najlepšie včleniť do skutočnosti. Na orientáciu v duševnom živote rozlišuje štyri základné funkcie: myslenie, vnímanie, cítenie a intuíciu. Na základe týchto funkcií sa individuum samo orientuje a začleňuje do vonkajšieho sveta. „Vnímaním zisťuje, o čo v skutočnosti ide a čo jestvuje. Myslenie umožňuje poznať, čo to znamená, cit, akú má hodnotu a intúícia konečne poukazuje na možnosti, kade a kam“ (C. G. Jung 1931, str. 143). Hovorí, že tieto štyri duševné funkcie sú práve tak ľubovoľne zvolené ako štyri svetové strany.

Zo základných funkcií je najviac vyvinutá tá, ktorá sa ukázala vzhľadom na začlenenie do reality individuu najsúcejšou. Postojové typy sa teda delia ďalej na funkcionálne typy. Jungova typológia je potom takáto: *extravertovaný typ* zahrnuje tieto *funkcionálne typy*: myslenia, vnímania, cítenia a intúície; *introvertovaný typ* zahrnuje *funkcionálne typy* vnímania, cítenia, myslenia, intúície. Postojové typy v podstate predstavujú habituálny rámec, v ktorom smere použije psychická energia s funkcionálnymi typmi.

Pri všeobecnej charakteristike postojových typov treba uviesť Jungov predpoklad, že typické postoje nevznikli v boji o život, t. j. pod vplyvom výchovy a výchovného prostredia, ale možno ich údajne pozorovať v prvých rokoch života, a preto podobne ako pri konštitučných typoch faktory, ktoré ich podmieňujú, sú v dispozíciách dieťaťa. „V poslednom rade treba pripísať individuálnym dispozíciám, že pri rovnakosti vonkajších podmienok jedno dieťa stáva sa jedným, druhé iným typom“ (C. G. Jung, str. 476—477). Postojový typ je nielen vedomým, ale aj nevedomým, inštinktívnym. Typ ako všeobecný psychologický fenomén je podmienený aj biologicky. „Vzťah medzi subjektom a objektom — biologicky ponímané — je vždy vzťahom prispôsobenia, keďže každý vzťah medzi subjektom a objektom predpokladá modifikujúci účinok jedného na druhý... Príroda pozná dve základné rozličné cesty prispôsobenia a tým umožňuje ďalšiu existenciu žijúceho organizmu; jedna cesta je stupňovanie plodnosti pri relatívne malej obrannej sile a dĺžke života jednotlivého individua. Druhá cesta je vybavenie individua hmotnými

prostriedkami sebaudržania pri relatívne malej plodnosti. Tento biologický protiklad sa mi zdá nielen analógiou, ale všeobecným základom našich obidvoch psychologických spôsobov prispôsobenia“ (tamže, str. 475—476). Týmto dvom spôsobom prispôsobenia zodpovedajú vo všeobecnosti postejové typy. U extravertovaného prevažuje vlastnosť „neustále vydávať a do všetkého sa rozširovať“, kým u introvertovaného zas „tendencia brániť sa proti vonkajším nárokom, proti všetkým možným výdajom energie, ktoré sa vzťahujú priamo na objekt, zdržať sa, avšak sebe samému vytvoriť najistejšiu možnú a mocnú pozíciu“ (tamže, str. 475—476). „Ako všeobecná psychológia ukazuje, obidve cesty sú schodné, alebo aspoň svojím spôsobom úspešné a tak aj typické postoje. Čo jeden vytvorí masovými vzťahmi, druhý dosiahne monopolom.“ (tamže, str. 476).

Extrovertovaný typ

Všeobecný postoj vedomia

Habitus typu sa prejavuje určitým vedomým a nevedomým postojom individua. Jung vychádzajúc z bipolárneho poňatia psychického života človeka a duše ako samoregujúceho systému rieši pri typoch vzťah vedomej štruktúry psychická k nevedomej na základe vzájomnej kompenzácie, t. j. ak vo vedomí je prevaha jedného postoja alebo funkcie, v nevedomí prevažuje protikladná tendencia. Preto pri typoch uvádza vždy postoj vedomia a postoj nevedomia. Postoj vedomia pri extrovertovanom type opisuje takto:

Každý človek vo svojom prostredí žije v rôznych hospodárskych a spoločenských pomeroch. Správu o tom mu podávajú zmyslové orgány. Ľudia sa typovo líšia pri zhodnocovaní týchto dát, príp. pri ich výbere a klasifikácii. Aj extrovertovaný aj introvertovaný typ sa orientuje podľa skutočností, avšak extrovert medzi ja a objektívnu danosť nevsúva svoj názor a nespráva sa voči objektívnej danosti rezervovane. Objektívnu skutočnosť prijme takú, aká je a podľa nej sa riadi, vytvára si svoj názor a svoje ja. „Pri prevažnej orientácii na objekt a objektívnu skutočnosť tak, že najčastejšie a najdôležitejšie rozhodnutia a činy nie sú podmienené subjektívnym názorom, ale objektívnymi vzťahmi, hovoríme o extrovertovanom postoji. Ak je tento habituálny, hovoríme o extrovertovanom type. Ak niekto tak myslí, cíti a koná, jedným slovom tak žije, ako to bezprostredne zodpovedá objektívnej skutočnosti a objektívnym požiadavkám v dobrom alebo v zlom zmysle, je extrovertovaný“ (tamže, str. 478—479). Subjektívny názor na veci jestvuje aj pri extrovertovanom postoji. Avšak vedomie extrovertovaného je tak zamerané na objekt a objektívnu danosť, že sa jej pripisuje väčšia hodnota ako tomu, čo pramení

z jeho vnútra. Preto prežívanie subjektu determinuje objekt. Objekt a objektívna danosť nie je len všeobecne platnou normou alebo hodnotou, ale aj normou a hodnotou najbližšieho okolia, v ktorom extrovertovaný typ žije, a preto môže mať charakter lokálny a nie všeobecne platný. Tu je nebezpečenstvo extrovertovaného typu: individuum sa síce začlení do lokálnych pomerov, ale neprispôsobí sa širším, všeobecnejším. Extrovertovane orientované individuum dá sa strhnúť všeobecným prúdom myslenia a konania svojho okolia tak, že sa takmer ako individuálna jednotka stráca. Toto je ďalšie nebezpečenstvo extrovertovaného typu, ktoré môže spôsobiť funkcionálne alebo telesné poruchy neurotického charakteru, majúce kompenzačný charakter s cieľom prinútiť individuum zastaviť sa na tejto ceste. Funkcionálne poruchy môžu mať aj symbolický charakter. Jung napr. uvádza prípad istého speváka, ktorého sláva závratne stúpila, čo viedlo k veľkému výdaju energie a tak zrazu ochorel tak, že hlas mu vypovedal pri vysokých tónoch. Alebo iný príklad: Istý muž vybudoval veľký obchod. Avšak vlastné sily mu nestačili na veľmi rozširujúci sa podnik. Ochorel na nervózne záchvaty smädu, čo ho napokon doviedlo k alkoholizmu (tamže, str. 482). Jung konštatuje, že hystéria je najrozšírenejšou neurózou pri extrovertovanom type. Za prejav extroverzie sa pokladá aj prehnaná zhovorčivosť hysterikov, ktorá im má zabezpečiť ilúziu zaujímavosti a pôsobenia na okolie.

Všeobecný postoj nevedomia

Keďže prevládajúci postoj vedomia u extrovertovaného je asimilovať subjekt v prospech objektu, nevedomiu pripadne funkcia rehabilitovať subjekt. Preto v nevedomí takéhoto typu možno nájsť silné kompenzačné tendencie vedomého postoja a zdôraznenie subjektívnych, egocentrických hnutí. Jung hovorí: „Postoj nevedomia ako účinný doplnok vedomého extrovertovaného postoja má introvertovaný charakter. Koncentruje energiu na subjektívny moment, t. j. na všetky nároky, ktoré extrovertovaným vedomým postojom boli potlačené“ (tamže, str. 484). Subjektívny moment zahrnuje aj vitálne potreby individua, ktoré sa snažia presadiť v správaní, pretože vo vedomí je vyvinutý zmysel pre objekt; tieto potreby sa nemohli dostatočne vyvíjať, preto sú povahy infantilnej, archaickej. Všetky naznačené subjektívne potreby, snahy prenikajú do vedomia vtedy, keď dochádza k preexponovaniu vedomého postoja. Strácajú svoj pôvodný kompenzačný charakter a prejavujú sa neurotickými príznakmi alebo spôsobujú mnohé iracionálne javy. Tu sa môže vyskytnúť aj Freudov oidipovský komplex.

Extroverzia znamená použitie libida smerom von, čiže ide tu o vzťah subjektu k objektu v zmysle pozitívneho pohybu subjektívneho záujmu

o objekt. Niektorí, ktorí sa nachádzajú v extrovertovanom stave, myslí, cítia a konajú vzhľadom na objekt, a to tak, že nemôže vzniknúť nijaká pochybnosť o jeho pozitívnom postoji k objektu. Extroverzia je preto do istej miery preloženie záujmov zo subjektu na objekt. Ak je extroverzia intelektuálna, subjekt sa vmýšľa do objektu; ak je citová, vcíti sa do objektu. Ak je extroverzia silná, hovorí sa o aktívnej extroverzii; keď je extroverzia úmyselne chcená, o pasívnej extroverzii.

Introvertovaný typ

Pri procese adjustácie subjektu do prostredia dochádza ku konfrontácii objektu a subjektu. Subjekt je práve takou realitou ako objekt, ba čo viac, je nositeľom poznania. Vedomie extrovertovaného typu je úplne obrátené smerom von k objektu a tým aj subjektívny záujem je zameraný na objekt. Pri extrovertovanom type je tento záujem prevažujúci, avšak nevedomie — ako tvrdí Jung — pracuje introvertovane. Teda u každého človeka sa podľa komplexnej alebo analytickej psychológie vyskytujú obidva mechanizmy, aj extroverzia, aj introverzia; podľa prevahy jedného alebo druhého sa hovorí o extrovertovanom alebo introvertovanom type.

Introvertovaný typ je protikladom extrovertovaného. Pri introvertovanom type je vedomie zamerané na subjekt, libido sa obracia do vnútra osobnosti, čím sa zdôrazňuje hodnota subjektívnych faktorov a určuje smer záujmov. Energetické pomery vyvolané introvertovane zameraným libidom spôsobujú, že subjektu a subjektívnym faktorom sa pripisuje vyššia hodnota ako objektu. Objektu často pripadá iba sekundárny význam a je hodnotený ako objektívny znak subjektívnych vnútorných psychických procesov, ba v extrémnom prípade ako stelesnenie vnútornej idey (tamže, str. 10).

Postoj vedomia pri introvertovanom type prihliada síce na vonkajšiu skutočnosť, ale rozhodujúcim a determinujúcim činiteľom pri adjustácii, rozhodovaní, úsudku je subjektívna determinácia objektívne daného. Introvertovaný hodnotí vonkajší svet iba podľa toho, akú odozvu vyvolá v jeho vnútrajšku. Podľa Junga introvertovaný postojový typ nie je však nič patologické, pretože subjekt znamená práve takú objektívnu danosť ako objekt. Každé poznanie predpokladá objekt a poznávajúci subjekt.

Okrem objektívnej zákonitosti Jung hovorí aj o zákonitosti človeka, subjektívnej zákonitosti, ktorú určuje vrodená psychologická štruktúra, ktorá je subjektu nadradenou veličinou. Nie je identická ani s vedomým životom ani s ja, ale je „psychologickou štruktúrou subjektu pred akýmkoľvek vývojom ja, je to vlastný základný subjekt, a to samobytnosť, je oveľa rozsiahlejšia ako ja, pretože zahŕňa aj nevedomie, kým ja je v podstate stredobodom vedomia“ (tamže, str. 539). Kým nenastane úplná subjektivizácia psychických

procesov a ja sa nepokúša nahradiť samobytnosť, dovedy je subjektívny postoj normálny. Subjektivizácia psychických procesov znamená poruchu rovnováhy, ktorá sa prejavuje v prehnanom vývoji subjektívneho faktora, v umelej a prehnanej subjektivizácii vedomia, čo vedie k patologickým ego-centrickým a čisto subjektívnym postojom. Individuum v dôsledku energetickej poruchy nie je schopné libido uviesť späť na objekt (pasívna forma introverzie oproti aktívnej).

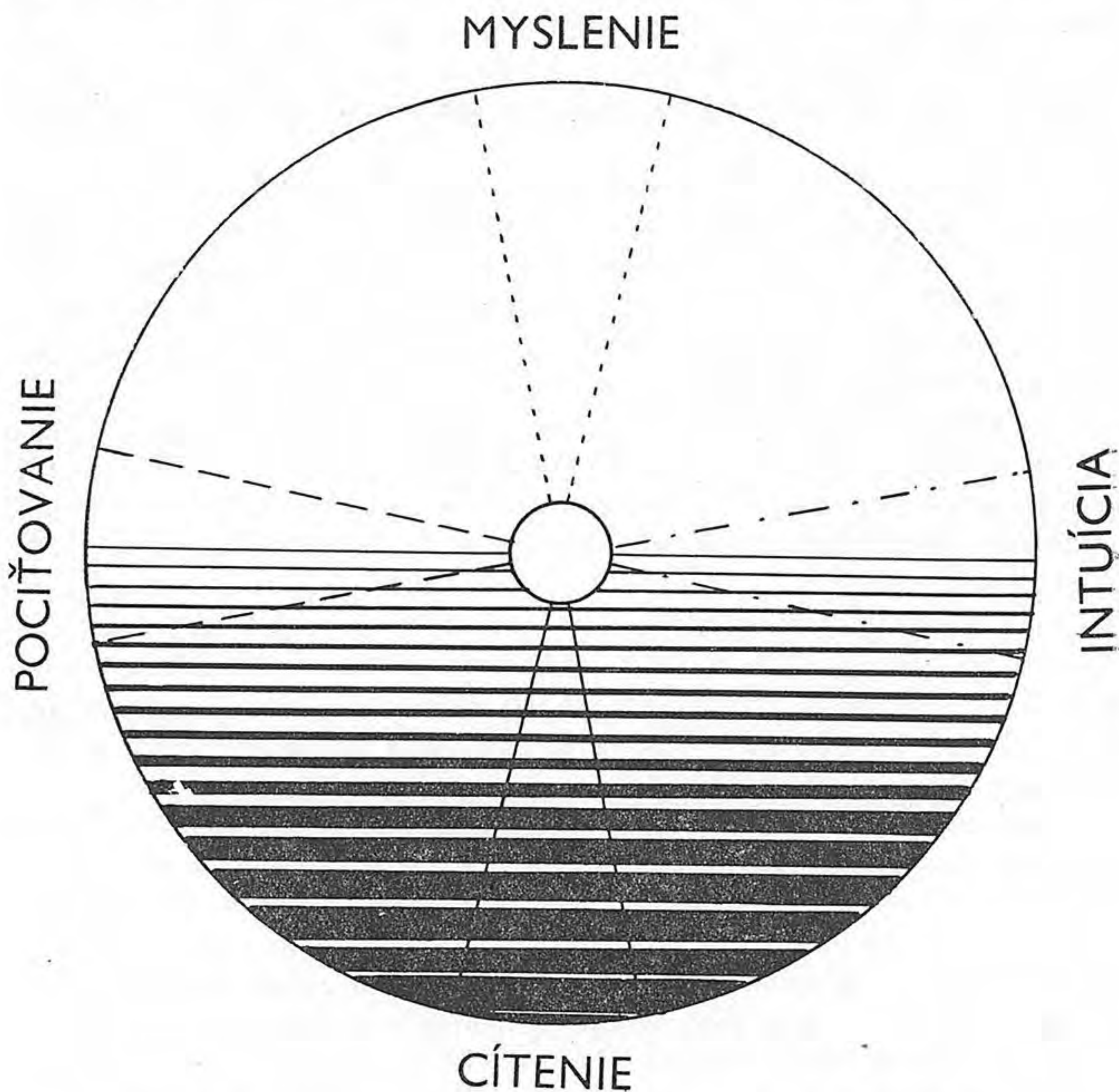
Postoj nevedomia pri introvertovanom type má kompenzovať jednostrannosť zamerania vedomia. Ak je vedomý postoj v znamení silného dôrazu subjektívneho faktora a objekt je podhodnotený, vo vývoji individua a jeho adjustácii nastáva porucha. Porucha nadobúda vážnejší charakter, keď ja sa úplne identifikuje so subjektom. V dôsledku toho, že ja je iba inštancia vedomia a netvorí stred osobnosti (ten tvorí „Selbst“), objekt je podhodnotený. Prehodnotenie vedomej funkcie a podhodnotenie objektu uvedie do činnosti kompenzačné mechanizmy nevedomia. Nevedomie sa zameria extravertovane, čím pozitívne zhodnotí objekt a jeho vplyv. Zhodnotenie objektu nevedomím nadobúda vplyv v duševnom živote introvertovaného, ktorý sa prejavuje veľkým tlakom objektívnych hodnôt oproti subjektívnym a oproti vedomiu. Takáto situácia už nie je normálna. Keďže ja sa nezačlenilo do vonkajšej skutočnosti správne, ale prehodnotením funkcie ja chcelo ovládať objekt, objekt vplyvom nevedomia nadobúda strašidelnú moc. Aby si ja udržalo svoju mocenskú pozíciu, buduje zabezpečovací systém, ktorý má vytvoriť mocenskú ilúziu, čo spotrebuje obrovské množstvo energie a vedie k neuróze. Jung za typickú neurózu tohto typu pokladá psychasténiu, ktorú charakterizuje veľká senzitivnosť, vyčerpanosť a chronické stavy únavy. Sem patrí aj Adlerov komplex po moci vyplývajúci z pochybeného introvertovaného postoja.

Typy základných funkcií, tzv. funkčné typy

Podľa toho, ktorá zo štyroch základných funkcií — myslenie, cítenie, vnímanie, intuícia — je pri začlenení individua do skutočnosti vyvinutá, postojové typy sa vo svojom vnútri diferencujú ešte na funkčné typy. Pri týchto typoch prevažuje vždy jedna funkcia, kým ostatné, tzv. menejcenné funkcie sú sčasti nevedomé a vykonávajú kompenzačnú činnosť. Funkčné typy delí Jung na *racionálne*: myslenie, cítenie, t. j. na typy, ktoré zhodnotia a interpretujú skutočnosť myslením alebo citom; a *iracionálne*: vnímanie a intuícia. Tieto funkcie — vnímanie a intuícia — zameriavajú sa buď na vnímanie skutočnosti (vnímanie) alebo možnosti (intuícia). Iracionálnymi sú preto, že ich činnosť je založená na mimorozumovej činnosti (nie protirozmovej).

Jung (1928, str. 628—629) pod psychologickou funkciou rozumie „určitú formu činnosti, ktorá je pri rozličných okolnostiach trvalá. Energeticky ponímaná funkcia je formou prejavu libida... Vcelku rozlišujeme štyri základné funkcie: dve racionálne a dve iracionálne, a to myslenie a cítenie, vnímanie a intuícia“.

Pod menejcennou funkciou rozumie funkciu, ktorá pri procese diferenciacie zaostala. Pri nepriaznivých všeobecných vývojových a životných podmienkach nie je možný vývoj všetkých funkcií v rovnakej miere. Primátu sa ujíma zväčša jedna, ktorá predstavuje súčasne funkčný typ. Funkcie, ktoré sa nemohli rovnomerne vyvíjať, zaostali. Menejcenná funkcia iba v patologických prípadoch, pri neuróze, prechádza celkom do nevedomia. Keďže každá funkcia,

Obr. 11: Schéma štyroch základných funkcií (podľa J. Jacobi)

obsahuje špecifickú energiu, aj táto energia je v nevedomí. V dôsledku toho nevedomie je prebytok energie, ktorá sa prejavuje fantáziami, archaickými alebo infantilnými útvarmi.

Racionálne typy

Ratio, rozum Jung charakterizuje ako postoj, ktorý riadi myslenie, cítenie a konanie na základe princípu objektívnych hodnôt. Objektívne hodnoty sú výrazom skúseností. Rozum, ako aj objektívne hodnoty sú podľa Junga pevné komplexy predstáv, ktoré sú výsledkom fylogenézy a príroda ich vytvorila vzhľadom na nevyhnutnosť začlenenia a prispôsobenia sa meniacim podmienkam okolia, ktorý organizmus potrebuje tak isto ako napr. na vnímanie svetla oko. „Ľudský rozum nie je preto nič iné ako výraz začlenenia do primárne vyskytujúcich sa skutočností, ktorý sa pozvoľna vytvoril do pevne organizovaných predstavových komplexov, ktoré tvoria objektívne hodnoty“ (tamže, str. 659).

Pri racionálnych typoch má primát intelekt: „Ak medzi psychologickými funkciami má primát intelekt, t. j. ak individuum vykonáva svoje životné výkony najmä pod vedením myšlienkového úvahy, takže všetky nejaké dôležité skutky vychádzajú z intelektuálne myslených motívov, alebo prinajmenej ich tendencií, ide o typ myslenia, ktorý môže byť introvertovaný alebo extrovertovaný“ (tamže, str. 496).

Hoci ani u týchto typov nie sú vylúčené vplyvy nevedomia, Jung pri nich kladie dôraz na subjektívnu vedomú psychológiu individua, ktorá poskytuje určitú objektívnu platformu, akú nevedomie nezaručuje, pretože len na základe vedomého prežívania a poznávania sa možno porozumieť s individuum. Ak sa rešpektuje vedomie v plnej miere, potom človek nie je zaskočený alebo obídený, ako sa to stáva pri psychoanalýze alebo pri individuálnej psychológii. „Racionálnosť regulácie života týchto typov znamená vylúčenie náhodnosti a nerozumnosti. Rozumový úsudok reprezentuje v tejto psychológii moc, ktorá núti nezaraďené a náhodné z reálneho diania do istých foriem, alebo sa aspoň o to pokúša“ (tamže, str. 517).

Racionálnosť pri extravertovanom type znamená, že rozumový postoj individua je rozhodujúci vo všetkých veciach, pričom nie je obmedzená činnosť a vývoj iracionálnych funkcií, hoci sú relatívne utlmené a nachádzajú sa v relatívne menejcennom stave. Tento fakt vplýva na správanie takto: „Čo títo ľudia robia vedome a zamerane, je primerané rozumu (primerané ich rozumu), ale čo sa im príhodi, zodpovedá infantilne primitívnym vnemom a práve takým intuíciám“ (tamže, str. 518). Pri extrovertovanom type vedomie a racionalita je orientovaná objektívne, t. j. je závislá od objektívnej danosti, resp. od toho, čo sa za racionálne pokladá kolektívne. Zo subjektívnych

hodnôt sa uznávajú len tie, ktoré kolektív vo všeobecnosti pokladá za rozumné. Pri introvertovanom type sa postoj zakladá skôr na subjektívnych faktoro-
ch.

Extrovertovaný typ myslenia

Extrovertované myslenie je myslením obchodníka, technika, prírodného bádatela, cestovateľa a pod. Vyznačuje sa tým, že úsudok sa tu zakladá na vonkajších konkrétnych skutočnostiach alebo na ideách sprostredkovaných z vonkajška a v tom smere sa robia aj závery, ktoré sa týkajú vonkajších vecí. Nebezpečenstvo extrovertovaného typu myslenia spočíva v tom, že pripisuje objektu veľkú hodnotu, tým podľahne objektu a v dôsledku toho sa stráca v skúsenosti a empirickom materiáli. Teda pre extrovertovaný typ myslenia je príznačné, že celý „jeho životný prejav je závislý od intelektuálnych záverov, ktoré sa predovšetkým orientujú na objektívne danom, a to buď na objektívnych skutočnostiach, alebo na všeobecne platných ideách“ (tamže, str. 497). Objektívna skutočnosť je kritériom pre hodnotenie ostatných ľudí. Každý má takú hodnotu, nakoľko sa podriaďuje všeobecne platnej norme. Všetko má iba vtedy hodnotu, ak sa riadi „vyšším hľadiskom a pravdou“, individuálne ohľady tu nemajú miesto. „Ak je však táto formula dosť široká, tento typ môže byť reformátorom, verejným obžalobcom, svedomím národa, alebo propagátorom dôležitých novôt a v sociálnom živote môže tak hrať veľmi užitočnú úlohu. Čím je však táto formula užšia, tým viac sa tento typ stáva kritikárom, rozumkárom a samozvaným kritikárom, ktorý by chcel seba a druhých vtiesť do jednej schémy“ (tamže, str. 498). Extroverti sú bezohľadní a nevyberaví v prostriedkoch. Zanedbávajú vlastné zdravie, sociálne a zdravotné ohľady na svoju rodinu. „Nie je preto zriedkavosťou, že užšia rodina, napr. vlastné deti poznajú takého otca ako tyrana a vzdialenejšie okolie ozýva sa slávou jeho ľudskosti“ (tamže, str. 502). Ak intelektové stanovisko vo svetonázorovej oblasti dosiahne všeobecnú platnosť, môže dôjsť k dogmatizmu. Tu zasahuje činnosť nevedomia, z ktorého potlačené, menejcenné funkcie začínajú doliehať na vedomie; výrazom tohto energetického pohybu je pochybnosť. Vedomé intelektové stanovisko reaguje na tieto tendencie nadkompenzáciou, ktorej výsledkom môže byť fanatizmus. Jung hovorí potom o dvojpólovej sústave správania, v ktorej na jednej strane je napr. stanovisko modernej vedy a na druhej strane iracionalita, archaizmus, infantilita, poverčivosť a pod.

Extrovertovaný typ je v myslení pozitívny a tvorivý, jeho úsudok je syntetický, nie je nikdy deštruktívny. Jung to vysvetľuje tým, že myslenie tohto typu je akoby kanálom, ktorým preteká životná energia. Môže však nadobudnúť stagnujúci alebo regresívny charakter vtedy, keď mu neprináleží primát vedomia. Vtedy sa životná energia nekanalizuje v pozitívnej, konštruktívnej životnej činnosti, ale uspokojuje sa len premýšľaním, analýzou, kritikárením. Tvorivosť tu preberá iná funkcia a myslenie jej len prisluguje, v dôsledku čoho dostáva negatívny charakter, prejavuje sa tzv. reduktívnosťou, t. j. buď všetky javy prevádza na elementárne procesy alebo na imaginárne faktory. Podľa toho vzniká v prvom prípade negatívne – reduktívne materialistické (vulgárne) myslenie, ktoré sa všetko snaží uviesť na fyziologické koreláty, napr. sen vysvetľuje zažívacími ťažkosťami. Prejavuje sa tendenciou uvádzať predmet úsudku na nejakú banalitu a tým ho zbaviť významu. Tento druh myslenia stelesňuje Mefistoteles, resp. úsudky: „Veď to nič nie je ako ...“ a pod. Protikladom tohto myslenia je reduktívno-negatívne teozofické myslenie, ktoré zas objektívne danosti chce hneď vysvetľovať svetobornými transcendentnými ideami. Sen tu je už zážitkom inej polohy, telepatia zvláštnou vibráciou a pod. Tu medzi zemou a nebom nie je nič nevysvetliteľné a súčasne nič dosť tajomné.

Jung hovorí, že „rozdiel medzi obidvoma druhmi negatívneho myslenia spočíva v tom, že kým materializmus redukuje všetko na fyziológiu (à la cherchez la femme), teozofia zas na pojmy indickej mystiky“. Avšak obidva vysvetľujúce spôsoby sú nielen impotentné, ale aj deštruktívne, pretože vážnemu prebádaniu problému zabráňujú tým, že len zdanlivým vysvetlením odvádzajú záujem od veci. V prvom prípade ho obracajú k žalúdku, v poslednom prípade k imaginárnym vibráciám. Obidva spôsoby myslenia sú sterilné a sterilizujúce. Negatívna kvalita pochádza odtiaľ, že toto myslenie je neopísateľne lacné, t. j. chudobné na tvorivú energiu. Je myslením závislým od iných funkcií“ (tamže, str. 508—509).

Extrovertovaný typ cítenia

Extrovertované cítenie sa orientuje na objektívnu, objektom determinovanú skutočnosť a snaží sa o zhodu s objektívnymi hodnotami. Napr. obraz je preto pekný, lebo zodpovedá tradíciám, všeobecne rozšírenej škále a miere hodnotenia, signovaný je známym a uznávaným umelcom, jeho majiteľom je človek, ktorého vkus je všeobecne známy a pod. Jung hovorí, že takému cíteniu „treba z väčšej časti pripísať, prečo sa chodí do divadla, na koncerty alebo do kostola. Treba mu ďakovať za módu a čo je ešte viac cenné, pozitívne a rozšírené je podporovanie sociálnych, filantropických a kultúrnych podujatí. V týchto veciach sa extravertované cítenie ukazuje ako tvorivý faktor“ (tamže, str. 510). Keďže u žien prevláda skôr cit ako rozum, tieto typy cítenia sú rozšírené najmä medzi ženami a prejavuje sa aj pri tzv. voľbe partnera. Muž je vhodným nie preto, že by snád vyhovoval subjektívne skrytej podstate ženy, o tom zväčša nevie nič, ale preto, že zodpovedá všetkým rozumovým požiadavkám in puncto: stavu, veku, veľkosti, respektability jej rodiny“ (tamže, str. 512). Takéto ženy sa vyhýbajú všetkému, čo by mohlo ich cítenie rušiť, preto myslenie je potlačené. Myslenie tu slúži citu. „Nemôžem predsa to myslieť, čo necítim“ a pod.

Pokiaľ citový vzťah k objektu nie je preexponovaný a ja sa nerozplýva v jednotlivých citových stavoch, zachováva svoju integritu, dotiaľ nevedomie (v tomto prípade menejcenná funkcia myslenia) podlieha potlačeniu, pretože myslenie by mohlo porušiť integritu ja a jeho citové zameranie. Ak sa citová zložka preexponuje a dochádza k disociácii rôznych citových vzťahov k objektom, ja sa oslabí a tak sa prerazí potlačená menejcenná funkcia — myslenie do vedomia. Prejaví sa to znevážením najviac hodnoteného objektu, ba aj samého citu. Nevedomé negatívne myslenie použije všetky infantilné a archaické hnutia a citová hodnota sa pokladá za „nič iné ako ...“. To však je už neurotický rámec extravertovaného typu cítenia, ktorého hlavnou formou je hystéria, t. j. prielom infantilného, primitívneho a nevedomého sexuálneho sveta do vedomia.

Rekonštrukcia a regenerácia tohto typu je však opäť možná na základe archetypických obrazov kolektívneho nevedomia (tamže, porov. str. 512—516).

Typ myslenia v introvertovanom postoji

Myslenie a uvoľňovanie libida pri tomto type vychádza zo subjektu a vracia sa späť k subjektu, subjektívne ilustruje konkrétnymi alebo abstraktnými údajmi, ale dôsledky nevzťahuje na objekt, ale na subjekt. Objektívna skutočnosť je skôr „kompliment extravertovaného štýlu“ a má iba sekundárnu hodnotu ako ilustrácia, dôkaz pre hypotézy a teórie. Myslenie sa orientuje na subjektívne prežívané.

Nebezpečenstvom introvertovaného myslenia je ignorovanie skutočnosti a útek do

fantazíovania, ktoré nemá reálny podklad a zasluhuje si výčitky „čisto subjektívne“. To je negatívna forma tohto typu, tvorí teórie kvôli teóriám, hypotézy kvôli hypotézam, ktoré keďže nemajú kontakt so skutočnosťou, stávajú sa fikciami a mystifikáciami. Myslenie je akoby „vycicané“ subjektom, podobne ako extravertované je „vycicané“ objektom.* Tento stav odráža opozíciu nevedomia, ktoré vedomie zaplavuje fantazijnými útvarmi o objekte infantilno-primitívneho a archaického charakteru. Ako príklad uvádza Jung Kanta v protiklade k Darwinovi, alebo Nietzscheho v protiklade ku Cuvierovi. Napr. Darwin alebo Cuvier sa zamerali na zhromažďovanie materiálu, ktorý bol podkladom pre teórie, kým Kant skúmal vôbec predpoklady poznania a Nietzsche prišiel s fikciou nadčloveka. Všeobecne možno povedať, že myslenie tohto typu sa nezakladá na objektívnej skutočnosti, ale na myšlienkach prameniach v subjekte a zameriava sa na prehľbovanie poznatkov a nie na ich rozmnožovanie. Myslenie takéhoto typu sa zdá bezohľadné. V praktickom ohľade taký človek je nezručný, uzavretý, nedôveruje prostrediu, objektu. Ak sa však objekt správa k nemu uznalivo, nemá preň mieru kontroly a tak môže byť často obeťou iných, najčastejšie žien. Môže byť aj spoločenský, ale len kvôli odzbrojeniu protivníka. Nie je dobrým učiteľom, lebo neberie ohľad na žiaka, ale na to, o čom hovorí. Pri preexponovaní tohto postoja dochádza k „osobníckarstvu“. Nevedomie potom nepôsobí kompenzačne, je v opozícii: zveličuje objekt, vyvoláva stavy strachu (napr. pred ľuďmi, ženami), a preto buduje obranný systém.

Typ cítenia v introvertovanom postoji

Cítenie v introvertovanom postoji je podmienené subjektívnym faktorom, má podobnú formu a priebeh, ako sme videli pri myslení. Idey, ako vlast, voľnosť a pod. bývajú veľmi zdôraznené a tak tvoria aj veľké subjektívne hodnoty. Introvertované cítenie chce subjektívne obsahy položiť nad objektívnu realitu. Orientuje sa na pravzory — archetypy. Ak však nastáva identifikácia ja so subjektívnym faktorom, stáva sa cit egocentrickým a stráca tak svoju pozitívnu hodnotu. Ja sa zbožní a snaží sa priaznivo pôsobiť na vonkajšok, chce byť milované. Opozícia nevedomia marí tieto ciele, a preto takíto ľudia si myslia, že sú nepochopení, stávajú sa rezervovanými k okoliu. Vidia v ňom len nevraživosť. V podstate tu ide o prípad narcistického libida, ako ho opísal Freud.

Ak sa uvedená funkcia stane vo vedomí dominantnou, hovorí sa o introvertovanom type cítenia. To je typ žien, ktoré ľahko nevzplanú, zdajú sa ľahostajné a indiferentné. Cit je tu akoby uzavretý v hĺbke osobnosti a navonok sa neprejavuje. Aj proti emóciám objektu sa správa rezervovane a chladne. Cit sa chráni ako tajnosť pred vonkajším svetom, aby si zachoval prevahu nad ním, aby nebol sprofanizovaný. Predmet citu pri takých uzatvorených povahách je ťažko stanoviť. Jung hovorí, že ak tieto ženy majú deti, šepkajú im mnoho tajných lúbostí. Takéto ženy sú údajne tajomné a pôsobia fascinujúco na extrovertovaných mužov, pretože pôsobia na ich nevedomie.

Typ cítenia v introvertovanom postoji je normálny dovtedy, kým subjektívny činiteľ, nevedomie a ja sú vo vzájomných kompenzačných vzťahoch. Ak sa ja stavia do stredu osobnosti a identifikuje sa s nevedomým subjektom, dochádza k patologickým formám, ktoré sa prejavujú v túžbe vládnuť, v márnomyseľnosti, v ctižiadosti. Prestáva kompenzačná činnosť nevedomia. Vtedy egocentrizovaný subjekt pociťuje moc objektu a začína sa starať, čo iní o ňom hovoria, myslia a pod. Subjekt sa bráni pred zlobou objektu (iní nemôžu nič iné robiť ako ohovárať, intrigovať a pod.) tak, že začína sám intrigovať, použi-

* T. j. v zmysle „zbavené substancie“.

je všetko, aby dal cítiť svoju prevahu nad objektom. Takéto správanie spotrebuje veľa energie, čo sa prejaví vo vyčerpanosti, neurasténii, ku ktorej má tento typ bližšie ako k hystérii.

Iracionálne typy

Iracionálne nie je protirozumové, ale skôr mimorozumové, t. j. podľa Junga ide tu o také skutočnosti, ktoré nemôžeme rozumom odôvodniť (napr. že voda pri 4 °C nadobúda najväčšiu hustotu, alebo že chlór je element), za iracionálne pokladá všetko náhodné. Kým myslenie a cítenie sú funkcie zamerané na výber objektov, objektívnych vzťahov, ako aj vlastností, cieľom vnímania a intuície je postihnúť všetky možnosti a skutočnosti, im neprináleží racionálny výber, skôr sú zamerané na každú, aj náhodnú skutočnosť. Preto ich Jung nazval iracionálnymi funkciami.

Typy iracionálnych funkcií v extrovertovanom postoji

Vnímanie a intuícia sú teda obrátené na vnímanie jestvujúcej skutočnosti alebo možnosti, nerobia nijaký výber úsudkom, sú empirické, vychádzajú zo skúsenosti. Úsudok pri týchto typoch tvorí menejcennú funkciu. Ak nevedomé akty vstúpia do opozície, prejaví sa v živote iracionálnych typov prekvapujúcim a nečakaným úsudkom, rozhodnutím, zvláštnym rozumkárením. Takýto úsudok pre svoju nevedomú povahu je infantilný, archaický a primitívny.

Typ vnímania v extrovertovanom postoji

Vnímanie je podmienené tak objektom, ako aj subjektom. V extrovertovanom postoji subjektívny podiel vnímania je potlačený, vnem je závislý od intenzity podnetovej situácie. Vnímanie je determinované tými vnemami, ktoré majú najväčšiu intenzitu a ktoré usmerňujú smer nových zážitkov. Kritériom hodnoty je sila objektívnych vlastností. Racionálne funkcie sú utlmené a majú vlastnosti nediferencovaných funkcií; v takej istej situácii je aj iracionálna funkcia — intuícia.

Ak funkcia vnímania nadobudne dominantné postavenie vo vedomí, hovoríme o type vnímania v extravertovanom postoji. Tento typ charakterizuje realizmus, živý zmysel pre skutočnosť, zameranosť na nové zážitky, skúsenosť, získaný skúsenostný materiál ako prostriedok a ukazovateľ cesty k novým zážitkom a skúsenostiam. Pri myslení všetko redukuje na schémy vnemu, napr. psychickú únavu pripíše nízkemu tlaku barometra, sen pokladá za dôsledok plného žalúdka a pod. O zákony logiky sa veľmi nestará. Ideálom tohto typu je skutočnosť. Primerane sa oblieka, primerane dobre pohostí a pod. Ak sa však vnem stáva jediným a výlučným určovateľom správania, vznikajú abnormné črty a vyvíja sa na jednej strane buď na požívačného grobiana alebo na škrupulózneho a rafinovaného estéta. To je už výraz opozície nevedomia a nevedomých a nediferencovaných funkcií (intuície), ktoré prestali vykonávať rovnováhu medzi subjektom a objektom, a prejavuje sa vo vedomí rôznymi fantáziami primitívneho, infantilného alebo archaického charakteru, čo vedie k vytváraniu fóbií, alebo v iných prípadoch k obsedantným neurózam.

Zo štyroch základných funkcií intuícia sprostredkuje vnímanie (objektívnych alebo subjektívnych stavov, ako aj konkrétnych vecí alebo ideálnych vzťahov) nevedome. Podľa Junga intuícia je akýmsi druhom inštinktívneho chápania skutočností, akousi „materskou pôdou“, z ktorej sa neskôr vyvíjajú racionálne typy myslenia a cítenia. Je charakteristikou infantilnej alebo primitívnej psychológie. Intuícia môže mať charakter subjektívny (ak je zameraná na vnímanie nevedomých psychických stavov) alebo objektívny (ak je zameraná na subliminálne chápanie objektových vnemov), čo zodpovedá obidvom postojovým typom. Ak niekto buduje všeobecný postoj najmä na princípe intuície, hovoríme o intuitívnom type.

Intuícia v extrovertovanom postoji sa zameriava na vonkajšie veci, avšak na rozdiel od zmyslového vnemu, ktorý má charakter „pevne ohraničeného fyziologického a psychologického dáta“, neriadi sa podľa fyziologickej charakteristiky vnemu, vychádza z nej, ale vo vnímaní sa riadi selekciou intuície. Intuícia je nielen aktívnym procesom, ktorým sa zmocňuje skutočností, ale je aj tvorivým procesom, ktorý chápe, vníma objekt v jeho vzťahoch a vkladá do neho aj svoje hodnoty. Chápe vzťahy, ktoré by sa inými funkciami nedali ľahko pochopiť, a stvára ich do formy názoru. Keď intuícia dosahuje dominantné postavenie, nastáva potlačenie racionálnych funkcií a vnímania, ktoré svojimi produktmi, vnemami by mohli funkciu intuície najviac rušiť. Intuícia sa v protiklade k vnímaniu nezameriava na vnímanie skutočností, jej cieľom je obsiahnuť možnosti alebo nazeraním tušiť možnosti (tamže, str. 641—643, 525—527). Jung hovorí: „Ak intuícia má prevahu, všetky obyčajné životné situácie vyzerajú tak, ako by boli uzavretým priestorom, ktorý má intuícia pootvárať. Neustále hľadá východiská a nové možnosti pre vonkajší život. Intuitívnemu postoji je každá životná situácia v najkratšom čase väzením, ktoré núti vyslobodiť sa z neho. Objekty často nadobúdajú prehnanú hodnotu, a to vtedy, keď majú slúžiť oslobodeniu, nájdeniu novej možnosti. Sotva však splnili svoju úlohu ako stupeň, mostík k novej situácii, zdá sa, ako by sa tu stratili. Vynorujúce sa možnosti sú motívami, ktorým sa intuícia nemôže vyhnúť a ktorým všetko obetuje“ (tamže, str. 527, skrátené a voľne). Pre intuitívny typ nie sú významné všeobecne uznávané hodnoty a skutočnosti (v protiklade k vnímaciemu typu), ale skôr nové možnosti. „Má jemné tušenie pre driemajúce a sľubujúce budúcnosť. Nikdy sa nenachádza v stabilných, od dávna jestvujúcich, dobre založených, všeobecne uznávaných pomeroch ... Keďže hľadá nové možnosti, v stabilných pomeroch mu hrozí zadusenie“ (tamže, str. 528). Tento typ je vždy zameraný na nové vývojové možnosti a len čo ich dosiahne, strácajú pre neho hodnotu a ženie sa za novými. Vzhľadom na to ho spoluobčania často pokladajú za dobrodruha. Patria sem mnohí obchodníci, špekulanti a pod., nie v poslednej miere ženy, ktoré vždy vedia nájst muža s dobrými možnostami. Takýto typ je prirodzeným iniciátorom a podporovateľom všetkého nového. Vie nadchnúť spoluobčanov novými vecami aj vtedy, keď ich napozajtra sám opustí. Nebezpečenstvo tohto typu spočíva práve v tejto jeho vlastnosti. Vzbudí záujem o nové veci, nové možnosti, nové idey a len čo sa do nich ľudia vžijú, už hľadá nové možnosti. Tak sa stáva, že on seje a druhí žnú.

Pri preexponovaní tohto postoja a funkcie treba počítať s opozíciou nevedomia. Z nevedomia začnú pôsobiť archaické, primitívne, infantilné, menej diferencované funkcie, z ktorých najviac bola potlačená funkcia vnímania. Vnímanie vystupuje v zdôraznení konkrétnych vecí: sexuality, finančných a iných situácií a momentov. Tak sa môže stať, že takýto typ napr. zakotví u celkom nevhodnej ženy, pretože ona pôsobí na archaickú potlačenú funkciu vnímania. Potlačenie vnímania objektu neskôr spôsobuje neurózu, prejavujúcu sa nutkavým tlakom, rozumkárením a fóbiami.

Iracionálne typy v introvertovanom postoji

Ak sa oba typy (vnímania a intuície) vo všetkom zameriavajú iba do vnútra a nie sú dobre orientované vo vonkajšom svete, vzniká u nich rezervovaný postoj k vonkajšku, navonok sa prejavujú zdržanlivosťou, utiahnutosťou, rozpačitosťou a neistotou. Môžu žiť bohatým vnútorným životom. Styk s prostredím vykonávajú menejcenné funkcie, a preto sa môže zdať ťarbavý a neadekvátny. Preto ich prostredie dostatočne nevie zhodnotiť, pochopiť, príp. ich odmieta. Podhodnocujú sa najmä racionálne typy v extrovertovanom postoji. Podľa Junga niet dôvodu podhodnocovať ich, možno ich hodnotiť pozitívne, lebo konzervujú hodnoty a hodnotným môže byť ich spôsob života. Sú dobrými vychovávateľmi, tvorcami kultúry a pod.

Typ vnímania v introvertovanom postoji

Napriek tomu, že vnímanie je aj pri introvertovanom type zamerané na objekt, predsa má iný charakter ako pri extrovertoch. Percepcia je podmienená dvoma faktormi: objektom a subjektom. V situácii objekt—subjekt je pri extrovertovanom postoji zdôraznený objekt, kým pri introvertovanom objektívny podnet je ovplyvnený subjektívnym filtrom. Objekt dáva možnosť projektovať vlastné duševné obsahy. Náznorným dokladom pre introvertovaný typ vnímania je expresionizmus. Vnímanie tohto typu dokonca nemusí byť podmienené objektom, ba ani vedomím, môžu sa v ňom prejavovať archetypické obsahy a mýtické obrazy.

Ak uvedené vnímanie dosahuje prevahu vedomia, hovoríme o type vnímania v introvertovanom postoji. Subjektívny filter v procese vnímania ako by oddaloval subjekt od objektu tak, že môže vzniknúť dištancovanie, ba priepasť, preto sa nedá vždy povedať, ako bude pôsobiť objekt na subjekt. Tento typ má zrejmy sklon k podhodnocovaniu objektu. V extrémnom prípade pochybuje vôbec o reálnom svete a jeho existencii. Môže nastať prerušenie kontaktu s vonkajším svetom, ktorý prežíva ako čosi cudzie, závislé od subjektu. Subjekt sa prestáva orientovať na prostredie, orientuje sa iba na základe fantázie a vízie. Často nerozlišuje vonkajšiu skutočnosť od vnútornej.

Správanie takého typu navonok pôsobí cudzo, pretože nereaguje na skutočnosť, ale na ilúziu o skutočnosti. Sú to dosť nepraktické povahy, ak nie sú práve umelcami (napr. môžu byť citlivými lyrikmi, ako Rilke a pod.), iní ich môžu zneužiť. V patologickom prípade nevedomie a nediferencované funkcie (intuícia) prestávajú vykonávať užitočnú kompenzačnú činnosť a tak vyrovnávať rovnováhu medzi objektom a subjektom, vstúpia do opozície a vo vedomí sa prejavujú v nutkavom zdôraznení objektu. Tento typ je náchylný k obsedantnej neuróze.

Intuitívny typ v introvertovanom postoji

Intuícia v introvertovanom postoji sa obracia k vnútorným objektom, ktoré Jung pokladá za veličiny a elementy nevedomia, zameriava sa na postihovanie možností vyplývajúcich „z rodiaceho lona nevedomia“, ktoré je v neustálom pohybe. Nevedomie podľa Junga môže sprostredkovať dôležité skutočnosti, aj názor na všeobecné dianie, názor prorockého charakteru.

Ak introvertovaná intuícia dosahuje prevahu vedomia, tvorí svojrázne postavy: mystického rojka, proroka alebo fantastu a umelca. Ak sa nerealizuje tvorivým procesom ani jedno ani druhé, vyvinie sa zaujímavá postava, hodná hrdinu psychologického

románu alebo filmu, akýsi zaznávaný génus, muž bez kontaktu so skutočnosťou, žijúci svojím podivným víziám. Je hlasom volajúcim na púšti. Jeho reč je preplnená symbolmi a podobenstvami.

Ak však protikladná, t. j. extrovertovaná funkcia vnímania je úplne potlačená a nevykonáva kompenzačnú činnosť, funkcia intuície produkuje intuitívne vízie majúce subjektívny význam skutočnosti. Keďže vnímanie je v opozícii a prostredníctvom nevedomia pôsobí na vedomie tak, že nutkavo vníma objekty, tento typ trpí neurózou (nutkavá neuróza so znakmi hypochondrie, precitlivelosti vzhľadom na seba, telesné orgány, alebo na iné osoby, alebo objekty — paranoidná forma schizofrénie).

4. ĎALŠIE POKUSY O HLBINNOPSYCHOLOGICKÚ KONCEPCIU OSOBNOSTI

Z Jungovej koncepcie psychológie osobnosti vidieť, že tu ide o pokus využiť na jednej strane Freudov model o nevedomí a na druhej strane Adlerovu myšlienku kompenzácie tak, že vlastne „psyché“ predstavuje sebaregulujúci systém, v ktorom vedomie a jeho inštancia ja s postojom „persony“ môžu jednostranný postoj, narúšajúci stabilitu osobnosti, kompenzovať na základe materiálov z nevedomia. Pritom zaviedol ďalšiu inštanciu „seba“ a tzv. „tieň“. Mnohé Jungove formulácie sú dosť nejasné a príliš voľné, experimentálne neprístupné. Jungov pojem introvert a extrovert sa všeobecne používa, hoci sa našli aj iné hľadiská ich chápania (Eysenck).

Jednako sme však svedkami, že po druhej svetovej vojne z psychoanalytických teórií osobnosti vychádza tzv. experimentálna diagnostika pudu, ktorá je vlastne praktickým vyústením tzv. „analýzy osudu“ (1944), t. j. analýzy voľby v láske, priateľstve, povolání, chorobe a smrti. L. Szondiho tzv. „analýza osudu“ (*Schicksalanalyse*) je „genealógia nevedomia“ (L. Szondi, str. XIII). To nové, čo prináša, stane sa zrozumiteľným, ak v stručnosti podáme Szondiho koncepciu. Tzv. „analýza osudu“ vychádza z toho, že rozlišuje tri vrstvy nevedomia: 1. osobné nevedomie, ktoré obsahuje infantilne potlačené, t. j. skúsenostný okruh Freudovej psychoanalýzy; 2. rodinné nevedomie, v ktorom ďalej dynamicky pôsobí nebezpečenstvo prinášajúce latentné, potlačené pudové snahy. Konfrontácie s genotypmi a uzmiernenie osoby s potlačenými predkami je špeciálna úloha osudovo-analytickej terapie (tamže, str. XV); 3. kolektívne nevedomie, z ktorého L. Szondi preberá archetypy. L. Szondi pokladá psychoanalýzu za ontogéniu, „analýzu osudu“ za genealógiu a Jungovu komplexnú psychológiu za archeológiu hlbinej duše.

L. Szondi zdôrazňuje, že psychoanalytické koncepcie majú spoločnú teóriu o potlačení a prenose. Rozdiel vidí v tom, že každý smer skúma v inej hlbinej vrstve duše a podľa toho aj metódy majú rozličné, avšak len všetky tri smery teórie tvoria „celok hlbinej psychológie“. Vychádzajúc z týchto myšlienok vykonal Szondi rozsiahly experimentálny výskum (4000 experimen-

tov vykonaných v rokoch 1937—1944), v ktorom, rozlíšiac základné pudy, projektované do obrazov, mali slúžiť za základ tzv. pudovej diagnostiky.

Ďalej vychádzal z týchto predpokladov: a) základ pudov tvoria gény a teda určité konanie je determinované génmi (tzv. „Triebgene“); b) každý gén sa snaží dosiahnuť predchádzajúci stav; c) vyplýva to z povahy génov, „pudy sa snažia dosiahnuť predchádzajúce stavy, ktoré sa v priebehu fylogénézy vyskytli“ (tamže, str. 9).

Vcelku rozlišuje štyri pudy, ktoré nazval pudovými vektormi. Každému vektoru zodpovedá potreba, resp. možné ochorenie.

L. Szondi vypracoval testovú metodiku na zisťovanie familiárneho nevedomia, určujúceho osudy človeka. Pozostáva zo 48 fotografií (menej ostrých), ktoré predstavujú reprezentantov — 8 faktorov (pozri tabuľku). Je to do istej miery projekčný test, pri ktorom pokusná osoba má za úlohu vyberať si v každej sérii dva obrázky (fotografie) osôb, ktoré sa jej páčia a ktoré nepáčia. Podľa toho určuje sklony, ktoré sú manifestné a ktoré tvoria „tieň“ človeka. Na základe tohto výberu diagnostikuje faktory, ktoré určujú dynamiku pudov. Je zaujímavé, že tento test S. Deri (1949) rozšíril aj v Amerike. Vcelku k tejto koncepcii nevedomia by sa mohlo povedať, že je vyvrcholením biologického chápania životných osudov človeka. Osud človeka je daný v pudových génoch, v ktorých sú hereditárne uložené praobrazy, archetypy determinujúcich hlavné problémy a smery vývoja individua.

Tabuľka 1

Pudový vektor	Pudový faktor (potreba)	Ochorenie
S — sexuálny pud	h — jemnosť, ženskosť, materskosť, pasivita	homosexualita (h)
	s — agresia, sadizmus, mužnosť, maskulinita, aktivita	sadizmus (s)
P — paroxymálny pud (prekvapenie, etický)	C — zastavenie hrubých afektov: zlosť, nenávisť, hnev, pomsta	epilepsia (e)
	hy — ukazovať sa, exhibicionizmus, potreba uplatniť	hystéria (hy)
Sch — ja — pud	k — ja — zužovanie, ego-systola-materiálne, ja zahrňujúce objekt	katatónia (k)
	p — ja — rozširovanie, ego-diaštola (duševné ja)	paranoidná (p)
C — kontaktný pud	d — získavanie objektov, analita, potreba získavať	depresívne (d)
	K — pripútanie sa na objekty, istenie získaných objektov, oralita	maniacke (m)

Mnohí bádatelia na Západe poukazujú na pochybnosť Szondiho teórie, pričom však nezamietajú použiteľnosť jeho testovej batérie. Napr. P. R. Hofstätter (1960, str. 574) hovorí: „V celej psychodiagnostickej literatúre vážneho charakteru nenájdeme test, ktorého teoretické základy by boli pochybnejšie..., ale nech to znie paradoxne, táto námietka nehovorí nič proti jeho praktickému použitiu.“

Vcelku sa k L. Szondimu aj v rámci literatúry na Západe zaujíma kritické stanovisko. Biologizujúca tendencia sa pripisuje už Freudovi. Freud však hovorí o zážitkoch z detstva. Szondi ide až do hereditárneho vybavenia človeka a v osude jeho predkov vidí vlastne predobraz osudov individua. Skúsenosti, učenie a faktory prostredia sú tu celkom podhodnotené. Je to azda najnekompromisnejšie zdôraznená funkcia nevedomia (biologická funkcia, hlbinná duša), ktorá vytvára osudy človeka.

U nás kategoricky zamietá Szondiho test G. Dobrotka, pretože nenašiel vzťah medzi výsledkami testu a objektívnym nálezom. Szondiho myslenie je v protiklade nielen s trendmi moderného bádania v oblasti ontogenetickej psychológie, psychológie učenia, ale aj v protiklade so súčasným neoanalytickým myslením. Pokúsme sa povedané ilustrovať na niektorých neopsychoanalytikoch.

Mnohí autori (D. Wyss 1961, P. R. Hofstätter 1960) z neoanalytikov vyzdvihujú Haralda Schultz-Henkeho pre jeho systémovosť, príspevok k psychosomatickej medicíne a pokus svoje náhľady, teórie podložiť na širokom klinickom materiáli. Je zrejmé, že pre Schultz-Henkeho bude príznačný eklekticizmus (P. R. Hofstätter 1960), keďže mnohé analytické teórie boli vyslovené pred tým, ale nepodarilo sa podať ich ucelenú teóriu. Schultz-Henke publikoval rad dôležitých spisov v období od 1927—1952, mnohé štúdie a spisy vydali jeho žiaci (A. Dührssen, W. Schwidder a i.).

Hlavné črty koncepcie H. Schultz-Henkeho: k Freudovmu pojmu nevedomia zaujíma kritické stanovisko, hoci sám termín nevedomie používa. Schultz-Henke rozlišuje tieto významy pojmu nevedomia: filozofický, ontogenetický, t. j. subjektívny, osobný; fylogenetický, t. j. vrodené štruktúry; kolektívny (Jungov). Pojmu nevedomia neprpisuje taký veľký význam, pravda, využíva všetko, čo priniesla hlbinná psychológia.

Jednou z hlavných myšlienok Schultz-Henkeho tvorí podstata názoru na základný konflikt, ktorá tvorí hlavnú náplň diela *utlmený človek* (1940), *Učebnica analytickej psychoterapie* 1950, ako aj ďalších diel. Podstatu intra-individuálneho konfliktu vidí v tlmení expanzívnych (analogické s Freudovým ono) popudov (Antriebe). Vcelku rozlišuje popudovú štruktúru a štruktúru potrieb:

1. *Snaha vlastniť* (Besitzstreben) so zložkami:
 - a) intencionálna (zvedavosť, príchylnosť);

b) kaptatívna, orálna, pravda, oralita nie v zmysle Freudovom, ale v zmysle „mať“, „dosiahnuť“, napr. deti čo dosiahnu, strkajú do úst;

c) retentívna, análna v zmysle podržania;

2. *Snaha po uplatnení* — agresivita, presadenie sa, uretralita, byť veľkým;

3. *Snahy sexuálne*: sexualita, nežnosť, láska, oddanosť, erotika;

4. *Strach*: bojazlivosť, ľakavosť, vinovatosť.

Jeho psychosomatická medicína vychádza z tejto pohnútkovej štruktúry, ktorej priraduje príslušné orgány a ich poruchy, napr. intencionalita — oko, ucho, kortex, mozgový kmeň — poruchy: slepota, hluchota, tiky a pod.

K útlmu dochádza vtedy, ak expanzívne základná popudová štruktúra naráža v prostredí na tvrdosť, resp. zhýčkanie. Útlm tvrdosťou alebo zhýčkaním vedie k strachu pred stratou lásky. Útlm sa odráža v postojoch, t. j. v základných črtách charakteru, ktoré sú nevedomými komponentami a ovplyvňujú správanie. Útlm niektorých zložiek vedie k obrazu „utlmeného človeka“, pre ktorý je príznačné deformovanie snahovej pudovej štruktúry, ako aj reakcie na tieto deformácie. Ich jadro tvorí utlmenosť, pohodlnosť, veľké očakávanie a nároky. Pohodlnosť sa vyvíja z pasivity, ktorá sa prostrediu hodí; veľké očakávania vznikajú vtedy, ak zhýčkané dieťa narazí na tvrdosť prostredia. Aj keď sa mu dieťa podriadi, ostávajú nadkompenzačné tendencie, odrážajúce sa vo veľkých očakávaniach. Utlmený človek sa dostáva do neurózy, ak nevie riešiť konflikt s požiadavkami obsiahnutými v popudovej štruktúre a očakávaným výsledkom v dôležitých životných situáciách (kariéra, ženy a pod.). Potom dochádza k manifestnej tvorbe symptómov neurózy podľa okruhov schizoidných, depresívnych, obsedantných, hysterických.

Podobné varianty základných hlbinnopsychologických teórií nachádzame aj u ďalších neoanalytikov, u E. Fromma (1900), H. S. Sullivana (1892 — 1949), K. Horneyovej (1885 — 1952). U nich raz do popredia vystupuje strach, inokedy štruktúra potrieb a jej zodpovedajúce charaktery. Vcelku ide o rôzne modifikácie pôvodnej psychoanalytickej schémy: človek koná, nevie, prečo koná, nevie to preto, že nevie, že to vlastne vie.

5. KRITICKÉ POZNÁMKY NA OKRAJ HLBINNOPSYCHOLOGICKÝCH KONCEPCIÍ OSOBNOSTI

Predovšetkým si treba všimnúť, že hlbinnopsychologické teórie osobnosti vlastne vytvorili lekári, neurológovia, psychiatri. Táto skutočnosť sa odráža v niekoľkých smeroch:

Predovšetkým pri modeloch osobnosti vychádzajú zo svojich klinických nálezov a hľadajú nejaký model, ktorý by bol dosť únosný na to, aby mohli empirický klinický materiál z neho interpretovať, resp. aby si našli určité

oporné body pre psychoterapeutickú prax. Ako lekári s prírodovedným vzdelaním voľnejšie používajú psychologickú terminológiu a prakticky, ako sme ukázali u Freuda, o psychológiu a jej pokroky sa nestarajú. To vedie k tomu, že väčšina spisov neoanalytikov, vrátane Adlera a Junga, obracia sa na vzdelaných laikov. Sú len ojedinelé prípady bádateľov, napr. D. Rapaport, ktorí sa snažia robiť nejakú syntézu. Preto často ani neporovnávajú obsahovú náplň pojmov, ktoré používajú, s psychologickými pojmami. Keďže všetci si nárokuje prispieť k porozumeniu tzv. „psychogeny“, získaných porúch správania, musíme ich v psychológii registrovať a sledovať, či nepredstavujú nejaký podstatnejší prínos. Je pravda, že aj mnoho psychológov na Západe je orientovaných hlbinnopsychologicky. Zväčša ide o klinicky, resp. duchovne orientovaných pracovníkov.

Hlbinnopsychologické teórie osobnosti, ktoré sme tu uviedli, vychádzajú zo základnej koncepcie nevedomia. Nevedomie je určujúcim faktorom správania. Osobnostné črty, poruchy osobnosti vyplývajú z konfliktov medzi pudovými základmi správania, tzv. primárnymi pudmi a sekundárnymi pudmi, t. j. výchovou získanými vlastnosťami a návykmi osobnosti. Rozhodujúcu úlohu tu majú: pud sexuálny, pud po moci a pod. a zážitky z detstva, resp. traumatizujúce zážitky. Dokonca L. Szondi zašiel tak ďaleko, že hovorí o pudových génoch a osud človeka robí závislým od osudu predkov, čím prostredie, výchovu, individuálny život sfatalizoval. Preto k týmto koncepciám pristupujeme so všetkými výhradami, ktoré sme uviedli pri pojme nevedomia (inštancia ono a nadja).

Záverom k uvedeným pokusom vysvetliť osobnosť z psychoanalytického aspektu alebo z hlbinnopsychologického výkladu duševných javov je nevyhnutné uviesť niektoré ďalšie konfrontácie so súčasným stavom výskumu v tejto oblasti tak, aby sme mohli psychoanalytický pokus kriticky zhodnotiť.

Hneď na začiatku sa žiada povedať, že oblasť psychológie osobnosti je taká široká a zložitá, že azda dodnes sa nazbieralo viac hypotéz, predstáv o skladbe osobnosti ako skutočných experimentálnych štúdií a faktov, ktoré by mohli vniesť jasnejšie svetlo do tejto zložitej problematiky. Na ilustráciu uvedieme koncepcie, ktoré sa najbežnejšie citujú v učebniciach alebo príručkách psychológie osobnosti na Západe. Sem patria napr.:

a) filozoficky orientované teórie osobnosti (charakteru) L. Klagesa, filozofická antropológia M. Schelera, personalistická koncepcia W. Sterna, geneticko-štrukturálna teória F. Kruegera; teória osobnosti F. Lerscha, E. Mouniera atď.; sem možno zaradiť aj tzv. teóriu vrstiev osobnosti, ktorá prináša priestorové hľadiská na osobnosť (Rothacher a Lersch) a z vertikálneho hľadiska rozoznáva rôzne vrstvy osobnosti (aj tu sa stretávame s hlbšími základnými vrstvami, napr. Rothacherova vitálna vrstva, vegetatívna vrstva, animálne „ono“, emociálna vrstva) (die „besselte Tiefenperson“), vrstva ja;

b) ako ďalší smer konkrétneho skúmania osobnosti možno uviesť typologický výskum: konštitučnú typológiu E. Kretschmera, Sheldona; funkčnú typológiu C. G. Junga, G. Pfahlera, E. R. Jaensch, typológiu postojov E. Sprangera atď.;

c) z iných teórií možno spomenúť fenogenetickú teóriu K. Gotschalda, model psychológie osobnosti vychádzajúci z „geštaltpsychologických“ predstáv K. Lewina atď.

Už len z tohto heslovitého vymenovania teórií osobnosti je jasné, že Freudova a Jungova koncepcia sa dotýka osobnosti myšlienkou inšancií ono, ja, nadja a pod. Okrem toho Jung prispieva k náuke o typoch. Vidíme, že Freudov príspevok k teóriám osobnosti na Západe tvorí jeden aspekt prístupu osobnosti ako systému s rôznymi inštanciami, kým Jung prispel aj myšlienkou introverzie a extravenzie. K hodnoteniu tohto príspevku sa vrátime neskôr.

Ďalej je potrebné povedať, že problematika psychológie osobnosti sa týka takých otázok, ako temperament, schopnosti a charakter a dnes sa hovorí viac o motivácii ľudského správania. Možno hneď povedať, že hlbinná psychológia neprispela nijakou vážnejšou myšlienkou ani k problematike schopnosti (vlohy, talent) ani k problematike temperamentu.

Ak sa pozeráme na súčasný postup v psychológii osobnosti, do popredia sa dostáva otázka metodológie. Hypotéz, konštrukcií osobnosti, či už špekulatívnych alebo filozofických, resp. hlbinnopsychologických, v psychológii bolo veľa, na programe dňa je otázka ich testovania. Veď ten istý chorobopisný materiál doviedol Freuda k náuke o troch inštanciách, Adlera k životnej línii, Junga ku komplikovaným útvarom otvárajúcim dvere mystike alebo prechádzajúcim do mystiky.

Je preto len pochopiteľné, že v dnešnom výskume v psychológii osobnosti prevláda snaha exaktného a experimentálneho výskumu. Pre takýto výskum je príznačné, že sa zanecháva subjektívne chápanie osobnosti a nahrádza sa objektívnym, t. j. určitá premenná osobnosti, napr. črta, definuje sa objektívnymi ukazovateľmi správania, resp. hodnotiacimi stupnicami. Treba poznamenať, že niektoré výskumy motivačných premenných na Západe, napr. agresivita, ktoré môžu prameniť v psychoanalytických koncepciách (Buss A. H., Miller, Mowrer a i.), môžu znamenať zmenu v skúmanom inventári črt.

Ďalší prístup k problematike osobnosti vychádza z teórie učenia. Konkrétne to znamená, že sa hľadajú primárne črty osobnosti a v učení sa vidí mechanizmus utvárania osobnosti (pozri T. Pardel, M. Jurčo 1970, str. 97 až 161). Tento prístup získava čoraz väčší priestor v súčasnej psychológii. Uplatňuje sa v psychoterapii.

Z teoretického a metodologického hľadiska nadobúda dnes čím ďalej tým viac význam faktorová analýza osobnosti (Cattell R. B., Guilford J. P., Eysenck

H. J.), ktorá vychádza z analýzy zoskupení črt „deskriptívnych premenných“. Ide tu o podobný postup hodnotenia osobnosti, aký sa robí intelligenčnými testami. Podľa predpokladaného faktora sú usporiadané jednotlivé položky (napr. dominancia — submisivita, neurotizmus — normalita, sociabilita — plachosť atď.). Možno povedať, že od r. 1915, keď sa použila faktorová analýza na analýzu osobnosti, jestvujú už stovky výskumov a sú skonštruované testy osobnosti, ako Cattellov a Eysenckov a i. Na tomto mieste v súvislosti s Jungovými typmi introverzie a extroverzie treba uviesť výskum dimenzií osobnosti, ktorý začal Eysenck. Eysenck vybral dve dimenzie neurotizmu (dobré adaptovaných — zle adaptovaných) a extroverziu a introverziu a na tomto základe zostavil skúšku, ktorou testoval 700 neurotických vojakov. Výsledky, ku ktorým došiel, potvrdili aj iní autori. Z uvedených poznámok vidieť, že Jungove typy introverzie-extroverzie, aj keď v inej modifikácii, prispeli k psychologickému teórii osobnosti a boli potvrdené exaktnými výskumami. Dokonca Eysenck urobil pokus nájsť týmto „psychologickým typom“ fyziologické základy v Pavlovových temperamentoch. Uzatvára, že u extrovertov jestvuje silný útlm a slabé podráždenie, kým u introvertov sú slabé útlmy a silné podráždenie (Meili 1968, str. 271). Túto hypotézu potvrdili Frankove výskumy (1956).

Ostalo nám už iba komentovať Freudovu teóriu o inštanciách osobnosti, ktorá vlastne vyplýva z Freudovej teórie nevedomia (ono), vedomia (ja) a intrapsychického konfliktu (nadja).

Ak sa nepredpojate pristupuje k tejto problematike, potom bude možné nájsť akési paralely medzi „ono“ a subjektivitou, napr. u detí. R. Meili (tamže, str. 287) hovorí, že dieťa silne podlieha organickým vplyvom, čo súvisí s tzv. „subjektívnym systémom“, s pudmi, motiváciou, avšak súčasne poznamenáva: „Bolo by zrejme nesprávne stotožniť subjektívny systém s ono alebo podvedomím, pretože mnohé afektívne spomienky a intímne potreby zakorenené v tomto systéme môžu sa stať vedomými.“

Pojem „ja“ a „moje“ zaviedol W. James (1890). Termínom „ja“ sa označuje obyčajne fakt prežívania svojho poznania emócií a konania určitým konkrétnym individuum, kým termín „moje“ je rezervovaný pre to, čo individuum považuje za prislúchajúce k jeho „ja“. Obrazne povedané, je to určitý priestor, v ktorom žije „ja“. Sem patria ľudia, okolie, hodnoty, predmety a pod. R. Meili (tamže, str. 290) k Freudovmu pojmu „ja“ poznamenáva: „Freud skutočne prirovnáva ja k jazdcovi sediacemu na koni, pudoch, ktorého má skrotiť a viesť. Avšak otázka, kde berie silu na boj s ono, nebola doposiaľ rozriešená. Súhrnne povedané, toto psychoanalytické ja zahŕňa celú osobnosť okrem biologických pudov a je zrejme, že taký všeobecný pojem nemôže byť veľmi užitočný: jeho používanie slúži v skutočnosti viac na zakrytie problémov než na ich riešenie...“ Meili upozorňuje ďalej: „Súčasný stav našich poznatkov

nás však neoprávňuje hovoriť o systéme ja v prísnom zmysle slova a zneužívanie pojmu ja skrýva v sebe dokonca niekoľko úskalí, pretože sa tak rýchlo stáva synonymom osobnosti, strácajú tak všetok svoj presný význam.“ Podobné stanoviská v psychológii na Západe zastávajú poprední predstavitelia. Napr. aj Allport rozlišuje celý rad pojmov „obraz seba“, „sebahodnotenie“, „expanziu ja“ atď. Podobne sa hodnotí aj pojem nadja.

Z uvedených poznámok vidíme, že pod vplyvom psychoanalýzy sa v psychológii začalo najmä na Západe hovoriť o inštanciách a v tejto súvislosti s termínmi ja, ono, nadja. Ukazuje sa, že tieto termíny sú nepresné, ťažko ich je operacionálne definovať a zaviesť ako premenné do experimentu. Preto sa hľadajú presnejšie postupy. Neuspokojuje ani Hartmannovo rozlíšenie ja na oblasť mentálnu (poznávacie funkcie) a oblasť konfliktov.

Z Jungovej koncepcie osobnosti do psychologickéj teórie prešli pojmy introvert a extrovert. Dnes sa používajú viac v Eysenckovom poňatí a vo vzťahu k základným nervovým procesom vzruchu a útlmu tak, ako to opísal Pavlov vo svojej náuke o temperamentoch.

KAPITOLA VII

PSYCHOANALÝZA A SOCIÁLNE JAVY

1. ÚVOD

Sociálne alebo spoločenské javy sú „výsledkom vzájomnej činnosti jednotlivcov alebo spoločenských skupín“ (A. Fiamengo 1968, str. 163). A. Fiamengo spoločenskými javmi rozumie: 1. „vzájomnú spätosť ľudí, vzájomné spojenie, ktoré môže byť stále pevnejšie alebo labilnejšie“; 2. výraz spätosti, vzájomnej činnosti, vykonávanie určitého procesu, ... činnosti; 3. v tomto procese vznikajú určité zmeny, nové výsledky, nové javy, „aké pred touto vzájomnou činnosťou neexistovali“; 4. „individuálne javy sú spoločenské, pretože sú podmienené spoločenskými okolnosťami, ... spoločenský jav nemôžeme úplne identifikovať so súhrnom čisto individuálnych javov, ale ani spoločenský jav stavať do protikladu s individuálnym“ (tamže, str. 163). Štúdiom spoločenských javov, ich dynamikou a štruktúrou sa zaoberajú spoločenské vedy, medzi ktorými významné postavenie má sociológia a sociálna psychológia. Kým ostatné spoločenské vedy, ako sociológia, ekonomika, politické vedy a pod. skúmajú spoločenské skupiny, spoločnosti a v nich utvárané spoločenské vedomie (kultúra, náboženstvo, morálka, umenie a pod.), psychológii „ide predovšetkým o individuálne správanie, čiže o individuálne postoje v daných spoločenských skupinkách“ (tamže, str. 402). D. Krech, R. S. Crutchfield, E. L. Ballachey (1968, str. 23) hovoria podobne, že „spomedzi spoločenských vied sa iba sociálna psychológia zaoberá predovšetkým správaním jednotlivca... iné spoločenské disciplíny skúmajú najmä správanie širších zoskupení a tried ľudí“. A. Jurovský (1963, str. 11) za predmet sociálnej psychológie určuje „duševný život v jeho spoločenských podmienkach“.

Uvedené citáty jasne ukazujú, že spoločenský jav skúma rad vedeckých disciplín. Tu má svoje opodstatnenie aj psychológia, resp. jej odvetvie sociálna psychológia. Je zaujímavé, že predovšetkým psychoanalýza sa pokúsila prejsť od metódy vyvinutej na ošetrovanie neurotických prípadov (tzv. psychoanalýza ako katharzis) nielen k všeobecnej psychologickéj teórii, ale aj k

analýze spoločenských javov, foriem spoločenského vedomia: kultúry, náboženstva a pod., teda k tzv. „aplikovanej psychoanalýze“. Psychoanalýza si aj v súčasnosti nárokuje osobitné postavenie, a preto mnohí sociálni psychológovia na Západe, najmä experimentálne orientovaní, o psychoanalytické výklady sa príliš nestarajú. Aj dnešní psychoanalytici formulujú ciele psychoanalytického bádania podobne ako za Freudových čias. A. Mitscherlich (1969, str. 110) hovorí: „Kým psychológia vo Freudových časoch výlučne a dnes z väčšej časti sa zaoberá formami správania blízky vedomiu, psychoanalýze ide iba o objasnenie za tým stojacich pudových cieľov a ciest, ktorými sa toto správanie uskutočňuje. Psychoanalýza skúma sociálne vzťahy, ktoré vznikajú, opierajúc sa o dôležité telesné funkcie, potreby, popudy (*Antrieb*). Súčasne si všíma špecifickú spoločenskú realitu, ku ktorej pudy smerujú... Psychoanalytická „objektivita“, s ktorou sa skúma realita, spočíva — pokiaľ možno — v presnej analýze významu spoločenských pravidiel, noriem, zákonov atď. pre prežívanie jedinca.“

Dokonca T. W. Adorno (1967, str. 36—37), zaoberajúci sa vzťahom medzi sociológiou a psychológiou, vidí jeden z hlavných problémov a úskalí na tejto ceste v tom, či sa spoločenské javy majú odvodzovať z objektívnych podmienok alebo z duševného života zospoločenštených jednotlivcov, alebo z oboch. Vopred hádam treba povedať, že s touto problematikou sa príliš netrápi psychoanalytický výklad „človeka v spoločenských podmienkach“ alebo výkladu spoločenských javov.

2. PSYCHOANALYTICKÁ TEÓRIA MÁŠ

Základným modelom v psychoanalytickom skúmaní ostáva: správanie skupín je determinované nevedomými motívami, ktoré nájdeme vo včasných traumatických zážitkoch, ktoré ako „archetypy“ utvárajú spôsob vytvárania hodnôt, kultúry, správania vôbec. Ďalším predpokladom je psychoanalytický výklad (*Deutung*) rôznych foriem správania, ktoré môžu mať symbolický význam, a preto ho možno vysvetliť v zmysle individuálnej psychológie na základe symboliky a schémy: nadja, ja, ono. Dá sa to ilustrovať na tzv. psychológii máš, ktorej Freud aj ostatní psychoanalytici venovali mnoho pozornosti. Hlavné myšlienky a hlavné schémy psychoanalytickej psychológie máš najnovšie zhrnul a podal frankfurtský psychoanalytik A. Mitscherlich (1969, str. 120—127). Preto pri našej stručnej schéme budeme sa predovšetkým pridržiavať A. Mitscherlicha.

Všeobecne možno povedať, že základný model psychoanalytickej psychológie máš vychádza zo vzťahov medzi ja a nadja. Nadja v mase predstavuje vodca, jeho program, ideály a normy správania, ktoré predkladá. Jeho moc

nad masou vzniká tak, že jednotlivci sa identifikujú s vodcom, t. j. namiesto ja sa dosadzuje nadja, t. j. ideály, normy správania hlásané vodcom. Keďže mnoho jednotlivcov si vyvolí ten istý objekt, t. j. identifikuje sa so svojim vodcom, vzniká masa. V takom prípade potom objekt, vodca, skupinový ideál môže poskytovať pudové uspokojenie. „Ak dovoľia ideály skupiny priame uspokojenie pudových prianí, môže dôjsť k celkovým zmenám charakteru“ (tamže, str. 121). Identifikácia s vodcom, ideálom skupiny iste má charakter narcistického libida. Mitscherlich uvádza, že masovo-psychologické procesy v tzv. „tretej ríši“ umožnili postaviť model masovej psychológie na týchto piatich fenoménoch:

a) Fascinácie vychádzajúce z postáv vodcov, odrážajúce sa v zážitkoch „videl som vodcu“. Vodca sa stáva ideálom ja.

b) „Vodca“ (*Führer*) sa stáva inštanciou svedomia (nadja inštanciou). Göring: „Nemám svedomie, moje svedomie sa volá Adolf Hitler.“ Čiže v tomto procese sa jednotlivec vzdá svojho ideálu a prevezme ideál masy.

c) Obmedzenie, resp. kanalizovanie schopnosti ja. Výrok: „Nepotrebuje myslieť, Führer za nás myslí.“ Mitscherlichova interpretácia: „Kde bolo ja, má byť nadja,“ čiže zodpovedané kritické ja je odsunuté a vydané na pospas bezpodmienečnej poslušnosti dosadeného „führerprincípu“.

d) Záplava (*Überschwang*) sociálnych citov. Podkladom pre túto položku je omnoho komplikovanejšia hypotéza, ktorú Freud vyslovil pri interpretácii situácie v „detskej izbe“ (*Kinderstube*), ak sa narodí ďalšie a ďalšie dieťa. Schéma: súrodenec je rival, ktorý môže obrať dieťa o lásku rodiča, preto je nenávidený. Časom vidí, že sa to nevyplatí, a preto sa so súrodencom, súrodencami, neskôr so školskou triedou identifikuje. Tak vzniká spoločenský cit. Tento spoločenský cit vznikol na základe osobitnej identifikácie so súrodencami a je to tzv. „reakčný útvar“ (*Reaktionsbild*) na pôvodný nepriateľský rivalitný postoj. Ako reakčný útvar predstavuje vlastne potlačenie pôvodných impulzov a emócií, čo sa prejaví vo vystupňovaných impulzoch a emóciách a podľa nich ich možno poznať ako reakčný útvar. V „tretej ríši“: „Jeden národ, jedna ríša, jeden Führer“ — „Sieg heil“ (porov. tamže, str. 123). A. Mitscherlich analyzuje tak vzniknutý „spoločenský cit“ ďalej a hovorí, že taký spoločenský cit neznesie pochybnosť, že všetci sú rovní pred imagom rodičov (führera). Ak by vznikla pochybnosť — nezlučiteľnosť takého postoja s realitou, dochádza k rozpadu skupiny, čo môže byť spojené s panikou. Preto sa taký kolektív bráni kritike (napr. žiada zakázať slobodu tlače). Keďže však ide o reakčný útvar, nepriateľstvo a agresívne tendencie musí nejako odreagovať, treba nájsť nepriateľov, „preto masa veriacich potrebuje ‚neveriacich‘, masa fašistov, židov a pod.“ (tamže, str. 124).

b) Napokon piaty fenomén nazýva „stupňovaním afektivity“. Stupňo-

vanie afektivity údajne vyplýva z toho, že v autoritatívnych skupinách jestvujú u jedincov agresívne a libidinózne snahy, ktoré vyplývajú z nekonformity s ideológiou. Obranné mechanizmy — ja — môžu sprevádzať agresívne akty, spojené s regresiou na včasné vývojové fázy, a preto sa nezriedka môžu vyskytnúť paranoidné konštrukcie a magické myslenie (porov. tamže, str. 125).

Z toho, čo sme povedali, vidíme, že psychoanalytický výklad sociálnych javov, resp. procesov je prevzatý z psychoanalytickej interpretácie „kinderstube“. Tento model interpretácie situácie „kinderstube“ neprebrali ani Adler ani Jung.

Je isté, že psychoanalytické výklady počas druhej svetovej vojny a aj po nej získali prívržencov aj medzi antifašisticky zmýšľajúcimi ľuďmi a zdali sa pokrokové. Avšak psychoanalytici bez mihnutia oka aplikujú svoju doktrínu aj na socialistickú spoločnosť. Súčasne treba vidieť, že situácia v „detskej izbe“ nemôže byť modelom na vysvetlenie všetkých spoločenských javov, t. j. procesov v cirkvi, fašizme, socializme. Iste je to prinajmenej buď veľká simplifikácia alebo vytváranie novej autoritárskej ideológie. V tejto spoločnosti, psychoanalytickej spoločnosti, veľmi často počuť: „Freud hat gesagt.“ Freud ako nadja má nahradiť ja, preto nečudo, že Adler, vystúpia z psychoanalytického Freudovho klanu, založil Slobodnú psychoanalytickú spoločnosť. Podľa našej mienky stálo by zato preskúmať dejiny psychoanalýzy z takých aspektov, z akých psychoanalýza skúma ostatné spoločenské hnutia. Veď Freud pre svoje hnutie našiel aj pomenovanie: psychoanalýza.

3. FREUDOV VÝKLAD FORIEM SPOLOČENSKÉHO VEDOMIA¹

Z komplexu sem spadajúcich problémov načrtujeme Freudov výklad vzniku exogamie, náboženstva, etiky, práva a dotkneme sa jeho úvahy o kultúre. Základy k sociálno-psychologickým výkladom položil Freud v diele *Totem und Tabu* (1912) a neskôr ich rozviedol v dielach *Zukunft einer Illusion*, *Unbehagen in der Kultur*, *Warum Krieg?* a v sumárnej práci *Der Mann Moses und die monotheistische Religion* (1936).

V týchto prácach sa vracia k začiatkom vzniku ľudskej spoločnosti. Do raných fáz vývinu človeka vkladá svoju analýzu „kinderstube“ a „familienroman“ a prenáša na celé ľudstvo. Hoci si Freud uvedomuje ťažkosti svojej práce priznaním ťažkostí spojených s „vniknutím do spôsobu zmýšľania

¹ Túto stať publikoval autor pod názvom *Freudov výklad sociálnych javov* v Sociologickom zborníku r. 1947, r. II. č. 2—3, str. 44—174. Stať prinášame v takmer pôvodnom znení. Úpravy, ktoré sme urobili, vynútil si rámec a štruktúra tejto práce. Keďže podstatné zmeny nenastali, neuvádzame ani poznámky na záver.

primitívov“, predsa, ako neskôršie uvidíme, závažnosť svojho postupu aplikácie poznatkov získaných analýzou viedenského neurotika na národy primitívne a pračloveka dostatočne nezvážil. Vedomie týchto ťažkostí a Freudova neistota sa síce odráža aj na štýle jeho posledných prác. Používa viac ako inokedy zvraty „zdá sa“, „je pravdepodobné“, „môžeme sa domnievať“ a pod. Prekvapuje však, že po týchto skromných formuláciách svoje domnienky prenáša s apodiktickou istotou. Tento fakt je vo Freudových posledných prácach taký nápadný, že neušiel pozornosti viacerých bádateľov.

Freud, navyknutý odvodzovať neurózy od traumatických zážitkov sexuálnej povahy v detstve, volí aj pre výklad náboženstva, etiky a práva genetický aspekt a pokúša sa hľadať vznik spoločenských, náboženských a etických hodnôt na základe šablóny: „včasná trauma, obrana, latencia, prepuknutie neurotických ochorení“. Freud na základe tohto teoretického aparátu, prevzatého z klinických psychoanalytických prác, analogicky sa domnieva, „že v živote ľudského pokolenia prihodilo sa niečo podobné ako u individua, teda že aj tu sa vyskytli procesy sexuálne, agresívneho charakteru (obsahu), ktoré zanechali trvalé stopy, ale zväčša boli zamietnuté, zabudnuté, neskôršie po dlhej latencii začali pôsobiť a vytvorili fenomény podobné symptómom v stavbe a tendencii“ (S. Freud 1936, str. 14). Sexuálno-agresívne procesy sa podľa Freuda vyskytli už v tzv. cyklopiskej spoločnosti a viedli k zavraždeniu praotca, tyranského pána celej prahordy, motívom vždy boli incestuózne túžby synov. Praveká trauma spred tisícročí sa odohrala presne podľa Sofoklovej hry *Vládca Oidipus*, čiže „Oidipovho komplexu“. Od oidipovských krvismilných túžob synov praotca k náboženstvu, morálke a právu nie je už ďaleko, pretože „v Oidipovom komplexe nachádzame začiatky náboženstva, mravnosti, spoločnosti a umenia“ (S. Freud 1912, str. 136). Sledujme však Freudove vlastné rekonštrukcie, ako ich podáva v sumárnom diele *Der Mann Moses* (1936).

„V dávnych časoch žil pračlovek v malých hordách. Horda žila pod panstvom silného samca.“ Dobovo Freud tento fakt presnejšie neurčuje, ale hovorí, že sa odohrával pravdepodobne na začiatku vývoja reči. „Všetkých našich predkov stihol približne rovnaký osud. Ten dej, ktorý v dejinách trval tisícročia a nespočetnekrát sa opakoval v ústnom podaní, legendách a mýtoch, prichádza „stlačený“ a tak formovaný, ako keby sa bol iba raz prihodil. Silný samec bol tyranským pánom a otcom celej hordy, neobmedzený vo svojej moci, ktorú násilne používal. Všetky ženy hordy boli jeho vlastníctvom, aj tie, ktoré ulúpili iným hordám. Osud synov bol veľmi tvrdý. Ak otec bol žiarlivý, jednoducho ich zabil alebo vykastroval, v najmiernejšom prípade ich vyhostil. Vyhostení synovia boli potom prinútení žiť v malých skupinách a ženy si zadovážovali únosom. V takto sformovaných skupinách sa často stalo, že niektorý syn si časom vydobyl také postavenie, aké mal otec v prahorde

a osud sa opäť opakoval. Celkom iné postavenie v prahorde mal najmladší syn. Najmladší syn vzhľadom na svoj vek nemohol predbežne v nijakom smere otca ohroziť, preto sa ho nemusel strachovať a chrániť sa pred jeho pomstou, ba čo viac, bol v matkinej opatere. Jeho osudom bolo, že po zomretí alebo najvyššom oslabení otca zaujal jeho miesto v horde. Najdôležitejší krok, ktorý viedol k vytvoreniu sociálnej organizácie, je fakt, že vyhostení synovia sa spojili do tzv. bratského zväzku, ktorého účelom bolo jednoducho otca zabiť a podľa zvyku vtedajších čias ho spoločne zjesť“(skrátene a voľne podľa *Der Mann Moses* 1936).

Uznaním jednej z alternatív Darwinovej hypotézy o praforme ľudskej spoločnosti položil Freud základ pre fylogenetické poňatie oidipovského komplexu. Jeho ďalšie rekonštrukcie, vedúce k výkladu totemu a k tzv. náboženstvu totem, spoločnosti totem a exogamii, predpokladajú tie isté psychické procesy, aké našiel u svojich neurotikov, príp. u detí, ba čo viac, podmienuje ich uvedomenie si pocitu viny, ako aj vrozenosť oidipovského komplexu, príp. jeho dedičnosť, lebo ináč tzv. pociť viny bez individuálnej účasti na zločine nemohol vzniknúť, ak sa nededil.

Pri ďalšej rekonštrukcii pravekej traumy Freud predpokladá, že pôvodný citový postoj pračloveka najlepšie vyjadruje téza o oidipovskom komplexe. Ide tu o ambivalentný postoj nenávisti a súčasne strachu pred otcom, o túžbu zabiť ho, ale aj súčasne o túžbu byť takým ako otec a byť na jeho mieste.

Kanibalistický akt pohltienia otca treba zas psychologicky interpretovať ako pokus identifikácie s otcom a prebratie síl a duchov otcových, t. j. posilnenie svojho ja prostredníctvom otcovej sily. Tento predpoklad sa pokúša oprieť o skutočnosť, že u dnešných primitívnych národov nachádzame kanibalistické akty vždy spojené s istými rítmi a ceremóniami, ktoré vraj majú zmysel zmieriť sa s otcom a prebrať otcovu silu a ochranných duchov kanibalistickým aktom.

Po odstránení otca jednota, ktorá predtým panovala medzi bratmi, ustúpila pred vzájomnou rivalitou, keďže každý z bratov sa pokúšal obsadiť otcovo miesto. Bezvýslednosť boja viedla k obnoveniu bratského vzťahu, ktorý medzi nimi vládol pred zavraždením otca. Obnovenie tohto vzťahu spočívalo na akejsi spoločnej zmluve, podľa ktorej každý sa zriekol ideálu získať si otcovu pozíciu a nároku na matku a sestry. Takto sa vraj vytvorila prvá forma sociálnej organizácie, ktorá spočívala na pudovom zriekaní a uznaní vzájomnej povinnosti a zavedení istých inštitúcií, ktoré boli vyhlásené za sväté. Tieto fakty sú pre Freuda základom morálky a práva. Medzi prvé príkazy morálky patrí tabu incestu a exogamia. Tým synovia urobili iba to, že zavedením uvedených príkazov rešpektovali otcovu vôľu a chránili sa jeden pred druhým.

4. VZNIK TOTEMOVÉHO BOŽSTVA

Po odstránení otca tendencia a psychická potreba uctievať ho a rešpektovať jeho vôľu prejaví sa tým, že ako náhradku za otca vyhliadne sa silné a obávané zviera. K tomuto totemovému zvieraťu sa zaujme ten istý ambivalentný citový postoj ako k otcovi. Zvierací totem mal podľa Freuda niekoľkoraký význam.

a) Platil ako telesný predok a ochranný duch klanu, vzhľadom na to ho ochraňovali a uctievali.

b) Podliehal tomu istému osudu ako praotec, ktorého symbolizoval, t. j. v čase dní slávností ho zabili a spoločne zjedli. Deň totemovej hostiny vykladá Freud ako najväčší sviatok v živote klanu, ako víťazstvo a oslavu zbratáných synov nad otcom.

Ako ďalší stupeň sociálnej organizácie a morálky je zľudštenie uctievaného tvora. Teda namiesto zvieraťa nastupujú ľudské božstvá, ktorých pôvod na tejto fáze je ešte nezahalený, preto bohovia tu majú ešte zvieraciu podobu alebo totemové zviera sa stáva obľúbeným sprievodcom a uprednostnene obľúbeným zvieraťom toho-ktorého boha.

Pálčivým problémom pre Freuda je problém gynekokracie a vynorenia sa materských božstiev, ktoré podľa jeho mienky vystupujú ešte pred mužskými. Vznik gynekokracie vykladá tak, že po odstránení otca časť otcovej moci prešla na matku a materské božstvá vznikajú v čase obmedzenia patriarchátu. Mužské božstvá sa zjavujú najskôr ako synovia veľkej matky a len neskôršie nadobúdajú zreteľnú podobu otcovských postáv. Týchto božstiev je veľa, môžu byť vzájomne obmedzené, podriadené a príp. začlenené do celého systému na čele s hlavným bohom. Podobné systémy majú byť odrazom patriarchálnych čias, kde bolo všetko podriadené otcovi.

V ďalších úvahách venuje Freud zvláštnu pozornosť kresťanstvu. Celý výklad kresťanskej náuky o dedičnom hriechu, božom synovi, o vykúpení ľudí od smrteľného hriechu, obetovaní nevinného syna božieho sa dá porozumieť a spočíva iba na oidipovskom komplexe a pociť viny.

Freud hovorí: „Dnes zažitú a nementelnú náuku o Kristovi, jeho pôsobení a poslaní podal apoštol Pavel, rímsky Žid, ktorý Krista osobne nepoznal. Podľa učenia Pavla dôsledok dedičného hriechu pre ľudské pokolenie bol hrozný. Ľudí, dosiaľ nesmrteľných, stihla smrť, život pre človeka znamenal trápenie a po smrti na človeka čakalo večné zatratenie. Tento obrovský pocit viny, ktorým trpelo vtedajšie ľudstvo, bol neznesiteľný a tu ľudská fantázia postavila mýtus o nevinnom synovi božom, ktorý vzal na seba hriechy celého sveta, obetoval sa preto, aby odčinil urážku a uzmieril hnev všemocného otca, pána života a smrti, najvyššieho a najmocnejšieho ducha a tak zmyl vinu dedičného hriechu z ľudstva“ (S. Freud 1936, str. 150—156). Podľa Freuda

každý mýtus obsahuje určité pravdy; tieto pravdy však neležia v obvyklých polohách, treba sa k nim namáhavo dopátrať a dešifrovať ich. Tak isto je to aj s mýtom o Kristovi. Freudove dešifrácie: „V skutočnosti v histórii pračloveka sa spáchal zločin, ktorý vyvolal prudké pocity viny a pre ktorý si človek zasluhuje trest smrti. Tento zločin bola vražda, ktorú spáchali synovia (t. j. ľudské pokolenie, dietky otcove — otec boh, dietky božie) na praotcovi. Praotec postupným vývojom bol zbožtený, vražda na praotcovi je prvým zločinom ľudstva a odtiaľ pramení povedomie viny, ktoré sa nachádza u Pavla“ (S. Freud 1936, str. 156).

Tento zločin v mýte je však zastretý a centrum mýtu je na posolstve o vykúpení, ktoré je však tiež znetvorené v tom smere, že veľmi nápadným spôsobom forsíruje nevinnosť syna. Podľa Freuda musel to byť práve syn, ktorý mal vykúpiť ľudstvo, pretože zločin bol spáchaný na otcovi. Pravda, nevinný syn nemohol vziať na seba vinu vraždy a takýto čin by ani nemal dejinný zmysel. Freud tvrdí, že takéto protirečenia v histórii neexistujú, „Vykupiteľ nemohol byť nikto iný ako hlavný vinník, vodca bratskej bandy, ktorá premohla otca“ (tamže, str. 156). Pravda, či takýto vodca existoval, ťažko povedať. „Keď nejestvoval nijaký takýto vodca, potom Kristus je dedičstvom ‚*Wunschfantázie*‘, ktorá ostala nesplnená; keď jestvoval, potom je jeho nástupcom a jeho reinkarnáciou“ (tamže, str. 156).

Motivácia mýtu o vykúpení má mnoho spoločné v tomto smere s predstavou hrdinu, ktorý sa vždy nejakým spôsobom stavia na odpor proti otcovi. Tieto motívy nájdeme často v gréckych drámach. Tu Freud poznamenáva: „Nemožno vôbec pochybovať o tom, že hrdina a chór v gréckych drámach predstavuje bratskú bandu a nie je bez významu, že v stredoveku divadlo opäť začína s predstavovaním pašií“ (tamže, str. 157). V evanjéliu možno pozorovať aj ďalšiu logiku. Boh-otec, ktorý je centrom židovského náboženstva, ustupuje tu do pozadia. Kresťanské učenie aj napriek iluzórnemu zmiereniu sa s otcom predstavuje jeho odstránenie a na jeho miesto dosadzuje Krista. Situácia teda zodpovedá pôvodnej situácii v praveku, kde zavraždeného otca vystriedal syn.

Apoštol Pavel touto interpretáciou mýtu o Kristovi, t. j. vyzdvihnutím povedomia viny v ľudstve, zanechaním židovskej idey o vyvolenom národe a obrezania (obraz kastrácie synov), urobil z Kristovho učenia univerzálnu ideu odpovedajúcu všetkým národom, ideu, ktorá dáva satisfakciu všetkým pocitom viny.

Aj pamiatka na totemovú hostinu sa v kresťanstve udržala v sviatosti prijímania tela a krvi Kristovej, čo vlastne nie je nič iné ako veľmi zjemnená forma pôvodného kanibalizmu, spojeného s primitívnou vierou, že týmto aktom sila a duch zjedeného náčelníka prejde ako ochranný duch na toho, kto sa zúčastní tejto hostiny.

Okrem tejto všeobecnej myšlienky, vytvorenia idey boha, ktorú nachádzame v najrôznejších variáciách u všetkých národov sveta, možno pozorovať paralelný zjav, na ktorom vlastne spočívajú kultúry všetkých čias. Je to pudové odriekanie, ktoré súčasne tvorí obsah a základ morálneho snaženia národov.

Freudove myšlienky rozvádzali jeho žiaci. Vychádzali buď z tých istých princípov ako Freud alebo ich ľubovoľne obmeňovali. Tak napr. O. Rank sa pokúša vysvetliť vývoj od polyteizmu k monoteizmu a paralelný vývoj polygamie k monogamii. S týmito teóriami sa nebudeme musieť zaoberať, pretože spočívajú na kontradikeciách. Sexualita je aj napriek sociálnemu obmedzeniu — podľa freudovcov — polymorfná.

Psychoanalytický výklad *etiky* a *morálky*, podobne ako náboženstva, vychádza vo všeobecnosti z náuky o oidipovskom komplexe, ktorý však je zas základ k ďalšej náuke o tzv. „psychických inštanciách nadja — ja — ono“. Oidipovský komplex, ako sme videli, prejavil sa už v tzv. cyklopiskej prahorde a určil vzájomný vzťah otca k synom a opačne. Premoženiu otca, jeho vražde a kanibalistickému aktu, t. j. prehltnutiu otca, zodpovedá obdobný psychický proces, t. j. prehltnutie alebo introjekcia otcovských zákazov do vnútra človeka. Týmto sa však vytvorí nová psychická inštancia, tzv. svedomie psychoanalyticky vyjadrené — inštancia nadja. V nadja sú obsiahnuté všetky zákazy otca (napr. exogamia, zákaz vraždy a pod.); ony určujú, čo je dovolené, čiže dobré, a čo je nedovolené, zakázané, čiže zlé.

Pre plné pochopenie Freudovho výkladu obráťme zas pozornosť na širšie rozvedenie jeho vlastných úvah. Vychádza z predpokladu, že etika, úzko spojená s náboženstvom, a problémy etiky, problémy dobra a zla, spočívajú v obmedzení zmyslovosti v prospech duchovnosti. Freud hovorí, že všade, kde sa vyskytne takýto proces, či už u individua alebo národného kolektívu, príznačný je sprievodný znak akéhosi zvýšeného sebavedomia.

Pri výklade tohto zjavu vychádza Freud z koncepcie „nadja — ja — ono“. O týchto psychických inštanciách sa však tu zmienime iba toľko, koľko potrebujeme pre logickú rekonštrukciu. Prirodzená práca týchto systémov je takáto: V „ono“ sa vzbudí silná požiadavka agresívneho rázu alebo sexuálneho charakteru, čoho prirodzeným dôsledkom je, že „ja“ uvedie do pohybu myšlienkový a muskulatórny aparát, ktorý má k dispozícii, aby sa akciou dosiahlo ukojenie týchto požiadaviek, ktoré individuum pociťuje slastne. Pravda, životné situácie sú rôzne, preto nie je vždy možné, aby individuum realizovalo takýto proces za každých okolností. Ako prekážky treba uviesť: vonkajšiu realitu — jej pôsobením zabránenie procesu individuum pociťuje nelúbostne; vnútorná realita, t. j. nesúhlas inštancie nadja. Ak sa individuum pod tlakom tejto inštancie zriekne pudového ukojenia dobrovoľne, naplní ho spomenutý pocit sebavedomia, t. j. pocit, že konalo správne.

Freud výslovne píše, že „nadja drží ja v trvalej závislosti a robí naň trvalý nátlak. Ak ja urobí niečo, čo odporuje intenciám nadja, vtedy musí znášať výčitky svedomia, ale ak urobí niečo, čo je v súhlase s tendenciou nadja, napr. odriekne sa nejakého pudového ukojenia, vtedy ho očakáva pochvala, uznanie a vtedy ja naplní pocit sebavedomia a pýchy nad vykonaným činom. Situácia je tu teda taká ako v prahorde alebo v detstve. Rozdiel je iba ten, že činy, ktoré rodičia u dieťaťa pokladali za dobré alebo za zlé pri introjektovaní rodičov v inštanciu nadja, táto pokladá činy za dobré alebo zlé. Výška sebavedomia a hodnota dobrých skutkov sa správa zväčša podľa veľkosti pudového odriekania.“ (S. Freud 1936, str. 207)

V dôsledku toho za najdôležitejší znak etiky a náboženstva pokladá pudové odriekanie a s tým spojené stupňovanie duchovnosti. Náboženstvo, počnúc zavraždením otca a prvej totemovej fázy, začalo sa budovať na zákazoch a pudovom odriekaní. Pri totemovej fáze náboženstva sú podstatné dve tendencie:

- a) príkaz uctievania totemu, spojený s príkazom nezabíjať ho a neškodiť mu;
- b) príkaz exogamie, čiže bezpodmienečné zrieknutie sa nároku na matku a sestry, teda osôb najbližších matke.

Tieto dva príkazy podľa Freuda nemajú inú funkciu ako uctiť otcovu pamiatku a poslúchnuť jeho vôľu (za otcovho života zmocnenie sa matky alebo sestry znamenalo okamžitú smrť). Týmto skutočnosťami ešte nie je skončená činnosť pudového odriekania. Človek si namiesto otca vytvára ideu abstraktného duchovného princípu, ktorý vystrojí potrebnou mocou, ktorú mal zavraždený otec, t. j. trestanie prekročenia zákazu. Novú bytosť človek potom pomenuje „Jahve“ a pod. Táto bytosť predstavuje najčistejšieho ducha, zbaveného sexuálnych a agresívnych tendencií a stáva sa ideálom človeka. Táto bytosť je nielen princípom absolútne duchovná, ale dobrá, spravodlivá a pod. Človek je vtedy najviac eticky hodnotný, čím viac sa približuje svojimi vlastnosťami tým, ktoré pripísal božstvu. Eticky stojí človek na výške, keď duchovným princípom prekoná všetky zlé a nečisté pudové tendencie. Ideálom je askéza a mysticismus.

Treba sa nám na tomto mieste zmieniť aj o inej stránke náboženstva a jeho etiky. Podľa Freuda je to tzv. nutkavý charakter náboženských článkov, dogiem, teda podobný, aký nachádza pri nutkavých neurózach, t. j. že ich treba jednoducho poslúchať, vykonávať bez ohľadu na to, či sa im rozumie, alebo nie. Taký charakter údajne majú zákazy spojené s exogamiou u primitívnych národov, taký charakter má dnešné náboženstvo extrémne vyjadrené známou vetou: „Credo quia absurdum est.“ Tu treba postupovať tak ako pri klinických prípadoch psychoneuróz a hľadať príčiny, odkiaľ pramenia tie zákazy. Jestvuje tu tzv. „praveká trauma“, ktorú sme už na predchádzajúcich stranách rozviedli. Ľudstvo však na ňu zabudlo a v mnohých obmenách,

zastreniach vytvorilo náboženské dogmy a idey. Za úspech a rozšírenie náboženstva sa môže ďakovať len tomu, že ľudstvo sa dostalo do takej situácie, v ktorej bolo na začiatku vývoja. Freud však na základe svojej analýzy zisťuje, že náboženstvo nie je nič iné ako istá „Wahnidea“, „ilúzia a splnenie najstarších, najsilnejších a najmohutnejších žiadostí ľudstva“.

Náboženstvo, ktoré je celkom podobným fenoménom „vo svojej stavbe a tendencii ako symptómy psychoneuróz“, nemôže byť nič trvalé a hrozí mu zánik práve tak, ako keď sa v psychoneuróze odhalia jej príčiny a korene, psychoneuróza zmizne aj so všetkými symptómami. Preto veľkou úlohou budúcnosti, podľa Freuda, bude uvedomenie si príčin vzniku náboženstva a tým jeho odstránenie.

Podobne ako náboženstvo aj celá dnešná kultúra je vybudovaná na násilí a zákazoch. Hovorí: „...každá kultúra spočíva na nátlaku pracovať (*Arbeitszwang*) a na pudovom odriekaní.“ Každá kultúra je produktom istej vrstvy ľudí, ktorá svoje zákony násilím vnucuje ostatným vrstvám, ktoré nie sú zúčastnené na tejto zákonodarnej práci. Ale práve tak ako v náboženstve sa stretávame s kacírmí, t. j. ľuďmi, ktorí odopreli poslušnosť dogmám, aj v dnešnej spoločnosti, v dnešnej kultúre nachádzame veľkú opozíciu mas, ktoré nerozumejú, prečo by sa mali zriekať pudového ukojenia. Táto masa hrozí v každej chvíli zrútiť našu kultúru a tým uplatniť všetky svoje deštruktívne, t. j. antisociálne sily.

Takáto je (Freudova) analýza náboženstva, morálky, kultúry. Východisko z tejto situácie vidí v tom, že ľudstvo v budúcnosti bude musieť ísť nie cestou nátlaku, ale rozumovo sa vyrovnáť s realitou vzájomného spoluzitia človeka s človekom. Miesto doterajších prostriedkov treba nové, preto je potrebné, aby čo najširší okruh indivíduí tvoril kultúru a tak aby sa kultúra stala vecou, pokiaľ možno, celých kolektívov, aby masa nielen používala kultúrne a civilizačné vymoženosti, ale aby mala účasť pri ich rozmnožovaní. Tým sa odstránia agresívne antisociálne pudy masy, ktorá dosiaľ nie je zúčastnená na kultúre. Tieto tvrdenia sa psychoanalytici pokúsili využiť pre začlenenie psychoanalýzy do marxistického svetonázoru. Ako najsúcejší prostriedok vidí Freud rozum: „Chceli by sme ešte častejšie zdôrazniť, že ľudský intelekt je bezmocný v porovnaní s ľudským pudovým životom, a budeme mať pravdu. Ale v tejto slabosti je predsa niečo zvláštne; hlas intelektu je tichý, ale neprestáva, ak si vydobyl počúvanie. Nakoniec po nespočetných opakovaníach, odmietnutiach predsa sa vynájde. To je jeden z mála bodov, v ktorých môžeme byť pre budúcnosť ľudstva optimistickí. Primát intelektu zaiste leží ďaleko, ale pravdepodobne predsa nie v nedosiahnuteľnej diaľke“ (*Zukunft einer Illusion*). To by v stručnosti predstavovalo jadro Freudových sociálnopsychologických a kultúrnopsychologických úvah týkajúcich sa vzniku morálky, etiky, náboženstva a kultúry.

Poznamenávame ešte, že sám Freud sa venoval aj psychoanalytickému výkladu umenia, najmä rozboru diela Leonarda da Vinciho. Vychádzal pritom z údajov o jeho sexuálnom živote. U Leonarda údajne libido bolo sublimované do túžby po poznaní. Freud si pomáha ďalej Leonardovou ranou spomienkou, podľa ktorej sup prišiel k jeho kolíske, chvostom mu otvoril ústa a strčil mu ho do úst. Freud hovorí, že Leonardo, nemanželské dieťa, bol takým „supím dieťaťom“, keďže nemal otca. Jeho matka bola k nemu nežná, ale neskôr si ho vzal otec do svojho domu a tam mal aj nevlastnú matku. Údajne túto atmosféru výstižne vykreslil na obraze *Sv. Anny*. Úsmev sv. Anny je podobný ako Mony Lízy del Giocondo. Údajne Mona Líza vzbudila spomienky na vlastnú matku. Takýto základný úsmev, veštiaci poznanie lásky, maľuje aj na ďalšie obrazy. Z toho vidieť, že aj tu sexualita — podľa Freuda — determinuje spôsob a formu umeleckého diela.

Prirodzene, tým sme nevyčerpali všetky možnosti psychoanalytickej interpretácie všetkých sociálnych, kultúrnych, politických hnutí v minulosti a súčasnosti. Takýmto pokusom sa nie zriedka hovorí aplikovaná psychoanalýza. Veľa psychoanalytikov venovalo pozornosť takým problémom, ako tvorba predsudkov, menšiny, antisemitizmus, diktatúra, agresia, analýza autority, krízy autority a mládež atď. S aplikáciou psychoanalýzy na sociálne javy, najmä na socializmus, komunizmus, z hľadiska marxistickej vedy nás oboznámila práca Reich—Sapir—Jurinetz, *Marxizmus a freudizmus* (vyšlo 1933). V tejto práci sa všetci traja autori zamýšľajú nad problematikou vzťahu psychoanalýzy a marxizmu. Osobitne Jurinetz sa veľmi podrobne a kriticky zaoberá psychoanalytickým výkladom sociálnych javov. Jurinetz kriticky analyzuje Kalnaiovu prácu *Psychoanalýza a sociológia*, ktorá sa okrem iného zaoberá aplikáciou psychoanalytickej metódy na socializmus a komunizmus. Ako uvádza Jurinetz (tamže, str. 63—68), nič nie je na socializme a komunizme také, čo by psychoanalýza nemohla vysvetliť. Napr. oidipovský komplex sa v komunizme prejavuje v prenasledovaní kapitalistov a obchodníkov ako symbolov otca. Na základe teórie o libide a potlačení vysvetľujú Veľkú októbrovú revolúciu ako výraz nahromadenia libida u proletárskych mas za tisícročia, ktoré nesublimované explodovali. Podľa týchto výkladov socializmus je regresiou späť k incestuóznym túžbam synov a prejavuje sa v kolektivizácii pôdy (zem — symbol matky). I heslo: „Proletári všetkých krajín, spojte sa!“ je výrazom oidipovského komplexu a zároveň prejavom homosexuálnych tendencií. Celkove komunizmus a anarchizmus sú formami spoločenských neuróz typu šílenstva atď. (porov. Jurinetz, *Psychoanalýza a marxizmus* 1933, str. 65). V spomínanej práci podrobne rozoberá a kriticky hodnotí tieto názory a interpretácie psychoanalytikov. Nemienime sa tu s takouto „psychoanalýzou“ zaoberať, poznamenávame, že Jurinetz ostro odmietol takýto výklad historických faktov.

Práve tak ako Freud aj Jung venuje pozornosť mnohým otázkam týkajúcich sa kultúry a spoločnosti. Jestvuje však istý rozdiel medzi obidvoma mužmi. Kým Freudových prívržencov je veľa a majú veľkú publicitu, ako aj široký tematický rozsah, Jung sa venoval viac otázkam mytológie a náboženstva. Keďže jeho práce ani zďaleka nedosiahli takú publicitu ako psychoanalytické, dotkneme sa ich len stručnou poznámkou.

C. G. Jung s K. Kerényim v diele *Úvod do podstaty mytológie* (Amsterdam—Leipzig 1941) venuje sa analýze mýtu. Jung podobne ako Freud vychádza zo svojej koncepcie nevedomia. Hovorí, že v sne, „ako aj v mnohých produktoch psychózy ukázali sa mnohé súvislosti, ktoré môžu nájsť paralelu len s mytologickým spojmom idey“ (tamže, str. 106). Zisťuje, že u ľudí rôznych rás a národov jestvujú pôvodné, autochtónne „mytologémy“, štrukturálne elementy psyché, archetypy, ktoré sa zjavujú v snoch, psychotických, fantazijných produktoch, v mýtoch a povestiach. Mýty podľa Junga predstavujú kmeňovú múdrosť. „Mýty sú pôvodné zjavenia predvedomej duše, mimovoľné výpovede o nevedomom duševnom dianí ako alegórie fyzických procesov. Mýty majú vitálny význam. Nielenže predstavujú, ale aj sú duševným životom kmeňa, ktorý sa rozpadá a zaniká, keď stráca mýtické dedičstvo predkov... Mytológia kmeňa je žijúcim náboženstvom, ktorého strata je vždy a všade, aj u civilizovaného človeka, morálnou katastrofou. Náboženstvo je životným vzťahom k duševným procesom, ktoré nezávisia od vedomia, ale sú mimo neho a odohrávajú sa v temnote duševného základu...“ (tamže, str. 109). Na takomto základe sa venuje analýze rôznych archetypických útvarov, ako napr. „božské dieťa“, boh, obraz boží, hrdinské postavy a pod., čo ho vedie napokon k náboženstvu a tibetskej mystike (napísal napr. úvod k tzv. *Tibetskej knihe mŕtvych* a pod.). J. Jacobi, jeho interpretka, výslovne píše: „Náboženská viera je darom milosti“ (1959, str. 228). Sám Jung pokladá náboženstvo za cestu zdravia (*Heilweg*).

Z týchto náčrtov vidíme, kde vlastne vedie zavedenie vedecky nekontrolovateľného pojmu nevedomie. Raz symbolika sna je prejavom sexu, inokedy božstva. Raz je náboženstvo všeobecná neuróza (Freud), inokedy cesta k bohu (Jung). Obidvaja autori však, erudovaní lekári, psychiatri, vychádzajú z rovnakej teoretickej a metodologickej základne. V tom vidíme hlavný problém psychoanalytického hnutia. Preto bolo asi potrebné zriadiť „tajný psychoanalytický komitét“, aby sexus nenahradil iný mýtus.

5. KRITICKÉ ZHODNOTENIE

Ako sme videli z načrtnutého výkladu sociálnych javov, Freud sa dotýka nielen psychológie, ale vôbec všetkých vedných oblastí, ktoré sa zaoberajú skúmaním človeka a jeho životných prejavov, a to najmä sociológie, etnológie,

dejín, náboženstva, etiky, spoločensko-ekonomických formácií a pod. Jeho výklady našli stúpencov, ale aj protivníkov. Opozícia sa našla aj v samom tábore psychoanalytikov, kde sa nechápalo, prečo by si mala psychoanalýza robiť nepriateľov s takými náukami, ktoré sa nemôžu vedecky dokázať. Zo stanoviska jednotlivých vedných oblastí boli tieto názory podrobené objektívnej kritike. Ale aj psychoanalytické učenie bolo kritizované z mimovedného stanoviska. Najviac psychoanalýzu kritizovali bohoslovci, ktorí označili psychoanalytické názory za prestrelky proti skutočnosti („Psychoanalýza môže sa viac učiť od cirkvi ako cirkev od psychoanalýzy.“ U nás A. Spesz, *Psychoanalýza a kresťanstvo*).

Zamietol sa aj pokus mnohých psychoanalytikov začleniť psychoanalýzu do marxistického svetonázoru. „Psychoanalýza ako ‚systém‘, ako svetový názor či aspoň jeho podklad neexistuje a nikdy nebude môcť existovať — nie je teda ničím rovnomocným vedľa marxistického svetonázoru.“ „Marxizmus nebude môcť nikdy prevziať od psychoanalýzy nič hotové: ani jej celý systém, ani jej jednotlivé hľadiská, ani metódu a ani jej konkrétne zistenia“ (Záviš Kalandra v práci *Marxizmus a psychanalýza*, 1933 str. 6--7).

V našej úvahe sa pokúsime zohľadniť novšie výskumy a štúdie z oblasti etnológie, sociológie, psychológie a príbuzných vied a na ich základe posúdiť, či Freudov výklad je správny, aká je hodnota Freudovho metodického a logického postupu, ako aj verifikačného aparátu.

Úvodom sme sa zmienili o dominácii psychickej integrácie všetkých prejavov človeka, ale zároveň sme poukázali na štrukturálne biologicko-sociálne súvislosti, ako aj na geograficko-klimatické a ekonomické faktory, ktoré treba mať na zreteli pri výklade sociálnych javov. V dôsledku toho pokladáme za bezpredmetné zaoberať sa Jungom. Ak chceme získať správnu metodologickú bázu pre kritické zhodnotenie Freudových kultúrno-sociálnych javov, treba aspoň v stručnosti najprv všeobecne, potom špeciálne poukázať na vzťahy psychológie k sociológii, potom špeciálne na vzťahy psychoanalýzy k sociálnej psychológii a psychológii. Nevyhnutnosť takéhoto postupu javí sa nám aj z toho dôvodu, že hoci napr. náboženstvo vo svojom subjektívnom aspekte ako náboženský zážitok individua zapadá do pracovnej oblasti psychológie, v jeho sociálnom aspekte vyžaduje ešte výklad sociálno-psychologický, príp. sociologický. Okrem tejto metodologickej stránky budeme musieť prihliadať na etnologické výskumy, pravda, len potiaľ, pokiaľ sa týkajú našich problémov.

6. KRITIKA METÓDY

Aj keby sme sa nestotožňovali so Sorokinovým behavioristickým stanoviskom, ktorý zo svojej metódy chce úplne vylúčiť tzv. „subjektívneho čini-

tela“ pri výklade sociálnych javov s odôvodnením, že ním nemožno vyložiť javy, transsubjektívne, za aké pokladá sociálne javy (P. Sorokin 1937, str. 496) a z toho stanoviska dôsledne odmieta všetky tzv. „inštinktivistické výklady“ teda aj Freudov výklad sociálnych javov, aj keď vychádzame z integračno-psychického charakteru prejavu človeka a prirodzenej komplexnosti duševného života a jeho mnohotvárnosti aj v prejavoch zameraných sociálne a zdôrazňujeme s Ellwoodom, že „sociológ musí byť nevyhnutne aj psychológom, keď chce byť správnym bádateľom správania skupín“ (J. Ellwood 1925, str. 61), predsa však myslíme, že treba brať do úvahy aj skutočnosť, že „sociálne javy nie sú výsledkom len životného tlaku, ako sa javí jednotlivcovi“ (A. Hirner 1947, str. 31). Preto pri ich výklade musíme mať vždy na zreteli štrukturálne začlenenie vysvetľovacej oblasti a vysvetľovacích metód do nadradenejšej štruktúry všetkých životných daností a ich dominánt. Tak aj psychologický výklad sociálnych javov môže priniesť osoh a osvetliť mnohú ich stránku v prípade, keď daný sociálny jav stimulujú psychické faktory.

Na lepšie osvetlenie povedaného uveďme Plechanovove slová: „Na pochopenie tanca Austráľky stačí vedieť, akú má dôležitosť zbieranie korienkov a divých bylín v živote austrálskeho kmeňa. Ak chceme však pochopiť menuet, na to nestačí znalosť hospodárskeho Francúzska v osemnástom storočí. Tu sa stretávame s tancom, ktorý vyjadruje psychológiu neproduktívnej triedy. Psychológiou tohto druhu sa vysvetľuje celé množstvo „mravov a zvykov“ tzv. dobrej spoločnosti. Ekonomický faktor postúpil teda miesto psychologickému poradiu“ (I. Sapir 1933, str. 124). Uvedený citát najlepšie ozrejmuje dôležitosť metodického postupu, ktorý požadujeme.

Takýto metodologický postup sa ukáže správny a plodný a umožní nám súčasne poukázať na niektoré nedostatky Freudových hypotéz. Ako sme videli, Freud odvodzuje morálku, náboženstvo od obmedzenia sexuálneho života a oidipovského komplexu. Keď však uznáva gynekokratický princíp a všeobecnú pohlavnú promiskuitu ako jeho sprievodný zjav, ako vysvetlí, že v tejto fáze už existovalo náboženstvo, keď sám tvrdí, že materské božstvo vznikajú pred otcovskými a keď gynekokratický princíp v Bachofenovej formulácii je praformou spoločnosti.

Je možné, že u austrálskych kmeňov, u Polynézanov, Melanézanov, mnohé ríty a ceremónie, príp. zákazy sú motivované sexuálne, lenže tu netreba zabúdať, že tieto národy charakterizuje „vášnivnosť, dráždivosť, a pod.“ U týchto národov vraj aj „kanibalizmus bol zakorenený v takej miere ako u nijakého iného plemena. Zabíjať ľudí len pre pochúťku nebolo u takýchto ostrovných kmeňov nikdy vzácnosťou. Aj zvyk zabíjať starých bol tu všeobecný. Pri takej povahe a pri takých sklonoň sa nemožno diviť, že vzájomný styk sa správal prísnymi pravidlami, ktoré sa čiastočne dostali do náboženstva, aby sa ich autorita zvýšila“ (J. Pertold 1925, str. 87). Je možné, že u ta-

Ľýchto kmeňov aj sexuálny život sa správa prísnyimi predpismi, a to aj náboženskými. V tomto prípade nám už Freudova teória vznik náboženstva a spoločenského poriadku nemôže vysvetliť.

Z uvedených prípadov vidíme, že sa nemožno viazať na jeden vysvetľovací princíp a vysvetľovať ním všetko. Tu narážame na konvergenciu mnohých faktorov, ako je charakter národov, klíma, geografické a hospodárske podmienky a pri takých závažných tvrdeniach, ako sú Freudove, nemožno vychádzať z úzkeho rámca zvykov niektorých primitívnych kmeňov a robiť všeobecné závery.

Nedostatok štrukturálneho ponímania javov nájdeme aj v iných Freudových základných tvrdeniach. Napr. o gynekokracii tvrdí, že vznikla po odstránení otca, keď časť práv prešla na matku. Pravdepodobnejšie sa však zdá, že vývoj ľudskej spoločnosti nevyvierať z jedného centra a neprechádzal tými istými fázami (porov. J. Voráček 1941), ale skôr vychádzal z troch primárno-kultúrnych oblastí. Matersko-agrárna primárna kultúra vznikla „tam, kde urobila žena v pestovaní rastlín a iných odvetviach (hrnčiarstvo, tkáčstvo) hospodárske pokroky a tým sa stala prvou nositeľkou individuálneho vlastníctva pôdy“ (W. Schmidt 1946, zv. II, str. 6). Teda gynekokracia nie je podmienená zabitím otca v prahorde, príp. zákazmi incestu, ale čisto hospodárskymi motívami. Veď v tých časoch, ako uvádza aj Bachofen, ľudstvo pojem otcovstva vôbec nepoznalo, pretože nevedelo o súvislosti medzi počatím a narodením.

Aj vysvetľovanie kanibalistického aktu a kanibalizmu vôbec je u Freuda nedostatočné, lebo predpokladá cyklopickú prahordu a taký pomer synov k otcovi, aký je dnes v modernej rodine v istých patologických formách. Ak cyklopická prahorda tak, ako ju poníma Freud, neexistovala, alebo vzťahy synovsko-otcovské neboli také, ako Freud nachádza u svojich pacientov? Freud totiž svoje tvrdenia nemôže podoprieť ničím súčasnejším ako svojimi pacientmi. Ďalej musíme uviesť, že kanibalizmus nejstvoval u všetkých národov, napr. u Hamo-Semitov a pod. Pre vysvetlenie týchto javov je pravdepodobnejšie stanovisko W. Schmidta. Schmidt uvádza, že „z náboženského kultového hľadiska existuje mesiac (v materskoprávnom systéme) ako najvyššia predstava životnej sily“, ktorú uvádza Schmidt do pravdepodobného vzťahu s menštruáciou... „Inak tento okruh býva označovaný ako krvavý. Aby sa uchovala životodarná krv na plodnosť, vznikali mnohé krvné obeť. I vznik kanibalizmu má tu pravdepodobne svoj vznik“ (A. Melicherčík 1945, str. 72—73).

Z uvedených príkladov myslíme, že Freud sa pri svojej práci príliš nechal viesť myšlienkou oidipovského komplexu, ktorý projektoval aj tam, kde treba prihliadať na iné štrukturálne znaky a na dominantnejšie faktory.

V ďalšom by sme chceli poukázať na inú metodickú chybu, a to na jeho aplikáciu poznatkov získaných klinicky u dnešných neurotikov, na národy primitívne, ba čo viac, na praformu spoločenskej organizácie. Pri postavení paralely primitív, neurotik, dieťa treba si uvedomiť, že neurotik nie je ani dieťaťom, ani primitívom a tak isto ako primitív nie je ani neurotikom, ani dieťaťom, takže závery z takýchto predpokladov môžu mať iba zdanlivú hodnotu. Analógia neurotik-primitív by predpokladala takú diferenciáciu duševného života u primitíva, akú nachádzame u dnešného človeka. Pre takýto predpoklad nenájdeme nijaký doklad, pretože dnešný človek svojou civilizáciou úplne zmenil tvárnosť zemegule, kým prírodného človeka a jeho život určovali a determinovali geografické, klimatické podmienky v najvyššej miere (porov. I. Hrušovský 1942, str. 84).

Už z toho by bolo zrejmé, že duševný život primitíva a dnešného človeka, hoci aj v jeho patologickej forme, nemožno stavať na jednu rovinu. Ale skúsme ďalej. Danzel hovorí: „Rôznosť medzi nami a primitívmi je prenikavá, dotýka sa celkového správania a nielen jednotlivých črt, jednotlivých schopností... Možno povedať, že je to rôznosť psychických štruktúr.“ Svet sa javí primitívovi ináč ako nám, iným spôsobom mu vstupuje do vedomia... na začiatku vývoja je stav nediferencovaného uvedomenia; rozlíšenie medzi ja a nie ja, od stavu a predmetu, od subjektívneho a objektívneho nie je vo vedomí uskutočnené nám obvyklou formálnou určitosťou“ (T. W. Danzel 1928, str. 34—42). Podobného názoru sú aj iní bádatelia, napr. Hugo Dingler (1941, III. vyd.), Lewy—Brühl (1922). Ba aj vtedy, keby sme našli paralelu medzi niektorými úkonmi dnešného človeka a primitíva, nemôžeme ich vykladať tými istými motívmi, pretože tu a tam ide o celkom inú „duševnú štruktúru“, ktorá sa správa celkom odlišnými formami a má celkom odlišný priebeh. Ba čo viac, takýto postup vkladá do duševného života primitíva aj také zjavy, ktoré tam nemožno nájsť a ktoré sú len výsledkom hospodársko-kultúrneho vývoja západnej civilizácie.

Ako ilustráciu rozdielnosti duševných štruktúr uvedieme ešte prípad, ktorý nachádzame u Ulehlu: „Lovec lebiek... vraždí asi tak, ako chlapci u nás zápasia so snehovými guľami, z prostej animálnej radosti a túžby po dobrodružstve. Divochovi život nemôže byť problémom, pretože mu chýba súcit. Nemá ho Papuánec, ktorý zabil ženu a ktorého sa sudca pýtal, prečo si vzal radšej na mušku ženu a nie muža. Bojovník sa naklonil dôverne k sudcovi a vysvetľoval. „Dvojaká vec: jedna, on žena nebeží tak rýchle. Druhá, žena, on nenosí oštep.“ (M. Ulehla 1946, I. diel, str. 11). Darmo by sme hľadali pocity viny u takého Papuánca a ešte márnejšie by to bolo v cyklopickej prahorde, keby bolo skutočne došlo k vražde otca. Pocit viny môže vzniknúť iba ako dôsledok dlhého vývoja a nemôže sa upevniť v jednom individuálnom živote a taktiež nemôže byť ďalej dedičný.

Ako sme ukázali, v dôsledku tohto nesprávneho metodického aspektu dopustil sa Freud celého radu omylov. Uvedme aspoň niektoré. Thurnwald poznamenáva, že „Freudova oidipovská tragédia vnáša isté znaky moderného vytvárania rodiny do primitívnych pomerov“ (R. Thurnwald 1928, str. 125), pretože rodina tak, ako ju dnes poznáme, vznikla s vytvorením súkromného vlastníctva, politického rozvrstvenia a pod. a u primitívov badáme celkom iné rozvrstvenie. Ba čo viac, povedomie rodiny na rozdiel od spoločenskej jednotky dediny sa na slovenskom vidieku len teraz pomaly vžilo, ako na základe svojich výskumov mohol zistiť dr. A. Melicherčík (podľa osobnej správy z r. 1947). Odraz tohto prechodu badať ešte dnes na svadobných obyčajoch. Primitívna spoločnosť bola celkom ináč rozvrstvená a život v nej sa neodohrával v rodinách, ale skôr v skupinách starších, seniorov aj uniorov. Thurnwald zaraďuje Freuda medzi tých, ktorí nepoznajú dobre sociálne rozvrstvenie od antiky po prírodné národy a hovorí, že „len tak je možný skok, ktorý robí Freudova oidipovská udalosť od gorily k Sofoklovi“ (tamže, str. 126).

Na mnohé kontradiKCie a nezrovnalosti, ktoré vyplývajú z toho metodicky nesprávneho Freudovho postupu, upozorňuje aj Jurinetz. Vychádza z Freudovej tézy, že sa „nemôžeme ubrániť dojmu, že tu chorí konajú asociálnym spôsobom tie isté pokusy na rozriešenie svojich konfliktov a na ukojenie svojich naliehavých potrieb, ktoré sa nazývajú básnictvom, náboženstvom a filozofiou, ak sa konajú spôsobom pre množstvo záväzným“ (Freud v úvode k Reikovej knihe *Das Ritual*). Alebo Reik: „Neurózy predstavujú individuálny pokus rozriešiť tie isté problémy, ktoré chcú zvládnuť veľké inštitúcie ľudskej spoločnosti. Pritom, pravda, treba mať na zreteli, že práve ustúpenie sociálneho faktora do pozadia a prevaha sexuálneho faktora ostávajú rozhodnými faktormi neuróz a že práve tento moment znemožňuje riešenie“ (T. Reik 1928, str. 16). Jurinetz na to nadväzuje a pýta sa: „Ak sú neurózy zjavy antisociálne, nesmieme hľadať paralely medzi divochmi a neurotikmi, alebo sa musíme vzdať možnosti vysvetliť ‚sociabilitu‘ človeka (*Psychoanalýza a marxizmus* 1923, str. 43—44).

Nazdávame sa, že sme týmto dosť zreteľne poukázali na problémy, s ktorými sa Freudove práce stretávajú. Z uvedeného vidieť, že Freudove vysvetľujúce princípy sú nedostačujúce, že život človeka nemožno izolovať od času a priestoru, v ktorom žije, že ho treba chápať celostne, t. j. v jeho biologickom, psychickom a sociálnom aspekte, ako aj prihliadať na hospodárske a výrobné pomery jeho doby. Napr. v tichomorskej oblasti by sme ešte mohli použiť psychoanalýzu pri výklade niektorých skutočností, čo však už nemožno urobiť vo východoázijskej oblasti, ktorá nie je organizovaná totemisticky. Z uvedených príkladov vyplýva, že Freudovi sa nepodarilo už z metodických dôvodov všeobecne a univerzálne vyložiť vznik spoločenského citu, morálky, nábožen-

stva, ako sa na to podujal, pretože príliš uviazol vo svojom monizme a nevychádzal z celého materiálu, ktorý má dnes k dispozícii etnológia, ale iba z jeho čiastky.

Preto sa nemôžeme čudovať, keď Sorokin pokladá Freudov výklad „za odrodu animistického výkladu“. „...škola (Freudova) pozerá na celú činnosť človeka ako na činnosť sexuálnu“, sociálne javy, počínajúc spoločnosťou a končiac náboženstvom, mágiou, právom, umením a vedou, pokladá za mnohonásobné prejavy pohlavného činiteľa. Tento postup je taký istý, aký nachádzame u starovekých filozofov, ktorý ako Thales pokladali celý vesmír za prejav vody. Z metafyzického stanoviska môže byť takáto filozofia správna, avšak z vedeckého hľadiska je neplodná, pretože je tautologická. Uvedené poňatia libida a táto teória tvrdia, že „životná činnosť človeka a spoločnosti sú funkcie a prejavy životného činiteľa“. Takéto tvrdenie môže byť pravdivé, ale na nešťastie je nezmyselné. Okrem toho táto teória prekračuje základný logický zákon totožnosti. „Vyložiť všetko správanie jednou poučkou znamená nevyložiť nič“ (Sorokin 1937, str. 484—485).

7. KRITIKA MATERIÁLU

V tejto časti našej úvahy si všimnime, do akej miery sú Freudove výklady verifikovateľné zo stanoviska jednotlivých vedných disciplín, a to tak sociológie a etnológie, ako aj psychológie. Sociologické stanovisko, treba ešte doplniť. V najnovšom čase sa vzťahmi sociológie a psychoanalýzy zaoberal Brazílčan Roger Bastide (*Sociologie et psychoanalyse*, 1947, zv. II, str. 108—112). R. Bastide vychádza z analýzy snovej symboliky a zisťuje dva druhy symboliky: sexuálnu a sociálnu. Za sociálne symboly pokladá napr. totem (viditeľný symbol klanu, jeho jednotky a solidarity), churinga, žezlo (symbol moci), iniciačný nôž, stĺp klanu, prsteň a pod. Hovorí: „Ani totem ani churinga nie sú sexuálneho pôvodu.“ Na základe ďalších analýz neobstojí ani tvrdenie, ako by spomenuté symboly boli v sne a mimo sna v sociálnej realite iba výsledkom potlačených komplexov. To by bolo práve také, ako pod zámienkou, že palica je symbolom falusu, uzatvárať, že vzrast vetiev stromu je libidinózný proces, že rastlinný vzrast je vzrast sexuálny“ (tamže, str. 113). V ďalšom dokazuje, že spoločenský symbolizmus je iného pôvodu ako snový symbolizmus. Sexualita používa sociálne, ale sociálne nevzniká zo sexuality. To sú dve úplne nezávislé kategórie (tamže, str. 35). Toto tvrdenie podopiera dvoma aspektami sexuality u primitívov: sexuality voľnej, libidinóznej a sexuality sociálnej. Voľná sexualita trvá (napr. u kmeňov Pangwi, Boloki, Nyassi, Bakongo) vo forme nezáväznej hry, nad ktorou sa nik nepozastavuje, až do manželstva, vtedy sa stáva so-

ciálnou a je tabu. Táto voľnosť je nielen voľnosťou v sexuálnom smere, ale je časťou všeobecnej voľnosti mládeže oproti starším z kmeňa, ktorí vedú jeho osudy, a tým ich život má význam sociálny (sú bojovníkmi, poľovníkmi a pod.) a vzhľadom na tento charakter ich život je regulovaný. No kým mládež nie je prijatá do zväzku seniorov, je voľná a teda voľná aj v sexuálnej oblasti. Manželstvom a prijatím do zväzku starších mladistvá voľnosť je tabuovaná, teda aj sexuálna voľnosť je tabu vzhľadom na možné ohrozenie sociálneho poriadku, a nie, ako sa Freud nazdáva, že tabu je na obmedzenie zmyselnosti za účelom zdôraznenia duchovnosti. Tabu v takomto ponímaní nemá funkciu čisto individuálnu, ale sociálnu a je akýmsi ochranným prostriedkom proti rozloženiu sociálneho života. Možno ho nájsť v rôznych oblastiach a pri rôznych úkonoch, napr. pri chorobe, pri love, pri tehotenstve, krátko, pri všetkých veciach, pri ktorých je možnosť, že by mohli dať ako ohroziť sociálny poriadok. Je to najmocnejší prostriedok, ktorý majú primitívovia na ochranu spoločnosti. Uvedené vývody R. Bastida, ako uvidíme, potvrdzuje zo stanoviska etnologického materiálu aj Richard Thurnwald.

Po nadviazaní na tieto poznatky prejdeme do etnológie. Etnológia sa Freud dotýka tézou o cyklopiskej prahorde, exogamiou, tzv. nutkavým charakterom sprevádzajúcim príkazy exogamie. Tu sa opierame najmä o materiál etnologických výskumov, ktorý spracoval — vzhľadom na náš problém — Thurnwald. Thurnwald zhruba rieši tieto tri otázky:

a) Možno na základe najnovších výskumov etnografie verifikovať tézu o cyklopiskej prahorde?

b) Spočíva exogamia skutočne na incestuóznom strachu?

c) Nachádzajú sa všetky predpisy tabu pod nejakým neurotickým tlakom a dajú sa deliť na nezrozumiteľné a na také, ktoré nie sú zrozumiteľné, t. j. ako Freud hovorí, „nám nepochopiteľné, bezvýznamné a nezmyselné“?

Najprv si všimnime, ako sa javí v zrkadle moderného etnologického výskumu téza o „cyklopiskej prahorde“. Freud buduje teóriu „pravekej traumy“ na reálnej existencii tzv. cyklopiskej prahordy. Podľa Thurnwalda sa treba pýtať, či takáto prahorda existovala. Dokazuje, že Freud pokladá jednu z alternatív Darwinovej hypotézy za fakt. Darwin totiž hovorí: „Keď sa zahľadíme dosť ďaleko do časového prúdu a uvažujeme o sociálnych návykoch človeka, ako teraz existujú, je pravdepodobnejší názor, že človek žil pôvodne v malých skupinách, každý chlap s jednou ženou, alebo že mal moc žiť s mnohými, ktoré žiarlivo bránil proti ostatným chlapom; alebo nemusel byť nijakým sociálnym tvorom, a predsa mohol žiť s viacerými ženami sám pre seba, ako gorila, lebo všetci domorodci súhlasia s tým, že len jedného dospeleho samca možno vidieť v jednej grupe. Ak dorastá mladý samec, dochádza k boju o panstvo a ujíma sa ho najsilnejší ako hlava spoločnosti po tom, ak

ostatných zabil alebo odohnal“ (Thurnwald 1922, zv. I, str. 122). Thurnwald poukazuje, že Darwinova domnienka o praforme ľudskej spoločnosti bola vyslovená na základe pozorovania života opíc. Thurnwald hovorí, že je prekvapujúce, že Freud uznal iba túto poslednú možnosť a neprihliadol na ďalšie výsledky etnológie, pretože tie dokazujú, že o živote gorily sa nevedelo nič spoľahlivé. Iba najnovšie výskumy ukázali, že západoafrická gorila žije v 10—20-členných zväzkoch, kým východoafrická v 20—30-členných. Podľa Reichenova „gorila nežije polygamne, ale monogamne. Pohlavia sa nestýkajú iba v čase párenia, ale po mnohé roky žijú spoločne. Dorastajúce zvieratá žijú zjavne dlho v rodičovskej spoločnosti, asi tak dlho, kým si nezaložia vlastnú rodinu. Stádo sa teda skladá z počtu monogamných párov s ich mláďatmi“ (tamže, str. 128).

Ale ani ostatné druhy opíc — podľa Thurnwaldových údajov — nežijú tak, ako si to predstavuje Freud. Orangutan — podľa Volza — žije v samotárskom trvalom monogamnom manželstve. No nielen u opíc, lež ani u primitívnych národov, ktoré stoja na najnižšom stupni vývoja, nenachádzame podobný stav, napr. u ceylonských Veddov, trpaslíkov z Konga alebo Bergadamov z juhozápadnej Afriky. Tieto tvrdenia potvrdzujú aj výskumy W. Schmidta, konané u filipínskych Negritov, u Buschmanov a predovšetkým u Pygmäeov.

V ďalšom Thurnwald uvádza, že u primitívnych národov nenachádzame ani črty tzv. tyranského panstva jedinca, ba takéto zriadenie je primitívom cudzie. Hovorí, že tieto národy boli spoľahlivým spôsobom preštudované, že tam nachádzame vládu starších. Vláda starších sa vybuďovala na základe ich starších skúseností alebo istých osobných schopností, napr. skúsenosti a obratnosti pri poľovačke, veľkodušnosti, dobroprajnosti, povahovej stálosti a nenáladovosti. Thurnwald konštatuje, že „Freudova Oidipova tragédia vnáša isté črty moderného vytvárania rodiny do primitívnych vzťahov. Primitívne rodiny, prinajmenej tie, v ktorých sa chlapi venujú poľovke a ženy sú zbieračkami alebo záhradníčkami, sú súčiastkou začlenenou do života skupiny. Pomer detí k rodičom sa mnohonásobne rozplýva v pomere mladšej generácie „juniorov“ k starším skupiny „seniorom“. Chýba tu teda predpoklad pre vznik Oidipovho komplexu, ako ho načrtáva Freud. Freudov Oidipov komplex predpokladá, ako sme už rozviedli, pre svoj vznik omnoho vyššie sociálne usporiadanie, totiž ďalekosiahle osamostatnenie jednotlivých rodín, ktoré sa vytvorilo predovšetkým vznikom súkromného vlastníctva, politického rozvrstvenia atď. Preto je tiež charakteristické, že sa mohlo prejavíť u Grékov, odtiaľ prevzal Freud meno a proces a mýlne ho generalizoval ako všeludský.“ Nakoniec Thurnwald hovorí: „Nové výskumy v každom prípade dokázali, že „cyklopická prahorda“, so živými črtami je fantazijný útvar alebo „Wunschgebilde“, Freudovej tvorivej sily“ (tamže, str. 123 a 125—126). Takto sa javí

hypotéza cyklopickej prahordy zo stanoviska modernej etnológie a týmto zamietnutím padá aj pokus o fylogenetické potvrdenie Oidipovho komplexu, hereditárne prenášaného.

Aj na druhú otázku, či exogamia spočíva skutočne na incestuóznom strachu, Thurnwald odpovedá záporne. Uvádza, že to, čo my pokladáme za incest, prírodné národy vôbec nepokladajú za incest. „Za zločin platí len prekročenie sociálnych zákazov, tradície a ten má v jednotlivostiach najrôznejšiu podobu“ (tamže, str. 126). Tzv. Freudov *Inzenstscheu* nemôže mať nijaký vplyv na utvorenie exogamie. Z mnohých príkladov, ktoré popierajú Freudovu domnienku o vzniku exogamie na základe z „*inzenstscheu*“, uveďme aspoň niektoré. Napr. u Huin-Buschmannov nemožno nájsť nijaké zákazy, aby si otec nebral za ženu svoju dcéru. U týchto kmeňov sa sexuálny život začína veľmi zavčasu, už od 12. roku a cnosť v našom význame nie je tam nijakou hodnotou. Tak napr. podľa Borgasa sa našli dva prípady sexuálneho styku otca s dcérou a našli sa aj manželstvá medzi sestrou a bratom. Na základe týchto príkladov sa Thurnwald prikláňa k mienke, že nie strach pred smilstvom je príčinou vzniku sobášnych predpisov, ale „manželstvo je skôr politickou alebo hospodárskou vecou, preto sa musí o ňom hovoriť odlišnejšie ako iba o veci závislej od sexuálneho styku“ (tamže, str. 128). Treba tu uviesť napr. výmenu žien ako zbližujúci prostriedok dvoch dosiaľ cudzích kmeňov (porov. R. Bastide, *Sociologie et Psychoanalyse*). Podotýkame, že Thurnwaldove analýzy nie sú osamotené a že sa aj v Čechách s týmito otázkami zaoberal J. Voráček a prišiel k podobným záverom (J. Voráček, roč. V, č. 3, str. 165—179).

3. Nakoniec treba ešte povedať, ako je to s tzv. „neurotickým tlakom“, ktorý podľa Freuda charakterizuje sobášne predpisy.

Thurnwald hovorí, že „všetky predpisy primitívnych národov treba rozumieť v tabuistickom zmysle“. (R. Thurnwald 1928, str. 131). Teda nielen sobášne poriadky, ale vôbec všetky poriadky sa chápu tabuisticky, ktorý fakt nám psychoanalytický výklad už nemôže vysvetliť. Pravdepodobnejším sa nám preto zdá Thurnwaldovo vysvetlenie: „Každé porušenie poriadku otriasa celkový duševný systém a tým dostáva transcendentný charakter, nech už ide o porušenie zvykov a mravov, alebo o prekročenie sexuálnych prekážok“ (tamže, str. 132). Teda ako vidieť, aj etnológia popiera tézy o cyklopickej prahorde, oidipovskom komplexe, exogamii a nutkavom charaktere sexuálnych zákazov.

Predpokladáme, že už z tejto stručnej konfrontácie Freudových tvrdení s etnografickým materiálom dosť jasne vysvitlo, že Freud nepoužil spoľahlivým spôsobom etnografický materiál, že prvotnú mnohotnú podmienenosť javov zjednodušuje a tým skresluje a deformuje materiál, v dôsledku čoho ani etnológia nepokladá Freudove hypotézy o cyklopickej prahorde, Oidipovom

komplexe, exogamii, nutkavom charaktere sexuálnych zákonov za verifikovateľné a odmieta ich ako výtvor Freudovej fantázie.

Pri skúmaní Freudovej psychoanalýzy zo súčasného stavu psychológie treba konštatovať, že psychoanalytická teória neuróz sa v nijakom smere nestala psychoanalytickou psychiatriou, ale že jej výklad sa týka len niektorých patologických javov. Napr. Jung hovorí: „Jeho psychológia je psychológiou jedného neurotického zjavu, jednostranná, určitého razenia, preto len v rámci zodpovedajúceho stavu platná pravda“ (*Seelenprobleme der Gegenwart*, str. 77). Aj v psychiatrii sa vyskytujú javy, ktoré sa vymykajú z Freudovej koncepcie neuróz. V tomto smere je na Západe celý rad odlišných prác (Jungove, Schultzove, resp. iné teórie neuróz a discentná psychoterapia atď.). Nielen to. Aj javy, o ktorých sa Freud nazdával, že sú vysvetliteľné iba v rámci jeho pojmovej sústavy, dnes sa vysvetľujú aj mimo nej (porov. Abderhalden, *Lehrbuch der biologischen Arbeitsmethoden*; Störring, *Die Methoden des Gefühlsbens*, zv. IV). Ba možno povedať, že súčasná psychiatria nepôjde smerom určeným psychoanalýzou. Birnbaum výslovne podotýka: „Nemyslíme, že budúca psychiatria, ako mnohí psychoanalytici očakávajú, bude psychoanalytickou psychiatriou“ (porov. Birnbaum, *Auswirkungen der Psychoanalyse in der Psychiatrie: Auswirkungen der Psychoanalyse*, 304). Ako sa dá pozorovať, skôr sa bude musieť psychoanalýza preorientovať. Pravda, je problémom, či už potom ostane psychoanalýza psychoanalýzou a či neprekročí pojmový aparát stanovený Freudom.

Práve tak aplikácia ontogenetickej pregenitálnej fázy s fylogenetickou genitálnou fázou nemôže nič vysvetliť, pretože tu ide o časovú, priestorovú a ekonomickú heterogenitu. Ináč povedané, z psychológie dieťaťa nemožno robiť závery o psychológii primitíva a vysvetľovať jeho život a naopak.

Aj vtedy, keď Eros môže byť vždy k náboženstvu, kultúre a iným javom v nejakom vzťahu, odvodzovať formy spoločenského vedomia od sexu, a tým vynášať aj hodnotiace súdy naráža na odpor mnohých filozofov. Taký výklad a súd patrí do tej istej kategórie výkladov, ktoré americký filozof W. James nazval „lekárskym materializmom“. Špeciálne o Freudových teóriách sa James vyjadruje takto: „Zdá sa mi, že je len málo nápadov menej poučných ako tento nový výklad, že náboženstvo je zvrátený pohlavný život... Je pravda, že v ohromnom množstve náboženských javov niektoré nezastrene majú svoj zdroj v milostných citoch, napr. pohlavné božstvá a necudné obrady v polyteizme a citové vzrušenia zo spojenia so Spasiteľom u niektorých kresťanských mystikov. Ale prečo však teda nenazvať zároveň náboženstvom poruchu v zažívaní a dokazovať to uctievaním Cerery alebo Bakcha alebo citovým vzrušením niektorých svätých pri večeri Pána? Náboženská reč odieva sa takými prostými symbolmi, ktoré poskytuje náš denný život a celý organizmus dáva zásobu výrazov, kedykoľvek je myseľ mocne vzrušená.

Výroky prebraté z oblasti jedenia a pitia sú v náboženskej reči možno práve také bežné ako výroky z pohlavného života („lačnieme a žížnime po spravodlivosti,“ „cítíme, že pán sladko vonia“ atď.). Skoro rovnakým právom by sme mohli vykladať nábožnosť ako prevrátenosť v dýchaní. Biblia je plná výrazov pripomínajúcich dýchanie. Tieto dôvody sú asi rovnako platné ako rozumy, ktoré podporujú teóriu vykladajúcu náboženstvo z pohlavných príčin“ (tamže, str. 14—15). Takto súdia o Freudovi západní filozofi.

Myslíme, že nie je potrebné zmieňovať sa o psychoanalytických výkladoch socializmu a komunizmu, sú to neprípustné „analýzy“. Vykoristovanie, bieda proletariátu, ktoré viedli k Veľkej októbrovej revolúcii, vychádza z analýzy spoločnosti, ktorú podal Marx, Engels a realizoval Lenin.

KAPITOLA VIII

ADLEROVA INDIVIDUÁLNA PSYCHOLÓGIA, ZAČIATKY TZV. NEOANALÝZY

1. ÚVOD

Alfréd Adler bol jeden z prvých vážnych Freudových oponentov (1911). Podnetom k samostatnému postupu využívania psychoanalytickej metódy bola jeho kniha *Studie über Minderwertigkeit von Organen* (1907), v ktorej upozornil na závislosť človeka od jeho okolia, na menejcennosť orgánov človeka (ako očný lekár) v porovnaní s inými druhmi.

Adlerova individuálna psychológia sa rozšírila vďaka svojej jednoduchosti a ľahkej pochopiteľnosti po nemecky hovoriacich krajinách, neskôr našla prívržencov aj v anglosaských krajinách. Adler získal mnoho prívržencov, napr. O. Rühleho, A. Rühleovú (prevažne venované výchove), F. Künkela a R. Künkelovú (*Kleine Schriften für Individual-psychologie* a pod.); E. Wexberg vydáva *Handbuch der Individual-psychologie* (1926). Okrem nich sa k individuálnej psychológii hlásili: A. Krieseln (individuálna psychológia a marxizmus), S. Lasonsfeldová, A. Beilová, ale aj Allers, A. Kronfeld atď. Individuálna psychológia najčastejšie vyúsťovala vo výchove, avšak individuálna psychológia sa dotýkala svetonázoru, náboženstva a sociálnych otázok (napr. vydávali časopis *Das proletarische Kind* od r. 1925).

Podobne ako Freud aj Adler venoval pozornosť organizácii a rozširovaniu svojej náuky. Vydával časopis *Zeitschrift für Individualpsychologie*, založil Verein für Individualpsychologie so sídlom vo Viedni, ktorý mal združenie nielen v Európe, ale aj v Amerike. Medzinárodným fórom hnutia boli opäť zjazdy pre individuálnu psychológiu, ktoré sa konali od r. 1922 (Mníchov) v rôznych mestách na svete. Najväčší rozmach dosiahla individuálna psychológia v tridsiatych rokoch nášho storočia. Na Západe dosiaľ vychádzajú Adlerove diela. Na túto skutočnosť vplýval aj fakt, že po príchode do USA Adler pôsobil ako profesor na Long Island Medical College v New Yorku.

Individuálna psychológia používa psychoanalytickú metódu výkladu (*Deutung*), len obsah výkladu vychádza z inej koncepcie duševného diania,

a preto dochádza aj k celkom iným výsledkom. Tým, že sa odklonil od sexuálneho výkladu duševného diania a zdôraznil sociálnu determináciu správania, stavia sa Adler na čelo neoanalytikov (D. Wyss 1961, str. 173). A. Adler sa myšlienkou finality správania, životného štýlu a pod. priblížil k niektorým problémom súčasnej psychológie osobnosti, resp. sociálnej psychológie. Keďže Adlerova metóda a spôsob interpretácie vychádza z psychoanalytickej metódy, pokladáme jeho psychológiu za odnož psychoanalýzy, odnož, s ktorou Freud polemizoval, ale ktorá mala vplyv aj na samého Freuda a najmä na ďalší pohyb v psychoanalýze (neoanalýza), ako sme už o tom hovorili v kap. 1.

Vcelku by sme mohli povedať, že kým Freud interpretuje duševný život z aspektu sexu, Adler to robí z hľadiska komplexu menejcennosti.

2. ADLEROV VARIANT NEVEDOMIA A PRINCÍPY JEHO NÁUKY

F. Künkel (1935, str. 55—56) schematicky túto problematiku vidí takto: „Tragikomédia všedného dňa pre psychoanalytika javí sa ako hra síl medzi prúdmi libida. Šéf sa pohádal s manželkou. Nenávisť je láska s obráteným znamienkom. Manželský zväzok ostáva; libidinózne napätie sa neuvolnilo a šéf si ho preto vyleje najbližší deň na svojich zamestnancoch v úrade a manželka na kuchárke alebo pestúnke. Úradník (ktorý v predstavenom vidí otca) sa veľmi nahnevá (náhrada za zážitok z detstva proti „milovníkovi matky“). Ale ani toto napätie sa nedalo „odreagovať“. Bolo zastavené a číhalo v pozadí dotiaľ, kým sa nevyskytol dôvod vyzúriť sa. Manželka zamestnanca (ktorá zastávala matku) nemohla sa teraz vyhnúť svojmu osudu; bolo nemožné, aby sa správala tak milo a dobre, ako žiadal jej muž — syn; našiel príležitosť na kritiku a jeho afekt sa vybil na nej. Aj tu nenávisť nebola len „nenávisť“ voči otcovi, ale súčasne aj pohrdnutá láska k matke; aj tu bolo libido s negatívnym znamienkom.“

Individuálnopsychologická verzia tohto prípadu:

Kritika predstaveného sa dotkla sebavedomia úradníka a jeho sebavedomie „ponížila“. Keďže sa hneď nemôže pomstiť, ponizuje ho to o to viac, snáď vo vrecku nepozorovane roztrhá papier. Prirodzene, využije prvú príležitosť, ktorá sa mu naskytne, cítiť sa opäť „nadradený“ a „na vrchu“. Táto príležitosť sa vyskytne až večer, keď sa stretne s manželkou. Predtým jeho šéf zažil opak; jeho žena poranila jeho sebavedomie, našiel si vyrovnanie ráno v úrade. Tu sa nehovorí o prúde libida alebo o nejakých množstvách energie. Vlastné bytie, na ktoré sa všetky procesy uvádzajú, nie je „duševná energia“, ale sám človek, žijúci subjekt. Tento subjekt je „ponížený“, zahatená je jeho samostatnosť a hľadá vyrovnanie, „kompenzuje“ sa tým, že sa nadradí nad iný subjekt a tlačí ho „dolu“.

Tento príklad F. Künkela sme vybrali preto, že jasne ukazuje jednu spoločnú črtu „výkladu“ správania podľa určitého princípu: u Freuda je to „rodinný román“ a u Adlera tak isto situácia v „detskej izbe“. Rozdiel je iba v princípe výkladu.

Z hľadiska systému o teórii individuálnej psychológie je veľmi ťažko hovoriť, preto pokladáme za správne Adlerove náhľady pokladať skôr za jeden z výhonkov psychoanalytického hnutia. Aj J. Čečetka (1936, str. 121) hovorí: „Hoci sa v základoch Freudova i Adlerova náuka veľmi líšia, predsa sú medzi nimi mnohé spoločné črty a badať i vzájomné usmerňovanie. Paralelné obmeny mohli by sme vidieť najmä na jednej strane v otázke impotencie, cenzúry a úsilia po odreagovaní u Freuda a na druhej strane v otázkach pocitu menejcennosti, spoločenského citu a mocenského úsilia u Adlera“ (tamže, str. 121).

Ďalej treba povedať, že Adler bol skôr úspešný praktický lekár a rozprávač ako systematik. Napr. aj vtedy, keď jedným z jeho centrálnych pojmov je osobnosť, pojem subjektu, ako si sťažuje F. Künkel (1935, str. 57), nikde nedefinuje, hoci používa pojmy ako „cit osobnosti“, „ja“, „Leitbild“ a pod. Na druhej strane Künkel upozorňuje, že Adler zdôrazňuje jednotu osobnosti ako podstatu ľudského bytia, jednotu osobnosti chápe vo vzťahu k okoliu, prostrediu. Teóriu prostredia rozvíja... tak konzekventne, že „vnútorné“ určenie človeka, osobitne dedičnosť a vedomie, sú celkom vylúčené; len v zmysle „orgánovej menejcennosti“ ostáva zvyšok dedičného vybavenia individua v zornom poli Adlerovho výskumu. Z toho, čo sme už doteraz uviedli, vidieť, že Adlerov variant psychoanalýzy je pomerne zjednodušený a zameraný na jeden vysvetľovací princíp. Preto nie div, že niektorí autori sa domnievajú, že na „poznanie Adlerovej náuky ožaj netreba študovať celú literatúru, stačí niekoľko diel, už aj štúdium Adlerovej knihy ‚Člověk jaký jest‘ veľmi dobre ukáže svetlá i veľké tiene tejto náuky“ (Čečetka 1936, str. 123).

Vo všetkých variantoch psychoanalýzy sa objavujú základné myšlienky: nevedomie, pud alebo duševná energia, teda aktivačné mechanizmy, konflikt a obranné mechanizmy (útlm, potlačenie a pod.).

3. NEVEDOMIE A ŽIVOTNÁ LÍNIA

Kým Freud hľadal pre symptóm, neurózu, sen vysvetlenie v traumatizujúcich zážitkoch z detstva (sexuálneho charakteru), Adler (1924, str. 162—163) k tejto otázke pristupuje takto: „Psychoterapia je umelecké povolanie. Sebaanalýza je cenná len ako pochopenie vlastnej životnej línie, azda sa dá porovnať s portrétovaním seba;“ pri tomto výskume pokračuje Adler. „Ak nervózny zlyhá na tlaku reality, lekár ho učí vyrovnávať sa s realitou a spoločnosťou. Zrážka pacienta a lekára vždy opäť zabraňuje prechodu neurotika do

fikcie. Kým sa pacient domnieva, že bojuje za svoju nadradenosť, lekár poukazuje na jednostrannosť a ustrnutosť jeho postoja“. Adler hovorí ďalej, že aj napriek tomu, že pacientovi objasní, aký význam majú symptómy, symptómy sa opäť udržujú,“ pacient používa „nevedomie“, aby so starou pripravenosťou a symptómami mohol sledovať starý cieľ po nadradenosti, aj napriek objasneniu..., aby nervózna psyché dosiahla prepiatý cieľ, je nútená siahnuť k umeleckým kúskom (Kunstgriff) a „fintám“. *Jedným z týchto umeleckých kúskov je preloženie cieľa alebo náhradného cieľa do nevedomia...* Biologický význam vedomia, práve tak ako aj opísaný podiel nevedomia, spočíva v tom, aby sa umožnilo konanie podľa jednotne zameraného životného plánu..., resp. konečného cieľa. Podľa Adlera vedúcu životnú líniu človeka tvorí túha „byť nadradeným“. V neuróze táto životná línia ako fikcia je v nevedomí. Z uvedeného jasne vyplýva, že Adlerova koncepcia symptómu, neurózy, konfliktu je analogická Freudovej teórii, dokonca aj odpor teoreticky odôvodnený Freudom sa tu vyskytuje. Rozdiel je v tom, že patogénny je tu nevedomý fiktívny životný cieľ „byť nadradený“ a nie Eros. Podľa toho Adler skúma zmysel každého symptómu vzhľadom na konečný cieľ, vzhľadom na základnú líniu osobnosti, líniu zahrnujúcu všetky duševné javy, vrátane aj fiktívnych cieľov, jestvujúcich pri neurózach.

Princípy, na ktorých sa pokúša vysvetliť hybné sily, je cit menejcennosti a túha po nadradenosti, túha po moci. Túha po nadradenosti vyplýva zo zážitku menejcennosti ako kompenzácia insuficiencie jedinca na to, aby sa zastrel vlastný deficit. Neuróza, symptómy sa prejavujú rôznym aranžovaním slúžiacim na to, aby sa dosiahlo zdanie nadradenosti, aj keď fiktívne. V takom prípade sa problém nerieši vecne, ale „osobne“. Všetky životné línie sú označené výstražnými tabuľami, momentmi, povzbudivými heslami, teda celou sieťou poistenia.

4. ADLEROVO POŇATIE OSOBNOSTI, RESP. DUŠEVNÉHO DIANIA

Ako každé duchovedne orientované myslenie aj Adlerovo „vykladanie“ duševných dejov má svoje filozofické korene. Už J. Čečetka poukázal, že Adler vychádza z filozofie pragmatistu H. Vaihningera (1911), z filozofie „akoby“ (*Als Ob*). Podľa tejto filozofie utvárame si o svete názory, fikcie a používame ich „akoby“ obsahovali skutočnosť. Takéto pojmy existujú v prírodných a spoločenských vedách. Z takéhoto aspektu pristupuje aj Adler k analýze duševných dejov. Základnou myšlienkou a metódou výkladu je téza: „*Duševný život človeka je určovaný cieľom ... Zdá sa, že duševný orgán nemožno ináč ponímať, iba tak, že má pred sebou cieľ a individuálna psychológia chápe všetky javy ľudskej duše tak, ako by boli zamerané na cieľ*“ (A. Adler

1929, str. 13). Okrem toho sa poukazuje na určitú príbuznosť s filozofiou F. Nietzscheho, najmä „vôľou po moci“, pravda, táto u Adlera súvisí s tzv. „spoločenským citom“, kým u Nietzscheho s myšlienkou „nadčloveka“.

P. R. Hofstätter (1960, str. 555) hlavnú ideu individuálnej psychológie vysvetľuje na základe Adlerových zážitkov z detstva. Podľa správy jeho dcéry A. Adler sa rozhodol byť lekárom, keď mal štyri roky. Stalo sa to takto: Adler ochorel na zápal pľúc. Lekár vtedy rodine hovoril o beznádejnosti stavu. Hofstätter k tomu dodáva: „Životný plán vyvstal v podobe dvojitého „navzdor“, byť zdravý napriek lekárskej prognóze, byť lekárom napriek chýbnosti lekárskeho vedomostí. Išlo o kompenzáciu dvojitého nedostatku. Takto sa spája jeden z centrálnych pojmov individuálnopsychologickej náuky o osobnosti s technickým poukazom, že práve včasné spomienky predstavujú výber skutočných udalostí, z ktorých možno usudzovať na vedúcu líniu človeka.“ Teda z „navzdory“, „natruc“ vzniká životný plán, životná línia človeka. Osvetlíme to niekoľkými výňatkami z Adlera (1929, str. 15): „Ideál, cieľ človeka tvorí sa už v prvých mesiacoch jeho života. Avšak tam budú už hrať úlohu pocity, na ktoré dieťa odpovedá s radosťou alebo neľubosťou. Tam sa už budú vynárať prvé stopy obrazu sveta a postoja k nemu, aj keď len najprimitívnejším spôsobom.“ Ďalej hovorí, že pre stanovenie cieľa je dôležité prostredie, kultúra. „Toto je takrečeno postavená hrádza, na ktorú sila dieťaťa stále naráža, kým si nenájde cestu, ktorá sa zdá schodná, ktorá mu sľubuje splnenie jeho priání, práve tak ako aj v budúcnosti istotu a prispôsobenie.“

E. Wexberg (1931, str. 12—59) z hľadiska individuálnej psychológie chápe osobnosť ako cieľovo zameranú jednotku, ktorej cieľ je imanentný organizmu. „Rozumieť osobnosti znamená chápať ju ako jednotku imanentne cieľovo zameranú“ (1931, str. 15). Cieľovosť, finalita má tieto formy:

a) biologickú, ktorá predstavuje zdedené funkcie, „slúžiace“ biologickým cieľom;

b) sociálnu, ktorá zahŕňa „dokázateľné životné prejavy, ktoré vyplývajú z ľudského spolunažívania;“ tieto skutočnosti sa zahŕňajú do pojmu „spoločenský cit“;

c) racionálnu (podskupina sociálnej), príznačnú pre vedomé, plánovité konanie človeka.

Vzhľadom na fakt, že človek žije v spoločnosti a v spoločnosti sa vyvíja na osobnosť, vzniká personálna finalita, ktorá je nadradená ostatným finalitám. Teda osobnosť ako cieľovo zameraná jednotka vo svojej „leitlinii“ implicitne zahŕňa ostatné formy finality (biofinalita, sociofinalita a raciofinalita). Wexberg z tohto hľadiska hodnotí aj mimiku, ktorá hoci je stereotypná a zautomatizovaná, zodpovedá životnému štýlu, práve tak rukopis a zvyky, stereotypia každodenného dňa. V tomto zmysle individuálna psychológia

na potvrdenie svojich hypotéz využíva celý rad Freudových techník: chybné výkony (napr. čašník sa málokedy pomýli vo svoj neprospech), prvé spomienky z detstva, spomienkové klamy.

To isté sa týka výkladu snov. Wexberg hovorí, že s radosťou pociťuje povinnosť „priznať, že v oblasti náuky o sne všetci sme žiakmi Freuda a to podstatné sme sa naučili od neho“ (1931, str. 37). Wexberg zdôrazňuje, že Freud použil techniku, ktorá spočíva na zásade „cieľovej zameranosti asociácií“. Vcelku možno povedať, že aj sen slúži individuálnej psychológii na potvrdenie cieľovosti, finality výkladu duševného života. Individuálna psychológia k analýze sna vychádza z týchto predpokladov: V spánku sú vyššie funkcie viac vyradené ako afektivita; preto v sne prevažuje afektivita nad intelektom, sen exponuje lepšie situáciu afektu. Sen ako každý iný psychický výtvor je zameraný na budúcnosť. Typické sny o skúškach ukazujú na budúcnosť, v ktorej sa musí individuum rozhodnúť. Tak isto sny o lietaní ukazujú na budúcnosť, sú to vlastne sny z ctižiadosti: byť hore a nie dole.

Vzhľadom na cieľovú zameranosť správania človeka aj „funkcia duševného orgánu“ spočíva v útoku alebo obrane, t. j. duševný orgán treba z tohto hľadiska chápať ako orgán zabezpečenia (istoty) a ochrany v procese adaptácie človeka v spoločnosti.

5. CIT MENEJCENNOSTI A SNAHA UPLATNIŤ SA

Cit menejcennosti je jedným z centrálnych pojmov Adlerovej individuálnej psychológie, prenikol ďalekosiahle za hranice odbornej literatúry a bežne sa používa ako komplex menejcennosti. Adler sám používa termín cit menejcennosti (*Minderwertigkeitsgefühl*). P. R. Hofstätter poznamenáva, že termín komplex menejcennosti pochádza od amerického recenzenta. Je to pojem vysvetľujúci ľudské správanie jednak z hľadiska genetického a jednak z hľadiska orgánového a situačného.

A. Adler ako aj Wexberg a iní zdôrazňujú genetické, resp. ontogenetické hľadiská, a to najmä situáciu dieťaťa v ranom detstve: zážitok závislosti od dospelých, bezmocnosť, napätie medzi chcem a môžem, z čoho vyplýva cit slabosti. „Z týchto troch zážitkových skupín — citu *bezmocnosti*, *slabosti* vo vzťahu k iným a *závislosti* od iných — skladá sa základná skutočnosť duševného života dieťaťa, ktorú Adler nazval *cit menejcennosti*“ (Wexberg 1931, str. 68). Cit menejcennosti nie je pojem získaný introspekciou, vznikol na základe interpretácie materiálu, podobne ako mnohé psychoanalytické termíny. Analyzovalo sa totiž cieľové správanie detí, najmä snaha „byť hore“ a snaha každý cit „byť dolu“ kompenzovať. Došlo sa k záveru, že táto snaha „byť hore“ alebo „snaha dieťaťa po uplatnení“ je vlastnou psychickou reali-

tou. Finalita snahy po uplatnení je smerová línia s imaginárnym cieľom absolútne „sa uplatniť“, čo v skutočnosti nijaký človek nemôže dosiahnuť a s takým imaginárnym východiskom — pôvodný cit menejcennosti, o ktorého psychickej realite nič nevieme a nič nemôžeme vedieť“ (E. Wexberg 1931, str. 69). Z toho vyplýva, že pôvodný zážitok menejcennosti je nevedomý, uvedomuje sa neskôr a nachádza sa len analýzou správania deduktívnym spôsobom.

Cit, resp. komplex menejcennosti môže vzniknúť aj na základe nejakého organického defektu a v tom prípade môže mať aj závažnejšie dôsledky pre rozvoj osobnosti. Adlerova náuka o orgánovej menejcennosti v podstate spočíva na domnienke, že orgány, resp. systémy orgánov môžu mať nejaké slabé ohnivé či už v dôsledku dedičnosti alebo vrodenej. Tieto slabé ohnivé môžu byť ľahšie náchylné na chorobu (napr. zažívaci systém, dýchací systém a pod.). Jestvujú však aj iné javy, napr. ľavorukosť a pod., ktoré hovoria o inom smere poruchy. Vcelku Wexberg pozná (1931, str. 100—101) tri druhy vplyvu orgánovej menejcennosti na duševnú štruktúru človeka:

a) Menejcenný orgán predstavuje slabý článok, v ktorom sa hromadia všetky ťažkosti organizmu.

b) Orgánová menejcennosť je základom kompenzácie, nadkompenzácie, predmetom tréningu, ktorého cieľom je z mínus urobiť plus.

c) Orgánová menejcennosť spôsobuje zosilnenie primárneho komplexu menejcennosti, zosilnenie snahy uplatniť sa vedie napokon k tomu, čo Adler pomenoval „nervózny charakter“. Ak sa hovorí o orgánovej menejcennosti, nemožno nespomenúť malý vzrast (velikášstvo), nepekný vzhľad (presunutie ťažiska do intelektovej sféry), krása (don Juan), menejcennosť pohlavného orgánu (tú uznával aj Freud) vytvára životný plán mužskosti a pod. Iste, mnohé problémy a vlastnosti vyplývajú z ťažkosti s trávením, stolicou a pod.

Ďalšou časťou náuky o cite menejcennosti je otázka jeho prekonania. Prekonať komplex menejcennosti sa dá podľa Adlera na základe snahy uplatniť sa a byť nadradený. Už dávno pred A. Adlerom F. Nietzsche rozvinul myšlienku „vôle po moci“ (*Wille zur Macht*), pravda, v zmysle jeho myšlienky nadčloveka. Preto sa v literatúre spomína myšlienková závislosť A. Adlera od Nietzscheho filozofie. Je tu však rozdiel: u Nietzscheho ide o filozoficko-etický pojem, vyplývajúci z myšlienky nadčloveka, u Adlera je to pojem psychologický, vysvetľujúci dynamiku ľudského správania (t. j. prekonať nedostatky, deficit, túžba byť rovnocenným, ba nadradeným).

Adler sa domnieva, že dieťa už pri narodení upozorňuje na seba, čo sú údajne prvé začiatky snahy človeka uplatniť sa. „Nemôžeme nijaké dieťa a nijakého človeka posudzovať, keby sme nemohli porovnať jeho spoločenský cit a príspevok jeho snahy po moci a nadradenosti nad inými... Cieľ sa stavia

tak, že jeho dosiahnutie poskytuje možnosť cítiť nadradenosť alebo vyzdvihnúť vlastnú osobnosť tak vysoko, že život sa zdá hodným života“ (A. Adler 1929, str. 24). Kompenzácia citu menejcennosti znamená vlastne to, keď človek v hodnotení seba hľadá dosiahnuť vyrovnanie medzi citom menejcennosti a takými cieľmi osobnosti, ktoré tento cit menejcennosti vyrovnávajú: „Duševný mechanizmus snahy po kompenzácii je analogický organickému životu, podľa čoho duševný orgán odpovedá na cit menejcennosti vždy so snahou tento páľčivý cit vyrovnať. Je dokázanou skutočnosťou, že keď životne dôležité orgány oslabnú, len pokiaľ sú životaschopné, začínajú odpovedať mimoriadnym zmnožením ich sily výkonu“ (A. Adler 1929, str. 57). To je takrečeno každodenný stav — rovnováha a vyvažovanie — cit menejcennosti a snaha prekonať ho. Tento zážitkový komplex sa v individuálnej psychológii volá *kompenzácia*. Podľa toho kompenzácia je prirodzeným mechanizmom organického života a teda aj duševného života a vlastne nepredstavuje nič choré.

Okrem tejto formy Adler rozoznáva ešte tzv. nadkompenzáciu (*Überkompensation*). Nadkompenzácia nastáva, keď cit menejcennosti pôsobí osobitne tiesnivo a individuum sa strachuje, že v živote ho budú ukracovať. V takých prípadoch „snaha o moc a nadradenosť je prehnaná, až chorobne vystupňovaná“ (A. Adler 1929, str. 57). Stáva sa to v prípadoch, keď dieťa vo zvyčajných podmienkach v niečom nevyhovuje. Také deti si potom stavajú vysoké ciele (tzv. nereálni jedinci z hľadiska úrovne ašpirácie), ženú sa za nimi tak, že ich spôsoby a metódy, štýl nezodpovedajú bežným mieram správania. Podľa toho nadkompenzačné správanie sa vyznačuje týmito znakmi: je nápadné, zasahuje rušivo do života iných ľudí. Subjektívne sa prežíva tak, že všetci sú proti jeho osobe. Adler uvádza, že nadkompenzácia sa vyznačuje aj určitými povahovými vlastnosťami alebo ich zosilnením: snaha byť nadradeným, márnomyseľnosť, ctižiadostivosť. Taký človek je taký zaujatý svojím snažením, že je neobyčajne citlivý na svoju osobu a prežíva obyčajne všetko tienisté, čo život so sebou prináša, a preto sa nemôže ani plne radovať zo života; takému človeku veľmi chýba spoločenský cit, ktoré je spoľahlivým vodidlom v živote.

6. OTÁZKA POHLAVIA PRI UTVÁRANÍ CHARAKTERU, TZV. MUŽSKÝ PROTEST

V individuálnopsychologickom výklade vzťahov medzi pohlaviami venuje sa pozornosť skôr sociálnym, sociologickým podmienkam v postavení ženy a muža v spoločnosti ako anatomicko-fyziologickým osobitostiam organizmu a sexuálnemu pudu.

Sexuálny život chápu adlerovci najmä vo vzťahu k funkcii rozmnožovania, t. j. zachovania rodu a z Freudovho princípu slasti, ktorým sa riadi libido,

nevedomie, ostal azda termín „prémia slasti“ (*Lustprämie*). Tzv. „prémia slasti“ má zabezpečiť rozmnožovanie, keďže zážitok slasti je najpodstatnejší pri reflexnom mechanizme pohlavného spojenia. E. Wexberg (1931, str. 166) význam sexu a sexuálneho zážitku charakterizuje takto:

Sexuálne napätie, resp. vegetatívne vzrušenie sa vyskytuje pred akoukoľvek skúsenosťou a prejavuje sa v tendencii priblížiť sa k pohlavnému partnerovi za účelom kohabitácie. Je to akási metodika, ktorá vznikla vo fylogénese, podľa ktorej z intímnych priblížení s partnerom vznikajúce podráždenia vyvolávajú reflexnú reťaz vedúcu k orgazmu. „Treba výslovne zdôrazniť, že ide výlučne o priebeh (*Ablauf*) reflexnej reťaze, pričom spoluúčasť psychického momentu nie je vonkoncom potrebná. Až po jednorazovej alebo viacrát zažitej skutočnosti z kohabitácie, s jej slasťou môže sa ako duševná skutočnosť vyskytnúť pranie opakovať tento zážitok, pranie, ktoré možno označiť ako sexuálny pud. „Z toho vidieť, že adlerovci sexuálny život vysvetľujú na základe vrodeného fyziologického reflexného mechanizmu, vedúceho ku kohabitácii, slúžiaceho rozmnožovacej funkcii. Až na tomto základe u dospelého jedinca vznikajú tzv. „duševné momenty“.

Pravda, Adler otázku pohlavia nechápal iba vzhľadom na funkciu rozmnožovania, ale poukázal na spoločensko-historické korene postavenia ženy a muža v spoločnosti. Ako je známe, vo vývoji spoločnosti jestvoval matriarchát, t. j. spoločnosť, v ktorej dominantné postavenie mala žena. Matriarchát vystriedal patriarchát, pre ktorý je príznačné vedúce, dominantné postavenie muža. O objavenie týchto fáz vo vývoji ľudskej spoločnosti sa zaslúžil J. J. Bachofen. Klasici marxizmu-leninizmu F. Engels a K. Marx ocenili tento objav a A. Adler postavenie muža a ženy v spoločnosti v rámci západnej civilizácie interpretoval psychologicky. Adler pritom vychádza z faktu, že vedúce postavenie v spoločnosti si muž musel vybojovať (čím patriarchát vystriedal matriarchát). Ďalej vedúce postavenie muža súvisí s vývojom súkromného vlastníctva, ktorým si muž zabezpečuje vedúce postavenie v rodine a spoločnosti ako vlastníka, zárobkovo činného a živiteľa.

Toto vedúce postavenie muža sa odráža v inej role muža a v inej role ženy v spoločnosti. Podľa tejto roly spoločnosť rezervuje iné schopnosti a povahové vlastnosti pre chlapca a iné pre dievča. Poukazuje sa na to, že už pri narodení sa príchod chlapca ináč hodnotí ako narodenie dievčaťa. Z toho potom vyplýva, že chlapec bude mať iný charakter ako dievča. Roli muža prislúcha dominantná povaha, kým dievčaťu má pripadnúť submisivita. Potom aj niektoré povahové znaky sa počítajú za „mužské“ (odvaha, hrdosť, dosiahnutie postavenia, pocty a tituly, víťazstvá nad ženami a pod.), resp. „ženské“ (poslušnosť, podriadenosť, citlivosť, slabosť a pod.).

Adler tvrdí, že tieto znaky a povahové vlastnosti nie sú výsledkom vrodených činiteľov, ale skôr dôsledkom tzv. „mužskej kultúry“. Zdôrazňovanie

„mužskosti“ v západnej civilizácii sa odráža aj v presvedčení, že muži sú nadanejší najmä pre prírodovedné odbory a nevyhnutne sú schopnejší pre vedúce miesto v hospodárstve a spoločnosti. Tzv. „mužská kultúra“ rôznymi prostriedkami ukazuje na ženskú menejcennosť. Počíta sa tu s rôznymi výroky biblie, s výroky slávnych filozofov (Strinberg, Schopenhauer, ako napr.: „Žena je najdokonalejší tvor po človeku,“ s vtipmi o opisovaní žien ako ľahkomyselných, nespoľahlivých, nepresných, malicherných, hlúpych („dlhé vlasy — krátky rozum“ a pod.). To sa odráža aj na platoch, keď ženy zarábajú menej ako muži atď.

Do takejto situácie sa rodí dievča a chlapec. Hneď pri narodení nastávajú rozdiely v hodnotení chlapca, ktorý má byť cenný, silný, nadradený, a dievčaťa, ktorej rola určuje poslušnosť, podriadenosť, prakticky menejcennosť. Prekonanie takéhoto menejcenného postavenia ženy a detí a z neho vyplývajúci cit menejcennosti prejavuje sa v tzv. „mužskom proteste“. Podstata tohto javu vyplýva vlastne z nespokojnosti ženy, resp. dieťaťa so svojim postavením, ktoré vedie k prekonaniu citu menejcennosti, v úteku od „roly ženy“. Útek od „roly ženy“ sa môže podľa Adlera prejavovať v týchto typoch:

K prvému typu patria ženy, ktoré si osvojujú mužské spôsoby, sú energické, aktívne, snažia sa predstihnúť svojich bratov, kamarátov, pestujú športy a iné záľuby, typickejšie skôr pre chlapcov. Bránia sa aj láske a manželstvu, nemajú radi domáce práce a pod. Základný tón ich správania udáva obranný postoj proti „role ženy“, čo niekedy môže vyústiť do „mužatstva“. Iný typ žien tvoria tie, ktoré rezignovali a prispôsobujú sa, sú poslušné a pokorné. Chcú byť všade, ale sa im to veľa nedarí. Sú to ženy dobrého srdca, ale nestačia vo všetkom, trpia slabosťou a nervozitou. Je to typ, ktorý nemá veľa radosti na svete. Iný typ tvoria ženy, ktoré sú samy presvedčené o menejcennosti ženy, neodmietajú „rolu ženy“ a sú toho názoru, že len muž môže dosahovať vynikajúce výkony. Tento typ sa proti mužovi búri tak, že mnohé práce v domácnosti stále presúva na muža, pretože ich môže podľa nich urobiť len muž. Iné ženy hľadajú v kapitalistickej spoločnosti únik do kláštora, resp. rýchlo nastúpia do zamestnania a tak chcú byť nezávislé (porov. A. Adler 1929, str. 93—112).

Adlerovci z tohto aspektu — odmietnutia — „roly ženy“ ako prejavu osobnej snahy o uplatnenie interpretujú najrôznejšie vzťahy medzi pohlaviami, napr. homosexualita je dôsledným mužským protestom v extrémnej forme; koketéria je mužský protest uskutočňovaný ženskými prostriedkami (mužov prinútiť na kolená). To zodpovedá ženskej márnomyseľnosti a môže viesť k láske. Tu sú podľa Wexberga takéto vzťahy: najlepším prostriedkom na to, aby sa muž zamiloval, je zamilovať sa do neho. Tým žena dosiahne, že je zbožňovaná ako čosi jedinečné, dokonalé, vytúžené. Po vyznaní lásky žena je žiarlivá, prejavuje žiarlivosť a túhu neprísť o svoje panstvo. Závislosť

od muža používa ako nástroj moci (Wexberg 1931, str. 182) podobne ako rozmazané dieťa. Boj o prestíž sa vedie slovami: „Ty ma už neľúbiš“ a pod. Aj nevera je výrazom pomsty, znehodnotenia partnera atď.

7. NEURÓZA

Adler na rozdiel od Freuda otázku neuróz, ba dokonca psychóz nehodnotí výlučne z klinického, skôr zo sociálneho a pedagogického hľadiska. Vyplýva to vlastne z jeho základnej koncepcie psychiky, podľa ktorej osobnosť je finálne orientovaná na cieľ: uplatniť sa v povolání, láske a spoločnosti. Vyplýva to z citu menejcennosti, z ktorého vyplýva túha po moci so svojimi mechanizmami kompenzácie, nadkompenzácie, obrannými mechanizmami a pod.

K neuróze dochádza vtedy, keď prehnaná egocentrická orientácia, prehnaná ctižiadostivosť sa dostane do kolízie s možnosťami realizácie. Tu dochádza ku konfliktu, z ktorého sa volí východisko v neuróze tak, aby nedošlo k strate prestíže, t. j. neuróza je potom útekom do choroby, nesprávnym riešením vzťahu osobnosti k vonkajšiemu svetu. Preto aj tzv. „nervózny charakter“ líši sa od normálneho len vysoko kladenými životnými líniami a insuficienciou realizovať ich.

A. Adler (1924, str. 16—17) zahrnuje svoje názory na neurózu do 12 bodov. Uvádzame z nich najpríznačnejšie:

a) Každú neurózu možno chápať ako kultúrne pomýlený pokus oslobodiť sa z citu menejcennosti tak, aby sa získal cit nadradenosti.

b) Cesta neurózy nevedie po línii sociálnej aktivity, nezameriava sa na riešenie daných životných otázok, ústi viacmenej v úzkom kruhu rodiny a vynucuje izolovanie pacienta.

V ďalších bodoch zdôrazňuje, že v neuróze nahradzuje realitu skôr fantázia, hľadanie náhradného cieľa, tlak spoločnosti nahradiť vlastným protitlakom, majúcim revoltujúci charakter; používa materiál z afektívnych zážitkov, rôznych maličkostí, ktoré majú odvieť pozornosť od dôležitých životných problémov; potom podľa potreby ako výhovorka, resp. zámienka sa využije: strach, nutkavé stavy, nespavosť, bezmocnosť, perversia, halucinácie, chorobné afekty, neurastenické a hypochondrické komplexy a psychotické stavy (*Zustandsbilder*). Liečenie sleduje zmeniť tzv. „prestížnu politiku“ pacienta tak, aby sa obnovil spoločenský cit a aby sa individuum začlenilo do reálnych vzťahov v živote, rodine, povolání, spoločnosti.

8. NEOPSYCHOANALÝZA

Psychoanalytické hnutie, ako sme videli hneď v prvej kapitole, zažilo krízu už vo svojich počiatkoch. Táto kríza mala trvalý charakter a poznamená-

la ďalší vývoj psychoanalýzy, v ktorom možno rozlíšiť tri skupiny alebo prúdy.

Do prvej by sme mohli zaradiť (podľa Wyssa, 1961) tzv. ortodoxných psychoanalytikov, ktorí sa hlásili priam ku Freudovi, rozpracúvali jeho myšlienky, ďalej dopĺňali chýbajúce medzery, resp. robili nevyhnutné korektúry. K tejto skupine sa počítajú K. Abraham, S. Ferenczi, O. Fenichel; britskú skupinu tvorili E. Glover, E. Jones, A. Freudová, M. Kleinová; do skupiny v New Yorku patrili H. Hartmann, E. Kris, E. Loewenstein, R. Spitz. Z ostatných možno spomenúť Th. Reika, W. Reicha, P. Federna, H. Menga, F. Alexandra (psychosomatická medicína).

Druhú skupinu tvorí tzv. neopsychoanalýza. Pre túto skupinu je príznačný oklon od Freudových zásadných téz o sexualite, resp. biologickej a nevedomej determinácii správania a prihliadnutie na medziľudské vzťahy, kultúrne vplyvy, zdôraznenie sociálneho prostredia a sociálnych faktorov ako rozhodujúcich pre normálny vývin osobnosti. Podľa D. Wyssa (1961, str. 173) neopsychoanalýza (lepšie povedané neoanalýza) má tieto spoločné znaky:

- a) Odmietnutie teórie libida.
- b) S týmto odmietnutím väčšina autorov — s výnimkou H. S. Sullivana) a H. Schultz-Henckeho — venuje len malú pozornosť genetickým (vývojovo genetickým) hľadiskám pri vzniku osobnosti.
- c) Naproti tomu sa pripisuje veľká dôležitosť vplyvom okolia.
- d) Predstava o štruktúre Freudovej náuky o inštanciách sa vcelku opúšťa, s ňou aj náuka o obranných mechanizmoch.
- e) Namiesto toho presne sa skúmajú tzv. chybné postoje (*Fehlhaltungen und Fehleinstellungen* — štúdium správania).
- f) Význam nevedomia, ktorý mu pripísal Freud, je podstatne zúžený a hodnotený len ako „okrajový jav“ (*Randphänomen*).
- g) Úloha sexuality je veľmi obmedzená.
- h) Výskumu symbolov (sny, chybné výkony) a jeho dešifracii nepripisuje sa nijaký osobitný význam (okrem E. Fromma, Th. Frencha, H. Schultz-Henckeho).
- ch) Prevažná časť autorov sa so svojimi knihami obracia viac na vzdelaných laikov ako na odborníkov.

Medzi neoanalytikov Wyss zaraďuje A. Adlera, K. Horneyovú, E. Fromma, H. S. Sullivana, H. Schultz-Henckeho, Th. Frencha, S. Radóa, A. Kardinera.

Tretiu skupinu tvoria filozoficky orientované teórie C. G. Junga, O. Ranka, L. Binswanger (existencionálna analýza), V. Weizsächera a skupina zaoberajúca sa problematikou partnerstva (M. Buber, M. Scheler, K. Löwith, E. Michel, P. Christian).

Vzhľadom na poslanie našej práce nepokladáme za potrebné rozširovať sa o prvej a tretej skupine (základné princípy sme už vyložili), ale pokúsime

sa v stručnosti charakterizovať neoanalytické názory najmä K. Horneyovej, H. St. Sullivana a E. Fromma, keďže vzbudili pozornosť svojou kritikou Freuda a novými aspektmi, ktoré skúmajú ďalšie možnosti psychoanalytického hnutia.

Karen Horneyová

Karen Horneyová začala psychoanalýzu prakticky vykonávať v zmysle Freudovej ortodoxie najprv v Berlíne, potom v Chicagu, bola členkou Psychoanalytického ústavu v New Yorku. Napokon bola dekanou Nového amerického ústavu pre psychoanalýzu. V tejto funkcii zomrela r. 1952.

K. Horneyová v svojej práci *Nové cesty psychoanalýzy* (nem. prekl. 1951) sa pokladá za oprávnenú kriticky sa vyjadriť o psychoanalýze, pretože 15 rokov sa riadila Freudovou ortodoxnou náukou a pozná úskalia a hranice psychoanalýzy. Uvedme aspoň niekoľko jej kritických poznámok k teórii libida a Freudovej náuky o inštanciách ono — ja — nadja.

a) Chybu Freudovej náuky o libide vidí v tom, že jej podstatu tvorí náuka o premene pudov a podľa toho takmer všetky charakterové vlastnosti a znaky sa dajú vysvetliť na základe libida. Napr. každý postoj je nesplnené prianie, každé sebauplatnenie je nesplnený prejav sadizmu atď. „Vzhľadom na tieto okolnosti musíme urobiť záver, že idea libida je nedokázaná. To, čo sa ponúka ako dôkaz, pozostáva z neoprávnených analógií a zovšeobecnení a platnosť materiálu vzťahujúceho sa na erogénne zóny je veľmi pochybná“ (tamže, str. 51). O Freudových inštanciách hovorí: „Len tým, že sa vzdáme náuky o pudoch, môžeme sa niečo dozvedieť o ‚ja‘, ale to bude iný fenomén ako ten, ktorý videl Freud“ (tamže, str. 192). Ďalej navrhuje vzdať sa aj Freudovej teórie ja, pretože je len akýmsi sluhom a dozorcom ono, a preto nemôže byť ani predmetom teórie, ktorej cieľom je obnovenie jeho spontaneity, schopnosti úsudku“ (porov. tamže, str. 193). Práve tak kriticky sa stavia aj k inštancii nadja, ktorá vraj vznikla na základe Freudovho predpokladu, že u neurotika prevláda silná neurotická tendencia po dokonalosti. Freudova predstava o nadja potom spočíva na teórii libida a pudu smrti. Freudov pojem „nadja“ je akýmsi agensom zákazového charakteru, je to akási tajná polícia, ktorá vytuší zakázané pudové impulzy a prísne ich trestá, teda disponuje deštruktívnou silou. Pravda, niekedy ja musí predstierať nejakú dokonalosť, bezchybnosť. V takých prípadoch potom nadja „nie je viac osobitným agensom v rámci ‚ja‘, ale špeciálnou požiadavkou dotyčného. Nie je advokátom morálneho zdokonaľovania, prejavom potreby neurotika vzbudiť zdanie dokonalosti“ (tamže, str. 220). Z týchto poznámok dá sa tušiť, že K. Horneyová odmietla Freudove biologizujúce tendencie a hľadá nové cesty. V čom je jadro jej koncepcie?

K. Horneyová na prekonanie teórie libida a vývoja libida ako kritéria na posúdenie, čo je normálne a čo abnormné, navrhuje brať do úvahy spoločenské a kultúrno-etické normy tej-ktorej spoločnosti. Domnieva sa, že normy z konca minulého storočia, platné vo Viedni, nemôžu platiť univerzálne, a preto sa podľa nich nedá posúdiť, čo je normálny vývoj a abnormný vývoj nedajú sa prenášať na iné etniká a kultúry. Už etnológovia poukázali, že tzv. „rola“ muža a ženy závisí od spoločenskokultúrnych podmienok, noriem.

Podľa Horneyovej normálne správanie charakterizuje plasticnosť, prispôsobivosť, tvorivosť, kým pre neurotické správanie je príznačná strnulosť v postojoch, predpojatosť, napr. medzi možnosťami a ich uskutočňovaním, neprispôsobivosť. Základným zážitkom, ktorý je v pozadí každého správania, je strach a tendencia prekonať strach, preto strach sa stáva aj príčinným faktorom neurotického správania. Neurotická osobnosť vzniká z obrany pred strachom, čo sa prejavuje v deformáciách správania, resp. v deformáciách charakteru. Analýza neurózy nemá sledovať genetický aspekt. Freud, ako vieme, išiel až do včasného detského veku a tam hľadal príčiny neurózy. Horneyová naproti tomu sa domnieva, že treba analyzovať situácie, v ktorých k neurotickým deformáciám správania dochádza. Na otázku, kde hľadať pramene strachu, odpovedá: Nedostatok nehy, tepla, lásky, uznania v detstve vedie k zážitku osamelosti, bezmocnosti, zážitku neprajnosti a nepriateľstva sveta, v ktorom sa dieťa vyvíja. Toto všetko sa odráža v zážitku nepriateľstva a príslušných postojoch (tzv. základný strach — *basic anxiety*) a s ním späté základné nepriateľstvo (*basic hostility*). Základný strach a základné nepriateľstvo vedú k vytvoreniu základného konfliktu, ktorý spočíva v protikladných tendenciách — „ísť k ľuďom“ — (submisivita), „odtiahnuť sa od ľudí“ alebo „ísť proti ľuďom“ (agresivita). Tieto postoje môžu už byť prejavom neurotických tendencií. Strach (*Angst*), anxiozita je určitá subjektívna, viac-menej trvanlivá podoba (stav) — (jestvujú testy na meranie anxiozity), vyplývajúce najmä z potlačeného nepriateľstva. Neurotický strach vzniká práve v dôsledku nepriateľských (agresívnych) tendencií. Oproti tomu rozlišuje bojazlivosť (*Furcht*) ako stav vyvolaný určitou konkrétnou situáciou. Individuum sa strachu bráni týmito formami: 1. racionalizáciou (vlastný strach odôvodňovať strachom o iného), 2. jeho popieraním, t. j. v podstate potláčaním, 3. jeho otupovaním (napr. alkoholom), 4. vyhýbaním sa situáciám vedúcim k strachu. Na tomto základe sa vyvíjajú aj určité charakterové typy: poddajný, submisívny, agresívny a utiahnutý, strániaci sa ľudí.

V poslednom diele (*Neurosis and Human Growth*, New York, 1950) rozpracovala K. Horneyová myšlienku sebauskutočňovania vzhľadom na problematiku neurózy. V podstate vychádza z toho, že potreba sebauskutočnenia je vlastná každému človeku a trvalo pôsobí vo vývoji. Neuróza vzniká potom tak, že na podklade potreby po sebauskutočnení vytvorí sa zidealizo-

vaný, prehnaný obraz seba, tzv. „systém neurotickej pýchy“, v ktorom sa odrážajú rôzne neurotické tendencie sebauplatnenia, sebaupreslávenia, resp. nároky tvoriť výnimku, nároky na seba, riadiace sa neuroticky zidealizovaním seba. Takto chybné postavený obraz seba a z neho vyplývajúce nároky vedú potom k veľkým rozporom medzi skutočným prežitým obrazom seba, čo vedie k sebaodcudzeniu, sebaopodceneniu a pod. Východisko z tohto intrapsychického konfliktu medzi ideálom seba a skutočným prežívaním seba vidí Horneyová v týchto formách správania: expanzia — zistenie moci nad iným, venovanie sa iným — tendencia byť oblúbený a ľahostajnosť — rezignácia.

Z tejto stručnej schémy vidieť opozíciu proti Freudovi, v mnohých otázkach príklon k Adlerovi; vplývala aj na E. Fromma, základný spôsob myslenia pohybuje sa aj tu v rámci reformovanej psychoanalýzy.

Erich Fromm

Erich Fromm sa preslávil mnohými dielami, preloženými do takmer všetkých svetových rečí a tým ďalekosiahle ovplyvnil myslenie na Západe. Aj u nás vyšli niektoré jeho práce. Základnými dielami sú *Strach zo slobody* (vyšlo r. 1941) a *Psychoanalýza a etika* (vyšlo r. 1947). Fakt, že Fromm prihádza k neoanalýze zo sociológie, dáva charakter aj jeho dielu orientovanému filozoficky, prihliadajúcemu na kultúrno-sociálne faktory vo vývine človeka.

Uvedené sa odráža hneď v jeho hodnotení pudov. Freudova teória vychádzala z toho, že pudy tvoriace podstatu človeka sa dostávajú do konfliktu so spoločnosťou a jej normami. Fromm poukazuje však na inú stránku pudového založenia človeka. Napr. pudy a inštinkty u zvierat pevne určujú správanie späté s organickými potrebami. Hoci aj u človeka nachádzame pudy (sexualita, hlad, smäd a pod.), vlastnosti ľudí (lásky, nenávisť, túha po uplatnení a pod.) nedajú sa simplifikovane vysvetliť zo sexuálneho pudu, ale vytvárajú sa na základe učenia v procese socializácie a kulturizácie. Nejde tu teda o problém pudu kontra spoločnosť, ale flexibilita pôvodnej povahy je taká, že pudy síce spoločnosť môže potláčať, ale môže pôsobiť na vytváranie nových pudov, potrieb a ich všestrannú diferenciáciu. Hoci človek je súčasťou prírody, je aj akousi obrannou formou prírody, a preto ho skôr pochopíme zo vzťahov k prostrediu, k spoločnosti. Správanie človeka, spôsob jeho života a charakter, typ osobnosti je závislý od spoločnosti, jej ekonomiky, ba mohlo by sa povedať, od spoločensko-ekonomickej formácie. Vyplýva to z potreby jedinca a z potreby spoločnosti. Jedinec sa môže uplatniť len v danej spoločnosti tak, že ju akceptuje a spoločnosť bude vtedy dosahovať úspech, keď jej členovia budú dobrovoľne konať tak, ako spoločnosť vyžaduje (porov.

J. A. C. Brown, 1961). Vo svojej knihe *Strach zo slobody* opisuje historický vývin vzťahov medzi človekom a spoločnosťou. Vychádza z pôvodnej identity animistického spôsobu myslenia primitívneho človeka s prírodou a spoločnosťou určujúcou spôsoby jeho správania. Stredovek analyzuje tak, že tu už došlo k strate jednoty človeka s prírodou, ale spoločenský poriadok, určený feudalizmom a cirkvou, každému človeku určil jeho miesto v spoločnosti, t. j. jeho rolu, ba čo viac, aj oblek. Čiže tu bola identita so spoločnosťou a tým bola zabezpečená aj istota človeka. Príchodom buržoázie a kapitalizmu zrútili sa všetky doteraz platné normy a hodnoty. Hlavným sa stáva bohatstvo a tým aj boj o život. Vznik buržoázie súvisí — podľa Fromma — s protestantizmom, a preto ten, ktorý je bohatý, požíva priazeň boha, kým chudobný je v nepriazni. Tým však nastáva určitá kríza v postavení človeka v spoločnosti. Človek si musí sám vydobyť svoje miesto, je slobodný, ale tým súčasne neistý, izolovaný od spoločnosti a pochybovačný. Sloboda — podľa Fromma — prináša neistotu, pochybnosť, osamelosť. Človek však musí dať zmysel svojmu životu a v tom spočíva jeho tvorivosť. Život má taký zmysel, aký mu tvorivý človek dá. Analýza ďalšieho spoločenského vývoja v dvadsiatom storočí spočíva asi v tomto: Industriálna spoločnosť neobsahuje také prvky, na základe ktorých by sa človek vedel sám včleniť do takých vzťahov, aké boli na počiatkoch jeho vývinu, ktoré by mu dali istotu. Preto vytvára autoritatívne štátne formy, ktoré ponúkajú miesto pôvodných náhradné, sekundárne vytvorené vzťahy (tzv. pseudovzťahy, v ktorých miesto konajúceho ja vzniká pseudo ja). Táto tzv. analýza spoločenského vývoja je podobnou psychologizáciou ekonomicko-spoločenských zákonitostí, s akou sme sa stretli už u Freuda, pravda, v inom variante.

Vychádzajúc z pojmu sloboda Fromm analyzuje formy úteku človeka od slobody, pretože nie každý človek vie nájsť tvorivú cestu životom. Včleňovanie do spoločnosti sa volá socializácia. Socializácia predstavuje základnú zámeranosť človeka vyriešiť jeho vzťahy k spoločnosti, profesii, láske a pod. Pravda, nie u každého človeka socializácia prebieha normálne. Jestvujú rôzne neurotické formy, ktorými človek rieši problém osamelosti, bezmocnosti, neistoty. Sú to:

a) Masochizmus, prejavujúci sa v neurotickej oddanosti. Keďže ide o neurotické riešenie, city oddanosti, lásky nie sú tou skutočnou láskou.

b) Sadizmus (Horneyovej neurotickej tendencie po moci), prejavujúci sa v snahe urobiť iných závislými od seba, pričom môže dochádzať k exploatacii alebo k rôznym formám násillia.

c) Deštruktivizmus, obsahujúci v sebe komponenty sadomasochizmu, v snahe uniknúť pred vlastnou slabosťou, prejavuje sa tak, že možný zdroj ohrozenia sa snaží eliminovať, potláčať prejavy tvorivého riešenia atď. (Horneyovej manager).

d) Konformizmus (*automaton conformity*) je taký spôsob riešenia vzťahu k spoločnosti, v ktorom jedinec je taký konformný, ako sa to len žiada, chce byť taký, aký ho spoločnosť chce. Tu je ja nahradené pseudo ja, t. j. bez vlastnej mienky, názoru.

Druhou základnou formou riešenia vzťahu k sebe, okoliu je proces asimilácie, t. j. vnímania a chápania sveta, nadobúdania postojov. Poruchy asimilácie vedú k neurotickým formám, ktoré sa prejavujú v piatich charakterových typoch prežívania alebo postoja:

a) Receptívny charakter sa orientuje na vonkajšie zdroje, ku ktorým sa správa spotrebiteľsky. Ak sa vonkajšie zdroje skrátia, dostáva sa do krízy.

b) Exploatačný, resp. vykorisťovateľský charakter berie všetko, čo je možné. Spája sa to s agresivitou. Opäť neproduktívny typ.

c) Sporivý charakter (Freudov análny) prejavuje sa sporovlivosťou, pedantériou, poriadkumilovnosťou. Uzatvára sa od sveta.

d) Účelový, marketingový charakter je konvenčný typ, ktorý na všetko hľadí z aspektu predaja a kúpy, úspech je kritériom, úspech sa hodnotí podľa zisku.

e) Produktívny, tvorivý charakter je jediný charakter, u ktorého je proces asimilácie normálny. Pre produktívny charakter je príznačné, že na základe poznania seba a lásky k sebe vie vyjsť za hranice seba a vie pochopiť a porozumieť aj inému človeku a aj iného človeka milovať. Netreba azda podotýkať, že v konkrétnej podobe takéto čisté typy nejestvujú. Súčasne dodávame, že všetkým týmto typom zodpovedajú charaktery opísané Freudom (pozri str. 178). Z tejto stručnej charakteristiky vidieť, že Fromm v protiklade k Freudovi presunul problém konfliktu ako zdroja neurózy z dichotómie pudu versus spoločnosť na strach z rizika slobody v súčasnej kapitalistickej spoločnosti, pre ktorú sú platné zákony boja o život, boja o bohatstvo.¹

Harry Stack Sullivan

H. St. Sullivan, podobne ako ostatní neoanalytici, je značne nezávislý od Freuda, jeho myslenie ovplyvnila najmä behavioristická sociálna psychológia, a preto kladie dôraz na medziludské vzťahy nielen v psychológii, ale aj v psychiatrii. Nie je spokojný so súčasným stavom v psychiatrii. Jeho koncepcia vychádza zo základných ľudských snáh, tendencií, venuje sa opisu etáp ontogenetického vývoja ako etáp utvárania seba a pri základnom konflikte pripisuje hlavnú úlohu strachu. Nevyriešenie konfliktu vedie k neurózam a iným patologickým formám správania.

¹ Pozri aj A. Sirácky 1966, str. 265—295.

Primárnymi dynamickými a integračnými činiteľmi ľudskej povahy sú tendencie alebo snahy po uspokojení (*pursuit of satisfactions*) biologických potrieb (spánok, potrava, nápoj a pod.) a tendencie po zabezpečení istoty (*pursuit of security*). Na základe týchto primárnych snáh sekundárne vo vývoji vzniká tendencia po moci, tá má slúžiť tendenciám po uspokojení a istote, ktoré vzájomne súvisia. Tendencia po uspokojovaní sa prejavuje napätím v hladkom svalstve vnútorných orgánov, ako aj v kostrovom svalstve. Uspokojenie sprevádza zníženie napätia, zníženie pozornosti a pocit potreby spánku. Prirodzený rytmus možno vidieť u detí: spánok — hlad (kontrakcie žalúdočného svalstva) — tendencia uspokojiť hlad — uspokojenie — spánok. Tendencie zabezpečenia istoty vznikajú v medziľudských vzťahoch. Je to činnosť ľudí (myšlienky, city, reč, konanie, vzťahy a pod.), ktorá pôsobí na dieťa, vrastajúce do ľudskej civilizácie a kultúry. Táto činnosť pôsobí na dieťa jednak priamo zámerne (výchovne) a jednak nepriamo, procesom empatie. Výchova (indoktrinácia) je osvojenie normy správania, t. j. toho, čo je dovolené, dobré, zakázané. Dosiahnutie uspokojenia v súhlase s normami vedie k citu spokojnosti a istoty; uspokojovanie mimo noriem alebo proti normám vyvoláva city neistoty, nespokojnosti, vedomie, že jedinec je zlý, insuficientný. Proces „empatie“ spočíva v akomsi prenose stavov a postojov z okolia na dieťa na základe vcítania alebo vycítania. Empatia je teda akýsi emocionálny prenos postojov dospeľých na dieťa. Podľa toho napätie, resp. nesúlad v rodine, obavy a strach môže pôsobiť na dieťa, prenášať sa naň, nevedome vyvolávať v ňom obdobné subjektívne stavy, ktoré môžu determinovať aj objektívne správanie (poruchy s jedným a pod.). Obrazne povedané, nie to, čo sa hovorí (resp. nielen to) a prikazuje, pôsobí na dieťa, ale dieťa bezprostredne utvára atmosféru rodiny, školy spoločnosti. Uspokojovanie základných tendencií prináša uvoľnenie, eufóriu, ktorej protikladom je obava, strach. Empatia u dieťaťa vyvoláva obyčajne protikladné stavy: spokojnosť—nespokojnosť, eufóriu—strach, napätie—relaxáciu. Trvalé stavy obáv, nepriateľstva u rodičov vyvolávajú empatizovanú obavu u dieťaťa. Základným motívom ľudského správania je vyhnúť sa strachu a mať schopnosť získať uspokojenie a istotu.

Sullivan venoval značnú pozornosť vývoju osobnosti človeka, kde rozviedol jednak chápanie „seba“ (*self*) ako objektívne pozorovateľnej stránky osobnosti a jednak vývojové fázy utvárania „seba“. „Self“ predstavuje akési jadro možností, ktoré sú indivíduu vrodené a ich realizácia v prevažnej miere závisí od spoločenských možností; „self“ ďalej predstavuje súhrn reflexných hodnotení, t. j. odráža hodnotenie noriem spoločnosti. „Self“ a jeho organizácia sa utvára najmä v detstve, resp. vo formatívnych rokoch, súvisí vždy s minulosťou, ale aj s budúcnosťou a jej hlavná funkcia je vyhnúť sa strachu. Vývin osobnosti od narodenia až po dospelosť prebieha takto:

- a) Rané detstvo (0—3) — význam empatie, uvedomenie si „seba“;

b) Detstvo — rečový styk, začleňovanie sa do spoločnosti, osvojovanie si spoločenských noriem, konfrontácia záujmov dieťaťa a spoločnosti;

c) Obdobie zaškolenia, hier a radosti — hry a súperenie s vrstovníkmi, snaha po príslušnosti k skupine, snahy o uplatnenie, dosiahnutí reputácie;

d) Predadolescenčné obdobie od 8 a pol roka do 12 roku — nadobúdanie vedomostí a zručností, nadväzovanie nových priateľstiev, oceňovanie priateľstva, prechod od egocentrického ku spoločenskému cíteniu a mysleniu;

e) Adolescencia raná — stredná a neskorá — sexuálne dospievanie, vytváranie intímnych vzťahov, vytváranie sebaúcty a úcty k iným — základ vnútornej slobody, umožňujúcej včlenenie sa do spoločnosti;

f) Dospelosť. „Self“, ako sme hovorili, je systém, ktorý ovládajú tendencie po uspokojení a istote a má viesť k vyhnutiu sa strachu. „Self“ je ovplyvňovaný skúsenosťou, ale aj zážitkami z detstva. „Self“ je udržiavaný v takej forme, ktorá by ho chránila pred narušením z obavy pred stratou istoty a uspokojenia. Také skúsenosti, ktoré by mohli ohroziť „self“, vyvolávajú procesy selektívnej nepozornosti (*selective inattention*) a rozštiepenia (*dissociation*), t. j. útlmu, resp. potlačenia tých skutočností, ktoré v „self“ vzbudzujú obavy zo straty uspokojovania a istoty. Disociované predstavy sú niečo podobné ako nevedomé, kým predstavy, ktoré vznikli v procese „selektívnej nepozornosti“, vzťahujú sa tak isto na „self“ ponaučenie zo skutočnosti (je to ako stupeň predvedomia u Freuda). Obyčajné skutočnosti, ktoré prešli procesom selektívnej nepozornosti, resp. disociácií sa obyčajne neadekvátne vnímajú, chápu a vysvetľujú, čo môže napokon viesť k patologickým formám správania. Sullivan opisuje 10 takýchto možných patologických riešení alebo typov: sebaobsluhujúci, neintegrovateľný, nenapraviteľný, ctižiadostivý, asociálny, neadekvátny (masochistický), návykovej stereotypie (homosexuál) a napokon typ večnej mladosti, t. j. typ stále hľadajúci svoj ideál.

Na záver by sme mohli uviesť, že neoanalytici prebrali opäť Freudovu metódu výkladu (*Deutung*), Freudov spôsob myslenia, a neprípisujú taký význam nevedomiu v správaní. Na druhej strane sa odklonili od Freudovej sexuálnej a biologickej determinácie správania (libido, oidipovský komplex a pod.), pričom zdôraznili spoločenské, kultúrne faktory pri utváraní charakteru. Okrem iného vyzdvihli dôležitosť medziľudských vzťahov pre vývoj jedinca, význam špecificky ľudských potrieb, najmä potreby sebarealizácie, ako aj význam pojmu „seba“ v rámci psychológie osobnosti. Súčasne treba konštatovať, že nepriniesli nijakú ucelenú teóriu. Vplyv neoanalýzy na myslenie vzdelaných laikov na Západe je značný. Súčasne možno povedať, že aj vývin rôznych psychologických disciplín, najmä sociálnej psychológie, vplýva na neoanalytické výklady psychologických javov.

9. POZNÁMKY NA ZÁVER

Na záver k A. Adlerovi a neoanalýze treba pripojiť niekoľko zhrnujúcich poznámok.

Čo sa týka Adlera, mnohé sme už povedali v prvej kapitole. Rozchod s Freudom pre Adlera neznamenal, že prestal psychoanalyticky myslieť, veď založil Slobodnú psychoanalytickú spoločnosť. Vcelku Adlerova tzv. individuálna psychológia má s ortodoxnou psychoanalýzou spoločné predovšetkým:

a) metódu „výkladu“ duševných javov, ďalej metodiku ošetrovania pacientov;

b) dynamika duševného diania je tak isto v nevedomí, je to túžba „byť nadradeným“, ktorá určuje tzv. „životnú líniu“. Na veci nič nemení fakt, že Adler nevenuje toľko pozornosti opisu práce nevedomia;

c) výklad snov spočíva v podstate na Freudovi, ako to uvádza aj Wexberg;

d) dynamiku celému daniu dáva zažitý cit menejcennosti, čiže Freudovho Erosa nahrádza túžba po moci prameniaca z citu menejcennosti.

Z toho, čo sme povedali, vidieť aj rozdiely medzi Freudom a Adlerom. Z nich sa na prvé miesto dostáva najmä inštancia „ja“ a jeho obranné mechanizmy, ktoré majú zabezpečiť integritu osobnosti a prispôbenie spoločenským podmienkam. To je v psychoanalytickom hnutí progresívna myšlienka, a preto aj ďalší vývoj neoanalýzy nadväzuje v mnohých hlavných myšlienkach viac na Adlera, pričom však základná metodologická platforma a spôsob myslenia viaže aj neoanalytikov k Freudovi.

V ďalšom možno pozitívne, prirodzene, v rámci psychoanalytického hnutia, hodnotiť Adlerov pokus pristupovať k mnohým otázkam sociálno-historicky, napr. k problematike ženskej otázky, k postaveniu ženy v spoločnosti a pod.

Napokon by sme upozornili na významnú myšlienku životných línií, ktorá po zbavení jednostrannosti môže nadobudnúť v psychológii osobnosti významné miesto. Veď aj v pedagogike sa hovorí o dôležitosti „perspektívnych línií“.

Vcelku sa nazdávame, že Adler a jeho koncepcia nedosiahla taký stupeň prepracovanosti, ako sme to videli u Freuda, hádam aj preto, že z Freuda vychádza. Chce podobne ako Freud na základe jedného motívu ľudského správania vysvetliť všetko, tým je dané aj jej obmedzenie. Iste, v mnohých konkrétnostiach, napr. u funkčne narušených detí a pod., treba prihliadať aj na tie mechanizmy, na ktoré upozornil Adler, ale ani jeho náuka nemôže byť základom pre psychológiu osobnosti.

V sovietskej psychológii, po preskúmaní psychológie A. Adlera, E. V. Šoročovová (1966, str. 182) došla taktiež k podobnému stanovisku: „Adler sa oddelil od Freudovej psychoanalýzy a vytvoril svoju koncepciu, ktorú nazval ‚individuálnou psychológiou‘. Nijaké základné zmeny psychoanalytických ideí v individuálnej Adlerovej psychológii nenastali. Freud ostro odsudzoval Adlerov ústup od psychoanalýzy najmä preto, že sa zriekol sexuálnej teórie neuróz, no súčasne poznamenáva, že mnohé novinky, ktoré zaviedol Adler, znova majú iba iné vysvetľovanie psychoanalytických téz... Adler neuznal výnimočnosť pohlavného inštinktu, kým pre Freuda tvoril tento inštinkt základ sústavy.“

Neofreudizmus alebo neoanalýza je v podstate poslednou fázou v psychoanalytickom hnutí, orientovanou skôr na Adlera, resp. prihliadajúcou aj na výsledky iných vied, nielen psychoanalytických náuk a doktrín, pričom neopúšťa pôdu „výkladu“ duševných javov, zavedenú Freudom, aj keď môže použiť iné vysvetľovacie princípy. Aj keď nezamýšľame podávať analýzu jednotlivých neoanalytikov, pokladáme za potrebné poukázať najmä na niektoré skutočnosti.

Predovšetkým u neofreudistov ide o to, aby sa psychoanalýza stala všeobecnou psychologickou teóriou aj za cenu upustenia od ktorejkoľvek Freudovej náuky (napr. náuky o libide), pričom základné myšlienky o nevedomej a pudovej determinácii správania musia byť zachované. Napr. v Rapaportovej štruktúre psychoanalytickej teórie medzi základné tézy patria tieto: „Celé správanie je v poslednom dôsledku určené pudovo“, aj keď hovorí: „Rozhodujúca úloha, ktorá sa pripisuje libidinóznym pudom, nie je teoretickou nevyhnutnosťou v tomto systéme“ (1959, str. 51). „Rozhodujúce determinanty správania sú nevedomé.“ Toto sú najrozhodujúcejšie vety psychoanalytickej štruktúry a teda aj neoanalytickej teórie, kým ostatné sú formulované tak, aby tieto vety platili pre vysvetlenie celého správania. Z uvedených citácií je jasné, že ani neofreudizmus neustúpil zo základných Freudových téz, aj keď niektoré neudržateľné Freudove hypotézy opustil.

Taktiež pokladáme za potrebné poukázať aj na ďalšiu charakteristickú črtu neoanalýzy, a to na aplikovanú psychoanalýzu, čiže na psychoanalytický výklad sociálnych javov. Táto aplikovaná psychoanalýza má na Západe širokú publicitu, najmä vo Frommovej interpretácii. Treba si aj tu uvedomiť, že pri individuálnej analýze vychádza zo základov nevedomej a pudovej determinácie správania, ako sme to podrobne dokázali u Freuda, tak je to aj pri psychoanalytickej interpretácii sociálnych javov.

Z uvedených dôvodov neofreudizmus veľmi ostro odmietajú pokrokoví psychológovia a E. L. Šoročovová (1966, str. 199), sovietska psychologička, na Frommovu adresu hovorí: „Hybnou silou spoločenského rozvoja je huma-

mistická psychoanalýza. Metóda analýzy ostáva taká, aká bola. Je to metóda odhalenia nevedomých kompulzívnych túžob, uvedomení si skutočných túžob „ja“ po pozitívnej slobode. Reformácia psychoanalýzy sa takto redukovala na nulu a jej nebezpečnosť sa mimoriadne zvýšila: čisto biologickú inštinktivistickú Freudovu koncepciu nahradila koncepcia sociálno-podmienených kompulzívnych túžob. Freudov hrubý idealistický prístup sa u Fromma prejavuje v jemnejšej, zamaskovanej forme.“

Vidíme, že u Fromma, podobne ako u Freuda, sociálne javy, pokrok v spoločnosti a kultúre nezávisí tak od vedomých cieľov človeka a spoločnosti, od potreby tvoriť, vyplývajúcej z poznania objektívnej skutočnosti či už prírodnej alebo sociálnej, ako od inštinktov, pudov, nevedomia.

KAPITOLA IX

PSYCHOANALÝZA A PSYCHOLOGICKÉ VEDY

Názov poslednej kapitoly logicky vyplynul zo zamerania našej práce. Freud a psychoanalytické hnutie od začiatku až po dnešné časy mali základný cieľ: stať sa všeobecnou psychologickou teóriou. Preto na konci našej cesty po „zasľúbenej zemi“ psychoanalýzy žiada sa urobiť akúsi bilanciu. Nechceme sa vracieť k jednotlivým problémovým okruhom, ktoré sme ukončili záverečnými „poznámkami“, nechceme robiť ani „posledný súd“ o psychoanalytickom hnutí, ale pociťujeme potrebu nakoniec rozlúčiť sa s touto témou tak, ako to zodpovedá stavu rozpracovanosti teórie psychologických vied, s úrovňou, ktoré naše poznanie dosiahlo. Pritom vychádzame z predpokladu, že nerobí dobrú službu veci ani prehnaný súhlas a nekritická propagácia, ktorú robia prívrženci, ani prehnaný negativizmus, s ktorým sa stretávame niekedy u odporcov hnutia. Obidva postoje, prívrženenectvo a kritikárčenie, neslúžia prospechu pozitívneho a objektívneho hodnotenia (čo vylučuje kritickosť) všetkých prístupov, ktoré sa vyskytli v oblasti skúmania psychologických javov. Nebolo by ťažké analyzovať aj jeden aj druhý postoj. Výsledok takej analýzy by pravdepodobne ukázal, že nešlo o hodnotenie a prediskutovanie problému v záujme objasnenia podstaty veci tak, aby sa pomohlo poznaniu, ale skôr urobiť po vôli subjektívnym zámerom. Žiaľ, v oblasti psychanalytickej a antipsychoanalytickej literatúry takýchto prístupov je veľa a zahmlievajú vecný prístup k podstate veci. Tieto poznámky pokladáme za dôležité, pretože túto otázku sledujeme viac ako dve decéniá a videli sme dosť podobných pokusov. Nazdávame sa, že v danom prípade len vecný, diferencovaný a kritický postoj a prístup môže napokon viesť k adekvátnemu hodnoteniu z hľadiska súčasného stavu psychologických vied. Pritom ostáva dosť miesta aj pre odborníkov z iných oblastí.

Hneď na začiatku vzniká otázka, či možno napriek kritickým konfrontáciám psychoanalytických koncepcií s výsledkami psychologického bádania,

ktoré sme urobili v predchádzajúcich kapitolách, hodnotiť Freuda, Adlera, a Junga, resp. ich náuky kladne.

1. OSOBNOSŤ TVORCOV PSYCHOANALÝZY

Predovšetkým venujme niekoľko slov osobnostiam bádateľov. Nazdávame sa, že nik nemôže ani Freudovi ani Adlerovi a Jungovi odškriepiť vynikajúci osobný výkon, ktorý na tomto poli podali. Osobitne si všimnime, že S. Freud bez asistenta a aparátu pomocných síl sústavne pracoval s klientmi a jeho zobraňované spisy počítajú 18 zväzkov. Dosiahol mnoho pôet a bola mu udelená Goetheho cena; podobne uznávaným pracovníkom bol aj C. G. Jung, ktorého knižné publikácie sú tiež neobyčajne rozsiahle a mnohé univerzity mu udelili čestné doktoráty. Neúnavný bol aj ako cestovateľ pri skúmaní mýtov a starých obyčajov primitívnych národov, v čom hľadal potvrdenie svojej teórie o archetypoch. Adler zasa vynikol ako horlivý prednášateľ, ba ako niektorí hovoria, ako misionár svojich myšlienok.

Iste nemôže uniknúť pozornosti ani fakt, že Freud okolo r. 1900 dokázal vytvoriť jednoduchý model osobnosti a jej dynamiky na vysvetlenie správania človeka, porúch správania a ich liečenia. Tento model dotváral, formoval vo veľmi zrozumiteľnej, ba umelecky stvárnenej reči, a to tak, že sa stal veľmi príťažlivým nielen pre psychiatrov, resp. psychológov, ale aj prenikol ďaleko za hranice odborov, prenikol do širokého okruhu laikov. V týchto prvých fázach vývinu psychológie ako experimentálnej vedy Freud teda postihol, že príťažlivo a jednoducho formulovaná hypotéza sa veľmi ľahko udomácní v povedomí ľudí.

Psychoanalýza preto na čas azda v podvedomí mnohých ak nesplynula s psychológiou, aspoň sa stala jej podstatnou súčasťou. Uznanie psychoanalýzy na Západe mnohými bádateľmi, ocenenie Freudovej práce a styky s Einsteinom ukázali prinajmenej, že bádanie v oblasti duševných javov je neobyčajne dôležité, čím sa posilnila podpora pre takéto bádanie. Rýchle šírenie psychoanalýzy, či už vo verzii Freudovej, Adlerovej alebo Jungovej, posilnilo presvedčenie potreby vedy o človeku, osobitne potreby psychologických poznatkov. Fakt, že túto potrebu uspokojoval Freud a psychoanalýza, nemôže nás mýliť, pretože — ako sme povedali vyššie — stalo sa to vďaka jednoduchosti modelu osobnosti a jej dynamiky, ktoré v týchto časoch boli najpôsobivejšie. Bolo to v psychológii obdobie hypotéz (napr. Pavlovove podmienené reflexy, „geštaltpsychológia“, behaviorizmus a typológia atď.); psychoanalytické hypotézy na vysvetlenie správania boli v tých časoch najzrozumiteľnejšie pre najširšie kruhy.

Ďalej treba upozorniť, že vystúpenie S. Freuda koncom minulého storočia a začiatkom nášho storočia mnohí seriózní autori hodnotia ako významný čin odborný a odvážny čin spoločenský. Z odborného hľadiska vyzdvihujú fakt, že dokázal rozvinúť psychoanalytickú koncepciu o význame nevedomia a pudov pre správanie, pre patologické formy správania, ktorým sa dosiaľ nerozumelo. Netreba pritom zabudnúť, že iniciátormi klinického opisu hystérie a neuróz boli parížski psychiatri Charcot a Janet. Za odvahu sa pokladá fakt, že Freud v cisárskej Viedni otvorene hovoril o význame sexu pre ľudský život a pre spoločnosť. Azda v tomto bode mnohí Freuda napádali a pre sexuálnu náuku psychoanalýzu zavrhovali. Možno povedať, že vtedajšia veda a aj spoločnosť na Západe prijala Freudovo vystúpenie na jednej strane pozitívne ako novátorstvo (o čom môže svedčiť pozvanie Freuda do Ameriky a pod.), rozširovanie psychoanalytických myšlienok v umení (nadrealizmus a pod.); na druhej strane psychoanalýzu hodnotili negatívne najmä oficiálne odborné kruhy a potom aj rôzne spoločenské organizácie a inštitúcie, napr. cirkev. Medzi dvoma svetovými vojnami hitlerovský nacizmus patril k najväčším odporcom psychoanalytického hnutia najmä z rasových dôvodov (perzekúcia Freudovej rodiny, pálenie psychoanalytických kníh a pod.).

Vzhľadom na uvedené fakty sme svedkami toho, že psychoanalytici sa hneď na začiatku začínajú organizovať do hnutia, ktoré má svoje vedenie, usporiadáva zjazdy, má svoje orgány a svoje školiace, resp. výskumné pracoviská. To isté sa týka vo väčšej alebo menšej miere aj odštiepencov Adlera a Junga (napr. aj teraz v Zürichu jestvuje školiace pracovisko Inštitút C. G. Junga). Súčasne pozorujeme na Západe aj fakt, že psychoanalýza sa stáva profesiou a tak jestvujú aj psychiatri, psychológovia ako tzv. psychoanalytici. Psychoanalýzu, keďže sa nevčlenila do nijakej vednej disciplíny, možno pokladať za hnutie; keďže vychádza zo základných myšlienok Freuda, resp. Adlera či Junga, možno ju pokladať aj za doktrínu a napokon nie zriedka sa stala na Západe profesiou. Sovietska a marxistická psychológia poukazuje, že psychoanalýza vyhovuje buržoáznej ideológii.

2. PSYCHOANALYTICKÁ METÓDA „VÝKLADU“ PSYCHICKÝCH JAVOV A INTERVIEW

Ďalším Freudovým pozitívnym prínosom bola jeho metóda „výkladu“ (*Deutung*). Metóda výkladu nebola cudzia ani ľudskému povedomiu ani v odbornej literatúre. V ľudskom povedomí, napr. pri snoch, hľadal sa vždy nejaký skrytý zmysel, ľudia hľadali vykladača snov, radi sa obracali v dávnych dobách na veštcov, ktorí poznali domnelý význam vecí. V odbornej literatúre metódu výkladu použil na výklad a interpretáciu starovekých mýtov J. J. Bachofen, ktorý sa preslávil objavom a dôkazom dvoch etáp vo vývoji ľud-

ského rodu: materského práva a otcovského práva. Bachofen, ako je známe, vyšiel z predpokladov, že mýtus, resp. staroveké zobrazenia mýtických prvkov odrážajú skutočnosť a treba im len správne rozumieť. Bachofen teda nepokladal mýtus za vedľajší produkt, za akýsi útvar básnický, ale za odraz prežitého, za zobrazenie ľudskej skúsenosti. Freud metódu výkladu použil na objasnenie správania človeka. Všimnime si však, že Freud si berie za cieľ porozumieť chybným výkonom, snom, sľubuje si viac od metódy voľných asociácií ako od výpovedí svojich pacientov. Je veľmi pozoruhodné, že táto metóda našla rýchly odraz aj v oblasti umenia; zdá sa, že bezprostredne na túto metódu nadväzuje nadrealizmus a štrukturalizmus. Vidíme teda, že metóda výkladu sa stala použiteľnou aj na iných úsekoch.

Okrem toho Freud s metódou výkladu neostal iba v rámci individuálnej psychológie, ale podobne ako Bachofen použil svoj výklad na analýzu rôznych zvykov, mravov, povestí z ranných fáz ľudstva a tak vzniká aplikovaná psychológia, t. j. používa metódy výkladu na sociálne javy nielen minulé, ale aj prítomné (Fromm a i.). Podobne to urobil Jung s analýzou mytológie. Metóda výkladu sama osebe môže byť veľmi progresívnym prvkom pravdepodobne v mnohých oblastiach psychológie, najmä pri abnormných formách správania, kde vedomé výpovede nemôžu byť jediným zdrojom, resp. kde ich už treba interpretovať.

Pravda, metóda výkladu obsahuje nebezpečenstvo, ktoré spočíva ani nie tak v nej samotnej, ale skôr v interpretačnom princípe, ktorý anticipuje teoretické konštrukcie jednotlivých autorov. Tak sa potom stáva, že ten istý jav vykladal po svojom Freud (v zmysle teórie libida), Adler (v zmysle teórie túžby po moci) a Jung (v zmysle mýtu, archetypu).¹ Z uvedeného jasne vyplýva, že metóda zlyháva vtedy, keď vysvetľovací princíp je nesprávny alebo jednostranný, resp. keď nezodpovedá moderným teoretickým koncepciám, ktoré sú overiteľné a prebádané aj inými metódami. Metóda výkladu sa stáva použiteľnou najmä v oblasti klinickej psychológie, pričom, pravda, to nijako neznamena, že by sa prebrali psychoanalytické (hlbinnopsychologické) vysvetľovacie princípy a teoretické konštrukcie.

K samotnému psychoanalytickému interview, ktorý terapeut riadi podľa psychoanalytických pravidiel a v ktorom sa uskutočňuje výklad a pôsobenie na pacienta, treba uviesť niekoľko poznámok. Psychoanalytické interview, na ktorom sa metodologicky zakladá vlastne celá psychoanalytická či hlbinopsychologická teória, je taká prenikavo subjektívna, že Adler ho nazval umením, portrétovaním. Subjektívnosť metódy vylučuje možnosť jej overenia a objektívneho, experimentálneho preskúmania nielen jej priebehu, ale aj terapeutického efektu. Terapeutický efekt nemusí byť kritériom správ-

¹ Neoanalytici v zmysle zlyhania adaptačných procesov individua.

nosti ani teórie, ani metódy, pokiaľ nie sú identifikované všetky činitele v celom postupe, ak sa dosahujú terapeutické efekty aj inými metódami. R. R. Sears (1944, str. 306—333) referuje o pokusoch objektívne skúmať fyziologické koreláty predpokladaných emocionálnych zmien (pokladajúc psychoanalytické interview za stimulátora anxiózy, nepriateľstva, lásky, hanby a pod.) vyskytujúcich sa počas sedenia. Výskumy, ktoré robil Lasswell, Alexander, Mittelmann, Wolf, spočívali v tom, že sa napr. merala teplota kože, krvný tlak pred sedením a po sedení. Ukázalo sa, že výsledky merania sú závislé od druhu sedenia. Tiesnivé sedenia zvyšujú tlak krvi, znižujú pokles teploty kože, meraný na prstoch. Lasswell vychádzal pri výskume z týchto predpokladov: v interview sa vyskytujú vedomé aktívne emócie a nevedomé napätia alebo rezistencie, ktoré môžu mať svoje fyziologické koreláty. Meral rýchlosť pacientovej výpovede, počet referencií analytikovi, rýchlosť tepu a odpor kože. Výsledky uviedol u jedného prípadu. Podľa týchto výsledkov jestvuje pozitívny vzťah medzi rýchlosťou tepu a množstvom referencií (miera vedomej aktivity), ako aj inverzný vzťah medzi vodivosťou kože a rýchlosťou rozhovoru. R. R. Sears sa k týmto štúdiám vyjadruje kriticky a hovorí, že nie sú jasné psychologické koreláty fyziologických nervových zmien a ani pojmy „vedomý afekt“, „nevedomé napätie“ a pod. nie sú jasne definované ani vzhľadom na psychoanalytickú teóriu. Myslíme, že nebude na škodu, ak uvedieme konečný záver R. R. Searsa k tejto problematike: „Pokiaľ treba uzatvárať na zložitú medzihru psychologických síl v analytickom interview, t. j. v situácii zisťovania faktov, ostáva ono fascinujúcou spleťou pre experimentálneho psychológa. Problémy rezistencie, transferu, úzkosti, katarzie a celkové reedukatívne aspekty terapeutického procesu budú musieť byť starostlivo formulované v objektívnych termínoch, pravdepodobne v termínoch teórie učenia, kým vlastný proces psychoanalýzy môže byť predmetom reálneho a rozumného výskumu“ (tamže, str. 328). K tomuto hodnoteniu psychoanalytickej metódy dodávame len to, že požiadavka po objektivite metód je neodškriepiteľnou skutočnosťou v psychológii. Preto akýkoľvek poznatok z ktorejkoľvek oblasti (nielen z psychoanalýzy) prijíma sa s rezervou, resp. nezačleňuje sa do systému psychologických vied, pokiaľ nie je objektívne testovateľný. Isteže, v mnohých oblastiach, napr. v klinickej psychológii, resp. pri nových cestách a objavoch neubránime sa dávke subjektívnosti, ale úsilie musí viesť k objektivite metódy.

3. TEORETICKÉ A GNOZEOLOGICKÉ PROBLÉMY PSYCHOANALÝZY

V našej práci sme sa zaoberali psychoanalytickým hnutím najmä preto, aby sme ujasnili fakty, či sa podarilo psychoanalýze stať sa všeobecnou psychologickou teóriou. Odpoveď na jednotlivé otázky nájdeme v príslušných kapito-

lách našej práce. V závere tejto práce sa žiada aspoň stručná rekapitulácia našich konfrontácií psychoanalýzy s psychologickými vedami.

Aj keď svet je jeden, predsa, ako vidíme, je rozdelený. Podobne je to aj s vedou. Existuje vedecká psychológia, ktorá má svoju medzinárodnú celosvetovú organizáciu. Patria k nej národné psychologické asociácie či už na Západe alebo v socialistických krajinách. V socialistických krajinách a v Sovietskom zväze psychologická teória vychádza z marxistickej filozofie a psychologické výskumy, ako aj praktická, psychologická činnosť sú zamerané na riešenie problémov vyplývajúcich zo socialistickej teórie a praxe. Tým je daná aj platforma, z ktorej v našej práci vychádzame.

Najvšeobecnejšie môžeme povedať, že psychoanalýza vo všetkých svojich pôvodných variantoch vznikala v rámci buržoáznej spoločnosti pred prvou svetovou vojnou. V tejto podobe ostala naďalej, pravda, vrátane novších neoanalytických koncepcií. Tieto však, ako sme ukázali, vychádzali z hlavných Freudových myšlienok. Boli pokusy spojiť psychoanalýzu s marxizmom, ale tie u nás už v prvej republike zamietli marxistickí teoretici.

Z hľadiska súčasného stavu psychologického bádania pristupujeme k psychoanalýze kriticky. Nazdávame sa, že je neudržateľný Freudov agnosticismus v základnej otázke, podľa ktorého nevedomie je nepoznateľné podobne ako ostatný svet. V tomto smere Freud nadväzuje na idealistickú filozofiu vtedajších čias. Súčasne toto stanovisko pokladáme za nesprávne aj preto, že podceňuje možnosť poznania sveta, teda aj duševného na samotných začiatkoch psychologického bádania a neberie do úvahy, že pred vedou a mladou psychologickou vedou sú stáročia bádania. Možno povedať, že už dnes predmetom exaktného bádania nie sú len javy „mimo vedomia“ alebo javy nevedomé, ale v súčasnosti vedci z rôznych odborov sa zaoberajú otázkami napr. mimozmyslového vnímania, resp. takými javmi, ktoré kedysi zapadali do parapsychológie. Tieto javy sú už dnes predmetom tzv. psychotroniky.

4. TEORETICKÝ MODEL PSYCHOANALYTICKÉHO MYSLENIA, NIEKTORÉ POJMY TEÓRIE LIBIDA A ICH EXPERIMENTÁLNA ANALÝZA

Ďalšou všeobecnou otázkou, ktorú treba prediskutovať, je psychoanalytický model ponímania psychiky, resp. správania človeka. V psychológii na Západe sú hodne rozšírené dva modely: S-R, podľa ktorého R reakciu, resp. správanie treba vysvetliť zo stimulu, prostredia — to je behavioristické poňatie a psychoanalytický model, ktorý vyjadruje táto schéma: nepokoj — cicanie — upokojenie, t. j. tu sa správanie vysvetľuje na základe pudu, čiže pud je „rušivý podnet“, pred ktorým sa nedá utiecť, on determinuje správanie. Pud je organizmu vlastný kauzálny agens, ktorý v takej alebo inej forme napokon

(posledná determinácia) podmieňuje správanie. Nijaké správanie teda nemôže byť náhodné, lepšie povedané, spontánne, každý jeho prejav je kauzálne určený predchádzajúcimi osudmi pudov. Je zrejmé, že tieto vety súvisia s inými psychoanalytickými hypotézami a len v súvzťažnosti s nimi majú platnosť.

Ako sme ukázali na iných miestach, takýto prístup k osobnosti človeka, vysvetľovaniu jeho správania vedie k biologizácii, k redukcionizmu psychického na nižšie úrovne regulácie správania. Neznamená to, pravda, že by sme chceli podceňiť význam pudov, inštinktov, resp. nepodmienených reflexov najmä pre „prvé zabezpečenie“ existencie človeka v raných fázach vývoja, kým v neskorších fázach alebo etapách života nadobúdajú čoraz väčší význam naučené formy správania (tzv. sekundárne pudy). Zdá sa, že Freud význam učenia, význam prostredia dostatočne nedoceníl. Tak isto prirodzený a každému organizmu vrodenný sklon náklonnosti (Harlowove pokusy s látkovou a drôtenou opičou matkou) vysvetľuje nesprávne ako prejav sexuality alebo oidipovský komplex. Preto aj závery pre výchovu, podľa ktorých sa treba zdržiavať prejavov nehy k dieťaťu, sú pre výchovnú prax škodlivé, až nebezpečné. Dieťa potrebuje nehu, istotu, náklonnosť; je preto teoreticky neúnosné uvádzať tieto potreby na jediný pud a v praktickom uplatnení nebezpečné, narúšajúce normálny a harmonický vývin dieťaťa. Tieto fakty už neoanalytici neprehliadajú.

Iný problém, s ktorým sa stretávame najmä u Freuda, je ten, na ktorý poukázal významne Adler. Ide tu o otázku kauzálneho vysvetľovania správania a prežívania na základe analýzy situácie v „detskej izbe“, t. j. determinácia správania minulosťou. Je isté, že minulosť, detstvo, mládenectvo má význam pre život človeka. Lenže človek je tvor žijúci v čase, prežívajúci minulosť, prítomnosť a orientovaný na budúcnosť. Preto Adler správne poukázal na ciele správania a vyzdvihol význam životných línií, ktoré človek robí vzhľadom na budúcnosť. Tento fakt je overený tzv. orientačným správaním a inými faktami a významný nielen pre „človekovedu“, ale aj pre praktické výchovné pôsobenie. Napr. Makarenko hovorí o perspektívnych líniách.

V týchto súvislostiach však práve tak Freud ako aj Adler a ich model sú v úzkych, ak pridáme k tzv. spontánnemu správaniu. Ch. Bühlerová (1938, str. 15—16) na základe presného pozorovania detí v priebehu prvého roka života zistila, že okrem takých foriem činnosti, ktoré zapadajú do schémy: nepokoj — cicanie — upokojenie, jestvuje iný druh činnosti, tzv. „spontánne pohyby“, ktoré vystupujú bez zistiteľných vonkajších podnetov. Tieto spontánne pohyby sú podmienené vnútornými impulzmi, ktoré vedú k voľným pohybom rúk, nožičiek. Z týchto zdanlivo neúčelných pohybov sa už v priebehu prvého roka života vyvíja tzv. „experimentálna činnosť na materiáli, ktorá neskôr ústí do tvorivej činnosti s materiálom“ (tamže, str. 20). Práve

rozvoj tejto spontánnej činnosti (1 % na 30 %) je príznačný pre prvý rok života. Dokonca ak berieme len čas bdenia, táto činnosť tvorí 2/3 času bdenia. V tejto činnosti, ktorá je mnohotvárna, Bühlerová vidí prejav nadania, fantázie, tvorivú činnosť s materiálom. Táto spontánna činnosť, ktorá je iste vlastná každému organizmu, môže byť výrazom vnútorných impulzov, ale sama nesleduje už účel, ktorý mu dáva základná schéma: odstrániť rušivý podnet, ale neskôr, ako vidíme na tvárach detí, stáva sa jednou z hlavných potrieb činnosti dieťaťa a neskôr tvorivej činnosti človeka. Freudov model človeka, ako na to poukázali iní bádatelia, je homeostatický: odstrániť rušivý popud a dosiahnuť rovnováhu. Z tohto hľadiska kritizuje Freudovu koncepciu Bertalanffy (1960), ktorý výslovne upozorňuje, že ponímať osobnosť človeka ako homeostat je nielen neadekvátne, ale z hľadiska teórie systémov aj nebezpečné, pretože to, „čo považujeme za špecificky ľudské črty, ťažko sa dá zahrnúť do utilitaristickej a homeostatickej schémy...“ Tu práve významný postreh urobil K. Marx (1961, str. 69), keď povedal, že vrcholom životnej aktivity človeka „je produkovanie vtedy, keď nie je závislý od svojich organických potrieb“. Zdá sa nám, že aj vtedy, keď model homeostázy možno použiť na vysvetlenie mnohých foriem ľudskej činnosti, nemožno bez zvyšku, ako poukázal už K. Marx a v súčasnosti L. Bertalanffy, vysvetliť celé správanie človeka, najmä ľudskú tvorivú činnosť. Je isté, že dnes, keď sa dochádza k tomu, že psychická regulácia a integrácia správania tvorí najvyššiu úroveň regulácie osobnosti a organizmu človeka, otázka psychologickéj teórie vystupuje do popredia s neobyčajnou dôležitosťou a naliehavosťou. Preto je otázka modelu psychologického myslenia, modelu osobnosti taká dôležitá. Nové perspektívy v našej oblasti poskytujú práce, ktoré z hľadiska teórie odrazu rozpracúvajú aj otázku všeobecných a špeciálnych foriem ľudských aktivít. Napr. niektoré Rubinštejnove, Lomovove a pod. práce ukazujú, že psychickému odrazu je imanentná aktivita, prejavujúca sa v psychickej regulácii správania (regulácia prostredníctvom psychického obrazu). Tieto otázky nie sú doriešené, avšak sľubujú nosnú platformu na rozpracovanie v psychologickéj teórii a na prekonanie mechanistických alebo idealistických modelov psychologického myslenia. S otázkou libida a sexuálnej interpretácie duševného diania sa tu osobitne zaoberať nemusíme. Tento bod bol od začiatku psychoanalýzy najspornejší a viedol k prvým roztržkám. Hoci Freud sa úporne držal svojej teórie libida, dnešná neoanalytická, resp. psychoanalytická literatúra od tejto teórie upúšťa, libidinózne pudy nepokladá za „nevyhnutnosť v tomto systéme“ (D. Rapaport 1959, str. 51). Tu zrejme psychoanalýza musela ustúpiť pokračujúcej experimentálnej práci v oblasti biológie, psychológie a pod. V súvislosti s teóriou libida treba povedať, že Freud bol majstrom vo vytvorení detailných kresieb pohybu a dynamiky libida a zaviedol celý rad termínov, ako fixácia, regresia, substitúcia, sublimácia. Treba povedať,

že tieto pojmy sa aj dnes v psychológii používajú na označenie určitých faktov získaných experimentálne.² Experimentálne overiť na ľuďoch všetky tieto pojmy je veľmi zložité, a preto sa robili pokusy preveriť ich aj na zvieratách. Na základe experimentálnych výsledkov sa ukazuje, že tieto pojmy možno použiť na označenie dynamiky správania, ale ich obsah sa mení a nezodpovedá pôvodnej náplni, ktorý im dal Freud. Na niektoré skutočnosti sme už poukázali v predchádzajúcich kapitolách. Teraz naše poznámky trochu doplníme konfrontáciou Freudových predstáv a údajov experimentálnej psychológie, s ktorými sa zaoberal, ako sme uviedli, R. R. Sears (1944). Teoretický rozdiel spočíva v tom, že Freudove pojmy vychádzali z náuky libida ako dynamického činiteľa vývoja, kým údaje, s ktorými Freuda konfrontujú, vychádzajú z teórie učenia ako mechanizmu utvárania osobnosti; metodologické rozdiely sa už prediskutovali.

Fixácia — podľa Freuda — je silné pripútanie libida k jeho „objektu“, v experimentálnej psychológii sa hovorí všeobecne o sile inštrumentálneho aktu, podmienenej množstvom alebo stupňom posilnenia každej premennej v procese učenia. Mnoho experimentov ukazuje, že čím bol určitý inštrumentálny akt viac posilňovaný, odmeňovaný, resp. predpokladaný pud (napr. hlad) bol silnejší, tým naučené správanie, sila zvyku je odolnejšia voči zmene, precvičeniu alebo zániku. Uvedené fakty majú všeobecnú platnosť a nevzťahujú sa na jedinú teóriu pudu. Regresia u Freuda znamená jednak návrat od terajšieho objektu k predchádzajúcemu objektu libida a jednak návrat z dosiahnutej organizácie libida, napr. genitálnej, na predchádzajúcu vývinovú fázu, napr. orálnu — pregenitálnu; tento návrat sa týka nielen objektu, ale aj spôsobu uspokojenia slasti. R. R. Sears hovorí, že ani jedna z týchto foriem regresie nemôže byť predmetom experimentálneho skúmania, pravda, pri analýze učenia sa môže hovoriť aj o regresii inštrumentálneho aktu podobne ako pri fixácii. V každom slede správania, podľa R. R. Searsa (1944, str. 308), či už pôvodnom alebo naučenom, možno rozlíšiť:

- „a) pôvodný podnet alebo pud;
- b) cieľovú odpoveď;
- c) objekt potrebný pre cieľovú odpoveď;
- d) špecifické inštrumentálne akty, ktoré uvádzajú organizmus do takého vzťahu k objektom, že možno dať cieľovú odpoveď“.

Z uvedenej analýzy správania vidieť, že ide o položky presne experimentálne sledovateľné pri výskume regresie inštrumentálneho aktu. Vcelku

² Podľa názoru G. Dobrotku patria do súboru tzv. „mechanizmov osobnosti (Saaler, Lichtenstein), ktorými osobnosť reguluje svoje vlastné konfrontácie s objektívnou realitou vnútorného a vlastného prostredia (osobné podanie).

regresiou sa myslí toto: ak sa naučená činnosť zvierata frustruuje, zviera hľadá novú možnosť riešenia; ak sa vráti k predchádzajúcim formám správania, ktoré boli úspešné a nehľadá nové, hovorí sa o regresii. Lewin a iní robili však aj výskumy s deťmi, kde analyzovali návrat k hrám s jednoduchšími hračkami od hier s atraktívnymi hračkami. Ukázalo sa, že návrat a frustrácia želaní vedie k primitivizácii hry a celej činnosti detí. Podobné pokusy sa robili aj na objasnenie substitúcie, t. j. vzdanie sa jednej činnosti, resp. objektu a nahradenie tejto činnosti inou. Ide tu najmä o pokusy Ovsiankinovej, Nowlisa, Zeigernikovej, Lissnera a pod., ktoré podrobne preskúmali experimentálne údaje a došli k zákonitostiam, ktoré majú všeobecnú platnosť. Pravda, je tu rozdiel, ako ukazuje R. R. Sears, v druhoch správania, na ktoré sa teória vzťahuje. Nechýbajú ani výskumy týkajúce sa sublimácie ako osobitnej formy substitúcie. Ide tu o nevedomý proces, v ktorom sexuálny impulz a jeho energia sú zmenené a prenesené do nesexuálnej, vyššej, kultúrnej, resp. sociálne akceptovanej formy. R. R. Sears súdi, že teória sublimácie je neudržateľná a poukazuje pritom na Taylorov výskum. Taylor skúmal sexuálne uspokojovanie u štyridsiatich mladých, zdravých a esteticky „vytríbených“ mužov. Zistil, že všetci boli slobodní a dosahovali pohlavné uspokojovanie (buď autoerotikou alebo heterosexuálnou aktivitou), pričom „charaktery a postavenie mužov bolo takého druhu, že mohli byť jasné prípady sublimácie, ale takáto agenitalita nejestvovala. Tieto fakty spolu s logickými ťažkosťami ... viedli k zavrhnutiu Freudovej skoršej formulácie procesu“ (tamže, str. 320).

5. NEVEDOMIE, RESP. „ROZHODUJÚCE DETERMINANTY SPRÁVANIA SÚ NEVEDOMÉ“ (RAPAPORT)

Hoci sme aj tomuto problému venovali dostatočnú pozornosť, jednako sa ho musíme dotknúť v záverečnej kapitole, pretože patrí medzi základné pojmy interpretácie všetkých psychoanalytikov, od Freuda až po dnešné časy. Dokonca D. Rapaport (1951, str. 50) pri pokuse náčrtu systému psychoanalytickej teórie veľmi jasne definuje v tom smere, že rozhodujúci determinant správania je nevedomý. Psychoanalytický pojem nevedomia vyhraňuje takto:

a) V pojme výslovne zahrnuje to, že je nie vnímané alebo nevnímateľné.
b) Tvrdí, že z toho, čo subjekt (alebo pozorovateľ) vníma pomocou účinku nie vnímaného, možno usudzovať na nie vnímané (Nichtwahrgenommene) alebo na nevnímateľné (Nichtwahrnehmbare).

c) Tvrdí, že zákony, ktoré ovládajú vnímané, líšia sa od zákonov, ktoré nie vnímané ovládajú a že vzhľadom na odchýlky vnímaného od svojich

obvyklých foriem možno usudzovať na nie vnímané (108. 99, Ges. W. X. S 285—288).

d) Robí systematický rozdiel medzi nie vnímaným a nevnímateľným (nie vnímané môže sa stať nevedomím, kým nevnímateľné podľa definície sa stať nemôže). Tento rozdiel zdôrazňuje výrazmi „deskriptívne“ v protiklade k „dynamickému“ nevedomiu a rozlišuje v pojmoch systému predvedomie a nevedomie (89, S. 545—547).

e) Kým iné psychológie hovoria o nie vnímateľnom v nie psychologických termínoch (mozgové pole, neurálne spojenia), psychoanalýza hovorí konzekventne v psychologických pojmoch.

Uviedli sme Rapaporta širšie preto, že je to posledná, veľmi presná formulácia nevedomia a súčasne aj preto, že kým Rapaport je ochotný povedať o teórii libida, že nie je nevyhnutnosťou systému, pojem nevedomia presne preberá od Freuda, ba spresňuje ho vzhľadom na behaviorálnu terminológiu, na nevedomý determinant správania. Tým dochádza k určitému skresleniu, pretože Freud neurčil za predmet psychoanalýzy správanie, ako to robí Rapaport, ale hovoril o „nevedomí ako jedinom reálnom psychické, ku ktorému vedomie môže, ale nemusí pristúpiť“. V tomto zmysle nevedomie je predmetom psychoanalytického bádania, nie teda „rozhodujúcim determinantom správania“. Na tomto mieste preto na konfrontáciu uvedieme základné predpoklady, z ktorých vychádza marxisticky orientovaná psychológia tak, ako sa nám to javí najmä z diel sovietskych psychológov, ktoré pre stručnosť sme zhrnuli do predpokladov a dôsledkov.

Predpoklad 1

Psychika je vlastnosť vysoko organizovanej hmoty, je odrazom objektívnej skutočnosti. Pocit je bezprostredným spojením vedomia s vonkajším svetom, je „premenou energie vonkajšieho sveta na fakt vedomia“ (V. I. Lenin 1952, str. 45).

Dôsledky:

a) Dôsledok psychofyzickej jednoty, t. j. jednoty psychického organického substrátu, ktorého psychika je funkciou ako aj objektom, ktorý sa v psychike odráža (Rubinštejn 1964).

b) Dôsledok kvalitatívnej svojráznosti psychiky, t. j. neredukovateľnosti na iné vlastnosti hmoty (fyziologické, fyzické, chemické a pod.), neredukovateľnosti psychiky na správanie (v zmysle S-R teórie), resp. na pudy (S. Freud).

c) Dôsledok hovorí o poznateľnosti sveta, t. j. o poznateľnosti psychiky.

Poznámka. Psychoanalytická teória vychádza z inej platformy, dualistickej, v Jungovej interpretácii vedie k mystike.

Predpoklad 2

Psychika je produktom živej hmoty, je špecifickou zložkou v evolúcii organizmov (S. L. Rubinštejn 1964). Vývoj psychiky u organizmov bol štadiálny. Najvyššou formou psychiky je vedomie človeka, kvalitatívne sa odlišuje od psychiky najvyššie organizovaných živočíchov (A. N. Leontjev 1950).

Dôsledky:

a) Dôsledok historizmu, podľa ktorého spôsob spoločenského bytia určuje vedomie ľudí, pričom aj bytie je svojím spôsobom určené vedomím (Rubinštejn 1964).

b) Dôsledok jednoty vedomia a činnosti, resp. správanie: „Psychika, vedomie sa vytvára v činnosti a v činnosti, správaní sa prejavuje. ... Vedomý úkon sa líši od reakcie iným vzťahom k objektu... Pri reakcii predmet je iba podnetom... Úkon je vedomý akt činnosti, ktorý smeruje k objektu“ (S. L. Rubinštejn 1964).

c) Ontogenéza psychiky je proces štadiálny, uskutočňujúci sa skokmi alebo kontinuitne. Hybná sila, zdroj a vnútorný obsah vývinu tvoria vnútorné protirečenie, v procese ktorých zaniká staré a tvorí sa nové, vyššie, dokonalejšie atď. Vonkajšie podmienky pôsobia prostredníctvom vnútorných, „lomí sa“ (V. I. Lenin 1954, S. L. Rubinštejn 1964, Clauss-Hiebsch 1965, T. Pardel 1967).

Poznámka. Teda vedomie je špecifické a príznačné pre psychiku človeka, vo vedomí treba hľadať aj jeho vrodené zložky. Prirodzene, jestvujú aj mimovedomé obsahy, mimozmyslové vnímanie, ktoré má byť predmetom psychologického bádania. Nevedomie nie je špecifická forma psychiky človeka.

Predpoklad 3

Odraz objektívnej skutočnosti je aktívny. Odraz, psychický obraz je aktívny tým, že reguluje správanie a konanie človeka. Aktívnosť odrazu sa prejavuje v tom, čo psychický obraz robí, t. j. v jeho regulujúcej funkcii (Rubinštejn 1964, Lomov).

Dôsledky:

a) Psychický obraz je akumuláciou všetkého vedenia a prežívania človeka, spätý s minulosťou a zameraný na budúcnosť (Pribram, Miller, Galanter 1962).

b) Psychická regulácia môže byť vedomá v zmysle viet: Vedomie je uvedomené bytie, jednota subjektívneho a objektívneho (S. L. Rubinštejn 1964). Vo vedomí odrazená skutočnosť nesplýva s prežívaním subjektu, ale „vyvstáva pred subjektom“ (Leonťjev 1966), nevedomá determinácia zahrnuje obsahy, ktoré nemajú vzťah k objektu a neodrážajú sa v rečovej funkcii.

Poznámka: Nevedomie, resp. nevedomá regulácia správania má byť predmetom psychologického bádania najmä pri tých psychických štruktúrach, kde došlo k narušeniu vývoja osobnosti a údaje klientov neposkytujú skutočný materiál (tzv. neurotici, potreba projekčných techník a pod.), teda tam, kde človek nie je „pánom vo svojom dome“, ako to povedal Freud, avšak z hľadiska predpokladov alebo princípov, ktoré sme práve uviedli.

Keďže Freud podriadil svoju teóriu osobnosti koncepcii nevedomia, v tejto súvislosti sa žiada poznamenať niekoľko skutočností, na ktoré nás upozornil recenzent G. Dobrotka. Freudov model osobnosti je dualistický, ba trialistický, predpokladá tri samostatné vrstvy: ono, riadiace sa princípom slasti a nič netušiace o realite vonkajšieho sveta, ja, riadiace sa princípom reality a nadja, vlastne je inštancia vysunutá z osobnosti, ktorá preberá zo spoločnosti príkazy, s ktorými sa obracia na ja. Tieto systémy nie sú nejako funkčne spojené, jestvujú vedľa seba, narážajú na seba, sú často postavené proti sebe a tvoria antitézu. Vysunutie nadja mimo osobnosti nedovolilo urobiť Freudovi syntézu a ani zakotvenie osobnosti tak, ako to urobil napr. Jung v archetypoch a mýtotoch, pravzorochoch, praobrazoch. Hoci Jung prechádza do mystiky, jeho pojmy nevedomia a vedomia sú kompenzačne sa správajúce útvary, ktorým možno porozumieť na základe analýzy správania človeka, nemožno ich však prijať.

Ak hovoríme o problematike nevedomia, resp. o nevedomej determinácii správania, nemôžeme obísť poznámku N. Wienera o psychoanalýze. N. Wiener sledujúc vývoj matematických teórií vyzdvihuje zásluhy Gibbsova o zavedenie počtu pravdepodobnosti a iných matematikov, čím v prírodných vedách došlo k pravdepodobnostnému modelom, ktoré nahradili staršie modely. Vzhľadom na túto skutočnosť spomína Freudovu teóriu, ktorá umožňuje výskyt iracionality v správaní. Ak má Wiener na mysli hedonistickú stránku Freudovej teórie, potom treba povedať, že racionalistický model osobnosti človeka má svoj pôvod v Platónovej a Aristotelovej filozofii, ktorá pretrvala v scholastických formuláciách 2000 rokov v myslení európskych národov. Princíp tejto racionalistickej koncepcie je v názore, že človek je rozumová bytosť, ktorá má schopnosť samostatne rozhodovať, čiže robiť také rozhodovanie, ktoré vedie k dobru alebo zlu, a preto je morálne zodpovedný za svoje činy. R. C. Bolles (1967, str. 21–50) hovorí, že prvý, kto prelomil tisícročnú racionalistickú koncepciu osobnosti človeka, bol R. Descartes, keď predpokladal, že ľudské správanie je výsledkom vzájomného pôsobenia mysle a tela, myseľ je subjek-

tom určitým vášňam (agitáciám), ktoré môžu pochádzať z nej samej alebo z tela, napr. zo zmyslových orgánov, z rôznych stavov organizmu (hlad, sex) alebo z iných vnútorných príčin — radosť, slasť, čiže aj na tomto úseku. Myslenie posunul v tom smere ďalej Th. Hobbes, ktorý okrem iného bol podľa R. C. Bollesa tvorcom psychologického hedonizmu. Podľa tohto hedonizmu nezáleží na tom, ako sa klameme, naša činnosť je motivovaná túžbou po radosť a túžbou vyhýbať sa bolesti, čo je základný princíp správania, pričom etické otázky sú odsunuté. Pretože človek nemôže slobodne konať, vyberá si také činy, ktoré mu prinášajú viac radosť a najmenej bolesti. Racionalista žiadal, aby človek zvládol tieto tendencie v prospech vyšších duševných cieľov. Vidíme teda, že Freudov princíp slasť a strasť je už zakotvený v Hobbesovej koncepcii. Z hľadiska prírodovedného základný význam pre štúdium inštinktívneho a emocionálneho správania patrí Ch. Darwinovi, ktorý navrhol objektívnu teóriu inštinktu (komplexných reflexov) a podal prvú analýzu emocionálneho správania. Nádhodíť tieto otázky sme pokladali za potrebné, aby sme videli, že koncepciu osobnosti alebo správania človeka už vo filozofii a prírodovede vystriedal nový zodpovedajúcejší model, ktorý, pravda, ukazoval aj možnosti iracionálneho konania. Model, ktorý pre analýzu správania vypracoval I. P. Pavlov, nadväzoval na tradíciu prírodovedy a predstavoval dosiaľ jeden zo základných prístupov k analýze pudu, inštinktu, t. j. vrodených, ale aj naučených foriem správania, jeho príspevok tvorí základnú časť súčasných teórií učenia. Tým, prada, nechceme polemizovať s Wienerom, ale uviesť veci na správnu mieru a nechceme odškriepiť, že Freud princíp psychologického hedonizmu, ktorý formulovali filozofi, vedel ukázať na jednoduchom psychologickom modeli.

V súčasnej psychológii sa táto problematika rieši vo výskume motivácie ľudského správania, t. j. v riešení otázky pohnútok, čo vedie ľudí k takému alebo inému správaniu. Je to otázka aj teórie rozhodovania. Teoretické objasňovanie týchto otázok má význam nielen pre teóriu, ale aj pre prax (psychológia forezána, psychológia trhu a pod.).

Aj z našich záverečných konfrontácií vidíme, že napriek obrovskému úsiliu, ktoré vynaložila psychoanalýza od Freuda po dnešné časy, psychoanalytická teória sa nestala všeobecnou psychologickou teóriou ani v psychológii na Západe. Sovietski psychológovia ju ostro kritizovali, aj keď treba povedať, že u mnohých autorov (Garan, Bassin, Rubinštejn) vidieť tendenciu k pozitívnemu kritickému hodnoteniu. Psychoanalýza na Západe ostáva smerom myslenia, ktorá sa rozvíja popri oficiálnej psychológii, pričom, pravda, nemožno vylúčiť eklekticismus a pokusy previesť psychoanalytické myslenie a teóriu do behavioristickej schémy. Týka sa to najmä motivačného výskumu, hoci aj tu jestvujú oblasti a problémy, ktoré psychoanalýza nepozná.

6. PSYCHOANALÝZA A SYSTÉM PSYCHOLOGICKÝCH VIED

Vidíme, že psychologické vedy sa vyvíjajú nezávisle od psychoanalýzy. Je to jednoducho dané tým, že psychologické vedy dnes predstavujú rozvetvený systém a poniektorí autori vypočítavajú až päťdesiat dva psychologických disciplín.

Ak by sme si vzali napríklad teoretické psychologické disciplíny, ktoré odpovedajú na základnú psychologickú otázku: čo je psychologický jav (všeobecná psychológia), resp. ako sa psychologický jav vyvíja (ontogenéza psychiky), resp. aké sú abnormné formy prejavu psychologických javov (abnormná psychológia), videli by sme, že jestvujú celé disciplíny, ich rozsiahle teoretické okruhy, ktoré psychoanalýza vôbec nerozpracovala a ak má nejaký materiál k nim, nanajvýš k niektorým čiastkovým otázkam (napr. základný výskum v oblasti vnímania, pamäti, predstáv, asociácií, psychofyziky, myslenia, motivácie). Je isté, že z určitého aspektu hovorí sa v psychoanalýze aj o pamäti (zabúdanie nepríjemných udalostí, mien osôb a pod.), ale to problémy psychológie pamäti nevysvetľuje; ďalej by sme tu mohli spomenúť ontogenetickú psychológiu, ktorá sa rozvíja nezávisle od psychoanalýzy (ako sme ukázali predtým), psychológiu učenia najdôležitejší úsek psychologického bádania ani na Západe nielenže nespočíva na psychoanalytických teóriách, ale mnohé príručky ani psychoanalytickú teóriu nespomínajú. Trocha iná situácia je v psychopatológii, resp. abnormnej psychológii, kde by psychoanalýza mala mať „domovské právo“ nielen preto, že Freud vyšiel z analýzy porúch správania, ale aj preto, že metodologický postup (výklad a interview) pre tento materiál je ešte najadekvátnejší, kým v oblastiach všeobecnej alebo vývinovej psychológie je sotva použiteľný. Ale aj v psychopatológii sa vychádza z iných východísk, a to zo všeobecnej psychologickéj teórie, teórie učenia a psychoterapia sa pokladá preto aj za proces reedukácie (O. Kondáš 1970). Ešte zložitejšie je to v oblasti špeciálnych psychologických disciplín: zoopsychológiu, porovnávacej psychológii, psycholingvistike a pod., kde psychoanalýzu často ani neuvádzajú. V aplikovaných psychologických disciplínach je situácia menej prehľadná, ale zdá sa, že aj tu základná metóda ostáva experiment, explorácia, anketa a málo miesta ostáva na „výklad“. Je pravda, že najväčšie pokusy aplikovať psychológiu sa robili najmä v klinickej oblasti, potom aj v pedagogickej psychológii (A. Freudová, W. Stekel a i.); podobné pokusy sa robili aj v kriminálnej a sociálnej psychológii. Pravda, zdá sa, že základný trend aj v týchto disciplínach je v znamení objektívnosti metód a nadväzovaní na všeobecnú psychologickú teóriu. Z našich poznámok vidíme, že psychoanalýza sa nestala všeobecnou psychologickou teóriou, pretože na to nebola usposobená, nemala vypracovanú ucelenú štruktúru svojej teórie, nemala vypracovanú ani teoretickú ani metodologickú platformu.

V psychoanalýze jestvuje však mnoho podnetov, ktoré inšpirujú bádateľov najmä na Západe experimentálne predložené hypotézy preskúmať. Obsahuje mnohé podnety a inšpirácie pre umelcov, filozofov. Psychoanalýza bola zaujímavá a možno aj ostane pre ľudí, ktorí majú zmysel pre hypotézy. Avšak každá veda, ako tvrdí V. Filkorn, prekonáva svoje mladícke obdobie, obdobie hypotéz a ako starne, na program prichádza ich overovanie a testovanie. V tom vidia mnohí autori príčinu, prečo psychoanalýza nesplynula s psychologickými vedami. Takejto mienky je aj R. R. Sears (1944, str. 306): „Subjektívny charakter systému pocítoval ťažkosti, lebo nepripúšťal vedecké testy pre dôkaz a vyvrátenie a zabráňoval asimilácii psychoanalytických koncepcií a zásad tým disciplínam, ktoré naň narážali.“

Napokon ukončíme našu prácu stručnou poznámkou týkajúcou sa psychoanalýzy v našom kultúrnom etniku.

Vývin psychológie na Slovensku sa začal až za prvej republiky, a to r. 1928 založením Psychotechnického ústavu v Bratislave. S psychologickými prácami sme sa oneskorili za svetovým vývojom asi o 50 rokov, aj keď prednášky z psychológie na Univerzite Komenského začali o niekoľko rokov skôr. Pravda, Psychotechnický ústav bol malým zariadením, kde ešte r. 1940 pracovalo len niekoľko psychológov. Až r. 1938 sa na katedre psychológie habilituje J. Stavěl a r. 1939 A. Jurovský. V pohnutých vojnových rokoch, v rokoch izolácie od svetového vývoja, stagnoval vývoj vedy a kultúry a v popredí boli otázky ozbrojeného boja proti fašizmu. V našej literatúre na Slovensku psychoanalytická problematika prakticky nejestvovala. Rozšírili sa české preklady niektorých Freudových diel a poznali sme niektoré materiály v češtine. Freudizmus v rokoch vojny nachádzal určitý ohlas aj u nás, pretože Hitler spálil Freudove spisy, rozpustil Viedenský psychoanalytický krúžok a tak vo freudizme sa hľadali pokrokové miesta, najmä v súvislosti s hnutím pokrokovej a marxisticky orientovanej mladej generácie. Tu sa hľadali vzťahy medzi psychoanalýzou a umením a publikovalo sa viac nadrealistických zborníkov. Pravda, vplyv freudizmu sa tu obmedzil na umeleckú a vedeckú avantgardu, pre ktorú napokon Freud nebol záväznou teóriou; z psychoanalýzy sa vyberalo to, čo bolo alebo mohlo byť pokrokové a bolo katalyzátorom nadrealistického hnutia.

Rozvoj psychologických vied u nás dostáva rýchlo stúpajúci trend po oslobodení a najmä po prekonaní stagnácie v rokoch 1950—1951 a po prehodnotení psychologickéj práce v nových podmienkach socialistickej výroby a spoločenskej praxe. Po roku 1953, resp. 1957 vzniká rad psychologických pracovísk, rapídne stúpa potreba psychológov.

Psychológia u nás však nadväzuje na marxistickú psychológiu, sovietskú psychológiu a rozvíja teóriu a metodológiu vedeckej psychológie na najrôznejších úsekoch. Psychoanalýza nemala v psychológii u nás tradíciu, hoci v pove-

domí ľudí žila jej hypotéza ako otázka. Nestala sa pracovnou hypotézou na nijakom psychologickom pracovisku. V poslednom období začali niektorí naši autori konfrontovať svoje poznatky získané iným koncepčným prístupom a hypotézami neopsychoanalytickými a tak aj tu získame platformu pre objektívnu kritiku neoanalýzy. V uplynulých niekoľkých rokoch oživil sa vo vedomí ľudí u nás psychoanalytické teórie prekladmi diel S. Freuda a iných autorov.

Pokladali sme za potrebné v súvislosti s tým a výskumom motivácie k hlbinej psychológii sa vrátiť, kompletizovať a spracovať v novších a širších súvislostiach celý materiál tak, aby náš čitateľ získal prehľad o veci a vedel sám zaujať stanovisko. Tak sme vyšli v ústrety mnohým kolegom a priateľom, ktorí nás do tejto práce pobádali a mali pre ňu porozumenie, a súčasne sme splatili dlh našej psychológii, ktorej pôvodná práca o psychoanalýze z pera psychológa chýbala.

LITERATÚRA

- Adler, A.: Menschenkenntnis, Frankfurt am Main — Hamburg 1966.
- Adler, A.: Studie über Minderwertigkeit von Organen, 2. vyd., München 1927.
- Adler, A.: Über den nervösen Charakter, 4. vyd., München 1928.
- Adler, A.: Praxis und Theorie der Individual psychologie, 2. vyd., München 1924.
- Adler, G.: Entdeckung der Seele, Zürich, Leipzig und Stuttgart 1934.
- Adorno, T. W., Habermann, J., Friedeburg: Dialektika a sociologie, Praha 1962.
- Alexander, F.: Der Aufbau des Ich. Das psychoanalytische Volksbuch, Stuttgart—Berlin 1926.
- Allport, G. W.: The Trend of Motivational Theory. The American Journal of Orthopsychiatry, Vol. 23, r. 1953.
- Aserinsky, E., Kleitman, N.: Regularly occurring periods of eye motility, and comitant phenomena during sleep, Science 118, r. 1953.
- Bertalanffy, L.: Všeobecná teória systémov. General Systems, zv. VII, 1962.
- Birnbaum, K.: Psychopatologische Dokumente, Berlin 1920.
- Bastide Roger: Sociologie et Psychoanalyse. Cahiers internationaux de sociologie, Paris 1947, zv. II.
- Bolles, R. C.: Theory of Motivation, New-York 1967.
- Brachfeld, O.: Úvod k práci A. Adlera. Menschenkenntnis 1966.
- Brinkmann, D.: Probleme der Unbewussten, Zürich—Leipzig 1943.
- Brown, J. A. C.: Freud and the Post-Freudians, London 1961.
- Brown, J. S.: The Motivation of Behavior, New-York—Toronto—London 1961.
- Brun, R.: Allgemeine Neurosenlehre, Basel 1942.
- Bühler, Ch.: Praktische Kinderpsychologie, Wien—Leipzig 1938.
- Bühler, K.: Die Krise der Psychologie, Jena 1927.
- Bindra, D., Stewart, J.: Motivation, London 1966.
- Clauss, G., Hiebsch, H.: Psychológia dieťaťa, Bratislava 1965.
- Cvekl, J.: Problémy psychoanalytickej revolúcie v M. Robert: Psychoanalytická revolúcia, Bratislava 1968.
- Cvekl, J.: Sigmund Freud, Praha 1965, 1967.
- Čečetka, J.: Pedagogika a adlerovská individuálna psychológia, Bratislava 1936.

- Danzel, T. W.: Der magische Mensch, Zürich 1928.
- Deri, S.: Introduction to the Szondi-Test, New-York 1949.
- Dingler, H.: Von der Tierseele zur Menschenseele, Leipzig, III. vyd., 1941.
- Dorsch, H.: Psychologisches Wörterbuch, Hamburg—Bern 1959.
- Dostojevský, F. M.: Dennik spisovatelov z r. 1877, Praha 1927.
- Drever, J., Frölich, W. D.: Wörterbuch zur Psychologie, München, IV. vyd., 1970.
- Ebbinghaus, H.: Abriss der Psychologie, Berlin 1922.
- Ellwood, J.: Die Beziehungen der Sociologie zur Socialpsychologie. Jahrbuch für Soziologie, Karlsruhe.
- Engels, F.: Podiel práce na poľudštení opice, Bratislava 1949.
- Engels, F.: Pôvod rodiny, súkromného vlastníctva a štátu, Bratislava 1946.
- Engels, F.: Vybrané spisy (I. a II. zv.), Bratislava 1953.
- Erke, R.: Der Traum, Handbuch der Psychologie v 12 zv., zv. I, Göttingen 1966.
- Federn, P., Meng, H.: Das psychoanalytische Volksbuch, Stuttgart 1926.
- Ferenczi, S., Rank, O.: Entwicklungsziele der Psychoanalyse I. P. V., Leipzig—Wien—Zürich 1924.
- Fiamengo, A.: Základy všeobecnej sociológie, Bratislava 1968.
- Freud, S.: O sobě i psychoanalyse, Praha 1936.
- Freud, S.: Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie, Wien—Leipzig 1922.
- Freud, S.: Gesammelte Werke, Imago Publishing, London, (IPL) 18. zv., 1940—1952.
- Freud, S.: Gesammelte Schriften, Intern. Psychoanalytischer Verlag (IPV) (zv. V. XI.), Leipzig—Wien—Zürich 1924—1928.
- Freud, S.: Studie o hystérii, Praha 1947.
- Freud, S.: Totem a tabu, Bratislava 1966.
- Freud, S.: Zukunft einer Illusion, Leipzig 1927.
- Freud, S.: Warum Krieg? (písané s Einsteinom), Paris 1933.
- Freud, S.: Der Mann Moses und die monoteistische Religion, Amsterdam 1938.
- Freud, S.: Traumdeutung, Leipzig 1900.
- Freud, S.: Teoretische Schriften, Wien 1931.
- Freud, S.: Úvod do psychoanalýsy, Praha 1936.
- Freud, S.: Zur Technik der Psychoanalyse und zur Metapsychologie, Leipzig—Wien—Zürich 1924.
- Freud, S.: Výklad snů, Praha 1937.
- Freud, S.: Einführung in die Psychoanalyse, IPV 1930.
- Freud, S.: Neue Folgen der Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse, Ge. Schr., zv. XVI.
- Freud, S.: Massenpsychologie und Ich-Analyse, IPV, Leipzig—Wien—Zürich 1923.
- Freud, S.: Zur Geschichte der psychoanalytischen Bewegung, IPV, Leipzig—Wien—Zürich 1924.
- Freud, S.: Die Frage der Laienanalyse, IPV, Leipzig—Wien—Zürich 1926.
- Felber, S.: Vedomie a podvedomie, Bratislava 1948.
- Frolov, J. P.: I. P. Pavlov, Praha 1948.
- Fromm, E.: Über Methode und Aufgabe einer analytischen Socialpsychologie. Zeitschrift für Socialforschung, Leipzig 1932.
- Fromm, E.: Escape from Freedom, New-York 1941.
- Fromm, E.: Man for himself, New-York 1947.
- Garan, L.: Historickomaterialistický prístup k problému špecifických ľudských potrieb. Voprosy psichologii, No 3, 1966, Moskva.

- Graumann, C. F.: *Motivation, Einführung in die Psychologie*, zv. I., Bern—Stuttgart 1969.
- Groddeck, G.: *Das Buch vom Es, IPV*, Leipzig—Wien—Zürich 1926.
- Hartmann, H.: *Ich-Psychologie und Anposungproblem*, Stuttgart 1960.
- Heigl-Evers, A.: *Fortschritte der Psychoanalyse*, zv. II, Göttingen 1966.
- Herbart, J. F.: *Sämtliche Werke*, Leipzig 1850.
- Hiebsch, G., Vorweg, M.: *Einführung in die marxistische Socialpsychologie*, Berlin 1967.
- Hirner, A.: *Človek a spoločnosť*, II. vyd., Martin 1947.
- Hofstätter, P. R.: *Tiefenpsychologische Persönlichkeits-Theorien*, Handbuch der Psychologie, zv. 4., Göttingen 1960.
- Horney, K.: *Neue Wege in der Psychoanalyse*, Stuttgart 1951.
- Horney, K.: *Der neurotische Mensch unser Zeit*, Stuttgart 1951.
- Hrušovský, I.: *Vývin vedeckého myslenia*, Trnava 1942.
- Jacobi, J.: *Die Psychologie von C. G. Jung*, Zürich—Stuttgart 1967.
- James, W.: *Druhy náboženské skúsenosti*, Praha 1930.
- Jeness, A.: *Dynamika osobnosti*. *Annual Review of Psychology* 1962.
- Jones, E.: *Das Leben und Werk von S. Freud*, I, II, III. zv., Stuttgart 1960.
- Jung, C. G.: *Wandlungen und Symbole der Libido*, Zürich 1912.
- Jung, C. G.: *Psychologische Typen*, Zürich 1920.
- Jung, C. G.: *Seelenprobleme der Gegenwart*, Zürich 1931.
- Jung, C. G.: *Über die Psychologie des Unbewussten*, Zürich 1943.
- Jung, C. G.: *Die Beziehungen zwischen dem Ich und dem Unbewussten*, Zürich 1945.
- Jung, C. G.: *Über die Energetik der Seele*, Zürich—Leipzig—Stuttgart 1928.
- Jung, C. G., Riklin, F.: *Experimentelle Untersuchungen über Assoziationen Gesunder*. *Journal für Psychologie und Neurologie*, Bd. 3, zoš. 1—2., 4—6.
- Jung, C. G., Riklin, F.: *Psychoanalyse und Assoziationsexperiment*. *Journal für Psychologie und Neurologie*, Bd. 7, zoš. 1—2.
- Jaspers, K.: *Psychologie der Weltanschauung*, Berlin 1925.
- Jurinetz, Reich, Sapir: *Psychoanalyse a marxismus*, Praha 1933.
- Jurovský, A.: *Duševný život v spoločenských podmienkach*, Bratislava 1965.
- Jurovský, A.: *Psychológia*, Martin 1948.
- Kondáš, O.: *Discentná psychoterapia*, Bratislava 1970.
- Krech, D., Crutchfield, R. S., Ballachey, E. L.: *Človek v spoločnosti*, Bratislava 1968.
- Künkel, F.: *Charakter, Krisis und Weltanschauung*, Leipzig 1935.
- Leontjev, A. N.: *Problémy psychického vývoje*, Praha 1966.
- Lenin, V. I.: *Materializmus a empiriokriticizmus*, Bratislava 1952.
- Lewin, I.: *Das Unbewusste*, I. P. V., Leipzig—Wien—Zürich 1926.
- Lewy-Brühl: *La mentalité primitive*, Paris 1922.
- Lückert, H. R.: *Der Mensch das Konflikt-trächtige Wesen*, München—Basel 1964.
- Lückert, H. R.: *Konfliktpsychologie*, München—Basel 1965.
- Maag, P.: *Psychoanalyse und seelische Wirklichkeit*, München 1930.
- Marx, K.: *Ekonomicko-filosofické rukopisy z r. 1844*, Praha 1961.
- Marx, K., Engels, F.: *Vybrané spisy vo 2 zväzkoch*, Bratislava 1952—1953.
- Meili, R.: *Štruktúra osobnosti*, Fraisse, P., Piaget, J.: *Inteligencia—osobnosť*, Bratislava 1968.
- Melicherčík, A.: *Teória národopisu*, Mikuláš 1945.
- Milan, M.: *Vplyv vojenského prostredia na snovú tvorbu regrúta*, odv. roč. 1942. *Psychologický sborník*, č. 1, Martin 1946.

- Michalova, C.: Kritické poznámky k psychoanalýze, Praha 1950.
- Mitscherlich, A., Muck, M.: Der psychoanalytische Ansatz in der Socialpsychologie. Handbuch der Psychologie, zv. 7, Göttingen 1969.
- Müller-Freienfels, R.: Psychologie přítomnosti, Praha 1937.
- Neumann, M.: Über die Angst, Basel 1947.
- Fridrich Nietzsches Werke, zv. 8, Leipzig 1906.
- Nietzsches Werke, Stuttgart 1941.
- Pardel, T.: Problém nevedomia u Freuda. Philosophica Slovaca, Bratislava 1946.
- Pardel, T.: Freudov výklad sociálnych javov. Sociologický sborník, Bratislava 1947, zoš. 3—4.
- Pardel, T.: Teórie útlmu v súčasnej psychológii. Psychologický sborník 1948.
- Pardel, T.: Kritické poznámky na okraj buržoáznej psychológie. Psychologický časopis, Bratislava 1953.
- Pardel, T.: Delikvencia u nedospelých a mladistvých na Slovensku v r. 1938—1948. Psychologické štúdie SAV I, 1956.
- Pardel, T.: Pavlovovo učenie a psychológia, Bratislava 1953.
- Pardel, T.: Pedagogická psychológia, Bratislava (1961, 1963, 1967).
- Pardel, T.: Pedagogická psychológia (Učebnica pre pedagogické inštitúty, Bratislava 1963, Praha 1963.)
- Pardel, T.: Písaná reč — jej vývin a poruchy u detí, Bratislava 1966.
- Pardel, T., Jurčo, M.: Úvod do psychológie 1970.
- Pavlov, I. P.: Sborník prác z vyššej nervovej činnosti, Bratislava 1953.
- Pertold, J.: Náboženstvo nekultúrnych národov, Praha 1925.
- Rapaport, D.: Die Struktur der psychoanalytischen Theorie, Stuttgart (orig. r. 1959), nem. preklad bez roku vydania.
- Ratner, J.: Individualpsychologie, München—Basel 1963.
- Reik, T.: Das Ritual, Wien 1928.
- Reich, W.: Der Masochistische Charakter. Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse, XXIII, zv. 32.
- Riemann, F.: Grundformen der Angst, München 1961.
- Rosenzweig, S.: An Outline of Frustration Theory; Mc V. Hunt: Personality and the Behavior Disorders, zv. I, New-York 1944.
- Rubínštein, S. L.: Základy obecné psychologie, Praha 1964.
- Rubínštein, S. L.: Bytí a vědomí, Praha 1961.
- Rubínštein, S. L.: Zásady a cesty rozvoje psychológie, Bratislava 1963.
- Robert, M.: Psychoanalytická revolúcia, Bratislava 1968.
- Sapir, I.: Freudismus, sociologie, psychologie v Marxismus a freudismus, Praha 1932.
- Sears, R. R.: Experimental Analysis of Psychoanalytic Phenomena; Mc. V. Hunt: Personality and the Behavior Disorders, New-York 1944.
- Schmidt, W.: Rassen und Völker in der Vorgeschichte des Abendlandes, Luzern 1946.
- Schultz, J. H.: Neurose, Leben, ärztliche Pflicht, Leipzig 1936.
- Sieenthal, W.: Die Wissenschaft vom Traum, Berlin 1953.
- Schilder, P.: Medizinische Psychologie, Berlin 1924.
- Sirácky, A.: Sociológia, Bratislava 1966.
- Sorokin, P.: Sociologické nauky přítomnosti, Praha 1932.
- Spesz, A.: Psychoanalýza a krestanstvo, Rožňava 1934.
- Stekel, W.: Listy matke, Martin 1945.

- Sterba, R.: Einführung in die psychoanalytische Libidolehre, 1942.
- Störriing, G.: Methoden der Psychologie des Gefühlslebens. Abderhaldens Handbuch der biologischen Arbeitsmethoden, Abt. 6, Leipzig 1931—1935.
- Störriing, G.: Die Methoden des Gefühlslebens. Abderhaldens Lehrbuch der biologischen Arbeitsmethoden, zv. IV.
- Sullivan, H. S.: Conceptions of modern psychiatry, Washington 1947.
- Szondi, L.: Experimentelle Trebdagnostik, Bern 1947.
- Šorochová, E. V.: Freudizmus, Súčasná psychológia v kapitalistických krajinách, Bratislava 1966.
- Thurnwald, R.: Etnologie und Psychoanalyse, Krisis der Psychoanalyse, Leipzig 1928.
- Tinbergen, N.: Instinktlehre, Vergleichende Erforschung angeborenen Verhaltens, Berlin—Hamburg 1966.
- Ulehla, M.: Zamyšlení nad životem I, Praha 1946.
- Voráček, J.: Primitivní rodina, Praha 1941.
- Voráček, J.: K otázce původní formy manželství a sňatku. Sociální problémy, roč. 1937, Praha.
- Wagner, M.: O riadení snov vo spánku, Psych. sborník, Martin 1948, č. 3—4.
- Watson, J. B.: Der Behaviorismus, Stuttgart—Berlin—Leipzig 1930.
- Weiss, E.: Über Ich. Almanach der Psychoanalyse, Wien 1939.
- Wells, H. K.: Pavlov a Freud, Praha 1963.
- Wexberg, E.: Handbuch der Individualpsychologie, München 1926.
- Wexberg, E.: Individualpsychologie, Leipzig 1931.
- Windholz, E.: Sborník psychoanalytických prací (z příležitosti zasadenia pamätnej dosky na rodnom dome v Příbore k 75. narodeninám S. Freuda), Příbor 1931.
- Wittels, E.: S. Freud, der Mann, die Lehre, die Schulle, Leipzig—Wien—Zürich 1924.
- Wolpert, E. A., Trosman, H.: Studies in Psychophysiology of Dream. Arch. Neurol. Psychiatry 1958, 7.
- Woodworth, R. S., Schlosberg, H.: Experimentálna psychológia, Bratislava 1958.
- Wundt, W.: Grundrisse der Psychologie, 15. vyd., Leipzig 1922.
- Wundt, W.: Úvod do psychologie, Zábřez 1923.
- Wyss, D.: Die Tiefenpsychologischen Schulen von den Anfängen bis zur Gegenwart, Göttingen 1961.

NIEKTORÉ ŽIVOTOPISNÉ ÚDAJE

S. Freud

Narodenie Sigismunda Freuda	máj 1856
Prvá vedecká publikácia	r. 1877
Sigismund si zmení meno na Sigmund	r. 1878
Doktorát medicíny	r. 1881
Freud sa špecializuje na neurológiu	r. 1883
Freud začína používať katartickú metódu	r. 1890
Uverejnenie spoločnej práce s Breuerom	r. 1893
Štúdie o hystérii	r. 1895
Prvá analýza sna	r. 1895
Prvé použitie slova „psychoanalýza“	r. 1896
Napísanie <i>Výkladu snov</i>	r. 1898—99
Uverejnenie <i>Výkladu snov</i>	r. 1900
Uverejnenie <i>Psychopatológie každodenného života</i>	r. 1904
Uverejnenie prác <i>Tri úvahy o sexualite</i> ,	
Vtip a jeho vzťah k nevedomiu	r. 1905
Začiatky korešpondencie s Jungom	r. 1906
Freud napísal <i>Totem a tabu</i>	r. 1913
Freud začína prácu <i>Za princípom slasti</i>	r. 1919
Freud zakončí <i>Kolektívnu psychológiu a Analýzu ja</i>	r. 1920
Prvá operácia Freudovej rakoviny čeluste	r. 1923
Uverejnenie práce <i>Ja a ono</i>	
Začiatok vydania <i>Zobraných spisov</i>	r. 1924
Zákaz, Symptóm, Strach	
Môj život a psychoanalýza	r. 1925
Psychoanalýza a medicína	r. 1926
Stretnutie Freuda a Einsteina	r. 1926
Nové prednášky o psychoanalýze	r. 1932
Začiatok práce <i>Mojžiš a monoteizmus</i>	r. 1934
Freud emigruje do Londýna	r. 1938
Uverejnenie práce <i>Mojžiš a monoteizmus</i>	r. 1938
Freudova smrť	r. 1939

A. Adler

Narodenie A. Adlera	r. 1870
Začiatky spolupráce s Freudom	r. 1902
Adler uverejňuje svoju <i>Štúdiu o komplexe menejcennosti orgánov</i>	r. 1907
Založenie Viedenskej psychoanalytickej spoločnosti, ktorej A. Adler bol členom	r. 1908
Adlerov pojem „pud agresie“ (Agressionstrieb)	
Použitie pojmu „premena pudu na jeho protiklad“	r. 1908
Freud odmieta Adlerov pojem „tendencia istoty“	r. 1911
Adler opúšťa Viedenskú psychoanalytickú spoločnosť, rozchod Adlera s Freudom	r. 1911
Adler používa pojem „Leitbild“ (životná línia)	r. 1912
Objavenie sa Adlerovho pojmu „nervösen Charakters“	r. 1912
Prvá cesta do Ameriky	r. 1925
Adler uverejňuje prácu <i>Psychogenéza a psychoterapia telesných symptómov</i>	r. 1925
V Londýne vychádza prvýkrát Adlerova práca <i>Menschenkenntnis</i> (Poznávanie človeka)	r. 1926
Adler natrvalo ostáva v Amerike	r. 1930
Adlerova smrť	r. 1937

C. G. Jung

Narodenie C. G. Junga	26. júl 1875
Jung počúva prednášky na Salpêtrière v Paríži	r. 1902
Asociačný experiment	r. 1904
Stáva sa docentom psychiatrie na ETH v Zürichu	r. 1905
Začiatky korešpondencie s S. Freudom	r. 1906
Prvé osobné stretnutie s S. Freudom	r. 1907
Jung zakladá v Zürichu Freudovu spoločnosť	r. 1907
Jung je prezidentom Medzinárodnej psychoanalytickej spoločnosti	r. 1911
Jung publikuje <i>Premený a symboly libida</i>	r. 1912
Jung sa rozchádza s Freudom	r. 1913
Vychádza dielo <i>Psychologické typy</i>	r. 1920
Jung je na ceste v Severnej Afrike	r. 1921
Pobyt v Arizóne a v Novom Mexiku	r. 1924–25
Početné úspechy v zahraničí a čestné doktoráty	r. 1936
Jung zanecháva činnosť vydavateľa Zentralblatt für Psychoterapie	r. 1939
„Literárne ceny“ mesta Zürichu	r. 1932
Jung je menovaný za profesora	r. 1935
70. narodeniny	r. 1945
Jungova smrť	r. 1961
Založenie C. G. Jung-Institutes Zürich	r. 1948

MENNÝ UKAZOVATEL

- Abraham, K.: 37, 94, 97, 104, 246
 Adler, A.: 7, 8, 9, 10, 12, 17, 19, 20, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 40, 41, 43, 44, 45, 66, 77, 80, 85, 102, 106, 113, 114, 128, 136, 137, 142, 148, 161, 162, 172, 179, 190, 199, 203, 204, 212, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 249, 254, 255, 260, 261, 262, 265
 Adler, G.: 138
 Adorno, T. W.: 210
 Ach, N.: 66
 Akvinský, T.: 78
 Alexander, F.: 179, 246, 263
 Ailers, R.: 235
 Allport, G. W.: 80, 171, 206
 Amsel, A.: 117
 Anderson, B.: 117
 Aristoteles: 271
 Bachofen, J. J.: 59, 179, 223, 243, 261, 262
 Ballachey, E. L.: 209
 Bassin, F. V.: 79, 120, 272
 Bastide, R.: 227, 228, 230
 Batler, S.: 59
 Beilová, A.: 235
 Bechtereve, V. M.: 18
 Benedikt, F. G.: 25
 Bernaysová, M.: 21
 Bernfeld, S.: 151
 Bernheim, H.: 18, 19, 23, 25, 26, 27, 155
 Bernštejn, A. L.: 79
 Bertalanffy, L.: 122, 266
 Bindra, D.: 116, 117
 Binet, A.: 18, 25
 Binswanger, L.: 246
 de Biran, M.: 59
 Birnbaum, K.: 154, 231
 Bleuler, E.: 29, 30, 36, 95
 Bolles, R. C.: 78, 271, 272
 Bonaparte, M.: 22
 Borgas: 230
 Brachfeld, O.: 30, 34
 Breuer, J.: 23, 24, 27, 28, 62
 Brentano, R.: 151
 Brinkmann, D.: 58, 59, 60
 Brown, J. A. C.: 250
 Brown, J. S.: 116, 117, 118
 Brun, R.: 23, 25, 85, 89, 91, 93, 94, 103, 132, 159, 160, 168
 Brühl: 225
 Bryant, S.: 26
 Ruber, M.: 246
 Bullitt, W. C.: 21
 Buss, A.: 204
 Bühler, K.: 49, 50
 Bühlerová, Ch.: 111, 112, 113, 122, 265, 266
 Bykov, K. M.: 76
 Cattell, R. B.: 26, 204, 205
 Clauss, G.: 112, 270
 Condillac, E. B.: 50
 Crucius: 50
 Crutchfield, R. S.: 209
 Cuvier: 195
 Cvekl, J.: 20, 22
 Čečetka, J.: 35, 237, 238

- Dallenbach, K. M.: 29
 Danzel, T. W.: 225
 Darwin, Ch.: 17, 76, 78, 195, 214, 228, 229, 272
 Davis, H.: 145
 Delboeuf: 25, 128
 Dement, W. C.: 145
 Deri, S.: 200
 Descartes, R.: 18, 50, 58, 78, 271
 Dingler, H.: 225
 Dobrotka, G.: 201, 267, 271
 Dorerová, M.: 151, 152, 153
 Dorsch, H.: 19
 Dostojevský, F. M.: 88, 89
 Driesch, H.: 60
 Du Bois, R.: 17
 Dührssen, A.: 201

 Ebbinghaus, H.: 18, 50, 51, 55, 60
 Einstein, A.: 260
 Eitingon, M.: 30, 43
 Ellwood, J.: 223
 Euripides: 172
 Engels, F.: 17, 76, 77, 115, 119, 120, 232, 243,
 Erikson, E. H.: 115
 Erkl, H.: 144, 145, 146, 147
 Eysenck, H. J.: 199, 204, 205, 206
 Federn, P.: 246
 Fechner, T.: 18, 56, 151, 152, 153
 Felber, S.: 74, 75
 Fenichel, O.: 246
 Ferenczi, S.: 30, 43, 246
 Fiamengo, A.: 209
 Filkorn, V.: 273
 Fischer, A. E.: 117
 Fliess, P. I.: 33
 Flugel, J. C.: 93
 Fluss, J.: 20
 Forel, A. X.: 159
 Foulkes, S. H.: 145, 146, 147
 French, Th.: 246
 Freud, S.: 7, 8, 11, 12, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 49, 50, 56, 57, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 68, 69, 71, 72, 74, 75, 76, 77, 78, 80, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 97, 98, 99, 100, 101, 103, 104, 105, 106, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 120, 121, 122, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 138, 139, 140, 142, 143, 147, 148, 151, 152, 153, 155, 156, 157, 158, 159, 161, 162, 167, 168, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 183, 184, 185, 188, 195, 199, 201, 202, 203, 204, 205, 210, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 235, 236, 237, 238, 240, 241, 242, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 253, 254, 255, 256, 258, 260, 261, 262, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 271, 272, 273, 274
 Freudová, A.: 22, 246, 272
 Fromm, E.: 10, 113, 114, 202, 246, 247, 249, 250, 251, 255, 256
 Furtmüller: 33, 34

 Galanter, E. H.: 269
 Galileo, G.: 17
 Gall, F. J.: 29
 Garan, L.: 120, 121, 271
 Getzels: 78, 80
 Gibbs, C. B.: 271
 Glover, E.: 246
 Goethe, J. W.: 59, 183
 Gotschald, K.: 204
 Göring, H.: 211
 Graumann, S. F.: 117
 Groddeck, G.: 175
 Guilford, J. P.: 204

 Hall, St.: 18
 Hamann, H.: 59
 Harlow, H. F.: 265
 Hartley, J.: 50
 Hartmann, E.: 58, 59, 60
 Hartmann, H.: 151, 178, 206, 246
 Harwey, W.: 145
 Hebb, D. D.: 117
 Helmholtz, H.: 17, 23, 153
 Herbart, J. F.: 85, 86, 88, 151, 152, 153
 Herder, J. G.: 59
 Hering, E.: 91
 Hiebsch, H.: 112, 269

- Hind, R. A.: 116
Hirner, A.: 223
Hitler, A.: 211, 273
Hoar, S.: 22
Hobbes, Th.: 78, 272
Hofstätter, P. R.: 171, 172, 179, 183, 184, 201, 239, 240
Horneyová, K.: 10, 29, 44, 113, 114, 167, 202, 246, 247, 248, 249, 250
Hrušovský, I.: 225
Hull, C. L.: 117, 121, 167
Huxley, A.: 183

Charcot, J. M.: 19, 22, 23, 24, 26, 57, 155, 260
Christian, P.: 246

Ivanov-Smolenskij, A. G.: 165

Jacobi, J.: 66, 141, 142, 143, 163, 164, 180, 181, 182, 183, 184, 191, 221
Jaensch, E. R.: 204
Jaffe: 34
James, W.: 58, 205, 231
Janet, P.: 18, 24, 25, 36, 57, 155, 161, 261
Jeness, A.: 29
Jodl, F.: 151
Jones, E.: 20, 22, 23, 24, 26, 27, 28, 30, 33, 34, 36, 37, 42, 43, 246
Jost, A.: 55
Jung, C. G.: 7, 8, 9, 12, 17, 19, 20, 26, 29, 30, 32, 33, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 49, 50, 66, 67, 68, 69, 70, 74, 75, 77, 80, 87, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 113, 121, 128, 136, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 147, 148, 160, 161, 162, 163, 164, 168, 171, 172, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 201, 203, 204, 205, 206, 212, 221, 222, 231, 246, 259, 261, 262, 270, 271
Jurčo, M.: 119, 204
Jurinetz: 71, 85, 220, 226
Jurovský, A.: 209, 273

Kalandra, Z.: 222
Kalnai: 220
Kant, I.: 59, 62, 75, 151, 173, 195

Kardiner, A.: 246
Kerényi, K.: 38, 221
Klages: 89, 90, 203
Kleinová, M.: 246
Kleitman, N.: 144, 145
Klemper: 33
Kondáš, O.: 167, 273
Konečný, R.: 50
Koperník, M.: 20, 78
Köhler, W.: 56, 76
Krech, D.: 209
Kretschmer, E.: 204
Kris, E.: 246
Kriesel, A.: 235
Kronfeld, A.: 235
Krueger, F.: 203
Külpe, O.: 18, 55, 151
Künkel, F.: 235, 236, 237
Künkelová, R.: 235

La Mettrie: 50
Lamoreaux, R. R.: 117
Lashly, K. S.: 56, 117
Laswell: H. D.: 263
Lauer: 128
Lebovici, S.: 115
Leibnitz, G. W.: 57, 58
Lenin, V. I.: 17, 73, 75, 113, 232, 269, 270
Leontjev, A. N.: 76, 113, 119, 120, 270, 271
Lersch, F.: 203
Lewin, I.: 58
Lewin, K.: 204, 268
Lewy-Brühl: 225
Lichtenstein, P. E.: 267
Lissner, K.: 268
Loewenstein, E.: 246
Locke, J.: 50
Lomov, B. F.: 265, 270
Lorenz, H.: 116
Lotze, R. H.: 151
Löwith, K.: 246

Makarenko, A. S.: 265
Marbe, K.: 26
Marx, K.: 17, 76, 115, 119, 120, 122, 232, 243, 266
Mc Dougall, W.: 87, 115, 116
Mc Lann, S. M.: 117

- Meili, R.: 205
 Melicherčík, A.: 224, 226
 Mendel, G.: 17
 Meng, H.: 12, 39, 246
 Meynert, T.: 23, 151, 152, 153
 Mičurin, J. V.: 17
 Michel, E.: 246
 Milan, M.: 145, 160
 Mill, St.: 50
 Miller, H.: 204, 270
 Miller, N. E.: 117
 Mitscherlich, A.: 210, 211
 Mittelman, B.: 263
 Moll, A.: 93
 Mounier, E.: 203
 Mowrer, O. H.: 117, 204
 Möbius: 25
 Mussolini, B.: 21
 Müller, F. E.: 51
 Müller-Freienfels, R.: 50, 51, 52
 Münsterberg, H.: 78

 Narcis: 94, 104
 Nowlis, V.: 267
 Nietzsche, F.: 59, 63, 88, 195, 239, 241
 Ninssenn, H. W.: 116

 Oléron, P.: 113
 Oppenheimer, H.: 33
 Ovsjankina, M.: 267

 Pardel, T.: 39, 42, 56, 57, 73, 75, 88, 109, 112, 114, 119, 126, 137, 153, 160, 165, 186, 204, 270
 Pavlov, I. P.: 17, 18, 56, 57, 75, 86, 89, 115, 117, 121, 151, 153, 155, 157, 165, 166, 167, 168, 205, 206, 260, 271
 Pertold, J.: 223
 Pfahler, G.: 204
 Pfister, O.: 22
 Piaget, J.: 113
 Pinel, P. H.: 23
 Platón: 23, 78, 87, 88, 172, 184, 271
 Plechanov, G. V.: 223
 Pribram, K. H.: 23, 270
 Příhoda, V.: 112

 Radó, S.: 246
 Rank, O.: 30, 43, 217, 246

 Rappaport, D.: 22, 29, 44, 114, 125, 203, 255, 266, 268, 269
 Ratner, J.: 33
 Reich, S.: 131
 Reich, W.: 71, 85, 93, 99, 100, 220, 246
 Reichenov: 229
 Reik, T.: 226, 246
 Reymond, Du Bois: 17
 Ribot, Th.: 18, 78
 Riemann, F.: 167
 Rilke, R. M.: 198
 Robert, M.: 22
 Roosewelt, F.: 21
 Rorschach, H.: 80, 81
 Rosenzweig, S.: 80, 167
 Rothacker, E.: 64, 203
 Roussel, J.: 117
 Rubinštejn, S. L.: 50, 56, 73, 74, 79, 120, 266, 269, 270, 271, 272
 Rühle, O.: 235
 Rühleová, A.: 235

 Saaler: 267
 Sadger, J.: 33
 Sachs, H.: 30, 43
 Sapir, I.: 71, 85, 220, 223
 Sears, R. R.: 263, 267, 268, 273
 Sečenov, I. M.: 17, 18
 Shapiro: 146
 Sheidon, H.: 204
 Scheler, M.: 203, 246
 Scheling, F.: 59
 Schilder, P.: 157
 Schlosberg, H.: 26, 119, 164
 Schmidt, W.: 224, 229
 Schopenhauer, A.: 58, 244
 Schultz, J. H.: 161, 162, 168, 231
 Schultz-Hencke, H.: 201, 246
 Schwider, W.: 201
 Sirácky, A.: 251
 Sofokles: 172, 213, 226
 Sorokin, P.: 222, 227
 Spesz, A.: 222
 Spizt, R.: 246
 Spranger, E.: 204
 Stavěl, J.: 273
 Stekel, W.: 19, 29, 33, 34, 95, 273
 Sterba, A. R.: 94, 96, 98, 105

Stern, W.: 203
 Stewartová, J.: 116, 117
 Störring, G.: 154, 155
 Strinberg, A.: 244
 Stumpf, C.: 51
 Sullivan, H. St.: 10, 113, 115, 202, 246,
 247, 251, 253
 Szondi, L.: 199, 200, 201, 203
 Šoročovová, E. V.: 72, 255

 Tausch, R.: 33
 Thales: 227
 Thomae, H.: 112, 113
 Thorndike, E. L.: 57, 86, 89, 115
 Thumb, A.: 26
 Thurnwald, R.: 226, 228, 229, 230
 Tinbergen, N.: 115, 116
 Trockij, N.: 34

 Ulehla, M.: 225

 Vaihinger, H.: 238
 da Vinci, L.: 220
 Voráček, J.: 224, 230
 Vygotský, L. S.: 79

 Wallace, S. R.: 78

Watson, J. B.: 49, 57
 Weber, E. H.: 56
 Weismann, H. B.: 17
 Weiss, E.: 21, 175
 Weizsäcker, V.: 246
 Wells, H. K.: 71, 77
 Wertheimer, M.: 55
 Westermann, Holstijn, A. J.: 167
 Wexberg, E.: 235, 239, 240, 241, 243, 244,
 245, 254
 Wiener, N.: 78, 271
 Wilhelm, R.: 38
 Wite, R. W.: 34
 Wittels: 22, 23, 25, 36, 37
 Wolf, Ch.: 152, 262
 Wolpert, E. A.: 145
 Woodworth, R. S.: 26, 117, 119, 164
 Wundt, W.: 18, 49, 51, 52, 53, 54, 55, 56,
 60, 86, 151
 Wyss, D.: 32, 113, 151, 152, 153, 158, 201,
 236, 246

 Zeigerniková, B.: 268
 Ziehen, Th.: 51, 60
 Zimmer, H.: 38

VECNÝ UKAZOVATEL

- Adaptácia 240
 Adjustácia 110, 189
 — sociálna 113
 Adolescencia 253
 Agenitalita 268
 Agitácie 272
 Agnosticizmus 264
 Agresia
 — agresívna tendencia (snaha) 99, 211, 212, 243
 — agresívna 202, 248, 251
 Afekt 24, 25, 28, 52—54, 91, 137, 153, 158, 236, 240, 245
 — stupňovanie afektivity 212
 Alfa rytmus 145
 Akinéza 154
 Aktivácia správania 85, 86, 87, 115, 116, 117—120
 — aktivačný mechanizmus 237
 Analita 200
 Analýza osudu 199
 Anima 38, 70, 180, 183, 184, 185
 Animus 38, 180, 183, 184, 185
 Anketa 273
 Anxiozita 167, 248, 263
 Apercepcia 52—54, 143
 Arangement 40, 161
 Archetyp 38, 69, 171, 183, 184, 195, 199, 200, 209, 221, 260, 262, 271
 — potenciálny 184
 Asimilácia 95, 188, 251, 273
 Asocianizmus senzualistický 50, 51
 Asociácie 26, 27, 50, 51, 53, 55—57, 89, 107, 109, 164, 166, 272
 — voľné 26, 27, 125, 126, 129, 152, 164, 262
 — voľné diskkrétne 26
 — voľné kontinuálne 26
 — predstáv 107, 166
 asociačné spojenie 54, 164
 asociačné štúdie 107
 cieľová zameranosť asociácií 240
 Autonómia 115
 Behaviorizmus 259
 — behaviorálna schéma 272
 — behaviorálny model 153
 — behaviorálny prístup 115
 — S-R model 264
 — S-R teória 269
 Blud perzekučný 175
 — bludná idea 175
 „Boj s drakom“ 184
 „Božské dieťa“ 184, 221
 Cenzúra 61, 62, 65, 71, 126, 130, 132, 156, 173, 237
 — snová 131, 132, 139
 Cieľ 60, 90, 92, 100, 114, 138, 141, 142, 158, 183, 188, 197, 238, 239, 241, 242, 245, 256, 209
 Cieľovosť 119, 239, 240
 — biologická 239
 — racionálna 239
 — sociálna 239

- Cit 19, 40, 51, 52, 54, 70, 74, 88, 152, 154, 186, 194, 195, 210, 240, 250, 252
 — bezmocnosti 240
 — menejcennosti (zážitok, pocit) 32, 40, 68, 101, 102, 160, 236, 237, 238, 240, 242, 244, 245, 254
 — nadradenosti 245
 — osobnosti 237
 — slabosti 240
 — spoločenský 211, 226, 237, 239, 242, 245
 — závislosti 240
 — citový stav 153, 154, 155
 — citový tón 51, 52, 156
 Cítienie 132, 182, 186, 190, 191, 192, 194, 196, 253
 Crines pubis 134
 Cyklopická prahorda 217, 224, 225, 228, 229, 230
 — spoločnosť 213

 Dedičný automatizmus 91
 — dedično-engramový komplex 91
 Dementia praecox 104, 105
 Depresia 97
 — depresívny stav 200
 Deštruktivizmus 250
 Detektor lži 164
 Disociácia 25, 79, 109, 253
 Dominancia 205
 Dotazník 145
 Drive 117
 Druhotné spracovanie 131
 Dualizmus 50
 Dynamika VNČ 86
 Dyslexia 127
 Dysortografia 127

 Egocentrická orientácia 245
 Ego
 — diastola 200
 — intencia 159
 — systola 200
 Egoizmus 104, 131
 Eidos 183
 Ekforačný proces 155
 — engramová ekforácia 65
 — memnická ekforácia 131
 Eklekticizmus 201, 272

 Elektroencefalograf (EEG) 145
 Elektrookulogram (EOG) 145
 Element jadra 107, 108, 163
 Emócie 78, 109, 152, 164, 205, 211, 252
 — emocionalita 147
 — emocionálny šok 164
 Empatia 252
 Empirizmus 50
 Energia 107, 113, 156, 164, 173, 175—177, 179, 187, 188, 190, 192—195, 236, 268
 — duševná 38, 39, 42, 70, 126, 141, 160, 236, 237
 — funkcie myslenia 109
 — inštinktivná 116
 — jadra 108
 — psychická 106—108, 134, 158, 161, 186
 — pudu 93, 126, 141
 — sexuálna 38, 106, 157
 energetické obsadenie 156, 158
 kvantá energie 63, 64, 91, 156, 175
 Entelechia 60
 Epilepsia 79, 200
 Eros 88, 92, 93, 172, 238, 254
 Erotika 202
 — análna 97, 101
 — orálna 93, 96, 102
 — uretálna 98, 101
 Erotománia 105
 Eufória 252
 — telesná euforita 162
 Excitácia 168
 Exhibilicionizmus 101, 105, 200
 Existenciálna analýza 246
 Expanzia 249
 — Ja (pozri Ja expanzia)
 Experiment 272
 Explorácia 27, 272
 Expresionizmus 198
 Extrovert 38, 41, 187, 183, 199, 206
 — extroverzia 110, 188, 189, 204, 205
 aktívna 189
 pasívna 189

 Faktorová analýza 204
 Fantázia 68, 96, 125, 126, 152, 153, 154, 158, 179, 192, 198, 215, 231, 245, 266
 Fáza
 — análna 97

- fylogenetická genitálna 231
- genitálna 93, 102
- libida 93, 94
- ontogenetická pregenitálna 231
- orálna 94, 95, 96, 97, 266
- pregenitálna 93, 96, 267
- Felácia 96
- Fenomenológia 151, 185
- Fenomén
 - fí (fí-fenomén) 55
 - psychogalvanický 108
- Filozofická antropológia 203
- Fixácia 25, 96, 97, 103, 156, 266, 267
- Fóbia 196, 197
- Frenológia 29
- Friedmanova choroba (pozri narkolepsia)
- Frustrácia 153, 167, 267
- Fylogenéza 69, 76, 79, 132, 192, 200, 243
- Generalizácia 165
 - podmienených reflexov
- Genotyp 199
- Gén pudový 200, 203
- Gynekokracia 215, 224
 - gynekokratický princíp 223
- Haemoptoe 137
- Halucinácia 175, 245
- Hedonizmus 78, 271
- Hodnotiaca stupnica 204
- Hodnoty 119, 160, 161, 168, 188, 192, 193, 194, 195—198, 205, 209, 250
 - existenciálne 161, 168
- Homeostatický model 122, 152, 266
- Homosexualita 200, 244
 - homosexuálne tendencie 102, 103, (snaženia, komponenty) 220
- Hypersenzibilita 164, 155
- Hypnóza 18, 19, 23, 24, 26, 27, 68, 125, 155, 156
- hypnotický spánok 25, 27
 - hypnotický stav 65, 166
 - posthypnotická sugescia 65
 - posthypnotický rozkaz 60
 - posthypnotický úkon 155
- Hypochondria 101, 199
- Hystéria 19, 23, 24, 25, 27, 28, 79, 109, 153, 155, 158, 166, 188, 194, 196, 200, 261
 - hysterické ochorenia 26, 27
 - hysterické symptómy 23, 24—27, 125, 155
 - hysterický syndróm 26
 - konverzná hystéria 156
 - symptomatológia hystérie 28, 166
- Charakter 137, 171, 178, 202, 203, 204, 210, 243, 248, 249, 251, 268
 - análny 98, 251
 - exploatačný (vykorisťovateľský) 251
 - nervózny 241, 245
 - neurotický (pudový) 179
 - produktívny (tvorivý) 251
 - receptívny 251
 - sporivý 251
 - účelový (marketingový) 251
 - zabrzdený (utlmený) 179
 - zdravý 178
 - zločinný 178
- Chápanie 69, 101, 184, 197, 251
- Chybné výkony (úkony) 27, 39, 60, 64, 65, 71, 108, 125, 126, 127, 129, 130, 136, 240, 246, 153, 261
- Ideál
 - Ja 34, 181, 211
 - hrdinu 32
 - osobnosti 137
 - skupinový 211
- Identifikácia 63, 101, 175, 181, 195, 211, 214
- Imago 103, 143, 172, 185, 211
- Impulz 72, 76, 108, 109, 116, 156, 176, 211, 247, 265, 266, 268
- Individuácia 110, 172, 179, 182, 183
 - individuačný proces 38
- Incest 38, 41, 42, 103, 214, 224, 230
 - Incestuózne túžby 213, 220
- Iniciálne evidenčné základy 125
- Intelekt 76, 88, 192, 219, 240
- Inteligencia 18, 88
- Interferencia 126
- Interview 125, 144, 260, 273
 - analytické 263
 - psychoanalytické 262
- Introjekcia 97, 174, 175, 217, 218
- Introspekcia 50, 57, 116, 240
- Introvert 38, 199, 206

- introverzia 110, 189, 204, 205
- Intuícia 69, 182, 184, 186, 190, 191, 192, 196, 197, 198, 199
- Inštinkt 42, 43, 59, 68, 69, 86—89, 91, 108, 115, 116, 121, 160, 184, 255, 256, 265, 272
- Inštrumentálny akt 267
- Iradiácia 155, 165
 - elektívna 165, 166
- Ja (Ich, Ego) 34, 40, 43, 59, 61, 64, 67, 78, 100, 104, 105, 131, 140, 152, 157, 158, 167, 168, 171, 172, 173, 174, 176—183, 187, 189, 190, 194, 195, 199, 203—206, 209—212, 214, 217, 218, 237, 247, 254, 256, 271
 - Ja expanzia (expanzia Ja) 206
 - Ja pseudo (pseudo Ja) 250, 251
- Kastrácia 134, 174, 216
- Katarzia (katharsis) 208, 263
 - katarická metóda 24, 25, 28
- Kategorický imperatív 173
- Klimax 142
- Kognitívne procesy 29, 51, 153, 154, 161
 - (myšlienkové, poznávacie)
- Kolektívnosť 63
- Kompenzácia 32, 68, 109, 140, 183, 186, 187, 199, 236, 238, 239, 241, 242, 245
 - kompenzačná činnosť 40, 168, 198, 199
- Komplex 163, 164, 185, 227
 - citovo zdôraznený 40, 107, 110, 156, 164
 - Ja 181
 - hypochondrický 245
 - kastrálny 98, 101, 102
 - menejcennosti
 - (pozri cit menejcennosti)
 - neurastenický 245
 - Oidipovský 33, 103, 112, 116, 175, 183, 188, 213—215, 217, 220, 223, 224, 229, 230, 253, 265
 - otcovský 39, 42
 - po moci (pozri túžba po moci)
 - psychický 67
 - subjektívne funkčný 143
- oblasť komplexu 163, 164
- Konanie 69, 75, 77, 78, 88, 101, 137, 175, 177, 184, 185, 186, 188, 192, 205, 238, 239, 252
- Koncentrácia 165
 - vzrušenia alebo útlmu
- Konflikt 32, 41, 64, 92, 100, 109, 110, 125, 142, 158, 159, 160, 162, 167, 176, 183, 201, 202, 203, 206, 226, 237, 238, 249, 251
 - intraindividuálny 201
 - intrapsychický 168, 205, 249
 - základný 248, 251
- Konformizmus 251
- Konverzia 24
- Koprofágia 98
- Latencia 213
 - čas latencie 100, 101, 102
- Libido 28, 29, 37—39, 42, 43, 85—87, 93—96, 103—106, 108—116, 121, 122, 126, 141, 148, 153, 157, 158, 160, 167, 168, 172, 174, 177, 188—191, 194, 220, 227, 236, 242, 246—248, 253, 255, 262, 264, 266, 267, 269
 - narcistické (Ja) 104, 105, 161, 195, 210
- Línia
 - moci 137
 - osobnosti 238
 - perspektívna 254, 264
 - životná 34, 137, 204, 237—239, 245, 254, 264
- Lysis 142
- Maniacký stav 200
- Maskulinita 200
- Masochizmus 92, 93, 99, 103, 250
- Matriarchát 243
- Mechanizmy obranné 34, 168, 212, 237, 245, 246, 254
 - osobnosti 267
- Melanchólia 96, 97
- Menejcennosť orgánov 33, 235, 237, 241
- Metapsychológia 63, 89
- Mischpersonen 132
- Moje 205
- Monogamia 217, 229
- Monoteizmus 217
- Mons veneris 134
- Motivácia 69, 71, 73, 78, 80, 81, 86, 122, 148, 167, 171, 184, 204, 205, 216, 272, 273, 274
 - motivačná funkcia 118

- motivačné dianie 118
- Motív 27, 68, 69, 80, 81, 139, 184, 192, 197, 209, 213, 216, 224, 252, 254
- Motorika 64, 177
- motorické ochrnutie 24
- Myslenie 18, 40, 55, 58, 63, 77, 78, 88, 89, 132, 137, 143, 176, 182, 186, 188, 190J 196, 250, 253, 273
- egocentrické 253
- magické 212
- Mytologém 221

- NAD JA (Über ich, Superego, Idealego) 101, 132, 171, 173—175, 177—179, 184, 203—206, 209—212, 217, 218, 247, 271
- Nadkompenzácia 32, 193, 241, 242, 245
- nadkompenzačné tendencie 202
- Nadrealizmus (surrealizmus) 172, 261, 262
- Napätie 53, 54, 243, 252, 263
- Narcizmus 94, 103, 104, 105
- primárny 104
- sekundárny 105
- vrodenný 177
- Narkolepsia 95
- Nálada 74
- ladenie 153
- rozladenie 153
- Neofreudizmus 255
- Neopsychoanalýza (neanalýza) 32, 87, 113, 121, 178, 235, 245, 246
- Neurotická úzkosť 167
- neurotické ochorenie 28, 157, 168, 179, 213
- neurotické symptómy 27, 98, 109, 158, 176, 202
- neurotický príznak 179, 188
- neurotický stav 39
- neurotický strach 248
- systém neurotickej pýchy 249
- neurotizmus 205
- Neuróza 24, 25, 27, 28, 32, 33, 40, 64, 65, 72, 96, 100, 101, 103, 104, 106, 109—111, 138, 153, 155, 158, 161, 162, 166, 168, 188, 190, 191, 199, 202, 213, 220, 226, 231, 237, 238, 245, 248, 251, 255, 261
- aktuálna 157
- experimentálna 155, 166, 168
- nutkavá 60, 65, 153, 156, 199, 218
- obsedantná 196, 198
- úzkostná 156
- psychoneuróza 27, 28, 65, 66, 80, 89, 92, 155, 158, 218, 219
- neurasténia 166, 196
- psychasténia 166, 190
- Nevedomie 25, 28, 29, 32, 34, 42, 43, 49, 50, 52, 57—81, 85, 98, 107—109, 125, 128, 132, 135—143, 148, 151, 153, 155—158, 162—164, 168, 172, 173, 175, 178, 179, 181, 183—186, 189—195, 197—203, 205, 221, 236, 237, 238, 243, 246, 253, 254, 256, 261, 264, 268—271
- kolektívne 38, 68, 69, 77, 180, 181, 183, 184, 194, 199
- osobné 38, 68, 69, 180, 183, 184, 199
- rodinné (familiárne) 199, 200
- univerzálne 60

- Objekt 41, 52, 70, 73, 90, 93, 94, 95, 97, 99, 100, 102—105, 120, 121, 143, 159, 160, 167, 175, 177, 180, 185—190, 193—200, 211, 267—271
- Objektívne pozorovanie 57
- Obrana 213, 240
- Obrátenie 92
- Odpor 27, 28, 61, 125, 135, 152, 155, 156, 157, 238
- Odpovedový mechanizmus 117
- Odreagovanie 24, 25, 211, 236, 237
- Oidipovská situácia 174
- tragédia 226, 229
- zameranosť 100
- Onania 100, 101, 102
- ONO (Es, Id) 34, 168, 171—179, 184, 201, 203—206, 209, 217, 247, 271
- Ontogenéza 69, 76, 79, 132
- psychiky 270, 273
- Oralita 200, 202
- Organické ochorenie 23
- organický defekt 241
- organický syndróm 78
- Organizácia libida 267
- falická 93, 102
- genitálna 93, 99, 102, 103, 112, 267
- narcistická 104
- pregenitálna 99, 102, 112, 267
- Osobnosť

- hĺbka 172, 195
- štruktúra 28, 176, 178, 180
- vrstvy 62, 172, 203, 271
- vlastnosti 181

- Pamäť 51, 54, 55, 162, 173, 273
- Pansexualizmus 92, 120
- Paranoia 104, 105, 153, 158
 - paranoidná konštrukcia 212
- Parapsychológia 264
- Parcipatívnosť 63
- Patriarchát 243
- Peripetie 142
- Persona 38, 70, 171, 180, 181, 182, 183, 199
- Perverzia 98, 100, 103, 245
- Pocity 51, 52, 54, 55, 75, 96, 239, 269
 - pociťovanie 182, 191
- Pocit viny 164, 179, 214, 215, 216, 225
- Podmieňovanie 57, 166, 167, 168
- Podnet (stimulus) 26, 51, 75, 114, 117, 121, 122, 131, 135, 147, 165, 166, 196, 198, 264, 266, 267, 270, 273
 - indiferentný 165
 - podmienený 165
 - podnetové slovo 164, 166
- Podráždenie 205
- Podvedomie 75, 205, 216
 - rodiny 226
- Pohnútka 71, 167, 172, 272
- Pohyby
 - očí pomalé (SEM) 145, 146
 - očí rýchle (REM) 145, 146, 147
 - spontánne 265
- Pohyblivosť procesov VNČ 166
- Polygamia 217, 229
- Polyteizmus 217, 231
- Popud 60, 69, 90, 91, 130, 156, 173, 177, 184, 201, 209, 266
- Posilnenie 267
- Postoj 68, 70, 81, 108, 110, 119, 161, 162, 163, 174, 181, 185—187, 190, 192, 193, 198, 199, 202, 210, 211, 215, 238, 239, 247, 248, 251, 252
 - ambivalentný 95
 - extrovertovaný 40, 162, 187, 188, 196, 197, 198
 - chybný 246
 - introvertovaný 162, 190, 194, 195, 198
 - myslenia 109
 - nevedomý (nevedomia) 108, 183, 187, 188, 190
 - regresívny 97
 - vedomý (vedomia) 108, 140, 141, 142, 164, 179, 183, 187—189, 190
 - vonkajší 70
 - vnútorný 70
- Potlačenie 25, 28, 33, 61, 64, 66, 69, 71,
 - telesný 137
 - prapotlačenie 156
- Potreba 69, 90, 91, 115, 117, 119—122, 143, 168, 177, 184, 188, 200, 201, 202, 205, 209, 214, 226, 248, 249, 252, 253, 256, 266
- Pozornosť 52, 53, 68
 - nepozornosť selektívna 253
- Praobraz 184, 185, 200, 271
- Pravzor 69, 271
- Predstavy 50, 51, 58, 62, 63, 91, 152, 153, 154, 156, 158, 162, 164, 168, 192, 253, 273
 - disociované 243
 - nevedomé 51
 - patogénne 24, 25, 28
 - potlačené 27, 61, 69
- Premenná 226
 - antendenčná 117
 - deskriptívna 205
 - intervenujúca 117
 - motivačná 117, 118, 204
 - nemotivačná 118
 - osobnosti 204
 - prostredia 118
- Premiestnenie 168
- Prenos (prenášanie) 28, 104, 125, 155, 156, 199
- Presun (presunutie) 131, 132
- Presúvanie 63
- Prežívanie 73, 74, 122, 186, 251
- Princíp
 - bipolarity duševného života 40
 - dynamický 62
 - ekonomický 63
 - ekvivalencie 110

- entropie 108
- determinizmu 127
- matersko-otcovský 60
- psychologického hedonizmu 272
- reality 41, 63, 64, 101, 158, 168, 177, 271
- rovnováhy
- samoregulácie 40
- slasti 63, 90, 101, 158, 168, 172, 176, 177, 242, 271, 272
- strasti 272
- topický 63
- tvorivej syntézy
- udržania konštantnosti 152
- Prispôsobenie 108, 172, 186, 187, 192, 239
- Proces vzruchu 165, 166
 - útlmu 165, 166
- Progresia 108, 109, 110
- Projekcia 96, 158, 174, 198
- Projekčné techniky 272
 - projekčný test 80, 200
- Prekríženie 94
- Prenikanie 147
- Protest 40
 - mužský 33, 102, 242, 244
- Psyché 66, 67, 70, 109, 138, 140, 141, 160, 162, 173, 180, 181, 184, 185, 199, 221, 238
- Psychično 25, 49, 58, 60, 61, 62, 76, 77, 85, 125, 172, 174, 187
- Psychika 28, 76, 109, 116, 121, 125, 161, 245, 264, 269, 270
- Psychické kontrasty 54
 - relácie 54
 - výsledky 54
- Psychický obraz 266, 270
- Psychoanalýza
 - aplikovaná 45, 209, 220, 255
 - ortodoxná 254
 - humanistická 255
 - psychoanalytická doktrína 22, 34, 151, 255, 261
 - psychoanalytická metóda 27, 28, 31, 125, 220, 235, 236, 261, 263
 - psychoanalytická teória más 209
 - psychoanalytická spoločnosť 22, 29, 33, 36, 37
- Slobodná psychoanalytická spoločnosť 212, 254
- Spolok pre slobodný psychoanalytický komitét 34, 36, 43, 221
 - kongres 29
 - krúžok 29, 31—34, 273
 - výklad 209, 273
- Psychofyzika 18, 40, 49, 56, 152, 273
 - psychofyzická funkcia 42
 - psychofyzická jednota 269
 - psychofyzický paralelizmus 65
- Psychogéna 203
- Psychohygiena 164
- Psychoid 60
- Psycholingvistika 273
- Psychológia
 - abnormná 273
 - analytická 19, 34, 40, 69, 189
 - asociačná 56
 - asocianistická 50
 - empirická 152
 - experimentálna 26, 27, 37, 55, 56, 62, 81, 266
 - fenomenologická 116
 - forezná 272
 - hlbinná 19, 20, 26, 35, 44, 62, 113, 199, 201, 204, 274
 - individuálna 19, 32, 35, 66, 161, 192, 209, 235, 237, 238, 239, 240, 254, 255, 262
 - introspektívna 52, 55, 56
 - Ja (ega) 178, 179
 - klinická 262, 263
 - komplexná 19, 35, 38, 40, 138, 189, 199
 - kriminálna 273
 - más 209, 211
 - neoanalytická 34
 - objektívna 18, 62
 - ontogenetická 19, 85, 110, 112, 113, 122, 201, 273
 - osobnosti 88, 98, 171, 183, 199, 203, 204, 236, 253, 254
 - pedagogická 273
 - porovnávacia 18, 273
 - racionálna 152
 - sna 143
 - sociálna 206, 222, 236, 251, 253, 273
 - školská 86, 89, 173

- trhu 272
- tvarová (Češtalt) 55, 260
- vedomia 86
- vrstiev 64
- všeobecná 273
- vývinová 87, 112, 113, 122, 273
- ZOO (Zoo-Psychológia) 273
- Psychosomatická medicína 78, 201, 202, 246
- Psychoterapia 167, 204, 237, 273
 - analytická 201
 - discentná 231
- Psychotronika 264
- Psychóza 104, 221, 245
 - psychický stav 245
- Pud 39, 42, 51, 63, 64, 71, 77, 85—93, 100, 102, 114—122, 126, 152, 156, 158—161, 171, 173, 176—178, 199, 200, 205, 209, 219, 237, 247, 249, 251, 255, 256, 261, 264—267, 269, 272
 - agresie 34, 99
 - Ja (sebazáchovy) 91, 92, 94, 99, 104, 105, 126, 257, 200
 - latentný 64
 - mladší 159, 168
 - kontaktový 200
 - parciálny 94, 102
 - paroxymálny 200
 - pohlavný (sexuálny) 85, 88, 91, 92, 100, 101, 126, 157, 158, 160, 168, 200, 203, 242, 243
 - po moci 66, 85, 203
 - potlačený 64
 - primárny 203
 - sekundárny 61, 92, 101, 160, 203, 265
 - smrti (deštrukčný) 34, 92, 93, 247
 - prapud 91
 - Pudová diagnostika 200
 - pudová dynamika 19, 200
 - pudová štruktúra 34, 202
 - pudové hnutia 63, 90, 100, 147, 176
 - pudové reprezentácie 61, 63, 64, 65, 77, 91, 156, 158, 176, 177, 179
 - pudové tendencie 40, 158, 159, 178, 179, 218
 - pudové inkompatibilné 40, 64, 161
 - pudové vzpružiny 86
 - pudový vektor 200
 - protiklad pudu 34
 - redukcia pudu 117
 - stupeň pudu 118
 - zvrät pudu 34
 - zvrátenie na protiklad pudu 92
- Pupilárna reakcia 154
- Racionalizácia 248
- Reakcia 60, 64, 79, 91, 109, 117, 122, 135, 166, 185, 202, 264, 270
- Reč 77, 129, 139, 213, 252
- Reč obrazová 131, 132
 - plastická 131, 132
- Reedukácia 273
- Reflex 159
 - nepodmienený 86, 115, 117, 265
 - orientačno-prieskumný 115
 - podmienený 18, 56, 57, 86, 115, 165, 166, 260
 - psychický 18
 - sebazáchovy 115
 - reflexný mechanizmus 111, 243,
- Regresia 96, 108, 109, 110, 129, 132, 134, 135, 212, 220, 266, 267, 268
- Regulácia správania 73, 74, 77—81, 122, 265, 270, 271
 - pohnútková 171
 - výkonová 171
- Relaxácia 252
- Reminiscencia 24, 25, 27, 142
- Reprodukcia 24, 51, 153, 154
- Rezignácia 249
- Rezistencia 263
- „Rodinný román“ 212, 237
(Familienroman)
- Rorschachové obrázky 81
- Rozhodovanie 77, 119, 189, 271, 272
- Rozštep osobnosti 109
- Rozštiepenie 253
- Sadizmus 95, 96, 99, 100, 102, 103, 200, 247, 250
 - sublimovaný 99
- Sadomasochizmus 250
- Sám (Selbst) 180, 181, 182, 183, 190, 199
- Seba (Self) 252, 253
- Seba obraz (obraz seba) 206, 249
- Sebaregulačný systém 66, 68, 69, 70, 109, 140, 162, 187, 199

- (sebaregulácia,
sebariadenie,
samoregulačný systém,
samoregulácia)
- sebahodnotenie 206
- sebazpoznanie 162
- sebarealizácia 164, 179, 182, 253
- sebaudržanie 86, 97, 249
- sebauskutočnenie 162, 182, 248
- sebautváranie 165, 251
- sebazachovanie 93, 95, 152, 159
- Sen
- latentný 129, 131
latentná snová myšlienka 130, 135, 136
skrytý zmysel sna 139
- manifestný 129, 130, 131, 136
(zjavný)
manifestný obsah sna 139
- predzvestný 148
- snová kompenzácia 140, 141
- snová práca 65, 129, 130, 131, 138, 147, 176
- snová tvorba 135
- snové myslenie 132
- snové pranie 130, 137
- snový proces 129
- funkcia sna
perspektívna 142
kompenzačná 140—142
- symbolika sna 129, 133, 136, 139—142, 227
- štruktúra sna 141
- výklad snov 33, 54, 127—130, 136, 138—140, 143, 147, 148, 240, 254
objektový 143
subjektový 143
- Senzitívna vzťahovosť 175
- Senzorika 51
- Senzualizmus 55
- Schizofrénia 69, 79, 104, 105, 109
- katatonická forma 200
- paranoidná forma 199, 200
- Schopnosti 119, 171, 204, 225, 229
- Slasť 41, 53, 54, 63, 87, 93, 94, 95—99, 102, 103, 105, 111, 153, 158, 174, 243, 267, 272
- análna 98
- infantilná 41
- orgánová 92
- prémia slasti 243
- Smerovosť 119
- smerová funkcia 118
- Signálna sústava prvá 166
druhá 165, 166
- Situácia „v detskej izbe“ 211 212, 237, 265
- Snaha
- kaptatívna 202
- po nadradenosti 137, 238, 241, 254
- po uplatnení 202, 240, 241, 253
- po zabezpečení istoty 252
- retentívna 202
- vlastniť 201
- Sociabilita 205
- Sociálna (spoločenská) rola 181, 243, 244, 248, 250
- Solipsizmus 105
- Spoj
- dočasný 56, 87
- nervový 56
- Spomienky 147, 156, 164, 177, 239, 240
- spomienkový klam 240
- Správanie 49, 57, 76, 78, 80, 87, 109, 114, 116, 122, 126, 153, 155, 162, 167, 168, 171, 172, 179, 181, 188, 196, 202, 203, 204, 209, 210, 225, 236, 240, 241, 242, 248, 250, 252, 253, 255, 260, 261, 264—273
- cieľovo zamerané 116
- emocionálne 271
- inštinktívne 116, 272
- motivačné 119
- patologické 19, 251, 253
- Stihomam 105
- Strasť (utrpenie, neľúbosť) 53, 54, 64, 87, 153, 158
- Stupeň protikladu 152
- Subjekt 40, 41, 52, 70, 73, 76, 94, 99, 100, 142, 143, 177, 186, 188, 189, 194, 195, 196, 198, 236, 237, 268, 271
- Sublimácia 64, 77, 92, 100, 158, 266, 268
- Submisivita 205, 243, 248
- Substitúcia 266, 268
- Sugescia 18, 19, 25, 27
- autosugestibilita 25

- Systém kortikálny 155
 subkortikálny 155
- Štrukturalizmus 262
- Talent (nadanie) 77, 204, 266
- Technika koncentrácie 26
- Temperament 171, 204, 206
- Tendencia asociatívna 118
 determinujúca 60
 — „ísť k ľuďom“ 248
 — „ísť proti ľudu“ 248
 — „odtiahnuť sa od ľudí“ 248
 — po moci 252
 — po uspokojení biologických potrieb 252
- Teoretické konštruktum 117
- Teória
 — Delboeufova 128
 — evolučná 17, 76
 — feno-genetická 204
 — geneticko-štruktúrna 203
 — komplexná (analytická) teória potlačenia 162
 — porúch psychickej integrácie 160, 168
- Terapia
 — behavioriálna 165, 168
 — discentná 165, 167
 — hypnotická 155
 — osudovo-analytická 199
 — psychoanalytická 27
- Test
 — inteligenčný 205
 — projekčný (pozri Projekčné techniky)
 — testová batéria 201
- Tieň 180, 183, 200
 — osobný 183
 — kolektívny 183
- Tik 202
- Titanizmus 105
- Transfer 263
- Trauma 158
 — praveká 214, 218, 228
 — psychická 24, 25, 27, 78
 — včasná 213
 — traumatický zážitok 32, 203
 — traumatický šok 164
- Túžba po moci 32, 66, 137, 148, 161, 233,
- Typ
 — funkcionálny 186
 — funkčný 190, 191
 — postojový 186, 187, 189, 190, 197
 iracionálny 190, 196, 198
 racionálny 190, 192, 197, 198
 — extrovertovaný typ 185—189, 192, 193
 cítenia 194
 intuície 197
 myslenia 192, 193
 245, 254, 262
 vnímania 196
 — introvertovaný typ 185—187, 189, 193
 cítenia 195,
 intuície 198
 myslenia 193, 194
 vnímania 198
 — psychologický 38, 42
 — patologický
 asociálny 253
 ctížiadostivý 253
 návykovej stereotypie (homosexuál) 253
 neadekvátny (masochistický) 253
 neintegrovateľný 253
 nenapraviteľný 253
 sebaobsluhujúci 253
 večnej mladosti 253
 — slabý 166
 — vzrušivý 166
- Typológia 179, 185, 260
 — funkčná 204
 — postojov 204
 — náuka o psychologických typoch 180, 185
- Učenie 29, 57, 86, 87, 115, 118, 151, 153, 165, 167, 168, 201, 204, 263, 267, 272, 273
- Ukojenie (uspokojenie) 53, 54, 90, 91, 94, 98, 104, 121, 134, 156, 157, 158, 176, 177, 179, 210, 217, 218, 219, 226, 252, 264, 267
 — halucinačné 130
- Uretralita 202
- Ustanovka 79, 81
- Uvoľnenie 53, 54
- Úroveň aspirácie 119, 242

Útlm 25, 116, 151, 152, 153, 155, 158—162,
165—168, 178, 201, 202, 205, 206, 237,
253

Vášeň 78, 173, 177, 272

Vedomie 19, 24, 25, 27, 28, 34, 49—77, 79,
80, 81, 86, 88, 89, 95, 107—110, 119,
137—140, 142, 147, 148, 152, 153, 155—
158, 163, 168, 173, 174, 177, 179—181,
186—190, 192—196, 198, 199, 205, 209,
221, 225, 237, 238, 269, 270, 271

— bezvedomie 52

— dvojité 28

— prah vedomia 52, 68, 152, 163

— predvedomie 61, 72, 156, 174, 253, 269

— rozdvojené 208, 209, 212, 231

— spoločenské 208, 209, 212, 231

Vnímanie (vnemy) 50, 54, 55, 57, 68, 69,
70, 75, 90, 140, 154, 173, 174, 177, 183,
184, 186, 190, 192, 196—199, 251, 273

Voluntaristický apercepcionizmus 51, 55

Vôľa 19, 51, 55, 58, 78, 86

vôľové procesy 53

Vôľa po moci 239, 241

Vzdor 98

— análny 98

Vzruch 206

Vzrušenie 53, 54, 243

Vyhasínanie 167

Vytesnenie 183

Zabezpečenie 137, 138, 240

— tendencia zabezpečenia 34

Zameranie (zameranost) 90, 92, 121

— cieľové (na cieľ) 238, 240

— na budúcnosť 137

— narcistické 98

— pudové 64

Zamietnutie (odmietnutie) 64, 156

Zarazenie 109

Zafaženie 164

Zavrhnutie 156

Zábrany 24, 137, 161

Základné (basic) nepriateľstvo 248

— strach 248

Zákon

— bipolarity (ambivalencie) 92

— kontinuity 57

— primátu fylogeneticky mladších pudov
159

— udržania energie 108

Záujem 119, 143, 178, 181, 188, 189, 253

Zhustenie 63, 131

Zlyhanie 164

Zmyslová percepcia 68

— zmyslový zážitok 89

Zóna (oblasť, pásmo)

— análna 97, 98

— erotogénna pregenitálna 94, 103

— orálna 111

Žiadostivosť (chtivosť) 88, 93, 152

Životný štýl 32, 236, 239

— plán 238, 239

— plán nevedomý 137, 238

СОДЕРЖАНИЕ

ГЛАВА I

З. Фрейд — А. Адлер — К. Г. Юнг

создатели психоаналитической психологии, их сотрудничество и расход

1. Введение	17
2. З. Фрейд — создатель психоанализа	20
3. А. Адлер — сотрудничество и расход с Фрейдом, возникновение индивидуальной психологии	30
4. К. Г. Юнг — дружба между З. Фрейдом и К. Г. Юнгом, их сотрудничество и расход. Комплексная или аналитическая психология Юнга	35
5. Заключительные замечания	43

ГЛАВА II

Понятие „бессознательного“ и предмет психологии

1. Введение	49
2. Психология как наука о сознании	50
3. Новая концепция исследования психологических явлений	54
4. Понятие бессознательного в философии и в психологии	57
5. Понятие бессознательного у Фрейда	60
6. Понятие сознания и бессознательного у Юнга	66
7. Понятие бессознательного и современная психология	70
8. Заключительные замечания	80

ГЛАВА III

Психоаналитическая теория „либидо“, онтогенетическая психология и проблема активации поведения человека

1. Психоаналитическое учение о влечениях	87
6. Учение Фрейда о влечениях	89
а) Учение о „либидо“	93
б) Сексуальная догенитальная организация	94
в) Оральная фаза	94
г) Анальная фаза	97
д) Садизм и мазохизм	99

е) Латентный период	100
ж) Генитальная организация либидо	102
з) Нарциссизм	103
3. Концепция либидо или же психической энергии Юнга	106
а) Прогрессия — регрессия	108
4. Современные взгляды на теорию либидо Фрейда	110
а) Развитие либидо и современная онтогенетическая психология	110
б) Теория либидо и неофрейдизм	113
5. Активация или же динамика поведения человека и проблема либидо	115
6. Заключительные замечания	124

ГЛАВА IV

Психоаналитический метод исследования бессознательного (ошибочные действия, сновидения)

1. Ошибочные действия	126
2. Сновидения	127
3. Объяснение сновидений по Фрейду	128
Деятельность сновидения и ее основные формы	131
Сгущение	131
Отодвигание	132
Символика сновидения	133
Заключение	136
4. Адлер и объяснение сновидений	136
5. Объяснение сновидений по Юнгу	138
Символ и его значение для объяснения сновидений Юнгом	140
Структура сновидения и способы его объяснения	141
Субъектная и объектная степени объяснения	143
6. Исследование сновидения	144
7. Заключительные замечания	147

ГЛАВА V

Психоаналитическая теория подавления и теория торможения в психологии

1. Введение	151
2. Торможение психических явлений в результате патологических эмоциональных состояний	153
3. Психоаналитическая теория подавления	153
4. Теория примата филогенетически более молодых влечений	159
5. Теория расстройств психической интеграции	160
6. Комплексная или аналитическая теория подавления Юнга	162
Психология обучения и понятие торможения	165
Учение об обусловливании торможения	165
Некоторые вопросы теории научения и дисцентная терапия	167
7. Заключительные замечания	168

ГЛАВА VI

Психоаналитические концепции личности

1. Описание психических инстанций	174
2. Концепция личности и типология Юнга	179
Архетипы — анима — анимус	183
3. Психологические типы Юнга	185
Экстравертивный тип	187
Общая позиция сознания	187
Общая позиция бессознательного	188
Интровертивный тип	189
Типы основных функций, т. наз. функциональные типы	190
Рациональные типы	192
Экстравертивный тип мышления	193
Экстравертивный тип чувствования	194
Тип мышления в интровертивной позиции	194
Тип чувствования в интровертивной позиции	195
Иррациональные типы	196
Типы иррациональных функций в экстравертивной позиции	196
Тип восприятия в экстравертированной позиции	196
Интуитивный тип в экстравертированной позиции	197
Иррациональные типы в интровертивной позиции	198
Тип восприятия в интровертивной позиции	198
Интуитивный тип в интровертивной позиции	198
4. Дальнейшие попытки создания психоаналитической концепции личности	199
5. Критические замечания по поводу психоаналитических концепций личности	202

ГЛАВА VII

Психоанализ и социальные явления

1. Введение	209
2. Психоаналитическая теория масс	210
3. Объяснение форм общественного сознания Фрейдом	212
4. Возникновение тотемного божества	215
5. Критическая оценка	221
6. Критика метода	222
7. Критика материала	227

ГЛАВА VIII

Индивидуальная психология Адлера, начало т. наз. неонализа

1. Введение	235
2. Вариант бессознательного, предложенный Адлером и принципы его учение	236
3. Бессознательное и линия жизни	237
4. Понимание личности или душевного процесса Адлером	238
5. Чувство неполноценности и стремление к самоутверждению	240

6. Вопрос пола в процессе формирования характера, т. наз. мужской протест	242
7. Невроз	245
8. Неофрейдизм	245
Карен Хорни	247
Ерих Фромм	249
Харри Салливан	251
9. Заключительные замечания	254

ГЛАВА IX

Психоанализ и психологические науки

1. Личность создателей психоанализа	260
2. Психоаналитический метод „объяснения“ психических явлений и интервью	261
3. Теоретические и гносеологические проблемы психоанализа	263
4. Теоретическая модель психоаналитического мышления, некоторые понятия теории либидо и их экспериментальный анализ	264
5. Бессознательное или же „решающие детерминанты поведения бессознательны (Раппапорт)“	268
6. Психоанализ и система психологических наук	273

CONTENTS

CHAPTER 1

S. Freud — A. Adler — C. G. Jung

Originators of Depth Psychology, their Cooperation, Friendship, and Separation

1. Introduction	17
2. S. Freud — the Originator of Psychoanalysis	20
3. A. Adler — his Cooperation and Separation from Freud, Origination of Individual Psychology	30
4. C. G. Jung — Friendship between S. Freud and C. G. Jung, their Cooperation and Separation. Jung's Complex, or Analytical Psychology	35
5. Closing Comments	43

CHAPTER 2

The Concept of „the Unconscious”

1. Introduction	49
2. Psychology as Science on Consciousness	50
3. New Conception of Research of Psychological Phenomena	54
4. The Concept of the Unconscious in Philosophy and Psychology	57
5. The Concept of the Unconscious in Freud	60
6. The Concept of Consciousness and the Unconscious in Jung	66
7. The Concept of the Unconscious and Current Psychology	70
8. Closing Comments	80

CHAPTER 3

The Libido Theory in Depth Psychology, Ontological Psychology, and the Problem of Activation of Human Behavior

1. Psychoanalytic Drive Theory	87
2. Freud's Drive Theory	89
a) Libido Theory	93
b) Sexual Preenatal Organization	94
c) Oral Phase	94
d) Anal Phase	97
e) Sadism and Masochism	99

f) Latency Period	100
g) Genital Organization of the Libido	102
h) Narcissism	103
3. Jung's Conception of Libido, or Mental Energy	106
a) Progression — Regression	108
4. Current Attitudes towards Freud's Libido Theory	110
a) Development of the Libido and Current Ontogenetical Psychology	110
b) Libido Theory and Neopsychoanalysis	113
5. Activation, or Dynamism of Human Behavior and Libido Problem	115
6. Closing Comments	121

CHAPTER 4

The Psychoanalytic Method of Research of the Unconscious (Slips of Tongue, Dream)

1. Slips of Tongue	126
2. Dream	127
Freud's Interpretation of Dreams	128
3. Dream Work and its Basic Forms	131
Condensation	131
Displacement	132
Dream Symbolism	133
4. Adler and his Interpretation of Dreams	136
5. Jung's Interpretation of Dreams	138
Symbol and its Importance in Jung's Interpretation of Dreams	140
Dream Structure and Manners of Dream Interpretation	141
Subject and Object Level of Interpretation	143
6. Dream Research	144
7. Closing Comments	147

CHAPTER 5

The Psychoanalytic Theory of Repression and the Theories of Inhibition in Psychology

1. Introduction	151
2. Inhibition of Mental Processes in Consequence of Pathological Emotional States	153
3. Psychoanalytic Theory of Repression	155
4. The Theory of the Primacy of Phylogenetically Earlier Drives	159
5. The Theory of Disorders of Mental Integration	160
6. Jung's Complex, or Analytical Theory of Repression	162
Psychology of Learning and the Concept of Inhibition	163
Inhibition Conditioning	165
Some Questions of the Theory of Learning and Discent Therapy	167
7. Closing Comments	168

CHAPTER 6

Conception of Personality in Depth Psychology

1. The Concept of Ego, Superego, and Id, in Freud	174
2. Jung's Conception of Personality and Typology	179
3. Jung's Psychological Types	185
Extroverted Type	187
General Position of Consciousness	187
General Position of the Unconscious	188
Introverted Type	189
Types of Basic Functions	190
Rational Types	192
Extroverted Thinking Type	193
Extroverted Feeling Type	194
Thinking Type in Introverted Position	194
Feeling Type in Introverted Position	195
Irrational Types	196
Types of Irrational Functions in Extroverted Position	196
Perceptive Type	196
Intuitive Type	197
Irrational Types in Introverted Position	198
Perceptive Type	198
Intuitive Type	198
4. Some Other Attempts at Personality Conception in Depth Psychology	199
5. Critical Comments on the Depth Psychology Personality Theories	202

CHAPTER 7

Psychoanalysis and Social Phenomena

1. Introduction	209
3. Psychoanalytical Theory of Masses	210
3. Freud's Interpretation of the Forms of Social Consciousness	212
4. Totem Deification	215
5. Critical Evaluation	221
6. Criticism of the Method	222
7. Criticism of the Material	227

CHAPTER 8

Adler's Individual Psychology, Origination of Neoanalysis

1. Introduction	235
2. Adler's Variant of the Unconscious and the Principles of his Theories	236
3. The Unconscious and the Life-Line	237
4. Adler's Conception of Personality, or Mental Processes	238

5. The Feeling of Inferiority and Strivings for Self-Fulfilment	240
6. Sex and Character Formation, so called Masculine Protest	242
7. Neurosis	245
8. Neopsychoanalysis	245
9. Closing Comments	254

CHAPTER 9

Psychology and Psychological Sciences

1. Personality of the Creators of Psychoanalysis	260
2. Psychoanalytical Method of Analysis of Psychological Phenomena and the Interview	261
3. Theoretical and Gnoseological Problems of Psychoanalysis	263
4. Theoretical Model of Psychoanalytical Thinking, Some Constructs of Libido Theory and their Experimental Analysis	264
5. The Unconscious, or „the relevant determinants of behavior are unconscious” (Rappaport)	268
6. Psychoanalysis and the System of Psychological Sciences	273

TOMÁŠ PARDEL

PROBLÉMY PSYCHOANALYTICKÉHO HNUTIA

Vydalo Vydavateľstvo Psychodiagnostika, n. p., 1972

Jazyková úprava a korektúra Dr. Mária Blaškovičová

Technický redaktor Jozef Némethy

Obálku navrhol Marián Hrabovský

Schválené výmerom SUKK č. 395/I — 1970

Prvé vydanie — Náklad 10 000 — Strán 312 — AH 18,95 — VH 20,60

Vytlačila Kníhtlačiareň Svornosť, n. p., Bratislava

Cena Kčs 41

